

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Opera Linguistica 57/2022

**TRANSFORMÁCIA A TRANSPOZÍCIA
ONOMASTICKÝCH KATEGÓRIÍ
V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH**

Svitlana PAKHOMOVA (ed.)

Prešov 2022

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Opera Linguistica 57/2022

**ТРАНСФОРМАЦІЯ І ТРАНСПОЗИЦІЯ
ОНОМАСТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ
У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ**

Світлана ПАХОМОВА (ed.)

Пряшів 2022

Transformácia a transpozícia onomastických kategórií v slovanských jazykoch

Editorka: Svitlana Pakhomova

Recenzenti: prof. Viktor Šulhač, DrSc.
doc. Mgr. Ivana Slivková, PhD.

Edícia: Opera Linguistica

Garantka edície: prof. PaedDr. Alena Kačmárová, PhD.

Vydanie: Prvé

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Prešov 2022

Publikácia vychádza v rámci projektu VEGA Transformácia a transpozícia antroponymických kategórií v slovanských jazykoch č. 1/0575/20

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadna jeho časť sa nesmie reprodukovať, ukladať do informačných systémov ani inak rozširovať bez predchádzajúceho súhlasu majiteľov autorských práv, s výnimkou citovania podľa *STN ISO 690*.

© Svitlana Pakhomova, 2022

© Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Prešov 2022

ISBN

OBSAH

PREDHOVOR	6
Transpozícia cudzojazyčných vlastných mien v ukrajinčine	
Stav vedeckého spracovania problémov prenosu vlastných mien prostredníctvom ukrajinčiny	
<i>Artur GOODMANIAN, Iryna STRUK</i>	10
Prepis slovenských ojkoným v ukrajinčine: problémy a riešenia	
<i>Svitlana PAKHOMOVA</i>	28
Propriálna lexika v česko-ukrajinskom diskurze	
<i>Natalija PETRICA</i>	58
Maďarská antroponymická vrstva kultúrneho dedičstva Slovenska: pravopis a možnosti transferu	
<i>Olha MADYAR</i>	74
Transformácia antroponým v historickom aspekte	
Preklad a adaptácia vlastných mien do slovenčiny v historickom kontexte	
<i>Andrej ZÁVODNÝ</i>	102
Analýza antroponým zachytených v knihe testamentov mešťanov mesta Stará Ľubovňa 1660 – 1747 (Mená na slovensko-poľskom území v období druhej polovice 17. a prvej polovice 18. storočia)	
<i>Peter KARPINSKÝ</i>	134
Transpozícia osobných mien v polyetnickom prostredí (na základe archívnych záznamov Užhorodu v 20. storočí)	
<i>Ivanna ŠOLA</i>	190
Kolektívna pamäť cez prizmu podstatných mien v náboženskom preklade	
<i>Taras SHMIHER</i>	226
Vlastné mená v ukrajinsko-slovenskom preklade	
Ukrajinské vlastné mená v súčasných slovenských textoch	
<i>Zoriana HILETSKA</i>	234
Ukrajinská a slovenská frazeológia s onomastickým komponentom: problémy prekladu	
<i>Halyna KUZ</i>	247
Transpozícia literárnym: Komparácia prekladateľských riešení Juraja Andričika a Patrika Oriješeka	
<i>Adriana AMIR</i>	268
Preklad vlastných podstatných mien v súčasnej ukrajinskej próze do slovenčiny	
<i>Veronika DADAJOVÁ</i>	281

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА ..... *Chyba! Záložka nie je definovaná.*

Транспозиція іншомовних власних назв в українській мові

Стан наукової розробки проблем відтворення власних назв засобами української мови

Артур ГУДМАНЯН, Ірина СТРУК 10

Відтворення словацьких ойконімів в українській мові: проблеми та шляхи вирішення

Світлана ПАХОМОВА 28

Пропріальна лексика в чесько-українському дискурсі

Наталія ПЕТРИЦА 58

Угорський антропонімний пласт культурної спадщини Словаччини: правопис та можливості трансферу

Ольга МАДЯР 74

Трансформація антропонімів в історичному аспекті

Переклад і адаптація власних імен словацькою мовою в історичному аспекті

Андрей ЗАВОДНИЙ 102

Аналіз антропонімів, записаних у Книзі заповітів мешканців міста Стара Любовня 1660 – 1747 рр. (Назви на словацько-польській території у другій половині XVII – першій половині XVIII ст.)

Петер КАРПІНСЬКИЙ 134

Транспозиція особових імен в поліетнічному середовищі (на матеріалі архівних записів м. Ужгорода у XX ст.)

Іванна ШОЛЯ 190

Колективна пам'ять крізь призму назовництва у релігійному перекладі

Тарас ШМІГЕР 226

Власні назви в словацько-українському перекладі

Українські власні назви в сучасних словацьких текстах

Зоряна ГИЛЕЦЬКА 234

Українська та словацька фразеологія з ономастичним компонентом: проблеми перекладу

Галина КУЗЬ 247

Транспозиція літературно-художніх онімів. Комparaція перекладацьких рішень Юрая Андрічика і Патріка Орієшка

Адріана АМІР 268

Переклад власних іменників у сучасній українській прозі на словацьку мову

Вероніка ДАДАЙОВА 281

PREDHOVOR

V súčasných podmienkach intenzívnych medzinárodných kontaktov sa nemožno zaobiť bez aktívneho používania cudzojazyčnej propriálnej lexiky v rôznych sférach činnosti. Prekladatelia, novinári, učители, redaktori, korektori, diplomati, právnici atď. sa neustále stretávajú s problémami adekvátneho prepisu cudzích vlastných mien. Kvôli správnej reprodukcii vlastného mena pomocou cieľového jazyka je potrebné poznať príslušné pravidlá a princípy, no treba konštatovať, že pozornosť odborníkov v kontexte transpozície vlastných mien sa sústreďuje najmä na svetové jazyky (napríklad angličtinu a ruštinu). Reprodukcia oným v hraniciach slovanských jazykov sa zároveň vyznačuje stále nevyriešenými problémami, čo vedie k existencii značného počtu variantov pri prenose toho istého mena, pretože pravopisné normy často nezohľadňujú problémy, ktoré vznikajú pri preklade vlastných mien slovanského pôvodu. V novom vydaní ukrajinského pravopisu z roku 2019 je kapitola o prepise slovanských vlastných mien venovaná najmä ruským onymám, zatiaľ čo oným z iných slovanských jazykov sa zvažujú len okrajovo.

Vedecký zborník Transformácia a transpozícia onomastických kategórií v slovanských jazykoch je zameraný na komplexnú problematiku transpozície predovšetkým slovenských a českých antropónym a toponým jazykovými prostriedkami ukrajinčiny. Zdôrazňuje sa v ňom problematika transpozície osobných mien v multietnickom prostredí, keď územie v priebehu 20. storočia prešlo pod správu rôznych štátno-politických celkov (Zakarpatsko ako súčasť Maďarska, Československa, ZSSR, Ukrajiny); skúma sa maďarská antroponymická vrstva kultúrneho dedičstva na Slovensku ako objekt slovensko-ukrajinského transferu, ako aj problémy prekladu ukrajinskej a slovenskej frazeológie s onomastickým komponentom. Reprodukcia vlastných mien vo vyššie uvedených slovanských jazykoch sa posudzuje na úrovni normy a úzu, z hľadiska synchronie a diachronie, na základe textov rôznych štýlov – administratívneho, publicistického, umeleckého a náboženského.

Autormi príspevkov sú poprední vedci v oblasti onomastiky, slavistiky a translitológie. Navrhovaný vedecký zborník je jedným z výsledkov projektu VEGA č. 1/0575/2 Transformácia a transpozícia antroponymických kategórií v slovanských jazykoch, realizovaného na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v rokoch 2020 – 2022 pod vedením prof. Svitlany Pakhomovej, DrSc.

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах інтенсивних міжнародних контактів неможливо обходитися без активного вживання іншомовної пропріальної лексики у різних сферах діяльності. З проблемами адекватної передачі чужомовних власних назв повсякчас стикаються перекладачі, журналісти, викладачі, редактори, коректори, дипломати, юристи та ін. Для правильного відтворення власної назви засобами цільової мови необхідно знати відповідні правила і принципи, однак доводиться констатувати, що увага спеціалістів у галузі транспозиції власних назв прикута переважно до світових мов (наприклад, англійської і російської). Водночас проблеми відтворення онімів у межах слов'янських мов залишаються досі нерозв'язаними, що призводить до поширення значної кількості варіантів при передачі тої самої назви, адже правописні норми часто не враховують особливостей, які виникають при перекладі пропріальної лексики слов'янського походження. Зокрема, в новій редакції українського правопису 2019 р. розділ про відтворення слов'янських власних назв присвячено переважно російським онімам, а оніми з інших слов'янських мов розглянуто лише периферійно.

Науковий збірник «Трансформація і транспозиція ономастичних категорій у слов'янських мовах» присвячений висвітленню складних проблем транспозиції передусім словацьких і чеських антропонімів і топонімів засобами української мови, у праці порушуються також питання передачі українських онімів словацькою мовою. Наукові розвідки стосуються транспозиції особових імен у поліетнічному середовищі – при переході території упродовж ХХ століття під владу різних державно-політичних утворень (Закарпаття в складі Угорщини, Чехословаччини, СРСР, України); досліджено угорський антропонімний пласт культурної спадщини Словаччини як об'єкт словацько-українського трансферу, а також проблематику перекладу української та словацької фразеології з ономастичним компонентом. Відтворення власних назв у наведених слов'янських мовах розглянуто на рівні норми й узусу, в аспекті синхронії та діяхронії, на основі текстів різних стилів – офіційно-ділового, публіцистичного, художнього та релігійного.

Авторами статей є провідні науковці в галузі ономастики, славістики і транслатології. Пропонований науковий збірник є одним із результатів проєкту VEGA № 1/0575/2 «Трансформація і транспозиція антропонімічних категорій у слов'янських мовах», реалізованого на філософському факультеті Пряшівського університету в 2020 – 2022 рр. під керівництвом доктора філологічних наук, проф. Світлани Пахомової.

**Transpozícia cudzojazyčných vlastných mien
v ukrajinčine
Транспозиція іншомовних власних назв
в українській мові**

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ
ВІДТВОРЕННЯ
ВЛАСНИХ НАЗВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Артур ГУДМАНЯН

Національний технічний університет

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Україна, Київ

Ірина СТРУК

Національний авіаційний університет

Україна, Київ

Вступ

Питання передачі українських особових імен, прізвищ та географічних назв засобами латини в наш час є дуже актуальним. За останні роки з'явилося багато публікацій, які свідчать про серйозну зацікавленість цією проблемою як українських, так і зарубіжних учених. Варто зазначити, що в Україні ґрунтовне дослідження питань відтворення національних власних назв, слів і навіть текстів латинськими літерами перебуває під пильним оком науковців уже не перший десяток років, зокрема варто згадати О. Величка, М. Вакуленка, А. Д'якова, Д. Єрмоловича, Т. Кияка, Ю. Карпенка, Л. Масенко, В. Мозгового, М. Мостового, Р. Микульчика, Р. Мисака, Ю. Рилова, З. Рожченко, Р. Рожанківського. Значна увага приділяється проблемам транслітерації українських лексичних одиниць (особливо онімів) графічними засобами різних мов (Б. Ажнюк, О. Бешкарев, А. Гудманян, А. Горняткевич, І. Корунець,

Н. Кушина, Р. Зорівчак, О. Медвідь, І. Ментинська). На сучасному етапі досліджень переважно фіксується цікавість науковців до відтворення власних назв у художніх текстах (див. М. Бережна, В. Калінкін, О. Ковтун, В. Михайлов), різних мовних парах (див. Л. Борис, О. Матвійшин, О. Скопненко, О. Хамрай), проблем транслітерування власних назв студентами мовних та немовних спеціальностей (див. Л. Черноватий, Є. Костик, Б. Шуневич) та законодавчого врегулювання питання відтворення власних назв з огляду на сучасні правописні норми та правила (див. Б. Ажнюк, О. Михальчук), що черговий раз засвідчує актуальність обраної теми та повсякчасне прагнення до пошуку нових рішень та систематизації набутих знань.

Проаналізовані доробки сучасних українських науковців свідчать про позитивну динаміку, яка лише потребує певного узагальнення. У нашій роботі спробуємо розглянути сучасні наукові та законодавчі кроки, спрямовані на ефективне вирішення проблем відтворення власних назв засобами української мови та надати власні рекомендації.

Наразі, на рівні держави, зафіксовані єдині правила транслітерації українського алфавіту шляхом відтворення кожної літери латиницею (див. постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55), які регламентують низку норм для загального вжитку, зокрема передачу буквосполучення «зг» – “zgh” (пор. “zh” – відповідник української літери «ж»). Такий документ, безумовно, систематизує процес передачі власних назв, однак не враховує низки факторів важливих для адекватного відтворення, до прикладу, «регіональних мов» (Михальчук 2017, с. 215), передачі звуків, відсутніх в українській мові (Хамрай 2015, с. 78) або, навпаки, відтворення власних назв з м'яким знаком і апострофом засобами інших мов. Окрім того, чинна постанова отримала низку несхвальних відгуків, оскільки обходить різного роду «прочитання» та «озвучення» власних назв в окремих мовно-культурних контекстах, а відтак піднімає низку питань та показує «відсутність координації між мовним законодавством і мовними принципами» (Михальчук 2017, с. 217). Отже, маємо визнати, що досі немає стандартизованих правил

передачі українських назв і текстів латинською графікою, застосовуваних у всіх сферах міжнародного спілкування та побудованих на засадах *системності* (правила складають систему), *точності* (за фонемною близькістю транслітераційних знакових пар), *нормативності* (складова частина правопису), *зворотності* (транслітераційний знак має лише одне кириличне значення), *безпосередності* (обслуговується лише українська мова), *традиційності* (враховано світові традиції вживання латинської графіки), *алгоритмізованості* (пряма та зворотна транслітерація програмно реалізується).

Саме тому активна позиція сучасних українських дослідників (див. Балей Л., Матвійшин О., Олефір Г., Табачек І., Горчинський М.) щодо відстоювання етимологічної значущості українських власних назв, які, за зрозумілих обставин, не можуть піддаватися правилам побуквеного відтворення давно на часі. Розгляд варіантних написань чужомовних слів має не тільки практичне, але й велике теоретичне значення, тому що варіанти та модифікації форми постачають дуже цінний матеріал для аналізу етимології запозичення та для спостереження над процесом його формальної адаптації.

Щодо конкретної діяльності у напрямі відтворення українських власних назв різними мовами відзначимо неприпустимість поспішних висновків і жорстких рекомендацій чи інструкцій. Важливим є індивідуальний підхід до кожного власного імені на основі зіставлення в ньому історичного і сучасного, традиційного й еволюційного, що дасть можливість знайти адекватний принцип та оптимальний варіант відтворення. Тут погодимося з Мозговим В., що правила написання власних назв (особливо власних назв іншомовного походження) можуть бути вірними лише у випадку додержання принципів передачі соціальної інформації, зосередженої в імені (Мозговой 2013, с. 34).

Тому одне з важливих досягнень у цьому ключі – «Український правопис», схвалений Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 року); спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 року) і Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 року) та затверджений Українською національною

комісією з питань правопису (протокол № 5 від 22 жовтня 2018 року). Він має вичерпну інформацію щодо впорядкування написання/вимови чужомовних особових імен та географічних назв. Дуже цінним у цій праці є інформація про правопис східних власних назв (турецьких, єгипетських, азербайджанських та інших тюркського чи арабського походження) зі складовими частинами чужомовних географічних назв, який можна вважати влучною спробою систематизації запозичених власних назв і їхнього написання українською мовою.

Однак, як показує теоретичний матеріал, систематизована структура фонетичних та орфографічних відповідників, правописні правила, якими необхідно керуватися у практиці відтворення чужомовних власних назв в українському правописі, на жаль, відсутні. Багато дослідників переважно пояснюють такі відмінності наявністю в Європі двох конкуруючих алфавітів – латинського і кириличного, та відзначають, що із зростанням автоматизації і механізації передачі інформації така невідповідність стає більш очевидною. Створення загальних правил написання запозичених слів, які можна застосувати для різних типів мов, здавалося могло б вирішити усі проблеми в плані нормалізації мови. Тому, за браком традицій, власні назви запозичуються у формі, найбільш близькій до їх звучання та написання у мові-джерелі. Важко не погодитися, що фонетична система кожної мови настільки індивідуальна, що особам, які звикли, наприклад, до української вимови, дуже важко точно відтворювати вимову іншої мови. Тому кожний народ вимовляє чужомовні власні назви на свій кшталт з тим або іншим ступенем наближеності до оригіналу, а коли дехто намагається у рідній мові вимовити чужомовне ім'я правильно, навіть без акценту, то це виглядає, на жаль, дуже дивно. А втім, слухаючи передачі British Broadcasting Corporation або Voice of America, ми помітили, що англомовні диктори бездоганно вимовляють усі західно-європейські власні імена та назви, окрім слов'янських. Зрештою, у молодого покоління України також намітилася позитивна тенденція вимовляти чужомовні (особливо англійські та американські) назви, тобто імена відомих виконавців та популярних музикальних груп відповідно до їх оригінального

звучання. Усе це ще раз доводить необхідність суворо враховувати формальну сторону при запозиченні власних назв з однієї мови в іншу.

Переважно дослідження проблеми відтворення власних назв характеризуються сумірною згодою слідувати класичним способам перекладу – транслітерація та практична транскрипція. Тут варто розуміти, що успішне вирішення поставлених часом та потребами мови-сприймача завдань залежить у першу чергу від прийняття одного або декількох способів передачі, точніше – способів уведення чужомовної лексеми у мову, що запозичує. У цьому аспекті пропонуємо виділити три основних фактори, які сягають протиріч глибинного плану, що притаманні запозиченню взагалі як явищу міжмовної комунікації: (1) невідповідність фонологічних систем мови-джерела та мови-сприймача; (2) невідповідність орфографічних систем мови-джерела та мови-сприймача; і, як наслідок; (3) неоднозначність транскрипції ономастичних запозичень з мови-джерела у мову, що запозичує, та можливість їх ретранскрипції.

Вважаємо, що сучасні роботи з питань відтворення власних назв дещо обходять ці питання, а тому спробуємо їх розглянути окремо, торкнувшись при цьому питання запозичення власних назв як таких.

Ступінь та послідовність адаптації чужомовного імені при його запозиченні здебільшого залежить від того, до якого типу відноситься мова-сприймач, чи має вона єдину фонологічну та морфологічну систему, чи в ній існують різні системи. Ба більше, оформлення запозичених власних назв мають свої традиції та закономірності, наприклад, у тих випадках, коли в мові-реципієнті немає фонем, представлених у мові-сприймачеві. Тому, як показують дослідження О. Хамрая, подекуди передача звуків, відсутніх в українській мові, коригується лише за допомогою умовного використання літер, а також введення додаткових діакритичних знаків (Хамрай 2015, с. 81). Звідси, дещо, ідучи врозріз сучасним нормам і правилам, припускаємо доцільність використання таких способів перекладу, як-от: (1) безпосереднє включення чужомовної назви з оригінальною графікою у текст з іншою графікою (трансплантація); (2) залучення різного роду додаткових букв та позначок, коли звичайних засобів письма мови, що запозичує, недостатньо; (3) автоматична заміна запозиченої назви

буквами мови-сприймача (транслітерація); (4) переклад; (5) практична транскрипція. Зазначаємо, що ще декілька років тому перші два способи важалися критично непридатними для передачі чужомовних власних назв засобами української графіки, однак усе частіше трансплантація використовується сучасними практиками перекладу через відсутність у мові, що запозичує, необхідних фонетико-орфографічних засобів, що особливо відчувається при передачі матеріалу мов, генетично далеких одна від одної, наприклад, германської та нашої (української). Здебільшого вони використовуються для передачі особових імен та географічних назв, а також для нових слів, які вперше введено авторами передусім в газетних публікаціях. Використання запозичення, що трансплантується, викликає проблему «перекладу» письмової форми в звукову, оскільки трансплантація по суті повинна обмежитися представленням письмового вигляду інновації, лише для «ока», а не для «слуху». Звідси, звертаючись до способу трансплантації, автор повинен підібрати до запозичення український семантичний еквівалент, який би доніс до читача точність інформації, наприклад, ‘Remember L. A.’ (“Я пам’ятаю Лос-Анджелес”), ‘Beauty and the Best’ (“Красуня та чудовисько”), ‘When I fall in Love’ (“Коли я закохуюсь”)...”. Останнім часом трансплантація досягає свого апогею у перекладі жанру комерційної реклами, яку розповсюджено у пресі (письмовий текст), у програмах телебачення (змішаний тип тексту: реклама може подаватися в письмовому вигляді – телереклама, а може бути прочитана диктором як аудіотекст), у програмах радіо (аудіотекст), в афішах, оголошеннях, світлових рекламах (письмовий текст). У всіх різновидах рекламного тексту використовуються здебільшого англомовні назви фірм, компаній, видавництва, музикальних програм та імена їх учасників як з українською передачею, так і без неї.

В основі трансплантації – графічний принцип, що передбачає механічне перенесення графом лексичної одиниці з однієї мови в іншу. Особливо розповсюджено цей спосіб при запозиченні слів з мов, які мають тотожні абетки. Наприклад, у країнах, що користуються абетками на латинській основі, слова з однієї мови можна перенести в

іншу без будь-яких змін, не думаючи навіть про те, що в чужому мовному середовищі їх буде прочитано інакше. Зберігаючи своє написання, запозичене слово легко можна впізнати в текстах західноєвропейських мов, але при усному спілкуванні його зрозуміють лише ті особи, що володіють чужою мовою. Звичайно, такий умовний «переклад» не зачіпає семантики слів, а, отже, не може називатися справжнім перекладом. Але він може бути й досить влучним. Відчувається відхід перекладачів від багаторічної полеміки щодо наближення написання імен відповідно до їх оригінальної вимови, інтересів формальної «правильності» та спадкоємності національної російської культурної традиції. Передача власних назв входить у нову еру більш сміливими кроками. До того ж підтвердження нашому спостереженню знаходимо в опрацьованому матеріалі та доходимо несподіваного висновку: намагаючись обережно ставитися до чужомовних власних назв та орфографічно максимально точно передавати їх звучання, ми порушуємо спадкоємність, яка пов'язує наше сьогодення з минулим. Наприклад, іменами зарубіжних діячів культури ми користуємося здавна, коли оптимальних правил передачі ще не існувало. Звертаючись до того обсягу наукових та культурних знань, який людство сьогодні має у розпорядженні, ми мимохіть користуємось мовною спадщиною, яка мала відмінності у вимові та написанні. Отже, можемо висловити припущення, що сміливість відтворення власних назв лише допоможе якісно передати екстралінгвальну інформацію, яка закодована буквально в кожному слові. При використанні різними народами однієї й тієї ж алфавітної основи, наприклад, латинської, навіть за умови розходження реального складу алфавіту, питання вирішується, як правило, на користь збереження оригінального написання власних назв. При цьому, звичайно, зберігаються у незмінному вигляді написання особових імен, прізвищ та почасти географічних назв, якщо вони не загальновідомі.

Якщо ж алфавітні основи різні (наприклад, кирилиця і латиниця), то виникає необхідність передати певну назву іншим алфавітом (кирилицю латиницею або навпаки). Тут пропонуємо вдаватися до таких шляхів перекладу. Перший – чужу назву, написану іншим

алфавітом, передають буквами свого реального алфавіту та звичними для своєї орфографічної системи буквосполученнями. Позитивним у цій системі є те, що географічна та бібліографічна практики підлягають єдиним правилам, і читання не вимагає особливих обмежень. Але недоліком цього способу є те, що алфавітний склад та орфографічні навички латинографічних народів – різні.

Другий шлях – коли система букв нелатинського письма дістає однозначну трансформацію у буквах латинської абетки, що регулюється спеціальними правилами, загальними для усіх латинографічних народів без орієнтації на національні та регіональні орфографічні системи.

Існує ще й третій спосіб передачі літер чужої мови який, власне, не втрачає своєї популярності досі: використання засобів національної абетки для потреб навчання вимови чужомовних слів та створення двомовних словників. Невідповідність написання, наприклад, англійських слів, а особливо власних назв та їхньої вимови створює низку проблем при навчанні англійської мови, тому що написання англійських слів, як правило, не лише спрямовує здобувача вищої освіти на правильну вимову, але й дезорієнтує його. Певну невизначеність створено згадана вище Постанова Кабінету міністрів України (від 27. 01. 2010), оскільки, до прикладу, апостроф та м'який знак латиницею не відтворюються, а відтак наблизитися здобувачеві до реальної вимови (звучання) та/ або протранслітерувати слова, які передаються «не лише двома звуками в українській мові, а й двома латинськими літерами, перша з яких пом'якшує наступну» досить непросто (див. докладніше Костик Є.).

Тому, слід знову звернути увагу на запропоновану раніше фонетичну транскрипцію, яка ґрунтується на символах рідної здобувачеві вищої освіти української абетки, наприклад, London — ЛАНДЕН (надрядкові позначки вказують на альвеолярний характер їхньої вимови англійською мовою тощо) (див. докладніше Гудманян А.). Слід зазначити, що 2009 року у Львові вийшов другим виданням, переробленим та доповненим «Англо-український словник з українською транскрипцією = English-Ukrainian Dictionary with a Ukrainian Transcription of Pronunciation» (Укл. М. Федоришин). Як

пише сам автор у вступній статті, «у пропонованій транскрипції невідоме подається через відоме, близьке, знайоме. Для кожного знаку МФТ підібрано літеру української абетки (малу, велику, іноді з додатковою позначкою). Така літера в українській мові передає на письмі звук, дуже близький до зображуваної у даному випадку англійської фонемі». Наведемо декілька прикладів з цього Словника: *dicţionary* [дікшанрі] словник; *cordial* [кО́дйал] сердечний і т. ін.

Сьогодні, як показують наші спостереження, в Україні переважає передача з урахуванням фонетики чужомовних назв, тобто транскрипція. Однак, працюючи з перекладною літературою, ми зустрічаємо варіантні написання власних назв. Це означає, що існує проблема фонографічної варіантності – неоднозначного написання і вимови одного й того ж слова, що на перший погляд здавалось би парадоксальним. Проте якщо зважати на те, що орфографія певного слова – це вибір на підставі того або іншого принципу або традиції з ряду теоретично можливих написань, то фонографічна варіантність постає не тільки як факт потенційний, але певною мірою і реально існуючий. Ця теза ще більш справедлива стосовно чужомовних власних назв, бо формальна адаптація чужих лексем – це процес послідовної зміни одних варіантів іншими.

Контрастивний аналіз фактичного матеріалу показує, що процес передачі українських власних назв в англomовних текстах також характеризується подібними розходженнями та непослідовністю. Зрозуміло, що перекладачі не повинні вносити жодних змін та доповнень в англійську систему письма для передачі слов'янських назв. Однак, на жаль, ані в українській, ані в більшості слов'янських мов все ще не розроблено чітку систему транслітерації, яка б дозволила однаково передавати будь-яке слов'янське слово англійськими, німецькими (латинськими) буквами, враховуючи наступну реконструкцію вихідного написання. Яскравий приклад у цьому зв'язку – лінгвістичний бік оформлення закордонних паспортів громадянам України. Перелік постанов Кабінету Міністрів України щодо затвердження та внесення змін до Правил оформлення і видачі паспортів громадянина України для виїзду за кордон і проїзних документів дитини, їх тимчасового затримання та вилучення, які

втрапили чинність, складають не один десяток. Однак чинна Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 682 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм, його тимчасового затримання та вилучення» все ж не регламентує правила перекладу власних назв окрім таких рядків: (1) «написання прізвища та імені латинськими літерами може бути виконано відповідно до їх написання у документах, виданих відповідними органами іноземної держави»; (2) «переклад іноземних прізвищ та імен на українську мову здійснюється у зворотному порядку». У цьому випадку варто згадати слова П. Чучки, який ще на початку ХХ століття зауважував, що в «Європі немає і ніколи не було єдиних твердих правил, які чітко регламентували б практику передачі (адаптування, субституювання чи транскрибування) власних особових назв одного народу звуковими чи графічними засобами іншої мови. Певні узвичаєння, як і в наші дні, зро-зуміло, діяли, але їх дія завжди залежала від кількох місцевих факторів» (Чучка 1988, с. 21). Ситуація, на жаль, не змінилася. Складається враження, що правила чітко не регламентують, не нав'язують, а пропонують: недотримання рекомендацій може кваліфікуватися як стандартна ситуація, а тому зазначені «правила» розраховані передусім на свідомість осіб, що їх використовують.

У будь-якому разі уніфікована номенклатура такого типу є системою, яка дещо стоїть осторонь від народного національного вживання, оскільки ідея уніфікації суперечить основній умові існування власних назв у живій мові, тому що їх природний розвиток є неможливим без варіювання і поза ним. Уніфікація передбачає тверду застиглу систему, яка забороняє будь-які відхилення. Якщо вважати, що назва реально живе у мовних ситуаціях, то уніфікована назва або не буде до них включатися, залишаючись лише у ділових паперах, або неминуче буде підлягати змінам у мові, внаслідок чого відбудеться розщеплення їх на офіційні та неофіційні назви. Промонуємо, як рішення, не транслітерувати прізвище, а записувати однією мовою – українською, але кирилицею і латинкою.

Створення загальних правил написання запозичених слів, які можна застосувати й для англійських, і для інших мов, безумовно, важке завдання, й протягом багатьох років воно актуальне в плані нормалізації мови. Успішне вирішення поставлених часом та потребами мови-сприймача завдань залежить у першу чергу від прийняття одного або декількох способів передачі, точніше – способів уведення чужомовної лексеми у мову, що запозичує. Орфографія запозичень тісно пов'язана із з'ясуванням тих можливостей системи мови-сприймача та системи мови-джерела, які можуть бути реалізовані у процесі входження та адаптації чужого слова у мову, що запозичує. Відсутність норми-стандарту для запозичених власних назв не сприяє виробленню кодифікаційних принципів – основи орфографічних правил.

Останнім часом також з'являється багато робіт, присвячених автоматизованому відтворенню (редагуванню) чужомовних власних назв загалом (див. до прикладу А. Хайло) та алгоритмам роботи автоматизованої системи транслітерації зокрема (див. до прикладу В. Войтко, О. Сакалюк). На теренех українського онлайн простору з'явилися безкоштовні та зручні у використанні додатки, які проводять автоматичний транскрипт власного імені, щоправда лише за правилами, які регламентуються Постановою Кабінету Міністрів України від 27. 01. 2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Зокрема, українці на веб-порталі органів виконавчої влади (Урядовий портал) або на сайті Державної міграційної служби України можуть перевірити написання прізвища та імені латинськими літерами та скористатися досить зручною публічною системою транслітерації українського алфавіту *УКРЛИТ.org* (Трансліт). Основним недоліком цих систем є те, що вони «вузько направлені, не гнучкі та не враховують наявність у словах омогліфів, що може призвести до неточностей транслітерування (Сакалюк 2019, с. 122).

Створення високоякісних та ефективних засобів для відтворення чужомовних онімів є необхідною умовою вироблення конструктивної методики визначення якості їх відтворення та методів оцінки трудомісткості використання того чи іншого комплексу її засобів

(алгоритми, правила, словники і т. ін.) і, нарешті, методів оцінки вірогідності прийнятого застосування перекладачем та транскриптором засобів уніфікованого відтворення залежно від їх обсягу та алгоритмічної складності.

У ряді випадків вкрай бажано забезпечити реверсивність транслітерації, тобто можливість правильного одержання назви мовою оригіналу, маючи тільки транслітеровану назву-образ та транслітераційну таблицю, оскільки, названі вище програми працюють лише в одному напрямку та не дають змогу зробити автоматичний переклад з англійської мови українською. Дійсно фонетична система англійської мови дуже сильно відрізняється від української, але, за деякими винятками, англійською графікою можна зручніше передавати звуки української мови. Основна проблема, яка потребує з'ясування, це використання діакритичних позначок: щоб точно передати українську графіку, діакритичні позначки треба автоматизувати та додати, принаймні, до вище згаданих програм. Впровадження єдиних правил українсько-англійської транслітерації дало б можливість запобігти наростаючому хаосові в цій галузі і сприяло б адекватнішому відтворенню українських онімів. Хоча, цілком зрозуміло, що звукова структура українського іменника-власної назви далеко не завжди трансплантується в англійську звукову структуру. Звідси часті випадки, коли сприймаюча мова неспроможна передати певні звуки чи особливості деяких звуків мови оригіналу. Залишається використовувати найближчий або наближений за певними артикуляційними характеристиками аналог звука мови перекладу.

Через низку чинників цікавість сучасних дослідників питаннями перекладу власних назв крізь призму інших мовних пар також починає набувати обертів. Це зумовлюється насамперед тим, що тривалий час значний пласт української лексики передавався здебільшого через посередництво російської. У цьому контексті актуальними залишаються рекомендації К. Кусько щодо необхідності визначення певних загальних принципів, котрі можна було б вважати вихідними в конкретній праці з відтворення українських власних назв іноземними мовами: (1) Транскрипційний (фонетичний принцип), тобто

відтворення на основі звучання українських назв адекватними (чи відносно адекватними) звуками відповідної іноземної мови. (2) Транслітераційний принцип – відтворення написання власної назви шляхом добору відповідних фонем іноземною мовою. (3) Морфологічний принцип, суть якого – в адаптації україномовних назв до морфологічної системи відповідної іноземної мови. (4) Перекладний принцип. (5) Контрастивний принцип на рівні зіставлення специфіки різномовних структур. (6) Принцип сталих традицій (Кусько, 2002). Тут, розуміємо, що поряд з нагальним питаннями про те, як передавати графікою сприймаючої мови, наприклад, англійські міжзубні приголосні, насправді проавомірно для практичної транскрипції ставити також і граматичні питання, як-от: передача артиклів, посесивних та атрибутивних конструкцій, а також лексичного аспекту складних імен та назв, що передовсім виражається у встановленні правил написання слів разом, окремо та через дефіс. Таких робіт на сучасному українському науковому поприщі нам не вдалося відшукати, що може стати перспективою подальших досліджень.

Інакше кажучи, директивна діяльність в галузі передачі чужомовних власних назв повинна прагнути не до жорсткої системи звуко-буквених відповідників для кожної пари мов (це майже недосяжне завдання), а створення стрункої, гнучкої системи практичної транскрипції. Така система повинна передбачити природність функціонування назви у мові-сприймачеві (включаючи зручність вимови, відмінювання, вживання у фразях, утворення дериватів, а також милозвучність), збереження тотожності назви та потреби практичних користувачів.

Отож, запозичені власні назви утворюють значну частину лексичного складу сучасних мов. Для того щоб їх правильно вимовляти, писати, а також відмінювати, необхідне знання відповідних норм та принципів. На відміну від орфографії незапозичених назв, для написання чужомовних власних назв використовуються літери певної національної абетки. Це уможлиблює відхилення від загальних орфографічних правил там, де потрібно зберегти та показати системність чужомовного матеріалу. При цьому

дуже важливо визначити, до якої міри необхідно дотримуватись правил мови-сприймача і до яких меж можна зважати на особливості мови-джерела. У цьому разі, ми здійснили зріз теоретичних надбань та напрямів дослідження сучасних українських дослідників, провели моніторинг законодавчих та нормативних робіт, автоматичних програм відтворення власних назв, проаналізували ключові фактори невідповідностей перекладу власних назв та до кожного з них окремо надали рекомендації та уточнення теоретичного характеру.

Висновуємо, що крізь призму відстоювання етимологічної значущості українських власних назв та формування національної ідентичності, дослідники відмовляються від традиційних форм перекладу. Багато власних назв давно вже стали фактами мови, підкорившись її фонетичним і граматичним законам, утворили в ній похідні та навіть фразеологізми й усталені вирази, увійшли в наукову термінологію. Звичайно, дискусія про те, як слід передавати запозичені власні назви, ще далека до завершення. Писемні фіксації власних назв іншомовного походження в українській мові дозволили простежити, які зміни відбуваються в запозиченнях у мові-сприймачеві, однак ці питання також потребують посиленої уваги перекладачів, картографів, лінгвістів, бібліографів, мемуаристів та програмістів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Англо-український словник з українською транскрипцією = English-Ukrainian Dictionary with a Ukrainian Transcription of Pronunciation*, 2009. Упорядк. М. Федоришин. Львів: БаК.
- АЖНЮК, Б. М., 2012. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен. Ін: *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство*. Київ: Вид. дім Д. Бураго, с. 228-236.
- БЕЛЕЙ, Л. О., 2016. Природа особових імен та їх відтворення засобами чужої мови. Ін: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Говерла, с. 198-202.
- БІЛЕЦЬКИЙ, А. О., 2012. *Вибрані праці*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- БОРИС, Л., 2014. Сучасні тенденції перекладу власних імен та прізвищ з російської мови на українську у практиці викладання української мови як іноземної. Ін: *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Вип. 9, с. 111-117.

- ВАКУЛЕНКО, М. О., 2009. Сучасні підходи до кирилично-латиничної транслітерації українських текстів і проблеми впровадження української латиниці. In: *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Вип. 96 (2), с. 236-242
- ВАКУЛЕНКО, М. О., 2015. *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*. Івано-Франківськ: Фоліант.
- ВОЙТКО, В. В. – М. П. БОЦУЛА – Г. Л. ЛУЦИШИН, 2008. Розробка та реалізація лінгвістичних методів аналізу власних назв. In: *Оптико-електронні інформаційно-енергетичні технології*. № 1, с. 81-85.
- ГОЛУБ, О., 2016. Типові помилки студентів при передачі українських власних імен людей латиницею у перекладах з української на англійську мову. In: *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Вип. 3, с. 246-252.
- ГУДМАНЯН, А. Г., 2000. *Відтворення власних назв у перекладі: автореферат дисертації ... доктора філологічних наук: 10. 02. 16*. Київ, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
- КОВТУН, О. В. – О. С. ПОМАЗАН, 2016. Власне ім'я у художньому творі як перекладацька проблема. In: *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. Вип. 31–32, с. 46-58.
- КОСТИК, Є. В., 2016. Проблеми транслітерування українських власних назв студентами немовних факультетів. In: *Молодий вчений*. № 5 (32), с. 168–171.
- КУСЬКО, К. Я. – М. М. ПОЛЮЖИН – Т. Р. КИЯК, 2002. *Дискурс іноземномовної комунікації*. Львів: Львівський нац. ун-т імені Івана Франка.
- МАТВІШИН, О. М., 2012. Власна назва як перекладацька і перекладознавча одиниця (на матеріалі німецькомовних інтерпретацій української прози початку ХХ століття). In: *Наукові записки*. Вип. 25. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», с. 81-82.
- МЕНТИНСЬКА, І. Б., 2010. Транслітерація власних назв як лінгвістичний ідентифікатор. In: *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 676, с. 45-48.
- МИХАЛЬЧУК, О., 2017. Проблеми законодавчого врегулювання онімного простору: власні імена людей. In: *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Вип. 1(27), с. 213-219.
- МОЗГОВОЙ, В. И., 2013. Когда и как «переводить» имена собственные. In: *Вестник Донецкого национального университета*. №1-2, т. 1., с. 207-214.
- ОЛЕФІР, Г. І. – І. В. ТАБАЧЕК, 2010. Соціокультурні аспекти перекладу французьких власних назв на українську мову. In: *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. № 11., с. 115-120.

- Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 року, 2010. *Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею*. № 55. Київ.
- Постанова Кабінету Міністрів України від від 7 травня 2014 року, 2014. *Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 7 травня 2014 р. № 152 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України*. № 152. Київ.
- Рекомендації щодо транслітерування та транскрибування літерами української абетки власних назв, поданих англійською, французькою, німецькою та італійською мовами*, 2010. Упорядк. В. Моргунок, А. Войцехович, Ю. Котіков, Н. Куземська, А. Новікова, Л. Пшенична, Л. Шрамко. [online]. доступний з: <https://web.archive.org/web/20160307020619/http://sips.gov.ua/ua/transliteruvannja.html>.
- РИЦАР, Б. Є., 2008. *Транслітерування українських текстів з кирилиці в латиницю*. In: *Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. № 620, с. 55-61.
- САКАЛЮК, О. Ю., 2019. *Проблеми транслітерації наукового контенту та можливі шляхи їх вирішення*. In: *Інформаційні технології і автоматизація*. Ч. II. Одеса, с. 122-123.
- СКОПНЕНКО, О. І., 2014. Відтворення чужомовних власних імен в українській та білоруській традиціях: мовна норма і особисте право носія імені. In: *Мовні права в сучасному світі*. Ужгород, с. 253-260.
- СОФІНСЬКА, І. Д., 2014. Право на ім'я в Україні: конституційно-правове регулювання. In: *Часопис Київського університету права*, № 1, 95-99.
- ТОРЧИНСЬКИЙ, М. М., 2010. Етимологічні особливості власних назв. In: *Лінгвістика*. Луганськ. № 3 (21), Ч. II, с. 243-250.
- ХАЙЛО, А. М., 2013. Формалізація засобів редагування власних імен у перекладних текстах. In: *Інтелектуальні системи та прикладна лінгвістика*. Харків, с. 76-77.
- ХАМРАЙ, О. О., 2015. Практична транскрипція іменних груп з теофорними компонентами арабського походження. In: *Східний світ*. № 4., с. 78-83.
- ЧЕРНОВАТИЙ, Л. М., 2009. Проблеми передачі вузькоспеціальної англомовної термінології українською мовою. In: *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Вип. 81(4), с. 109-116.
- AUBAKIR, N. – V. MAKHIPOV, 2019. Towards the issue of translating proper names (on the materials of National Geographic magazine). In: *INTCESS 2019-6th International Conference on Education and Social Sciences*. Dubai, U.A.E., p. 791-800.
- JUZELONIENOA, S. – S. PETRONIENOA – K. KOPYLOVA, 2016. The Translation of Proper Names from English to Lithuanian in “Steve Jobs” by W. Isaacson. In: *Teaching and Learning English as an Additional Language*, Antalya, Turkey.

- KARPENKO, Yu. V., 2017. Specifics of rendering personal. In: *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Київ: Вид. центр КНЛУ. Вип. 34, с. 209-213.
- MICKEY, M., 2011. Understanding Proper Name. In: *Linguist and Philos.* 33 (3), p. 325-354.
- MINKOVSKA, I. I., 2019. Transcodig as one of the methods of transferring Ukrainian onyms and realia in Latin. In: *Закарпатські філологічні студії: науковий журнал*. Вип. 9. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», с. 50-57.
- POUR, B., 2009. How to Translate Personal Names. In: *Translation Journal.* 13 (4), p. 1-3.
- ZAREI, R., 2014. Proper Nouns in Translation: Should They Be Translated?. In: *International Journal of Applied Linguistics & English Literature.* 3 (6), p. 152-161.

Summary

State of Proper Name Reproduction Problems Systematic Development by Means of the Ukrainian Language

The paper draws attention to specifics of translating names, surnames and place names caused by a wide range of lexical and grammatical valency and national-cultural senses. The authors look into works of Ukrainian scholars to understand the current state of the matter, conduct monitoring and accountability evaluations utilizing established laws and regulations of transliteration of the Ukrainian alphabet by means of the Latin alphabet. Most of translation errors result from literal translation of personal names without proper regard for essential differences in Ukrainian and English academic registers. The common factors that cause ambiguity include (1) differences between source and target language sound systems; (2) cross-linguistic differences between source and target language writing systems; (3) the matter of ambiguity of transcription used predominantly for retranscription of people's names or place names. We also prove methods of conveying the proper names based on the number of lexical and phonetic ambiguity present above, namely (1) transplantation of proper names; (2) the use of additional letters and other diacritical marks, in case there are no appropriate conventional language means available in the target language and cultural environment; (3) automatic replacement for personal names with the letters of the target language (transliteration); (4) translation; (5) practical transcription and retranscription. The theoretical background of this research can indeed serve as the jumping-off points to help translators

who come face to face with names, surnames and place names feel responsibility for their adequate representation on the basis of completeness, accuracy, naturalness, melodiousness and many others.

Keywords: personal names, Latin alphabet, adaptation, translation methods, phonographical principle.

ВІДТВОРЕННЯ СЛОВАЦЬКИХ ОЙКОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ

Світлана ПАХОМОВА
Пряшівський університет

Вступ

Дослідження ойконімії України належить до актуальних питань сучасної науки про власні назви. У вітчизняній ономастиці ойконімія розглядається переважно в історико-етимологічному аспекті. Існує ціла низка спеціальних праць, присвячених вивченню ойконімів різних теренів сучасної України: Волині (Шульгач 2001), Хмельниччини (Торчинський – Торчинська 2008), Черкащини (Гонца 2006), Івано-Франківщині (Яцій 2015), Сумщини (Іваненко 2017), Чернівецьщини (Вербич 2019), регіону Карпат і Прикарпаття (Худаш – Демчук 1991; Худаш 2004; Худаш 2006); зниклі і сучасні ойконіми Києва розглянуто в монографії І. М. Железняк (2014). З. О. Купчинська (2016) дослідила стратиграфію архаїчних типів ойконімів України, зробивши семасіологічний і структурний аналіз твірних основ і з'ясувавши екстра- та інтралінгвальні чинники основних ойконімічних типів на багатому джерельному матеріалі. З різних точок зору досліджували українську ойконімію Д. Г. Бучко та Г. Є. Бучко: у плані словотвору, ономасіології, в аспекті етногенезу українців (Бучко – Бучко 2013). Теоретичним засадам вивчення ойконімів приділяв значну увагу В. В. Лучик (2009). Питання ойконімії розглядаються у наукових статтях, присвячених Житомирщині (Карпенко 2009), історичній Галичині (Редьква 2007), Харківщині (Абдула 2009), Херсонщині (Єфименко 2011), Дрогобиччині (Котович 2009), Полтавщині (Лисенко 2009) та ін. Складні питання слововживання, правопису і вимови, творення та наголошення сучасних українських ойконімів представлено в праці В. О. Горпинича та Т. Р. Антонюк (1999).

Однак дотепер не розв'язане питання передачі іншомовних ойконімів слов'янського походження засобами української мови, хоча злободенні проблеми транспонування ономастичної лексики у слов'янських мовах піднімали у своїх статтях О. А. Албул (2007, с. 22-28), Г. В. Воронич (2010), С. М. Пахомова (2016, с. 147-156; 2019, с. 188-198), А. Амір (2014, с. 24-34, 78), З. І. Гілецька (2020, с. 29-37).

В умовах інтенсифікації словацько-українських економічних, політичних, наукових, освітніх, культурних та ін. контактів у період після набуття Україною незалежності в різних стилях української мови – особливо в публіцистичному, офіційно-діловому та науковому – збільшується кількість словацьких власних назв. З'являються праці з історії і культури Словаччини, збільшується кількість художніх перекладів зі словацької мови – усе це потребує врегулювання питань транспозиції онімів в українській мові.

1 Варіантність при транспозиції словацьких топонімів

Проблема перекладу географічних назв досить складна, вона полягає у виборі адекватного відповідника, який однозначно ідентифікує об'єкт номінації. Огляд мовознавчих праць з перекладу власних назв дозволяє стверджувати, що переважна більшість з них орієнтована на питання передачі онімів зі світових мов і на світові мови. Водночас транспозиція ономастичної лексики в межах слов'янських мов досі залишається актуальною транслатологічною проблемою, це безпосередньо стосується й передачі словацької пропріальної лексики українською мовою. Ольга Албул точно підмічає: «У процесі аналізу літератури із згаданої проблеми впадає у вічі той факт, що „списи ламаються“, в основному, щодо передачі чужомовної лексики з неслов'янських мов. Складається враження, що з правилами передачі слов'янських онімів у нас все гаразд. Але практика (писемна і усна) засвідчує інше – надзвичайний різнобій, різноваріантність, непослідовність у правописі слов'янських власних назв» (Албул 2007, с. 23).

Загальновідомо, що при передачі географічних назв перекладачі застосовують два основні принципи: транскрипцію, яка відтворює звукову структуру одиниці, і транслітерацію, яка передає графічну

форму слова при другорядній ролі звукової точності. У мовах, які використовують різні графічні системи (латиницю й кирилицю), при транспозиції онімів звичайно послуговуються транскрипцією. Цей принцип зафіксовано в чинному українському правописі, який передбачає, що «географічні назви слов'янських та інших країн передаються в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції» (§ 109 р. 1993, § 149 р. 2019). Однак відтворення словацьких топонімів засобами української мови викликає цілий ряд дискусій і дотепер не вирішених питань, адже в *«Європі немає і ніколи не було єдиних твердих правил, які чітко регламентували б практику передачі (адаптування, субститування чи транскрибування) власних особових назв одного народу звуковими чи графічними засобами іншої мови. Певні узвичаєння, як і в наші дні, зрозуміло, діяли, але їх дія завжди залежала від кількох місцевих факторів»* (Чучка 1988, с. 21). Про це свідчить велика кількість різночитань і варіантів, які підтверджують спостереження Артура Гудманяна про те, що *«існує проблема фонографічної варіантності – неоднозначного написання і вимови одного й того ж слова, що на перший погляд здавалось би парадоксальним. Проте якщо зважати на те, що орфографія певного слова – це вибір на підставі того або іншого принципу або традиції з ряду теоретично можливих написань, то фонографічна варіантність постає не тільки як факт потенційний, але певною мірою і реально існуючий. Ця теза ще більш справедлива стосовно чужомовних власних назв, бо формальна адаптація чужих лексем – це процес послідовної зміни одних варіантів іншими»* (Гудманян 1999, с. 73).

Г. В. Воронич вбачає причину інваріантності власних назв у перекладі у своєрідності їх семіотичної природи, тобто прямому зв'язку знака і денотата, оминаючи загальне поняття (Воронич 2010, с. 41).

Спостереження над словацькими топонімами в українській мові дозволяє засвідчити значну кількість випадків, коли в одному тексті автор подає ту саму власну назву по-різному, наприклад: *Шариш* і *Шаріш* (Фенич 2007, с. 111-112), *Нове Место* і *Нове Место* (Кріль 2006, с. 47 і 54), *Земплін* і *Земплин* (Кріль 2006, с. 48 і 74), *Левоча* і

Левоче (Кріль 2006, с. і 56 і 110), а також коли той самий автор подає назву населеного пункту у своїх різних текстах у двох варіантах, наприклад: *Кошиці* (Логінов, Наше слово, 12 серпня 2011) і *Кошіце* (Логінов, Дзеркало тижня, 3-9 вересня 2016).

Крім того, в межах одного тексту відзначається наявність двох тенденцій передачі власних назв, зокрема, коли автор при відтворенні словацьких ойконімів *Michalovce* і *Košice* з ідентичним граматичним значенням (грамема числа – множина) по-різному інтерпретує ці назви, при цьому одну переносить в український текст зі збереженням форми множини, а в іншому – транспонує назву без морфологічної адаптації, наприклад: *А на словацькому боці за 300 метрів від пункту пропуску - магазин, бар та зупинка місцевих автобусів, якими за смішну ціну можна доїхати в Михайлівці й Кошице*. Аналогічний приклад: *Королівські міста у сеймі представляли Братислава, Трнава, Бардейов, Пряшів, Кошице* (Кріль 2006, с. 51), де частина ойконімів відтворена відповідно до норм української мови (*Братислава, Пряшів*), а решта (*Бардейов, Кошице*) – ні (треба *Бардіїв, Кошиці*). В іншому тексті модель на *-ica* (*Gelnica, Kremnica, Skalica*), яку треба транспонувати за допомогою фіналі *-иця*, автор відтворює неоднаково: *Гелніца, Кремниця, Скалиця* (Кріль 2006, с. 48 і 72) – треба *Гелниця, Кремниця, Скалиця*; модель на *-ič*, що відповідає українській на *-ич*, транспонується по-різному: *виникли мануфактури з текстилю в Галичі, майоліки в Голічі* (Кріль 2006, с. 77); це ж стосується й моделі на *-ov* (укр. *-ів*): *замки Греков і Ясенів, розташовані на відстані близько одного кілометра* (Кріль 2006, с. 95).

Проблема полягає в тому, якому варіанту із двох наявних має надати перевагу перекладач?

Аналогічні ситуації відомі й іншим парам мов, щодо них вже вироблено принцип, який наводять автори монографії *Неперекладне в перекладі*, відзначаючи, що до транскрипції вживаної в тексті власної назви перекладач підходить по-різному в залежності від того: 1) чи має вона вже сформований у мові-перципієнті графічний вигляд, або ж 2) її тільки належить транскрибувати. У першому випадку ім'я зазвичай береться в уже готовому вигляді, який не підлягає змінам

навіть у тому разі, коли давніший варіант не відповідає сучасним вимогам (Влахов – Флорин 1980, с. 209).

Отже, відповідно до наведеного принципу перекладач має обрати варіант *Кошиці, Михайлівці*, які вже давно усталилися в українській мові. Помилкова транспозиція Кошіце, Міхаловце замість нормативного *Кошиці, Михайлівці* спотворює граматичну структуру назви. Множинні топоніми згідно з правилами мають відмінюватися в обох мовах – і в словацькій, і в українській, і тому неприпустимо вживати форми *їду в Кошіце, університет у Кошіце, біля Кошіце* – це помилка; правильно: *їду в Кошиці, університет у Кошицях, біля Кошиць* тощо. До речі, назву *Кошиці* наведено й у новій редакції українського правопису 2019 року: «*Польське, чеське й словацьке закінчення -е, що наявне в географічних назвах із суфіксами -ц-, -иц-, -иц- (лат. -с-, -іс-) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням -і з відповідним граматичним значенням: Кéльці, Кóшиці, Лідиці, Пáрдубиці. Ці географічні назви відмінюємо: Кóшиці – Кóшиць, Кóшицям*» (Український правопис 2019, с. 151).

А. Г. Гудманян зазначає, що «*ігнорування історичних закономірностей фонетики і орфографії, усунення їх від історії мови перешкоджає вирішенню багатьох теоретичних суперечок щодо написання певних власних назв, а отже, ускладнює уніфікацію фонографічних варіантів там, де це було б не лише можливим, але й виправданим з точки зору історії мови*» (Гудманян 1999: 7). У світлі цього окремого коментаря потребує історія назви села на українсько-словацькій межі, яке в історичних джерелах згадується з XIV ст. як єдиний населений пункт з назвою *Сельменці*. За даними Елека Феньєша, угорського фахівця зі статистики, це угорсько-руське село належало ужгородському комітату (в ньому було 224 греко-католиків, 253 реформатів, 35 єврейських осель); воно, як і все Закарпаття, у XX ст. кілька разів змінювало підпорядкованість різним державним утворенням: у чехословацький період населений пункт мав назву *Слеменце* (Slemence); після Першого Віденського арбітражу його було повернуто до Угорщини, потім знову до Чехословаччини. Після другої світової війни за спеціальною угодою радянсько-чехословацький кордон пройшов безпосередньо через це село, в результаті чого воно

було поділено на дві частини: Великі Сельменці опинилися в Словаччині, а Малі Сельменці – в Україні. В українських текстах назва словацької частини села відтворюється по-різному, зокрема: *Востаннє новий пункт відкрили тут у далекому 2005 р. (Малі Сельменці – Велке Слеменце)* (Логінов, ДТ, 22 жовтня 2016). На нашу думку, українською мовою слід передавати цю назву за питомою українською моделлю: *Великі Сельменці*.

Звичайно, ми не можемо дорікати авторам, адже дотепер немає жодного спеціального дослідження, словника чи довідника, який би врегулював проблеми транспозиції ойконімів (назв населених пунктів), що виникають у перекладачів, журналістів, службовців та усіх тих, чия діяльність торкається сфери українсько-словацьких контактів. Проблемні питання словацько-української ойконімії потребують фахового аналізу, а в новій редакції українського правопису 2019 року, як і в попередніх версіях, увага сконцентрована переважно на відтворенні російських власних назв українською мовою.

2 Трансформація і транспозиція словацьких топонімів українського походження

Сучасна Словацька Республіка розташована в центрі Європи, на перетині історичних торгових шляхів і міграційних рухів, а сама країна в минулому входила до складу різних державних утворень – Угорського королівства, Австро-Угорщини, Чехословаччини; на цих теренах відбувалися складні й різномірні етнічні процеси. Довготривалі зв'язки словаків з іншими народами сформували поліетнічний склад населення. Зокрема, на північному сході сучасної Словаччини споконвіку проживало (і досі проживає) автохтонне русько-українське населення, етнічне коріння якого підтверджується історичними (Gajdoš – Konečný – Mušinka 1999) та лінгвістичними (Чучка 1999; Дуйчак 1995; Лазорик 1994) аргументами.

Місцеві жителі досі зберегли в своїй мові ойконіми у тому вигляді, в якому вони уживалися упродовж тривалого часу. Багато з цих назв увійшло в словацький ономастикон, але зустрічаються й такі, структура яких не збігається з офіційними словацькими топонімами.

Зіставлення українських ойконімів, зібраних у праці О. Лазорика «Наші місцеві назви і як їх уживати» (далі Лаз.), зі словацькими відповідниками, засвідченими в «Енциклопедії міст і сіл Словаччини» (далі Епс.), дозволяє нам дослідити різні типи фонетичної, морфологічної та синтаксичної трансформації, якої зазнали ці автентичні назви під впливом словацької мови.

Порівняння українських автентичних ойконімів з їх нормативними словацькими еквівалентами дозволяє зазначити, що частина трансформованих назв відповідає правилам словацької мови і їх адаптація є цілком обґрунтованою. До таких фактів належать:

- а) поява довгих голосних у закінченнях прикметникових назв: Банське – *Vanské*, Грабське – *Hrabské*, Гуменне – *Humenné*, Дубова – *Dubová*, Зубне – *Zubné*, Кленова – *Klenová*, Кремна – *Kremná*, Криве – *Krivé*, Липова – *Lipová* та в суфіксах *-ík*, *-ín*, *-ák*: Вапеник – *Vápeník*, Липник – *Lipník*, Грабівчик – *Hrabovčik*, в суфіксах: Сулин – *Sulín*, Гажлин – *Hažlín*, Дуплин – *Duplín*, Гусак – *Husák*;
- б) поява дифтонгів: Баране – *Baranie*, Боглярка – *Bogliarka*, Дрениця – *Drienica*, Камінка – *Kamienka*, Полянка – *Polianka*, Крайне Чорне – *Krajné Čierne*, Шариське Чарне – *Šarišské Čierne*;
- в) заміна голосного [i] на [o] в корені: Смілник – *Smolník*, Збії – *Zboj*, Збіїне – *Zbojné*, Лімне – *Lomné*, Пруслін – *Prislop*, Руський Потік – *Ruský Potok*, Хімча – *Chotča* та в службових морфемах – *-ivci* на *-ovce*: Михайлівці – *Michalovce*, *-iv/-їв* на *-ov*: Бардіїв – *Bardejov*, Куїв – *Kyjov*;
- г) заміна голосного [i] на [e]: Андрійова – *Andrejová*, Біловежа – *Beloveža*, Містисько – *Mestisko*, Пітрова – *Petrova*.

Однак існує ціла низка прикладів необґрунтованої деформації онімів. До них належать факти трансформації ойконімів на фонетичному рівні, що проявляється цілим рядом заміни – повноголосся на неповноголосся: Воронів – *Vranov nad Topľou*, Городисько – *Hradisko*, Березничка – *Breznička*, Березовець – *Brezovec*, Берестів – *Brestov*; африкат [дж], [дз] на [дʲ] або [ж]: Бодруджал – *Vodružal*, Джачів – *Ďačov*, Джурків – *Ďurková*, Дзитрих

– *Detrik*, *Дзурдзош* – *Ďurd'oš*; [дж] на [дз]/ [ɔ̯']: *Медведже* – *Medvedie*, *Меджибріддя* – *Medzibrodie*, *Меджилабірці* – *Medzilaborce*; [з'] на [ж]: *Козяни* – *Kožany*, *Бзяне* – *Vžany* (Лаз. 29, 94; Епс. 779); початкового проривного приголосного [ɾ] на щілинний [z]: *Гаврянець* – *Havranec*; кінцевого щілинного приголосного [x] на проривний [κ]: *Дзурпих* – *Detrik*; *щ* [шч] на звукосполучення [κч]: *Стацин* – *Stakčín*, *Стацинська Розтока* – *Stakčianska Roztoka*; щілинного [ш] на аффрикат [č]: *Дрішна* – *Driečna*; складу *приголосний* + *голосний* чи *голосний* + *приголосний* на *складотворчий* [л] чи [р]: *Довгуня* – *Dlhoňa*, *Тренків* – *Trnkov*; [л] на [дл]: *Новоселиця* – *Nová Sedlica*, *Ялинки* – *Jedlinka*; заміна голосних [i], [u] на [y]: *Гінківці* – *Hunkovce*, *Крижльова* – *Kružľová*; голосного [y] на [o]: *Рушківці* – *Roškovce*; поява при транспозиції протетичних звуків: *Орябина* – *Jarabina*, *Ладич* – *Vladiča*, *Стружниця* – *Ostružnica* або, навпаки, втрата звуків: *Вільшавиця* – *Olšavica*, *Вільшавка* – *Olšavka*, *Вільшинків* – *Olšinkov*, *Вубля* – *Ubl'a*.

Трансформація ойконімів на морфологічному рівні при транспозиції до словацького ономастикону представлена у зміні грамеми числа – однини на множину:

Бзяне – *Vžany*, *Великий Буковець* – *Vikovce*, *Великий Сташковець* – *Staškovce*, *Їновець* – *Inovce*, *Маковець* – *Makovce*, *Малий Буковець* – *Vikovce*, *Малий Сташковець* – *Staškovce*, *Рокитовець* – *Rokytovce*, *Стриговець* – *Stríhovce* та множини на однину: *Великі Поляни* – *Veľká Poľana*, *Гайтівки* – *Hajtovka*, *Пихні* – *Pichne*, *Рівнини* – *Ruňina*, *Свиднички* – *Svidnička*, *Цернини* – *Cerňina*, *Ялинки* – *Jedlinka*;

у зміні грамеми роду – чоловічого р. на жіночий р.: *Джурків* – *Ďurková*, *Корунків* – *Korunková*, *Калний* – *Kalná Roztoka*, *Руський Воловий* – *Ruská Volová*; чоловічого р. на середній р.: *Пчолиний* – *Pčoliné*, *Руський* – *Ruské*, *Улицький Кривий* – *Uličské Krivé*, *Шариський Ястреб* – *Šarišské Jastrabie*; середнього р. на жіночий р.: *Бистре* – *Vystrá*, *Ольчанске Криве* – *Krívá Ol'ka*, *Підгороддя* – *Podhorod'*;

у зміні грамеми відмінка (називного на родовий): *Доброслав* – *Dobroslava*, *Ладич* – *Vladiča*, *Матяшок* – *Matiaška*.

Трансформацію онімів на синтаксичному рівні зафіксовано у фактах заміни однослівної композитної назви на словосполучення: *Калнорозтоки* – *Kalná Roztoka*, *Краснобрід* – *Krásny Brod*, *Новоселиця*

– *Nová Sedlica*, Пустополе – *Pusté Pole*, Суходолина – *Suchá Dolina*, Нехваль-Полянки – *Nechválava Polianka*; зміни структури словосполучення: Вишня Радвань – *Radvaň nad Laborcom*, Ольчанське Криве – *Krivá Olka*.

Переіменування населених пунктів (*Венеція* на *Lukov*, *Хвастіїв* на *Habura*, *Чертіж* на *Blažov*), а також деетимологізація шляхом заміни етимона є крайніми випадками трансформації. При транспозиції українських ойконімів у словацький офіційний топонімікон незначні фонетичні зміни часом призводять до спотворення внутрішньої форми багатьох назв, у результаті чого відбувається втрата зв'язку питомих назв з первинним етимonom, до ліквідації історичних зв'язків з українською мовою. Напр., заміна голосного [і] на [у] в ойконімі *Гінківці* – *Hunkovce* веде до затемнення етимона *гін* – ‘пасовище’, ‘лука’, ‘вигін’, куди *гнали* пастися худобу.

Ойконім *Сорочин* із прозорою внутрішньою формою завдяки етимону *сорока* (слов. *straka*) при транспозиції в словацьку мову навіть не перекладено (у такому випадку було б *Stračín), а замінено на деетимологізовану назву *Stročín*, позбавлену типового для української мови повноголосся, з повною втратою зв'язку як з українським мотивантом *сорока*, так і словацьким *straka*. Зсуви у внутрішній формі ойконімів спостерігаємо при транспозиції назв *Верлих* – *Orlík* (Лаз. 35, 95; Енс. 792); *Паризівці* – *Parihuzovce* (Лаз. 65, 100; Енс. 762).

Наслідком заміни голосного [у] на [о] в ойконімі *Рушківці* – *Roškovce* є втрата зв'язку з мотивантом *рушка* – подрібнювач зерна. При перенесенні ойконіма *Крижльова* в словацьку мову зникає причетність до етимона *криж* (тобто *хрест*), натомість з'являється псевдоетимон *круг* у транспонованій назві *Kružľová* (Лаз. 51, 97; Енс. 789). Аналогічний результат має місце при зміні української назви *Бережничка* на *Brežnička* (Енс. 682): етимон *берег* замінено на *береза*; *Олеників* на *Olejníkov* (Лаз. 64, 99; Енс. 754): етимон *олень* замінено на слов. *olej* (олія); *Салник* на *Solník* (Лаз. 51, 101; Енс. 782): етимон *сальник* замінено на слов. *sol'* (сіль).

Наведені приклади необґрунтованої модифікації ойконімів українського походження на базі словацької мови викликають

роздуми: як бути з такими зміненими назвами в перекладних текстах українською мовою; здійснювати транскрипцію чи субституцію, підставляючи питомі назви? Звичайно, логічною була б друга процедура, але для цього потрібні спеціальні довідники, адже частина автентичних назв не завжди відома сучасному носієві української мови. Через це в українських текстах зустрічаються неточності при їх відтворенні: *Єдлінка* замість *Ялинки*, *Строчин* замість *Сорочин*, *Гуньковці* замість *Гінківці*, *Черне* замість *Чорне*, *Гажлін* замість *Гажлин* та ін. (Чучка 2007: 454, 456, 457, 458).

За наявності значного незбігу між нормативною словацькою назвою і традиційним онімом їх уживання рекомендується обирати відповідно до особливостей контексту: в документах офіційно-ділового стилю орієнтуватися на транскрипцію словацького варіанту, а в текстах художнього і публіцистичного стилю, а також в науковому стилі історичного характеру вживати традиційних варіант; виходячи з цього, у словниках та довідниках слід подавати обидві назви.

3 Транспозиція словацьких ойконімів українською мовою

Як вже зазначалося, при відтворенні іншомовних власних назв послуговуємося транскрипцією як головним принципом їх передачі, при цьому, як правильно зазначає Г. В. Воронич, слід уникати спотворення назв у процесі їх переходу з однієї мови в іншу (Воронич 2010, с. 42). Безумовність транскрипції при відтворенні власних назв може призводити до граматичного спотворення ойконіма, наприклад, словацький населений пункт *Čierna nad Tisou*, розташований поруч з потрійним стиком державних кордонів України, Словаччини та Угорщини, в українських текстах фіксуємо у різних варіантах: *Черна-над-Тисоу*, *Чіерна-над-Тисоу*, *Чиерна-над-Тисов і т. п.*, тоді як єдиним адекватним варіантом слід вважати *Чорна-над-Тисою*. Фінальний компонент назви (*nad Tisou*) є формою орудного відмінка жіночого роду від гідроніма *Tisa* – назви річки, що є найбільшою лівою притокою Дунаю і тече в тому числі в межах України. В українській мові вказаній формі *nad Tisou* відповідає *над Тисою*.

При відтворенні словацьких ойконімів українською мовою слід враховувати, що слов'янські мови мають єдину праслов'янську

«кореневу систему», яка виявляється в паралельних рефлексах спільних мовних явищ на різних рівнях мовної системи. Ці особливості мають місце переважно в службових морфемах слова, водночас при перекладі треба максимально зберігати оригінальну назву і згодом зняти кореневої морфемі. Отже, на наше переконання, у процесі перекладу ойконімів у споріднених мовах провідний принцип транскрипції треба поєднувати з фонетичною, словотвірною, пунктуаційною та граматичною адаптацією.

3.1 Фонографічна адаптація

3.1.1 Графема -šť- українською мовою передається літерою **щ**: Vanská Štiavnica Банська Шавниця, Dobrohošť Доброгощ, Dolné Naštice Дольні Нащиці, Dolné Trhovište Дольне Трговище, Hlivištia Гливища, Hnúšťa Гнуща, Horné Naštice Горні Нащиці, Horné Štitáre Горні Щитари, Hradište Градище, Hrachovište Граховище, Kalnište Кальнище, Klieština Кліщина, Kostolište Костолище, Košťany nad Turcom Кощани-над-Турцем, Lukovištia Луковища, Moštenica Мощениця, Repište Репище, Sobotište Соботище, Štiavnik Щавник, Štitáre Щитари, Štítnik Щитник, Trhovište Трговище, Vrádište Врадище. Винятки: Štúrovo Штурово (від прізвища Štúr Штур); Štrba Штрба.

3.1.2 Буква -ô- українською мовою передається літерою **-о-**: Bartošova Lehôtka Бартошова Леготка, Bôrka Борка, Gemerská Hôrka Гемерська Горка, Gôtovany Готовани, Horná Potôň Горна Потонь, Hôrka Горка, Mólča Молча, Pôtor Потор, Radôstka Радостка, Tôň Тонь.

3.1.3 Буква -ä- українською мовою передається літерою **-е-**: Braväcovo Бравецово, Demänovská Dolina Деменівська Долина.

3.1.4 Дифтонг -ia- українською мовою передається літерами **а, я** відповідно до правописних норм: Vanská Štiavnica Банська Шавниця, Vočiar Боч'яр, Bodzianske Lúky Бодзянські Луки, Vogliarka Боглярка, Voliarov Болярів, Detvianska Huta Детв'янська Гута, Diaková Дякова, Diakovce Дяківці, Diviaky nad Nitricou Див'яки-над-Нітрицею, Dolný Pál Дольний П'ял, Dvorianky Дворянки, Golianovo Голяново, Hamuliakovo Гамуляково, Hiadel' Г'ядель, Holiare Голяри, Hriadky Грядки, Lužianky Лужанки, Marianka Мар'янка, Matiaška Матяшка,

Medzianky Медзянки, Meliata Мелята, Sliáč Сляч, Svinia Свиня, Šiatorská Bukovinka Ш'яторська Буковинка, Šindliar Шиндляр, Špania Dolina Шпаня Долина, Šumiac Шум'яць, Šurianky Шур'янки, Ždiar Ждяр, Žiar Ж'яр.

3.1.5 Дифтонг -ie- українською мовою передаємо по-разному: а) літерою **і**, якщо дифтонг стоїть на місці етимологічного **Ъ**: Bielovce Білівці, Biely Kostol Білий Костьол, Dubodiel Дубоділ, Hniezdne Гніздне, Klieština Кліщина, Ľuboriečka Люборічка, Riečka Річка, Zábiedovo Забідово, Zádiel Заділ; б) в інших випадках літерою **е** або **є**: Dolný Lieskov Дольний Лесків, Drienčany Дренчани, Drienica Дрениця, Drienovec Дренівець, Drienovo Дреново, Drietoma Дретома, Hviezdoslavov Гвездославів, Ľubietová Люб'єтова, Malé Zlievce Малі Злевці, Mierovo Мирово, Podbiel Підбел, Priechod Прехід, Priekopa Прекопа, Priepasné Препасне, Prietrž Претрж, Prietržka Претржка, Prievaly Превали, Prievidza Превидза, Prosiek Просек, Studienka Студенка, Španie Pole Шпанє Поле, Turie Тур'є, Vieska Вєська, Zliechov Злєхів, Želiezovce Желєзівці.

3.1.6 Передача назв з неповноголоссям

Однією з проблем, що виникають при відтворенні словацьких власних назв українською мовою, є питання про передачу словацьких неповноголосних звукосполучень: записувати Brehu як *Бреги* або *Береги*; Breza як *Бреза* або *Береза*. У правописних нормах це питання спеціально не розглядається, однак у §154 Українського правопису (УП, с. 158), присвяченому іншому питанню (правопису географічних назв разом), серед прикладів знаходимо «географічні назви з другою частиною -град, -город, -піль, -поль» та ін., а отже, наведення прикладів з *gorod* та *grad* непрямо вказує на те, що при транспозиції іншомовних назв з неповноголоссям (*grad*) це фонетичне явище слід зберігати. А тому відповідні словацькі ойконіми рекомендуємо передавати українською мовою зі збереженням неповноголосся: Blatná Polianka Блатна Полянка, Brehov Брегів, Brehu Бреги, Breza Бреза, Brezany Брезани, Brezina Брезина, Breznica Брезниця, Breznička Брезничка, Brezno Брезно, Brežany Брежани, Hradište pod Vrátnom Градище-під-Вратном, Kráľ Краль, Kráľov Brod Кралів Брід, Kráľova Lehota Кральова Легота, Kráľovany Кральовани, Kráľovský Chlmec

Кралівський Хлмець, Prašník Прашник, Úbrež Убреж, Zlaté Klasy Златі Класи, Zlatník Златник, Zubrohlava Зуброглава.

3.1.7 Передача назв зі складотворчими приголосними

Загальновідомо, що давні складотворчі приголосні в українській мові не збереглися, через це виникає проблема, як передавати словацькі ойконіми зі складотворчими сонорними звуками українською мовою. У деяких випадках, при збереженні відповідного етимона, це було б легко зробити (Vrbovok Вербовок, Vrch Врх), але в більшості прикладів не можна відтворити точний голосний звук, тому виникає проблема, наприклад, передавати ойконім Trnava як Тирнава, Тернава або Тарнава. Спеціальних норм щодо цього питання в Українському правописі немає, але серед інших правил, зокрема в § 149 знаходимо приклади чеських назв *Крнов, Пришеров* (УП, с. 153) зі збереженням складотворчих приголосних, що дає нам право рекомендувати систематично зберігати вказане фонетичне явище також при транспозиції словацьких ойконімів: Blhovce Блгівці, Brhlovce Брлгівці, Brdárka Брдарка, Brvnište Брвнище, Brzotín Брзотин, Čabradský Vrbovok Чабрадський Врбовок, Hrkovce Грківці, Hrlíca Грлиця, Hrnčiarovce Грнчарівці, Hrnčiariska Ves Грнчарська Весь, Hrnčiarске Zalužany Грнчарські Залужани, Drženice Држениці, Držkovce Држківці, Chlmec Хлмець, Chrťany Хртяни, Krná Крна, Krňča Крнча, Krpeľany Крпеляни, Krškany Кршкани, Krtovce Кртівці, Dlhá Длга, Dlhé Klčovo Довге Клчово, Dlhoňa Довгуня, Dlžín Довжин, Dolné Strháre Дольні Стргари, Dolné Srnie Дольне Срне, Dolné Trhovište Дольне Трговище, Dnava Дрнава, Drňa Дрня, Drženice Држениці, Držkovce Држківці, Hlboké Глибоке, Hontianske Trst'any Гонтянські Трстяни, Horné Pršany Горні Пршани, Hrčel' Грчель, Hrhov Гргів, Hrkovce Грківці, Hrlíca Грлиця, Chlmec Хлмець, Chrťany Хртяни, Klčov Клчів, Kčava Крчава, Krná Крна, Krňča Крнча, Krškany Кршкани, Krtovce Кртівці, Malý Krtíš Малий Кртиш, Otrhánky Отрганки, Prietrž Претрж, Prietržka Претржка, Prša Прша, Pstriná Пстрина, Smrdáky Смордаки, Svrbice Сврбиці, Svrčinovec Сврчиновець, Štrba Штрба, Štrkovec Штрковець, Teplý Vrch Теплий Врх, Trhovište Трговище, Trnava Трнава, Trnavka Трнавка, Trnkov Трнків, Trnovec Трновець, Trnovo Трново, Trpín Трпин, Trstená Трстена, Trstice

Трстиці, Trst'any Трстяни, T'nie Трня, Tvrdomestice Тврдоместиці, Tvrdošín Тврдошин, Tvrdošovce Тврдошовці, Vlčany Влчани, Vlčkovce Влчківці, Vlkanová Влканова, Vlkaš Влкас, Vlková Влкова, Vlkovce Влківці, Vlky Влки, Vlkyňa Влкия, Vrbnica Врбниця, Vrbov Врбів, Vrbovce Врбівці, Vrbová nad Váhom Врбова-над-Вагом, Vrbové Врбове, Vrbovka Врбівка, Vrchteplá Врхтепла, Žlkovce Жлківці, Vydrník Видрник.

3.2 Словотвірна адаптація

3.2.1 Назви з суфіксом -ov

У § 149 Українського правопису знаходимо правило: «Літеру -o в суфіксі -ov у чеських і словацьких назвах передаємо через -o, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями за традицією – через -i: Крнов, Їрлов, Простейов, Пршеров, але Бардїів, Вóронів, Пряшів» (УП 2019, с. 153). Звертає на себе увагу той факт, що в цьому пункті об'єднано дві різні мови, а приклади з -ov продемонстровано лише чеськими ойконімами. На нашу думку, наведене правило має бути прокоментовано і уточнено. Річ у тім, що в історичному минулому предки чехів і українців не проживали на суміжній території, тоді як пращури українців та словаків тривалий час жили поруч, а отже, назви населених пунктів формувалися у мовленні наших предків відповідно до українських моделей. Як відомо, демографічний склад поселень – явище динамічне, внаслідок різних причин демографічні показники, зокрема національний склад певного села чи міста зі змішаним населенням, упродовж часу можуть змінюватися, це живий процес. Олексій Курінний зазначав: «Словакізація русинів-українців, на відміну від русифікації, полонізації, мадяризації і романізації, упродовж бездержавного періоду співіснування русинів-українців і словаків (з кінця XVIII – до оформлення кордонів Словаччини) була значною мірою природною, ненасильницькою та добровільною, зумовленою переважно об'єктивними чинниками історичного, етномовного та суспільно-політичного характеру. Основними з них стали сусідство і взаємопроникнення етнічних теренів, дифузне розміщення окремих поселень русинів і словаків, багатосотлітнє мирне співіснування обох народів на одній території за відсутності значних антагонізмів на

національному підґрунті, що спричинило формування широкої смуги перехідних говірок між руськими й східнославацькими діалектами, а також появу значної групи колись східнослов'янського населення з невизначеною національною самосвідомістю. Інші чинники зумовили напрям асиміляції: зменшення людності й зміна соціального складу сіл, раніше значно більш ізольованих, економічна відсталість і переважно сільськогосподарська зайнятість русинів-українців порівняно зі словаками, пасіонарність, асиміляторська потужність словаків, завершення національного пробудження словацької нації вже в 60-х роках ХІХ ст., престижність і «вищість» словацької мови для східних слов'ян Королівства Угорського і навіть Галичини в ХІХ ст.» (Курінний 2013, с. 490-491).

Однак динаміка мовних змін має інший темп і підкоряється власним законам. Дотепер на території Східної Словаччини в мовленні місцевого населення збереглися давні назви населених пунктів і відповідні словотвірні моделі, зокрема назви з суфіксом -ів, а отже, при відтвоєнні українською мовою назв населених пунктів сучасної Словаччини слід, на наше переконання, послуговуватися цими моделями і транспонувати словацькі ойконіми за допомогою суфікса -ів/-їв: *Vačurov* Вацурів, *Vačkov* Вацьків, *Vajerov* Ваєрів, *Vánov* Ванів, *Vardešov* Вардіїв, *Bobrov* Бобрів, *Bohel'ov* Богелів, *Vrehov* Брегів, *Brekov* Бреків, *Brestov* Брестів, *Sabov* Цабів, *Sakov* Цаків, *Sejkov* Цейків, *Šajkov* Чайків, *Šaklov* Чаклів, *Šešehov* Чечегів, *Černošov* Чернохів, *Čičov* Чичів, *Dašov Lom* Дачів Лом, *Dargov* Даргів, *Davidov* Давидів, *Dedašov* Дедачів, *Detrik* Детрик, *Dolný Hričov* Дольний Гричів, *Dolný Lieskov* Дольний Лесків, *Dolný Lopašov* Дольний Лопашів, *Dolný Vadičov* Дольний Вадичів, *Drahňov* Драгнів, *Dolný Hričov* Дольний Гричів, *Dolný Lieskov* Дольний Лесків, *Dulov* Дулів, *Dunašov* Дунаїв, *Dunajský Klátov* Дунайський Клатів, *Ďašov* Дячів, *Fačkov* Фачків, *Gabolto* Габолтів, *Geraltov* Геральтів, *Gerlachov* Герлахів, *Gribov* Грибів, *Guňov* Гинів, *Hatalov* Гаталів, *Hervartov* Гервартів, *Hodešov* Годєїв, *Hrabišov* Грабичів, *Hrabkov* Грабків, *Hrušov* Грушів, *Chmel'ov* Хмелів, *Chropov* Хропів, *Jablonov* Яблонів, *Jakubov* Якубів, *Janov* Янів, *Jasenov* Ясенів, *Jasov* Ясів, *Jatov* Ятів, *Kačanov* Качанів, *Kalinov* Калинів, *Klasov* Класів, *Kašov* Кашів, *Kátov*

Катів, Klenov Кленів, Klokočov Клокочів, Kľušov Ключів, Kojšov Койшів, Kolaškov Колачків, Kolbasov Колбасів, Komárov Комарів, Kožuchov Кожухів, Kručov Кручів, Kružlov Кружлів, Kuklov Куклів, Kukučínov Кукучинів, Kunešov Кунешів, Kurov Курів, Kvašov Квашів, Kvetoslavov Кветославів, Kujov Київ, Laskov Лацків, Ladomirov Ладомирів, Lascov Ласців, Lenartov Ленартів, Leopoldov Леопольдів, Ležiachov Лежахів, Lišov Лішів, Livov Лівів, Lontov Лонтів, Lorašov Лопашів, Lorúchov Лопухів, Lukov Луків, Lutov Лютів, Masov Маців, Majcichov Майцихів, Makov Маків, Malachov Малахів, Malcov Мальців, Medveďov Медведів, Michajlov Михайлів, Miloslavov Милославів, Mošurov Мошурів, Ňagov Нягів, Obeskov Обецьків, Očkov Очків, Olejníkov Олейників, Oľšínkov Ольшинків, Oľšov Ольшів, Orlov Орлів, Osíkov Осиків, Ostrov Острів, Pakostov Пакостів, Pastuchov Пастухів, Prenčov Пренчів, Prosačov Просачів, Pucov Пуців, Púchov Пухів, Radimov Радимів, Reľov Релів, Renčíšov Ренчишів, Rerejov Репеїв, Rešov Ряшів, Rohov Рогів, Rokytov Рокитів, Rudlov Рудлів, Ruskov Руськів, Sabinov Сабинів, Sačurov Сачурів, Sejkov Сейків, Skýcov Скиців, Snakov Снаків, Soblahov Соблагів, Staškov Сташків, Strekov Стреків, Stropkov Строків, Sukov Суків, Sveržov Свержів, Šalov Шалів, Šarbov Шарбів, Šípkov Шипків, Širákov Шираків, Šišov Шишів, Štefanov Штефанів, Štefurov Штефурів, Švošov Швошів, Tajov Таїв, Tarnov Тарнів, Tomášov Томашів, Trebejov Требеїв, Trebišov Требишів, Trnkov Трнків, Vasil'ov Василів, Večelkov Вечельків, Višňov Вишнів, Zbeňňov Збегнів, Zborov Зборів, Zbyňov Збинів, Zliechov Зলেখів, Žarnov Жарнів, Žaškov Жашків, Žibritov Жибритів, Žírov Жипів, Žurkov Жупків.

3.2.2 Назви з суфіксом -ík

В новій редакції правопису немає спеціальних правил щодо передачі словацьких ойконімів із суфіксом -ík, однак у § 149, п. 4 (УП 2019, с. 152) йдеться про рівнозначний йому фонетично і етимологічно російський суфікс -ик [ik], який рекомендується передавати українським -ик. Таким чином, суфікс -ík словацьких ойконімів слід передавати українським суфіксом -ик: Vačkovík Бачковик, Vodíky Бодики, Brusník Брусник, Detník Детрик, Dolný Kalník Дольний Кальник, Dolný Kubín Дольний Кубин, Dolný Kalník Дольний

Кальник, Dubník Дубник, Hertník Гертник, Hnilčík Гнильчик, Hrabovčík Грабівчик, Hrašovík Грашовик, Jalšovík Яльшовик, Jamník Ямник, Janík Яник, Janovík Яновик, Lipník Липник, Lipovník Липівник, Lubeník Лубеник, Merník Мерник, Podhradík Підградик, Povrazník Повразник, Prašník Прашник, Příbeník Прибеник, Rakovčík Раківчик, Rakytník Ракитник, Rohožník Рогожник, Rudník Рудник, Rybník Рибник, Sírník Сірник, Slančík Сланчик, Slivník Сливник, Smolník Смольник, Soľník Сольник, Stebník Стебник, Svederník Сведерник, Svidník Свидник, Štítník Щитник, Trávník Травник, Tulčík Тульчик, Turík Турик, Vydrník Видрник, Zlatník Златник, Železník Железник.

3.2.3 Назви з суфіксом -ič

Ойконіми праслов'янської моделі на -ič (*-itjъ) представлені в словацькому топоніміконі незначною кількістю назв. Їх слід передавати українською мовою з суфіксом -ич: Воїнічку Бойнички, Halič Галич, Holíč Голич, Ulič Улич, Vladiča Владича.

3.2.4 Назви з суфіксом -iš

Географічні назви з суфіксом -iš українською мовою слід передавати з суфіксом -иш: Budiš Будиш, Malý Krtíš Малий Кртиш, Příbiš Прибиш, Šariš Шариш, Žitná-Radiša Житна-Радиша.

3.2.5 Назви з суфіксом -in

Ойконіми спільнослов'янської моделі на -in українською мовою передаються з відповідним суфіксом -ин: Babín Бабин, Babiná Бабина, Babindol Бабиндол, Babinec Бабинець, Vadín Бадин, Vodín Бодина, Borinka Боринка, Budiná Будина, Divín Дивин, Divina Дивина, Divinka Дивинка, Dolný Vadín Дольний Бадин, Dolný Kubín Дольний Кубин, Duplín Дуплин, Hažín Гажин, Hažlín Гажлин, Hruštín Грущин, Hucín Гуцин, Chotín Хотин, Kučín Кучин, Kusín Кусин, Ložín Ложин, Lučatín Лучатин, Lúčina Лучина, Lubotín Люботин, Martin Мартин, Mojtín Мойтин, Mučín Мучин, Oborín Оборин, Odorín Одорин, Palín Палин, Papín Папин, Prečín Пречин, Starina Старина, Sulín Сулин, Svodín Сводин, Šamorín Шаморин, Trenčín Тренчин, Trpín Трпин, Unín Унин, Uňatín Унятин, Varín Варин, Zatín Затин, Zvončín Звончин, Žalobín Жалобин.

3.2.6 Назви з формантом -іса передаються українською мовою з фіналлю -иця: Dúbravica Дубравиця, Holumnica Голумниця, Hranovnica Гранівниця, Hvozdnicа Гвоздниця, Chmeľnica Хмельниця, Chvojnicа Хвойниця, Jablonica Яблониця, Jazernica Язерниця, Kálnica Кальниця, Kolonica Колониця, Kopernica Коперниця, Koprivnica Копривниця, Kyselica Киселиця, Lednica Ледниця, Lesnica Лесниця, Lukavica Лукавиця, Lysica Лисиця, Lubicа Любиця, Mlynica Млиниця, Moštenica Мощениця, Nimnica Німниця, Nitrica Нітриця, Ochodnica Оходниця, Oľšavica Ольшавиця, Orovnicа Оровниця, Oščadnica Ошадниця, Párnica Парниця, Plavnicа Плавниця, Pravica Правиця, Radobica Радобиця, Rakovnicа Раківниця, Rešica Решиця, Silica Силиця, Silická Jablonica Силицька Яблониця, Skalica Скалиця, Slavnicа Славниця, Snežnicа Сніжниця, Sološnicа Солошниця, Spišská Teplica Списька Теплиця, Svinica Свиниця, Topoľnicа Топольниця, Trávnica Травниця, Vinica Виниця, Volica Волиця, Voznicа Возниця.

3.2.7 Назви з суфіксом -ес транспонуються з пом'якшенням кінцевого приголосного, що передбачено в Українському правописі (§151): Dvorec Дворець, Gemerský Jablonec Гемерський Яблонець, Harmanec Гарманець, Navranec Гаврянець, Plohovec Глоговець, Hnilec Гнилець, Hrabovec Грабівець, Dolný Harmanec Дольний Гарманець, Dubovec Дубовець, Hronec Гронець, Chlmec Хлмець, Chrámec Храмець, Jablonec Яблонець, Jalovec Ялівець, Jelenec Єленець, Jelšovec Єльшовець, Kechnec Кехнець, Klenovec Кленовець, Kľúčovec Ключовець, Kostolec Костолець, Koválovec Ковальовець, Krušinec Крушинець, Lipovec Липовець, Lošonec Лошонець, Lučenec Лученець, Lubovec Любовець, Málíneс Малинець, Moškovec Мошковоць, Plešivec Плешивець, Podolíneс Подолинець, Pravenec Правенець, Pukanec Пуканець, Rajec Раєць, Sedmerovec Седмеровець, Selec Селець, Senec Сенець, Slanec Сланець, Slavec Славець, Studenec Студенець, Sverepec Сверепець, Svrčinovec Сврчиновець, Šmigovec Шмиговець, Štrkovec Штрковоць, Tisinec Тисинець, Tisovec Тисовець, Toporec Топорець, Trnovec Трновець, Uhrovec Угровець, Vagríneс Вагрінець, Vavríneс Ваврінець, Važec Важець, Vechec Вехець, Zuberec Зуберець, Žihárec Жигарець.

3.2.8 Назви з суфіксом -sk-, -ck- передаються з суфіксами -ськ-, -цьк- відповідно до правописних норм української мови (§ 151): Drábsko Драбсько, Hájske Гайське, Haniska Ганиська, Hrabské Грабське, Lazisko Лазисько, Osuské Оцуське, Ovčiarско Овчарсько, Rovensko Ровенсько, Rudinská Рудинська, Ruská Руська, Sedliská Седлиська, Skrabské Скрабське, Slaská Сласька, Slizké Слизьке, Smolinské Смолинське, Stránska Странська, Strážske Стразьке, Šoltýska Шолтиська, Turecká Турецька, Uhliská Углиська, Uhorské Угорське.

3.2.9 Назви з префіксом pod- українською мовою передаються з відповідним префіксом *-nid*: Podbranč Підбранч, Podbrezová Підбрєзова, Podhájska Підгайська, Podhorany Підгоряни, Podhorie Підгір'я, Podhorod' Підгородь, Podhradie Підграддя, Podhradík Підградик, Podkonice Підкониці, Podkriváň Підкривань, Podkylava Підкилава, Podlužany Підлужани, Podrečany Підречани, Podskalie Підскалля, Podtureň Підтурень, Podvysoká Підвисока, Podzámčok Підзамчок.

3.3 Граматична адаптація

3.3.1 Граматичне значення множини

Словацькі ойконіми у формі множини із закінченням *-e* при передачі українською мовою часто помилково відтворюють із збереженням фонетичного вигляду, з кінцевим звуком [e], але при цьому втрачається граматичне значення множини і транспонована назва в результаті інтерпретується як одиниця середнього роду, при цьому часто втрачається її відмінювання. Схвально, що на цю особливість звернули увагу автори нової редакції Українського правопису: «Польське, чеське й словацьке закінчення *-e*, що наявне в географічних назвах із суфіксами *-ц-, -іц-, -иц-* (лат. *-с-, -іс-*) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням *-і* з відповідним граматичним значенням: Кельці, Кóшиці, Лідіці, Пáрдубиці. Ці географічні назви відмінюємо: Кóшиці – Кóшиць, Кóшицям» (УП 2019, с. 151). Але не плутати з середнім родом: Prieasné.

3.3.1.1 Назви з формантом -ice слід транспонувати з фіналлю *-иці*: Bádice Бадиці, Vlažice Блажиці, Bohunice Богуниці, Wojnice Бойниці, Budmerice Будмериці, Čachtice Чахтиці, Bunetice

Бунетиці, Čeladice Челядиці, Čizaticе Чижатиці, Daletice Далетиці, Dechtice Дехтиці, Dežerice Дежериці, Demandice Демандиці, Drženice Држениці, Jarovnice Яровниці, Komjaticе Ком'ятиці, Kuzmice Кузьмиці, Kujaticе Киятиці, Lovčice Ловчиці, Mladonice Младониці, Naštice Нащиці, Vestenice Вестениці, Zelenice Зелениці, Domadice Домадиці, Dražice Дражиці, Kolárovice Коларовиці, Ladice Ладиці, Lehnice Легниці, Lesenice Лесениці, Levice Левиці, Ludanice Луданиці, Ľubotice Люботиці, Madunice Мадуниці, Malé Chyndice Малі Хиндиці, Malé Lednice Малі Ледниці, Merašice Мерашиці, Motešice Мотешиці, Nadlice Надлиці, Nemčice Німчиці, Nenince Нениці, Neverice Невериці, Oponice Опониці, Ostraticе Остратиці, Pavlice Павлиці, Pečenice Печениці, Petrovice Петровиці, Plechotice Плехотиці, Podkonice Підкониці, Pohranice Пограниці, Potvorice Потвориці, Prašice Прашиці, Pravotice Правотиці, Radaticе Радатиці, Ražecké Teplice Раецькі Теплиці, Rakovice Раковиці, Rastislavice Растиславиці, Rašice Рашиці, Sedlice Седлиці, Selice Селиці, Siladice Силадиці, Smolenice Смолениці, Streženice Стрежениці, Svetlice Світлиці, Svinice Свициці, Svrčice Сврбиці, Šelrice Шелпиці, Šenkvice Шенквиці, Šivetice Шиветиці, Šurice Шуриці, Trakovice Траковиці, Trebatice Требатиці, Trstice Трстиці, Tušice Тушиці, Tvrdomestice Тврдоместиці, Veľké Ludince Великі Лудинці, Zalužice Залужиці.

3.3.1.2 Назви з формантом -ince/-unce слід транспонувати з фіналлю -инці: Alekšince Алекшинці, Budince Будинці, Bušince Бушинці, Čechynce Чехинці, Čeladince Челядинці, Machulince Махулинці, Malé Ludince Малі Лудинці, Plachtince Плахтинці, Rumince Руминці, Včelince Вчелинці, Žbince Жбинці.

3.3.1.3 Назви з формантом -ovce слід транспонувати з фіналлю -івці/-івці: Abovce Абівці, Abrahámovce Абрагамівці, Adidovce Адидівці, Andovce Андивці, Ardanovce Арданівці, Arnutovce Арнутівці, Bajerovce Баєрівці, Baldovce Балдівці, Bánovce Банівці, Bartošovce Бартошівці, Baškovce Башківці, Bašovce Башівці, Batizovce Батизівці, Bidovce Бідівці, Bielovce Білівці, Bijacovce Бияцівці, Biňovce Бинівці, Vlažovce Блажівці, Vlesovce Блесівці, Vlhovce Блгівці, Vodovce Бодівці, Bohdanovce Богданівці, Voľkovce Больківці, Vorčice Борчиці, Vorovce Борівці, Vracovce Брацівці, Bretejovce

Бретеївці, Brhlovce Брглівці, Brunovce Брунівці, Brutovce Брутівці, Budkovce Будківці, Buglovce Буглівці, Bukovce Буківці, Bunkovce Бунківці, Bušovce Бушівці, Čabalovce Чабалівці, Čakašovce Чакаївці, Čakanovce Чаканівці, Čaradice Чарадиці, Častkovce Частківці, Čebovce Чебівці, Češešovce Чечеївці, Čekovce Чеківці, Čelovce Челівці, Čenkovce Ченківці, Čičarovce Чичарівці, Čukalovce Чукалівці, Danišovce Данишівці, Diakovce Дяківці, Kočkovce Кичківці, Lefantovce Лефантівці, Obdokovce Обдоківці, Otrokovce Отроківці, Domaňovce Доманівці, Drahovce Драгівці, Dravce Dražkovce Дразківці, Drážovce Дразівці, Držkovce Држківці, Dubovce Дубівці, Dudince Дудинці, Dukovce Дуківці, Dulovce Дулівці, Ďapalovce Дяпалівці, Ďurkovce Дюрківці, Falkušovce Фалькушівці, Fekišovce Фекішівці, Žitavce Житавці, Žilkovce Жлківці та ін.

3.3.2 Граматичне значення роду іменників

У нижче наведених прикладах дифтонг *-ie* сигналізує про тип відмінювання іменників середнього роду *vysvedčenie*, яким в українській мові відповідають іменники середнього роду з закінченням *-я*, тому їх відтворення українською мовою має такий вигляд: Podhorie Підгір'я, Podhradie Підграддя, Podolie Поділля, Podskalie Підскалля Poluvsie Полувся, Poriadie Поряддя, Sebedražie Себедражжя, Trnie Трня, Veľorolie Вельопілля, Záborie Забір'я, Záhorie Загір'я, Zálesie Залісся, Záriečie Заріччя, Záskalie Заскалля.

3.3.3 Адаптація прикметників

Відповідно до українського правопису, прикметникові закінчення слов'янських географічних назв передаємо у формі всіх трьох граматичних родів однини й множини (УП, с. 153): у чоловічому роді – через *-ий* після твердого приголосного, через *-ій* – після м'якого приголосного; у жіночому роді – через *-а*, *-я*; у середньому роді – через *-е*, *-о*, *-є*; у множині – через *-і* (УП, с. 153). У словацько-українському контексті найбільш актуальним є перенесення двох форм: прикметників чоловічого роду однини та прикметників множини. Це пов'язано з незбігом флексій у вказаних формах, що призводить до спотворення граматичної форми.

У різних джерелах – у масмедійній комунікації, у картографічному веб-сервісі Google Maps, у листуванні і коментарях

Facebook та ін. – натрапляємо на результат абсолютизації транскрипції при передачі ад'єктивів чоловічого роду однини у складі ойконімів, зокрема, *Červený* як *Червені* (чи навіть *Червени*), *Nový* як *Нові*, *Starý* як *Старі* і т. п. Повна передача звучання без врахування морфологічних особливостей прикметника призводить до деформації граматичної структури власної назви, до міжмовної граматичної омонімії і внаслідок цього до порушення синтаксичних зв'язків між компонентами складеної назви. Продемонструємо це на прикладі транспозиції ойконіма *Nový Salaš*. При його абсолютній транскрипції *Нові Салаш* компонент *Нові* в цільовій мові сприймається як прикметник множини (*вони*), а *Салаш* залишається в однині, тоді як у словацькій мові ця назва має граматичне значення однини чоловічого роду. Отже адекватна передача цієї назви – *Новий Салаш*, тоді зберігаються і морфологічні ознаки, і здатність до відмінювання, і правильні синтаксичні зв'язки між компонентами. Це стосується усіх ойконімів наведеної структури, а саме: *Biely Kostol* *Білий Костьол*, *Vanský Studenec* *Банський Студенець*, *Borský Mikuláš* *Борський Микулаш*, *Čabradský Vrbovok* *Чабрадський Врбовок*, *Červený Kláštor* *Червений Клаштор*, *Čierny Balog* *Чорний Балог*, *Dolný Chotár* *Дольний Хотар*, *Dunajský Klátov* *Дунайський Клатів*, *Gemerský Sad* *Ґемерський Сад*, *Horný Bar* *Горний Бар*, *Ipeľský Sokolec* *Іпельський Соколець*, *Kozí Vrbovok* *Козій Врбовок*, *Kysucký Lieskovec* *Кисуцький Лісковець*, *Liptovský Mikuláš* *Липтовський Микулаш*, *Malý Lipník* *Малий Липник*, *Nížny Čaj* *Нижній Чай*, *Nový Salaš* *Новий Салаш*, *Oravský Podzámok* *Оравський Підзамок*, *Plavecký Peter* *Плавецький Петер*, *Pohronský Bukovec* *Погронський Буковець*, *Ruský Hrabovec* *Руський Грабовець*, *Spišský Štiavnik* *Списький Шавник*, *Starý Hrádok* *Старий Градок*, *Svätý Jur* *Святий Юр*, *Veľký Horeš* *Великий Гореш*, *Zemiansky Vrbovok* *Зем'янський Врбовок*, *Zemplínsky Branč* *Земплинський Бранч*.

Слід передавати в такий же спосіб і назви на кшталт *Staré Hory*. В оригіналі ойконім має граматичне значення множини, а повна транскрипція ад'єктива дає нам одиницю середнього роду однини *Старе*, що призводить до спотвореної назви *Старе Гори*. Адекватний переклад має враховувати й граматичний параметр, а отже слід передавати вказаний ойконім як *Старі Гори*. Порівняй також: *Blatné*

Remety *Блатні* Ремети, Bodzianske Lúky *Бодзянські* Луки, Čierne Kľačany *Чорні* Клячани, Dolné Orešany *Дольні* Орешани, Fiľakovské Kováče *Філяківські* Ковачі, Gemerské Teplice *Гемерські* Теплиці, Hontianske Moravce *Гонтянські* Моравці, Horné Otrokovce *Горні* Отроківці, Hronské Kosihy *Гронські* Косиги, Chminianske Jakubovany *Хминянські* Якубовани, Ipeľské Úľany *Іпельські* Уляни, Jaslovské Bohunice *Яслівські* Богуниці, Jedľové Kostofany *Єдльові* Костоляни, Karušianske Kľačany *Канушанські* Клячани, Kostolné Kračany *Костольні* Крачани, Košické Oľšany *Кошицькі* Ольшани, Liptovské Kľačany *Липтовські* Клячани, Malé Leváre *Малі* Левари, Nitrianske Sučany *Нітрянські* Сучани, Nižné Ružbachy *Нижні* Ружбахи, Nové Zámky *Нові* Замки, Panické Dravce *Паницькі* Дравці, Popudinské Močidľany *Попудинські* Мочидляни, Potônske Lúky *Потонські* Луки, Rajské Teplice *Раєцькі* Теплиці, Rimavské Zalužany *Римавські* Залужани, Slatinské Lazy *Слатинські* Лазы, Slovenské Ďarmoty *Словацькі* Дярмоти, Spišské Vlachy *Спиські* Влахы, Staré Hory *Старі* Гори, Šarišské Michaľany *Шариські* Михаліяни, Tekovské Lužany *Теківські* Лужани, Tesárske Mlyňany *Тесарські* Млиняни, Trenčianske Teplice *Тренчанські* Теплиці, Veľké Trakany *Великі* Тракани, Zemianske Kostofany *Зем'янські* Костоляни, Zemplínske Korčany *Земплинські* Корчани, Zlaté Moravce *Златі* Моравці.

3.4 Семантична адаптація

У процесі перекладацької практики до семантичної адаптації вдаємося лише в разі передачі деяких ад'єктивних компонентів у структурі складених назв: Veľký – Великий, Nižný – Нижній, Slovenský – Словацький.

Абсолютизація транскрипції інколи може призводити до семантичних спотворень, зокрема до міжмовної омонімії. Наприклад, назва словацького села неподалік від українсько-словацького кордону *Nižné Nemecké* при повній транскрипції першої частини звучить українською як *Ніжне* (при зворотньому перекладі словацькою ми б мали *Jemné Nemecké*), але ж існує онімічна опозиція *Nižné Nemecké* і *Vyšné Nemecké*, яку слід зберегти і при перенесенні цих назв українською мовою, *Нижне Німецьке* і *Вишне Німецьке*. Аналогічний приклад спостерігаємо й при відтворенні ойконіма *Slovenský raj*,

результатом абсолютної транскрипції цієї назви було б *Словенський рай*, що дозволило б припустити, що цей ойконім утворено від назви країни *Словенія*, але прикметник *slovenský* у перекладі українською мовою означає *словацький*, і онім *Slovenský raj* не має жодного стосунку до Словенії, а отже, адекватний переклад цієї назви – *Словацький рай*.¹ Прикметник *slovenský* часто є означенням в складених ойконімах: *Slovenská Kajňa Словацька Кайня*, *Slovenská Ľupča Словацька Люпча*, *Slovenská Nová Ves Словацька Нова Весь*, *Slovenská Volová Словацька Волова*, *Slovenské Ďarmoty Словацькі Дярмоти*, *Slovenské Kľačany Словацькі Клячани*, *Slovenské Krivé Словацьке Криве*, *Slovenské Nové Mesto Словацьке Нове Місто*, *Slovenské Pravno Словацьке Правно* та ін.

3.5 Пунктуаційна адаптація

Значну частину словацьких ойконімів утворюють складені структури, до яких входить гідронім або інший ойконім як уточнюючий компонент, при цьому друга частина назви оформлена у формі орудного відмінка з прийменником *nad* та місцевого відмінка з прийменником *pri* або *na*. За словацьким узусом, всі компоненти таких словосполучень пишуться окремо, в українській традиції – через дефіс; при відтворенні вказаних структур українською мовою слід дотримуватись норм цільової мови для легшої ідентифікації ойконіма реципієнтами: *Bánovce nad Bebravou Банівці-над-Бєбравою*, *Bánovce nad Ondavou Банівці-над-Ондавою*, *Blatná na Ostrove Блатна-на-Острові*, *Bohdanovce nad Trnavou Богданівці-над-Трнавою*, *Bzince pod Javorinou Бзинці-під-Явориною*, *Červenica pri Sabinove Червениця-при-Сабинові*, *Čierna nad Tisou Чорна-над-Тисою*, *Čierne nad Topľou Чорне-над-Топлею*, *Diviaky nad Nitricou Див'яки-над-Нітрицею*, *Dlhá nad Kysucou Довга-над-Кисуцею*, *Dlhá nad Oravou Довга-над-Оравою*, *Dlhá nad Váhom Довга-над-Вагом*, *Dlhé nad Cirochou Довге-над-Цирохою*, *Družstevná pri Hornáde Дружстєвна-при-Горнаді*, *Dubnica nad Váhom Дубниця-над-Вагом*, *Dvorany nad Nitrou Дворани-над-*

---

¹ Тут можна було б навести факт невадлого перекладу назви словацького культурного товариства українських словаків *Matica Slovenská na Zakarpatsku* українською мовою як *Матиця Словєньска на Закарпатті*, що раз у раз викликає питання, це організація словаків чи словенців?

Нітрою, Dvory nad Žitavou Двори-над-Житавою, Hanišovce nad Topľou Ганушівці-над-Топлею, Hažín nad Cirochou Гажин-над-Цирохою, Hermanovce nad Topľou Германівці-над-Топлею, Hlboké nad Váhom Глибоке-над-Вагом, Hliník nad Hronom Глиник-над-Гроном, Hôrka nad Váhom Горка-над-Вагом, Hrabovce nad Laborcom Грабівець-над-Лабірцем, Hradište pod Váhom Градище-під-Вагом, Hradište pod Vrátnom Градище-під-Вратном, Hrnčiarovce nad Parnou Грнчарівці-над-Парною, Chrast' nad Hornádom Храсть-над-Горнадом, Ivanka pri Dunaji Іванка-при-Дунаї, Ivanka pri Nitre Іванка-при-Нітрі, Jablonov nad Turňou Яблонів-над-Турнею, Jastrabie nad Topľou Ястраб'є-над-Топлею, Jastrabie pri Michalovciach Ястраб'є-при-Михайлівцях, Jur nad Hronom Юр-над-Гроном, Kamenec pod Vtáčnikom Кам'янець-під-Втачником, Kamenica nad Cirochou Кам'яниця-над-Цирохою, Kamenica nad Hronom Кам'яниця-над-Гроном, Kláštor pod Znievom Клаштор-під-Зневом, Klin nad Bodrogom Клин-над-Бодрогом, Kokaва nad Rimavicou, Кокава-над-Римавицею, Kosihy nad Ipľom Косиги-над-Іплем, Kostolná pri Dunaji Костольна-при-Дунаї, Kostol'any nad Hornádom Костоляни-над-Горнадом, Kostol'any pod Tribečom Костоляни-під-Трибечем, Košťany nad Turcom Кошчани-над-Турцем, Kráľová nad Váhom Кральова-над-Вагом, Kráľová pri Senci Кральова-при-Сенці, Krásno nad Kysucou Красно-над-Кисуцею, Kravany nad Dunajom Кравани-над-Дунаєм, Križovany nad Dudváhom Крижовани-над-Дудвагом, Lazy pod Makytou Лази-під-Макитою, Lom nad Rimavicou Лом-над-Римавицею, Lúč на Ostrove Луч-на-Острові, Lúčnica nad Žitavou Лучниця-над-Житавою, Lužany pri Topli Лужани-при-Топлі, Lysá pod Makytou Лиса-під-Макитою, Malá nad Hronom Мала-над-Гроном, Martin nad Žitavou Мартин-над-Житавою, Matejovce nad Hornádom Матеївці-над-Горнадом, Medzibrodie nad Oravou Межибріддя-над-Оравою, Michal на Ostrove Михал-на-Острові, Michal nad Žitavou Михал-над-Житавою, Mníšek nad Hnilcom Мнишек-над-Гнильцем, Mníšek nad Popradom Мнишек-над-Попрадом, Modra nad Cirochou Модра-над-Цирохою, Moldava nad Bodvou Молдава-над-Бодвою, Moravany nad Váhom Моравани-над-Вагом, Most pri Bratislave Міст-при-Братиславі, Mýto pod Ďumbierom Мито-під-Дюмб'єром, Nitra nad Ipľom Нітра-над-Іплем, Nová Ves nad

Váhom Нова Весь-над-Вагом, Nová Ves nad Žitavou Нова Весь-над-Житавою, Nové Mesto nad Váhom Нове Місто-над-Вагом, Okoličná na Ostrove Околична-на-Острові, Opatovce nad Nitrou Опатівці-над-Нітрою, Pavlovce nad Uhom Павлівці-над-Угом, Petrovce nad Laborcom Петрівці-над-Лабірцем, Poruba pod Vihorlatom Поруба-під-Вигорлатом, Radvaň nad Dunajom Радвань-над-Дунаєм, Radvaň nad Laborcom Радвань-над-Лабірцем, Rakovec nad Ondavou Раковець-над-Ондавою, Rokytov pri Humennom Рокитів-при-Гуменному, Rudno nad Hronom Рудно-над-Гроном, Ruská Voľa nad Popradom Руська Воля-над-Попрадом, Sady nad Torysou Сади-над-Торисою, Skalka nad Váhom Скалка-над-Вагом, Slatina nad Bebravou Слатина-над-Бєбравою, Slatinka nad Bebravou Слатинка-над-Бєбравою, Stráne pod Tatrami Страні-під-Татрами, Streda nad Bodrogom, Стреда-над-Бодрогом, Suchá nad Parnou Суха-над-Парною, Štefanov nad Oravou Штефанів-над-Оравою, Štvrtok na Ostrove Штврток-на-Острові, Teplička nad Váhom Тепличка-над-Вагом, Trstená na Ostrove Трстена-на-Острові, Turany nad Ondavou Турани-над-Ондавою, Turňa nad Bodvou, Úľany nad Žitavou Уляни-над-Житавою, Vieska nad Blhom Вєська-над-Блгом, Vieska nad Žitavou Вєська-над-Житавою, Vinohrady nad Váhom Виногради-над-Вагом, Vojka nad Dunajom Войка-над-Дунаєм, Vrbová nad Váhom Врбова-над-Вагом, Vysoká nad Kysucou Висока-над-Кисуцею, Vysoká nad Uhom Висока-над-Угом, Vysoká pri Morave Висока-при-Мораві, Vyškovce nad Ipľom Вишківці-над-Іплем, Vušné nad Hronom Вишнє-над-Гроном, Zlatná na Ostrove Златна-на-Острові, Žabokreky nad Nitrou Жабокреки-над-Нітрою.

Висновок

Компаративне дослідження 2744 словацьких ойконімів у контексті перекладу українською мовою дозволяє зробити висновок про те, що транскрипція власних назв у слов'янських мовах має ряд особливостей у порівнянні з передачею онімів по лінії неслов'янська → слов'янська мова. Як свідчить наведений матеріал, абсолютизація транскрипції при транспозиції словацьких ойконімів українською мовою може призводити до деформації назв на фонетичному, словотвірному, граматичному, семантичному і синтаксичному рівнях.

Тому при перенесенні ойконімів слід підходити комплексно й уважно, враховуючи історико-етимологічні процеси, що мали різні рефлексії у споріднених мовах, а також необхідність збереження граматичної структури оніма, недопущення міжмовної омонімії – як семантичної, так і граматичної.

БІБЛЮГРАФІЯ

- АЛБУЛ, О., 2007. Передача слов'янських онімів українською мовою: норма і сучасна практика. In: С. Пахомова – Я. Джоганик (eds.): *Studia Slavistica. Випуск 7: Віртуальний інститут словакістики*. Ужгород: УжНУ, с. 22-28.
- АБДУЛА, Ю. А., 2008. *Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини)*: Дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград.
- БУЧКО, Г. Є. – Д. Г. БУЧКО, 2013. *Історична та сучасна українська ономастика*: вибрані праці. Чернівці: Букрек.
- ВЕРБИЧ, С. О., 2019. *Назви поселень Чернівецьчини: історико-етимологічний словник*. Чернівці: Букрек.
- ВЛАХОВ, С. – С. ФЛОРІН, 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.
- ВОРОНИЧ, Г. В., 2010. Про лінгвістичний конформізм. In: *Студії з ономастики та етимології. 2010*. Луцьк: НАН України, с. 41-49.
- ГПЛЕЦЬКА, З., 2020. Проблеми передачі українських власних назв словацькою мовою. In: *Закарпатські філологічні студії*. Т. 1, вип. 14, с. 29-37.
- ГОНЦА, І. С., 2006. *Ойконімія Черкащини*: Дис. ... канд. філ. наук: спец. 10. 02. 01 "українська мова". Київ.
- ГОРПИНИЧ, В. О. – Т. Р. АНТОНЮК, 1999. *Географічні назви в українській мові: складні питання словозміни, творення, правопису та наголошення*: Посіб. для студ. вузів. Київ.
- ГУДМАНЯН, А. Г., 1999. *Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови*. У трьох книгах. Книга 1: *Теоретичні аспекти*. Ужгород: УжДУ.
- ДУЙЧАК, М., 1995. Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини. In: *Науковий збірник державного музею українсько-руської культури у Свиднику*. Вип. 19, 20. Пряшів, с. 321-447.
- ЕРМОЛОВИЧ, Д. И., 2001. *Имена собственные на стыке языков и культур: заимствование и передача имён собственных с точки зрения лингвистики и теории перевода*. Москва: Р. Валент.
- ЄФИМЕНКО, І., 2011. Ойконімія Херсонщини в історико-етимологічному аспекті (загальні уваги). In: *Українська мова*. № 4, с. 9-21.
- ІВАНЕНКО, О. В., 2017. *Назви поселень Сумщини*. Київ: КММ.
- ЖЕЛІЗНЯК, І. М., 2014. *Київський топонімікон*. К.: Кий.

- КАРПЕНКО, О. П., 2017. З української ойконімії Житомирщини: етимологічні коментарі. In: Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 64 (2), с. 1-9.
- КОТОВИЧ, В. В., 2009. Заселення Дрогобиччини за даними ойконімії. In: *Studia Slavakistica*, вип. 10: *Ономастика. Топоніміка*/ Упорядн. та відп. ред. С.Пахомова, Я.Джоганик. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, с. 244-251.
- КРІЛЬ, М., 2006. *Історія Словаччини*. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка.
- КУПЧИНСЬКА, З. О., 2016. *Стратиграфія архаїчної ойконімії України*: монографія. Львів: НТШ.
- КУРІННИЙ, О., 2013. Асиміляція і деформація ідентичності русинів-українців Карпат як чинник нівелювання прав української національної меншини (корінного народу). In: Г. Скрипник (ed.). *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку*. Київ: НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, с. 488-515. [online]. доступний з: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6767-1/978-966-02-6767-1.pdf>
- ЛАЗОРИК, О., 1994. *Наші місцеві назви і як їх уживати. Словник місцевих літературних назв сіл (міст) Пряшівщини та похідних від них утворень*. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки.
- ЛИСЕНКО, А. В., 2007. *Ойконімія Полтавської області*. Дис. ... канд. філ. наук: спец. 10. 02. 01 українська мова. Чернівці.
- ЛОГІНОВ, Я., 2011. Українці у Словаччині: проблеми більші, ніж це здається на перший погляд. In: *Наше слово*, 12 серпня 2011.
- ЛОГІНОВ, Я., 2016. Балканський неуспіх словацького головування в ЄС. In: *Дзеркало тижня*, 3-9 вересня 2016.
- ЛУЧИК, В. В., 2009. Про особливості типологічного дослідження ойконімів. In: *Студії з ономастики та етимології. 2009*. НАН України, Ін-т укр. мови. Київ: Довіра, с. 95-99.
- ПАХОМОВА, С. М., 2016. Словацькі прізвиська в дзеркалі перекладу. In: *Studia Slavakistica*, вип. 16: *Словацька мова і література в дзеркалі перекладу*/ Упорядн. та відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, с. 147-156.
- ПАХОМОВА, С. М., 2019. Ономастика в дзеркалі словацько-української комунікації. In: *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*, вип. 71, ч. 1. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, с. 188-198.
- РЕДЬКВА, Я. П., 2007. Фонетична адаптація ойконімів Львівської та Галицької земель в історичних джерелах кін. XIV–поч. XX ст. In: *Студії з ономастики та етимології. 2007*. НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, с. 243-251.

- ТОРЧИНСЬКА, Н. М. – М. М. ТОРЧИНСЬКИЙ, 2008. *Словник власних географічних назв Хмельницької області*. Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький: Авіст.
- Український правопис, 1990. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. й доп. Київ: Наук. думка.
- Український правопис, 2019. у новій редакції. [online]. доступний з: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>
- ФЕНИЧ, В., 2007. Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи. In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику*. Том 24: *Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови і літератури*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Свидник, 23-24 червня, 2006 р./ Під ред. М.Сополиги. Свидник, с. 95-117.
- ХУДАШ, М. Л. – М. О. ДЕМЧУК, 1991. *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (Утворення від слов'янських автохтонних відкомпонитних скорочених особових власних назв)*. Київ: Наукова думка.
- ХУДАШ, М. Л., 2004. *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів)*: монографія. Львів: Афіша.
- ХУДАШ, М. Л., 2006. *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення)*: монографія. Львів: Афіша, 2006.
- ЧУЧКА, П. П., 1988. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності. In: *Мовознавство*, № 1, с. 11-21.
- ЧУЧКА, П. П., 1999. Українсько-словацька мовна межа, за даними історичної ономастики. In: *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín: Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine*. (Prešov 28. – 29. december 1998). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 14-27.
- ЧУЧКА, П. П., 2007. Антропонімія замкового домена Маковиця 1618 року. In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику*. Том 24: *Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови і літератури*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Свидник, 23-24 червня, 2006 р./ Під ред. М.Сополиги. Свидник, с. 454-459.
- ШТЕЦЬ, М., 1995. Пропозиції словацьких українців до підготовки нової редакції «Українського правопису» In: *Мовознавство*, № 1, с. 19-22.
- ШУЛЬГАЧ, В. П., 2001. *Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник*. Київ: Київ.
- ЯЦІЙ, В. О., 2015. *Ойконімія Івано-Франківської області: історико-етимологічний словник*. НАН України. Ін-т укр. мови. Київ: Наукова думка.

- AMIR, A., 2014. *Lingvistické špecifiká ukrajinskej prózy začiatku 20. storočia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2014, 129 s. [online]. Dostupné z: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Amir1>
- GAJDOŠ, M. – S. KONEČNÝ – M. MUŠINKA, 1999. *Rusíni/ Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov–Užhorod: UNIVERSUM.
- ŠŮLE, P. – ŠŮLE ml. P., 2005. *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Lučenec: PS LINE.

Summary

Rendering Of Slovak Oikonyms In The Ukrainian Language: Problems And Solutions

The relevance of the proposed study is determined by the instability and lack of norms regarding the transposition of Slovak oikonyms into the Ukrainian language, which leads to a significant number of variants and different readings. A comparative analysis of 2,744 Slovak oikonyms in the context of translation into Ukrainian allows us to conclude that the transcription of Slavic proper names during translation has a number of features compared to the transfer of onyms along the non-Slavic → Slavic language line.

As the research shows, the absolutization of transcription during the transposition of Slovak oikonyms into Ukrainian can lead to the deformation of onyms at the phonetic, word-forming, grammatical, semantic, and syntactic levels. Therefore, the transfer of oikonyms should be approached comprehensively and carefully, taking into account the historical and etymological processes that had different reflexes in related languages, as well as the need to preserve the grammatical structure of the onym, preventing cross-language homonymy, both semantic and grammatical. The article analyzes problematic points in the transfer of oikonyms and offers a number of recommendations.

Keywords: oikonym, Slovak-Ukrainian translation, transposition, transcription .

ПРОПРІАЛЬНА ЛЕКСИКА В ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Наталія ПЕТРИЦА

Ужгородський національний університет
Ужгород, Україна

Вступ

Інтенсифікація міжнародних зв'язків на зламі ХХ-ХХІ століть поживали співпрацю слов'ян у політичній, економічній галузі, у сфері науки, культури, туризму. На теренах сучасної Славії дедалі активніше укладаються двосторонні міждержавні угоди, підписуються торгові договори, оформляються інші документи юридичного характеру, здійснюються переклади наукової, публіцистичної, художньої літератури. Усі ці документи містять значну кількість власних особових та географічних назв, які так само, як і термінологічна лексика, потребують особливої уваги при транспозиції з мови-реципієнта до цільової мови.

Власні назви (оніми) – особливий пласт лексики кожної мови. Він формувався упродовж століть під впливом мовних та позамовних факторів, набув у кожного народу специфічних національних рис. Оніми, на відміну від апелятивної лексики, індивідуалізують іменованний об'єкт, вирізняють його з класу однотипних. Саме тому пропріальна лексика у процесі перекладу становить особливу групу, яка в контексті міжкультурної комунікації потребує дотримання особливих принципів транспозиції. Відтворення онімів українською мовою у білінгвів зазвичай *«викликає багато труднощів, оскільки перекладачеві потрібно не лише максимально точно передати інішомовні власні назви, а й враховувати специфіку звукової та графічної системи мови оригіналу та мови, на яку вони транслітеруються, тобто, з одного боку, якомога ближче наблизитися до мови-джерела, а з іншого, – дотримуватися норм українського правопису»* (Могила 2007, с. 158).

Однією з причин непослідовного відтворення власних назв у процесі міжкультурної взаємодії дослідники називають невпорядкованість принципів та методів міжмовної передачі пропріальної лексики. Це призводить на практиці до відсутності «строгих критеріїв еквівалентності ономастичних відповідностей і, отже, до суб'єктивізму та стихійності» (Ермолович 2005, с. 1). Важко не погодитися з українською дослідницею слов'янської ономастики С. М. Пахомовою у тому, що «у вітчизняній практиці склалася багаторічна традиція неуваги ба навіть неповаги до пропріальної лексики при перекладі: її не вводять у двомовні словники, автори підручників з перекладознавства, як правило, не торкаються складних питань передачі ономастичної лексики» (Пахомова 2019, с. 75).

Крім відсутності теоретичних основ української перекладознавчої ономастики, різнобій та непослідовність у відтворенні слов'янських власних назв у перекладацькій практиці викликані також суперечливістю, недоопрацюванням (а подекуди і відсутністю) окремих норм транспозиції онімів в українському правописі. Адже саме український правопис є тим засадничим документом, яким керуються перекладачі, редактори, мовознавці. Варто зауважити, що в Україні науковий інтерес дослідників змістився здебільшого в площину вивчення питання транспозиції онімів з неслов'янських мов українською та навпаки. Саме тому в епоху інтенсифікації міжкультурної комунікації слов'ян системна розробка теоретичних засад, принципів та методів транспозиції власних назв є необхідною та на часі.

Чи не найповнішу інформацію про дослідження у галузі транспозиції пропріальної лексики подає «Бібліографічний довідник з української ономастики», украдений колективом науковців відділу ономастики Інституту української мови НАН України. Довідник засвідчив, що за радянських часів основна увага відводилася вивченню питань відтворення українських антропонімів, топонімів графічними засобами російської мови: праці І. Сунцової (1959; 1962), В. Нежнипани (1964; 1971), Л. Масенко (1985; 1988), В. Горпинича (1986), лексикографічні праці Л. Скрипник, Н. Дзятківської (1960; 1986), С. Левченка (1960; 1972). Поодинокими були дослідження, які

стосувалися передачі онімів графікою англійської/німецької мов та навпаки (І. Черненко (1962), О. Ріпецька (1964), Ю.Карпенко (1987, 1991), чи проводилися на матеріалі слов'янських мов (напр. чеської – студії О.Паламарчук (1976; 1978; 1982), польської – розвідка Л. Гумецької (1984).

Природно, що після здобуття Україною незалежності та набуття українською мовою статусу державної активізувалося вивчення питань передачі іноземних онімів графічними засобами української мови та навпаки, здебільшого на матеріалі англійської мови – Б. Ажнюк (1993; 1995), І. Корунець (1993), А. Гудманян (1994 – 2000), М. Крижанівська (1996), А. Дяков (1997), М. Вакуленко (1999), Р. Зорівчак (2000), О. Бешкарева (2003), рідше – на матеріалі інших мов, французької мови: О. Чередниченко (1993), І. Бойчук (1998), В. Мазниченко (1999); угорської мови – П. Чучка (1995); німецької мови – В. Кам'янець (1996), О. Ріпецька (1996), Н. Щербань (1997).

Водночас бракує досліджень, які б всебічно вивчали питання відтворення пропріальної лексики, нормували принципи та методи передачі власних назв у процесі міжкультурної комунікації слов'ян. Періодично проблеми транспозиції власних назв у слов'янських мовах порушують відомі українські славісти: О. Паламарчук (1998; 2000; 2008) – на матеріалі чеської мови, В. Житник (2001) – чеської та польської мов, О. Албул (2007) – на матеріалі чеських та словацьких онімів, Л. Васильєва (2012) – хорватської мови, С. Пахомова (2017; 2019) – на матеріалі словацької мови.

Відсутність чітко продуманих норм передачі слов'янських онімів відчують сьогодні і перекладачі, і, навіть, науковці-славісти. Це зумовлено кількома причинами: по перше – зміщенням фокусу наукових досліджень та правописних норм в бік питань відтворення неслов'янських та російських власних назв українською мовою (що, без сумніву, теж є важливим). По друге – недосконалістю норм українського правопису, який, на жаль, також не розв'язує багатьох проблем передачі слов'янських власних назв українською мовою. По третє, сьогодні незначна кількість наукових праць, що стосується проблем транспозиції пропріальної лексики у контексті міжслов'янської комунікації, містить частково неактуальну

інформацію, оскільки враховує правописні норми української мови, чинні на момент написання студій.

У 2019 році уряд України затвердив нову редакцію «Українського правопису», отож досить упорядкованими для потреб практичного вжитку можна вважати низку орфографічних норм. Хоча залишилося ще чимало дискусійних питань, котрі потребують детального вивчення. У дослідженні спробуємо систематизувати та описати найголовніші принципи та способи відтворення чеської пропріальної лексики графічними засобами української мови, виявити типові помилки та запропонувати шляхи їх вирішення.

Транспозиція чеських власних особових назв українською мовою

У перекладознавстві сформувалося кілька основних принципів та методів передачі іншомовних онімів. Найдетальнішою видається класифікація дослідника перекладознавчої ономастики Д. Єрмоловича, котрий виділяє:

а) принцип збереження вихідної графічної форми власної назви. Зазначений принцип реалізується за допомогою метода прямого перенесення графічної форми оніма без змін. Цей метод найчастіше застосовується, коли цільова мова та мова-джерело мають спільну графічну основу.

б) Принцип графічної схожості також орієнтований на письмову (графічну) форму власної назви у мові-донорі, однак передбачає застосування графічних знаків (літер) цільової мови на основі системи регулярних замін. Принцип реалізується методом транслітерації. Сьогодні метод транслітерації іншомовних власних назв у «чистому вигляді» не застосовується, проте його елементи відображені у методи "практичної транскрипції" (Єрмолович 2005, с. 23).

в) Принцип звукової подібності орієнтований на звукову форму оніма в мові-джерелі й реалізується шляхом транскрипції. Однак деякі звуки мови-реципієнта не мають аналогів у системі цільової мови (ані на рівні алофонів, ані на рівні фонем). Тому сучасна практика перекладу виробила метод практичної транскрипції, який загалом орієнтований на передачу звучання оніма, але допускає відхилення

строго фонетичного, і від фонологічного принципів, і навіть включає деякі елементи транслітерації (Ермолович 2005, с. 22-23).

г) Принцип адаптації імені до граматичної системи цільової мови.

д) Принцип використання онімних ресурсів цільової мови. Реалізується за допомогою методу заміни оніма власною назвою з ономастичного фонду приймаючої мови. На думку Ермоловича, цей принцип тісно пов'язаний із принципом благозвучності й може розглядатися як його логічне продовження (Ермолович 2005, с. 26).

е) У міжмовній комунікації діє також принцип збереження історичної традиції, реалізований шляхом використання традиційного найменування. Застосовується щодо історичних, релігійних, фольклорно-міфологічних та літературних імен та назв (Ермолович 2005, с. 26).

Вибір принципів та методів відтворення пропріальної лексики залежить від конкретної комунікативної ситуації. Зрозуміло, що різні завдання стоятимуть перед художніми перекладачами та картографами, авторами субтитрів на іноземних фільмах та телеграфістами, спортивними журналістами та відділами реєстрації іноземних громадян (Ермолович 2001, с. 31).

Нині одним із найефективніших способів відтворення власних особових назв вважається транслітерація. При транслітеруванні враховується не лише звуковий склад слова, а й буквенна відповідність алфавітів. На відміну від практичної транскрипції, транслітерація орієнтується не на якусь мову, а на певну графічну систему (Могила 2007, с. 158). Хоча і тут є чимало проблемних питань, оскільки транслітерація – це не механічна заміна літери чужого алфавіту літерою свого алфавіту або навпаки. Юрій Маслов справедливо зауважив, що *“наукова транслітерація повинна будуватися за принципом взаємно-однозначної відповідності між транслітераційними знаками й графемами оригіналу. Це забезпечує стовідсоткову можливість зворотного переведення транслітерованого запису”* (Маслов 1987, с. 262). І хоч слов'янські алфавіти (польський, чеський, словацький, хорватський, словенський) набагато краще відповідають графіці української мови, ніж будь-який

західноєвропейський, сьогодні у питанні транспозиції власних назв існує чимало суперечливих моментів (Д'яков – Кияк 1995, с. 36).

Метою розвідки є окреслити найпоширеніші дискусійні питання відтворення чеських онімів, які нині фіксуємо в українському інформаційному просторі, науковій літературі, публіцистиці.

1. При передачі чеських власних особових назв не дотримуються правила написання літери **и** після шиплячих та **ц**, пункт 6.2.: «У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **і** передаємо через **и** після шиплячих і **ц** та в суфіксах **-ик**, **-ицьк-**, **-ич** (-евич, -ович)» (Український правопис 2019, с. 176). Наприклад, прізвище міністра закордонних справи Чеської Республіки пишуть і як *Томаш Петрж~~и~~ічек*, і як *Петрш~~и~~чек* (чеськ. *Petř~~i~~ček*), а мера Праги – як *Зденек Грж~~и~~іб* (чеськ. *Zdeněk Hř~~i~~b*), хоча за нормою мали б писати *Петрж~~и~~чек*, *Грж~~и~~іб*. Аналогічно неправильно відтворені прізвища Лібуше *Тесарж~~и~~икова* (чеськ. *Libuše Tesař~~i~~ková*), Рената *Ж~~и~~лакова* (чеськ. *Renata Žiláková*), Марта Шимечкова (*Marta Š~~и~~mečková*), Мілош *Вистрч~~и~~л* (чеськ. *Miloš Vystrč~~i~~l*, спікер сенату ЧР), замість нормативного *Тесарж~~и~~икова*, *Ж~~и~~лакова*, *Шимечкова*, *Вистрч~~и~~л*.

2. Дискусійною є правописна норма передачі чеських літер **е**, **ě** після приголосних українською **е** (Український правопис 2019, с. 175). За цим правилом, дві літери, що позначають у чеській мові різні звуки, передаємо однією українською **е**: *Б~~е~~гоунок* (чес. *Běhounek*), *Н~~е~~мцова* (чес. *Němcová*), Антонін *Стан~~е~~к* (чес. *Antonín Staněk*, міністр культури ЧР). У чеській мові літера **ě** вказує на м'якість попереднього приголосного. Напевно тому перекладачі, здебільшого, бойкотують цю норму українського правопису, а в іменах та прізвищах сполучення **dě**, **tě**, **ňě** передають українською **де**, **те**, **не**: чес. *Němcová* – укр. *Н~~е~~мцова*. Така практика поширюється не лише на усталені імена та прізвища, напр. відомих чеських письменників XIX ст. *Божени Н~~е~~мцовой*, *Вітезслава Галека*, але й на сучасні власні особові назви: сенаторка Мірослава *Н~~е~~мцова* (чес. *Miroslava Němcová*), *згаданий мер Праги Зденек Грж~~и~~іб* (чес. *Zdeněk Hř~~i~~b*), *письменник Зденек Плугарж тощо*.

Неоднозначність цієї норми полягає в тому, що чеські прізвища на зразок *Berský* і *Běrský*, *Betík* і *Bětík*, *Pesničák* і *Pěsničák*, *Pech* і *Pěch*,

Perková і *Pěrková*, *Vejmelka* і *Vejmělka* в українській мові матимуть однакове написання та звучання. У таких випадках варто зважати на правовий статус прізвищ, адже у процесі міжкультурної комунікації прізвища виконують функцію юридичної ідентифікації іноземця. Неточне відтворення прізвища може спричинити непорозуміння правового та етичного характеру.

У цьому контексті також уважаємо, що варто унормувати передачу чеських сполучень «губний + ъ», адже в чеській мові *ě* після *b, p, v, f* передає два звуки [j+e] та передбачає роздільну вимову, як в українській мові при апострофі: *bě* [bje], *pě* [pje], *vě* [vje], *fě* [fje]. Тут виникає логічне питання, чому б чеське сполучення «губний + ъ», не передавати українською через апостроф та *є*, як от у російських прізвищах *Аляб'єв*, *Ареф'єв*, *Прокóф'єв* (Український правопис 2019, с. 178).

Тобто прізвище чеського політика, колишнього гетьмана краю *Височина*, яке в українських масмедіа передають або як *Бєгоунок*, або як *Бєгоунок* (за чинною нормою), логічно було б відтворювати як *Їржі Б'єгоунок* (чес. *Jiří Běhounek*), прізвище чеської письменниці XIX століття – як *Кароліна Св'єтла*, а чеські прізвища *Pech* і *Pěch* – відповідно як *Пєх* і *П'єх*. На наш погляд, це б не суперечило орфоепічним та орфографічним нормам української мови, а також найточніше передавало в українських текстах і вимову, і написання подібних онімів у мові-реципієнті.

3. Іншою проблемою є непослідовне відтворення літер *h* та *g*, котрим в українській мові відповідають *г* та *ґ*. На одному з регіональних інтернет ресурсів прізвища чеських письменників транспонуються як *Франтішек Халас*, *Владімір Голан* ([online]. доступний з: <https://zakarpatty.net.ua/Blogs/126223-Cheskyi-henii-iako-ho-rovynni-buly-zabuty>). За іменем *Франтішек Халас* важко відразу впізнати постать відомого чеського поета *Франтішка Галаса* (чес. *František Halas*). Не зрозуміло, чому прізвище *Голан* (чес. *Vladimír Holan*) у цьому ж реченні відтворено правильно. У цій-таки статті неадекватно відтворені й прізвища інших чеських митців: *Властіміл Хофман* замість нормативного *Гофман* (чес. *Vlastimil Hofman*), *Карел*

Gott замість *Gottm* (чес. Karel **G**ott) ([online]. доступний з: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2371303>).

Подібних помилок є багато й при передачі словацьких антропонімів. На це неодноразово вказувала відома дослідниця слов'янської ономастики С. Пахомова: «і в словацькій, і в українській мові звуки, що позначаються цими літерами, розрізняються артикуляційно й акустично, тому під час транспозиції прізвищ їх слід послідовно розмежовувати» (Пахомова 2017, с. 106).

4. Написання **Ī** на початку слов'янських імен та прізвищ ані чинна редакція українського правопису, ані попередні окремо не регулюють. Чеські та словацькі імена й прізвища, що починаються на **Ji**-перекладачі, здебільшого, відтворюють українською літерою **Ī**: імена *Īndra* (чес. *Jindra*), *Īrжі* (чес. *Jiří*), прізвища *Īрасек* (чес. *Jirásek*), *Īлемницький* (словац. *Jiletnický*) тощо. І це природно, адже українська мова має звукосполучення [й + і], зрештою, у мові існують антропоніми *Īвга*, *Īжакевич*, *Īжовський* тощо.

Однак насторожує той факт, що в українському правописі ім'я *Īржі* з початковим **I** слугує ілюстративним матеріалом до іншого правила – «написання **-i** в кінці польських, чеських і словацьких прізвищ та імен прикметникового типу: *Єжі*, *Єнсі*, *Īржі*» (Український правопис 2019, с. 176). Правопис 2012 року (а це перевидання правопису 1993 р.) у §104 пропонує також відтворювати чеський антропонім *Jindra* як *Індра*: «у польських, чеських і словацьких прізвищах **i** передається: через **i** на початку слова та після приголосного: *Івашкевич*; *Індра*, *Єдлічка*» (Український правопис 2012, с. 133). Парадоксально, але тут-таки чеське прізвище *Jedlíčka* відтворено як *Єдлічка*, тобто з початковою українською йотованою літерою **Є**, а ім'я *Jindra* пропонують писати через **I**, а не **Ī**. Хоча в новому правописі у § 126 зазначено, що в словах іншомовного походження «звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою й, а у звукосполученнях [je], [ji], [ju], [ja] буквами є, ї, ю, я» (Український правопис 2019, с.157). Вочевидь, база ілюстративного матеріалу слов'янських онімів у правописах не оновлюється, не розширюється, не доопрацьовується, а переходить із попередньої редакції українського правопису до наступної, подекуди із незначними

змінами. Проект незатвердженого правопису Русанівського 2003 р., до слова, передбачав написання **Ї** в цьому імені – *Їндра* (Український правопис 2003, с. 155).

На наше глибоке переконання, подібна практика створює різнобій, невизначеність. Відтворення сполучення *ji-* літерою *i-* корінням сягає того етапу, коли українські правописні норми «підганяли» до російських. По-іншому заміну сполучення *Ji-* українською літерою *I* на початку слова пояснити не можна. У російській мові, як відомо, не те що літери *Ї*, а й самого звукосполучення [й + і] немає. Якщо воно трапляється в загальних і власних іншомовних назвах, росіяни передають його переважно літерою **И**. Тобто, чеські імена *Jindra* та *Jiří* російською мовою транспонують як *Индра* та *Иржи*, а українські прізвища *Ївженко* та *Їжакевич* – як *Ивженко* та *Ижакевич*. В українській мові на початку таких слів цілком логічно писати *Ї*, а не *I*.

5. У процесі відтворення чеських антропонімів українською мовою непослідовним є написання деяких суфіксів та прикметникових закінчень у прізвищах. Так за українською правописною нормою у польських, чеських і словацьких прізвищах літеру **i** передаємо як **и** в суфіксах *-ик* < *-ik/-ík*, *-ицьк-* < *-ick-*, *-ич* < *-ič* (*-евич*, *-ович*) (Український правопис 2019, с. 176). Здебільшого ця норма витримується, однак іноді доводиться фіксувати помилки в написанні цих суфіксів. Прикро, що відтворення навіть усталених прізвищ відомих особистостей минулого подекуди не відповідає орфографічним нормам: «письменником *Людвігом Вацуліком*», замість нормативного *Людвік Вацулик* (чес. *Ludvík Vaculík*) ([online]. доступний з: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/prazka-vesna-yak-ideologichna-dy-versiya>).

Двома помилками супроводжується транспозиція прізвища гетьмана Пардубицького краю *Мартина Нетолицького* (чес. *Martin Netolický*) у формі *Нетолицки*: неправильно відтворено і суфікс (нормативний *-ицьк-*), і закінчення (нормативне *-ий*). Відповідно до пункту 11 § 144 чинного правопису «прикметникові закінчення чеських та словацьких *-ý*, польських *-у*, болгарських, македонських і сербських *-и*, хорватських *-i* передаємо через **-ий**» (Український правопис 2019, с. 178).

Науковці неодноразово вказували на те, що закінчення **-и** в прикметникових прізвищах автоматично робить їх невідмінюваними в українській мові: «Зникнення кінцевого приголосного **й** у прізвищах ад'єктивного типу і, таким чином, його завершення голосним сигналізує про втрату відмінювання, а отже, призводить до їх граматичної деформації, а це не припустимо, адже і в українській, і словацькій мові прізвища ад'єктивного типу відмінюються» (Пахомова 2017, с. 103). Цей ряд невідповідностей можемо продовжувати: прізвище старости чеського міста Семіл *відтворено як Ян Фарскі, замість Ян Фарськый* (чес. *Jan Farský*), радника президента як *Неєдли* (у статті прізвище не відмінюють – Мартіна *Неєдли*) замість Мартін *Неєдлий* (чес. *Matřin Nejedlý*) ([online]. доступний з: <https://www.ukr.net/news/details/world/87723859.html>), міністр охорони здоров'я Чехії Ян *Блатний* (чес. *Jan Blatný*) як *Блатні* ([online]. доступний з: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2350990>) і як *Блатни* ([online]. доступний з: https://zaxid.net/ministra_chehiyi_yana_blatni_zvilnili_cherez_rosiysku_vaktsinu_n1517062). 6. Іноді помилково чеську літеру **ř** передають українською **р**: наприклад ім'я регіонального представника УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні *Олдржіха Андрісека* (чес. *Oldřich Andřýšek*) транспонують як *Олдріх*; аналогічно ім'я Генерального консула Чеської Республіки в Донецьку *Ондржея Моравека* (чес. *Ondřej Morávek*) відтворюють як *Ондрей Моравек*, прізвище директора Національного парку «Крконоші» *Яна Гржебачки* (чес. *Jan Hřebačka*) передають як *Гребачка*.

7. Дискусійним питанням при відтворенні слов'янських імен та прізвищ українською мовою, на думку дослідників, є відмінювання суфіксальних власних назв. Йдеться про голосний **е** у слов'янських суфіксах, який у західнослов'янських мовах у непрямих відмінках випадає. Однак за нормами українського правопису «у відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек (-ек)** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Гашек – Гашека, Гашекові...*; *Локетек – Локетека, Локетекові...*» (Український правопис 2019, с. 170).

Прізвища типу *Гашек* у родовому відмінку однини, відповідно до правописних норм, відмінюють українською мовою як *Гашека* (як

аналогічні слова української мови): Антоніна *Станека* (чес. Antonín Staněk, міністр культури Чехії), Олдріха *Андрисека* (чес. Oldřich Andrušek, регіональний представник УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні), Томаша *Петржичека* (чес. Tomáš Petříček), Якуба *Кулганека* (чес. Jakub Kulháněk, міністр закордонних справ Чехії), Яна *Гамачека* (чес. Jan Hamáček, голова партії ЧССД), **Любомира Заоралека** (чес. Lubomír Zaorálek, міністр закордонних справ Чеської Республіки). Рідше подібні прізвища відмінюють як *Гашка* (як у чеській мові): Властімілом *Воколкем* (чес. Vlastimil Vokolek).

Чинні норми українського правопису передбачають також збереження **-е-** при відмінюванні прізвищ з кінцевими **-ер, -ел, -ол**: *Пéтер* – *Пéтера...*, *Пáвел* – *Пáвела...*, але в іменах він випадає: *Пéтер* – *Пéтра...*, *Пáвел* (*Пáвол*) – *Пáвла*» (Український правопис 2019, с. 170).

Однак частим явищем у процесі транспозиції західнослов'янських антропонімів фіксуємо збереження **-е-** також при відмінюванні імен на **-ер, -ел, -ол**: *Карела* Гавлічека замість *Карла* (чес. Karel Havlíček, міністр транспорту ЧР), *Павелу* Мусілу, замість *Павлу* (чес. Pavel Musil, керівник Чеського дому регіонів в Ужгороді) тощо.

Перекладачі також за аналогією зберігають **-е-** при відмінювання слов'янських імен із кінцевим **-ек (-ек)**, типу *Marek, Radek, Zdeněk*, хоча українських правопис окремо не регулює збереження **е** в суфіксі **-ек** у непрямих відмінках слов'янських імен: *Радека* Матулу (чес. Radek Matula, Надзвичайний і Повноважний посол Чеської Республіки в Україні), *Радеком* *Вондрачеком* (чес. Radek Vondráček спікер нижньої палати парламенту ЧР).

За нормами українського правопису, отже, **е** випадає лише в прізвищах із суфіксом **-ць** та в іменах, що закінчуються на **-ер, -ел, -ол** (Український правопис 2019, с.170). Хоча у проєкті правопису за редакцією Русанівського (2003) зазначено, що **е** випадає «при відмінюванні слов'янських імен та **прізвищ** на **-ер, -ел, -ол**: *Деметер* *Деметра...*, *Петер-Петра...*, *Павол-Павла...*» (Український правопис 2003, с. 111).

Важко не погодитися з відомим поетом, перекладачем, знавцем чеської мови В. К. Житником, який наголошував, що в цих нормах

немає послідовності: «чому *Павол – Павла* може бути, а *Чанек – Чанка* ні? І нарешті, чому ім'я повинне мати форму *Петер – Петра*, а прізвище *Петер – Петера*, якщо вони в оригіналі не розрізняються?» (Житник 2001, с. 17).

Ще в 1962 р. відомий перекладач Г. П. Кочур дав В. К. Житнику слушну рекомендацію: «Треба Вам дотримуватись одного – писати в непрямих відмінках так, як це Ви зробили в «Успіху» (вірш чеського поета П. Безруча), – *Фридку*, а не *Фридеку*. Давно пора покінчити з цією варварською традицією (*Чанек – Чанека*, а чому не *молоток – молотока*)» (Житник 2001, с. 17).

Зазначимо, що норма стосовно збереження випадного *е* в суфіксах слов'янських прізвищ в академічній граматиці української мови 1969 року пояснена так: «Суфіксальний голосний [е] в західнослов'янських мовах у непрямих відмінках випадний. В українській мові суфікса -ек немає. [...] За мовним чуттям українців західнослов'янські назви з суфіксом -ек не сприймаються як відповідник до українських утворень на -ок, де голосний випадає. [...] Оскільки традиції написання цих назв з випадними голосними ще немає, а іншомовні слов'янські назви пишуться за зразком українських (порівняй *Домбровський – Dąbrowski*), правомірнішими слід вважати вимову і написання із збереженням [е] (*Гашека*)» (СУЛМ 1969, с. 101-102).

Водночас В. Житник заперечує тезу про відсутність традиції в українців писати західнослов'янські власні особові назви з випадними голосними (українці за пів століття до цього «вердикту» відмінювали прізвище *Гавличек* як *Гавлічка/Гавличка*), адже випадні голосні в суфіксах не є чужі українській мові. Саме тому дослідник рекомендує «зберегти форму непрямих відмінків, властиву їй оригіналові, їй українській мові» (Житник 2001, с. 17).

Стосовно традицій написання випадних голосних у суфіксі -ек, можемо покликатися, до прикладу, на учня С. Смаль-Стоцького, авторитетного українського мовознавця, Василя Сімовича, який у статті за 1932 рік відмінював прізвище чеського філолога XIX століття, співредактора шкільних підручників для народів Австрії *Йозефа Іречка* без суфіксальної голосної *е*: *Іречкові, Іречків*,

Їречковим ([online]. доступний з: <http://latynka.tak.today/josef-yirechek-i-ukrayinska-mova>).

8. Іншим дискусійним питанням є українізація чужомовних імен. Йдеться передусім про відтворення автохтонних слов'янських основ - *mir*, -*mil*, -*vit* в іменах-композиціях: *Властиміл* чи *Властимил*, *Любомір* чи *Любомир*? Норма українського правопису рекомендує передавати українськими відповідниками «за традицією лише білоруські та російські імена». На сторінках інтернет-видань імена західних слов'ян зазвичай транслітерують. Здебільшого в питанні транспозиції імен українські перекладачі та редактори є обережними, намагаються максимально відтворити фонемний (звуковий) та графічний склад імені в мові-джерелі, надто, коли йдеться про імена відомих політиків та дипломатів: *Властиміл* Воколек, *Любомір* Заоралек (Міністр закордонних справ Чеської Республіки).

Хоча фіксуємо заміну чеських імен українськими відповідниками. Ім'я міністра закордонних справ Чеської Республіки, до прикладу, відтворюють або як *Любомір* Заоралек (чес. *Lubomír Zaorálek*), або як *Любомир* Заоралек; ім'я міністра сільського господарства ЧР транспонують і як *Мірослав* Томан, і як *Мирослав* Томан.

Оскільки слов'янські антропоніми -*mir*, -*mil*, -*vit* відповідають українським -*мир*, -*мил*, -*віт*, імена з цими компонентами повинні відтворюватися українською виключно через -*и*-: *Яромір* Ербен, *Яромир* Йон, *Яромир* Ягр тощо.

Інше питання, чи варто українізувати чужомовні імена неслов'янського походження. На сторінках кількох загальнодержавних та регіональних інтернет-видань України ім'я чеського прем'єра транспонують або як *Андрей* Бабіш або як *Андрій* Бабіш ([online]. доступний з: <https://suspilne.media/169023-pandora-papers-ak-reaguut-svitovi-politiki-na-zvinuvacenna-u-korupcii/>); ([online]. доступний з: <https://hromadske.ua/posts/partiya-premyera-chehiyi-figuranta-pandora-papers-prograye-na-parlamentskih-viborah-komunisti-prograli-vpershe-z-1945-go>). Цей приклад більш, ніж показовий. Адже Андрей Бабіш – чеський політик словацького походження, народився у Братиславі за часів комуністичної Чехословаччини, однак чехи не замінили словацький варіант імені

Andrej чеським *Ondřej* ані в часи існування спільної держави, ані в період існування самостійної Чехії.

На шпальтах інтернет-видань громадськість періодично обговорює суперечливі моменти українського правопису; серед іншого редактори та перекладачі порушують питання щодо українізації іншомовних, у тому числі й слов'янських імен. Усі учасники дискусії практично одноставно висловлюються за транслітерацію імен, закликають опиратися на сучасну світову перекладацьку практику, оскільки українські правописні норми не дають вичерпну відповідь на ці питання ([online]. доступний з: <https://maidan.org.ua/arch/mova/1109023524.html>).

Нова редакція українського правопису, як і всі попередні, обмежується одним реченням: «Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками...» (Український правопис 2019, с. 175). Норма не містить прямої рекомендації щодо передачі імен неслов'янської генези, йдеться лише про відтворення імен східних слов'ян.

Важко не погодитися з відомою українською дослідницею Іриною Фаріон у тому, що «національномовна адаптація антропоніма – це один з надійних засобів ідентифікації народу» (Фаріон). Адже представники кожної нації усвідомлюють свою особливість, навіть якщо використовують універсальні антропоніми. Саме тому імена *Ондржей* (чес. *Ondřej*), *Андрей* (словац. *Andrej*), *Андржей* (пол. *Andrzej*) мали б слугувати не тільки для юридичної ідентифікації іноземців в Україні, але й національної.

Висновки

Неповний перелік дискусійних питань засвідчив необхідність доопрацювання існуючих правописних норм або ж створення окремих правил, які б докладніше регулювали транспозицію слов'янських власних назв українською мовою. Адже український правопис підходить до питань відтворення чужомовних онімів «точково», регулює написання суфіксів, подвоєння, передачу літер *z* та *t*, апострофа тощо. Не існує системного опрацювання норм передачі слов'янських/західнослов'янських онімів, зрештою, як і онімів інших

мов чи груп споріднених мов. Часто правила поширюються на абстрактне поняття - «слова іншомовного походження». Такий підхід ускладнює процес відтворення чужомовних онімів українською мовою. Уважаємо, що для кожної слов'янської мови (або ж підгрупи) необхідно розробити національний стандарт передачі іншомовних власних назв українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

- АЛБУЛ, О., 2007. Передача слов'янських онімів українською мовою: норма і сучасна практика. In: *Studia Slavistica*. Ужгород, с. 22-28.
- ВАСИЛЬЄВА, Л. П. – Л. М. КОЦЬ-ГРИГОРЧУК, 2008. Стандартизація слов'янських мов і формування правописних норм в ономастиці. In: *Мовознавство*, № 2–3, с. 222-235.
- Д'ЯКОВ, А. – Т. КИЯК, 1995. Латинська транслітерація як складова частина українського правопису. In: *Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами*. Київ, с. 30-47.
- ЕРМОЛОВИЧ, Д. И., 2001. *Имена собственные на стыке языков и культур*. Москва.
- ЕРМОЛОВИЧ, Д. И., 2005. *Основания переводоведческой ономастики*: автореф. дис. соиск. д-ра филол.наук. Москва.
- ЖИТНИК, В. К., 2001. Відтворення слов'янських власних назв українською мовою. In: *Наукові записки*. Том 18. Філологічні науки. Київ, с. 14-18.
- МАСЛОВ, Ю. С., 1987. *Введение в языкознание*. Москва: Высшая школа.
- МОГИЛА, Ю. А., 2007. До питання відтворення чеських географічних назв українською мовою. In: *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова - 9, Вип.1*, с. 157-160.
- ПАЛАМАРЧУК, О. Л., 1982. Як перекладати чеські географічні назви. In: *Культура слова*. Вип. 23, с. 93-95.
- ПАХОМОВА С. М., 2019. *Онімійна номінація в діахронії*. Пряшів: ФФ ПУ.
- ПАХОМОВА С. М., 2017. Транспозиція словацьких антропонімів в українській мові. In: *Студії з ономастики та етимології. 2015-2016*. Київ, с. 99-108.
- СУПЕРАНСКАЯ, А. В., 1978. *Теоретические основы практической транскрипции*. Москва, 283 с.
- Сучасна українська літературна мова*, 1969. Київ: Наукова думка.
- Український правопис*, 2012. Київ: Наукова думка.
- Український правопис*, 2019. Київ: Наукова думка.
- Український правопис*, 1999. Проект найновішої редакції. Київ: Наукова думка.
- Український правопис: проект*, 2003. *Українська національна комісія з питань правопису/ ред. В.М. Русанівський*. Київ: Науково-видавничий центр НБУ ім. В.І. Вернадського.

Українська ономастика: бібліографічний покажчик 2013. Київ: НАН України, Ін-т укр. мови.

ФАРІОН, І. *Імена та прізвища як національні ідентифікатори.* [online].
доступний з: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/57af1f56d25b9/>.

Summary

Proper names in Czech-Ukrainian discourse

The article systematizes and describes the main principles and methods of reproduction of Czech proper names by graphic means of the Ukrainian language, points out typical mistakes and suggests ways to solve them. Today, there are many controversial issues in the reproduction of Slavic, including Czech, names and surnames in the Ukrainian information space. One of the reasons for the inconsistent reproduction of Czech proper names in the process of intercultural interaction today is the disorder of principles and methods of interlingual transposition of proprietary vocabulary, as well as inconsistency or lack of certain norms of transmission of onyms in Ukrainian orthography.

Keywords: proper names, onyms, transposition of proper names.

УГОРСЬКИЙ¹ АНТРОПОНІМНИЙ ПЛАСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СЛОВАЧЧИНИ: ПРАВОПИС ТА МОЖЛИВОСТІ ТРАНСФЕРУ

Ольга МАДЯР

Пряшівський університет

Вступ

Угорський період історії Словаччини – це тисяча років взаємопроникнення культур і мов, мирного співіснування і, водночас, непорозумінь і конфліктів. Період, коли Словаччина входила до складу Угорського королівства а згодом і Австро-Угорщини, є невід’ємною частиною історії і культури цієї країни. Цілком природно, що відповідна лексика словацької мови насичена власними назвами угорського походження, зокрема антропонімами, які є гармонійною складовою культурної спадщини.

Дана розвідка є спробою окреслити особливий статус антропонімів угорського походження у словацькій мові й культурі, проблематику їх правопису, а також, при аналізі існуючих прикладів відтворення угорських особових імен та прізвищ, пошуку оптимальних можливостей трансферу цих антропонімів засобами української мови. Хронологічно ми обмежимося історичним періодом 1000 – 1918 рр. Об’єктом нашого дослідження стали імена та прізвища реальних історичних осіб, представників королівських династій та аристократичних родів, активних діячів угорського періоду історії і культури Словаччини. Предметом нашого зацікавлення стане правопис таких антропонімів у словацькій літературній мові, а також можливості трансферу вказаних антропонімів українською мовою.

Джерелами фактичного матеріалу слугували словацькі (*P. Kónya a kol.: Dejiny Uhorska (1000 – 1918), Prešov, 2013*), українські (*Кріль,*

¹ В межах цієї розвідки слово «угорський» ми вживаємо у значенні «пов’язаний з Угорським королівством, угорським періодом історії Словаччини», а також у етнічному значенні, тобто угорський = мадярський.

М.: *Історія Словаччини. Навч. посібник.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 264 с.; Ю. Юсип –Якимович: *Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009. – 288 с.)* та російські (*Історія Словакии. Москва, 2003*) підручники з історії Словаччини, а також енциклопедичне видання *Slovenský biografický slovník. Matica slovenská, Martin, 1986 – 1994.*

Правопис угорських антропонімів у словацькій літературній мові

Антропонімні іменування угорського походження у словацькій мові мають особливий статус, порівняно з рештою іншомовних власних назв. Річ у тім, що вже понад 40 років у словацькій історіографії залишається предметом дискусій питання правопису антропонімів угорського періоду, більшість з яких становлять угорські прізвища представників давніх аристократичних родів Угорщини (Угорського королівства). Існують два протилежні погляди на цю проблематику. Один з них належить історикам, які захищають право на існування оригінальних угорських прізвищ. Інший – мовознавцям, які вимагають уніфікувати, спростити їх написання і записувати такі прізвища за допомогою словацьких графем (на підставі правил транскрипції).

Транскрибування давніх родових прізвищ за допомогою словацьких графем виплинуло з розбіжностей між угорським та словацьким правописом, зокрема з відмінностей між графічними системами цих мов, які найяскравіше проявилися при книгодрукуванні кінцем XVI ст. (Horváth 1999). Різниця полягала у тому, що, починаючи з цього періоду, у словацькій (чеській) мові використовувався вже діакритичний правопис, а в угорській мові продовжував функціонувати правопис із застосуванням диграфів. До тих пір у випадках, коли літер латинського алфавіту не вистачало для позначення якогось звуку в угорській чи словацькій мові, у правописах обидвох мов аж до кінця XV століття використовувалися диграфи (напр., для позначення *s, č, š, ž, d', t', ň, l'*). Кінцем XVI століття під впливом чеської мови (зокрема «Крالیцької Біблії») у словацькій

мові почав використовуватися так званий діакритичний правопис, а от в угорській мові й понині використовуються диграфи. Однак до часів бернолаківської кодифікації словацької літературної мови, використання діакритики не було уніфіковане і для пом'якшення деяких приголосних все ще використовувалися диграфи (š = ss, č = cž), і при написанні імен історичних постатей також. Наприклад, у рукописі «*Malý spis krajín z roku 1760*» зустрічаються такі форми написання угорських шляхетських родів: *od zámku knížata Esterházy; zamek Battyany groffa; zamkuw Bator, Batory ffamily a Czák Czakyckej; zámek Hadad Wesselinych počátek; tri roky se branila tu Tekelyho manželka; Gácž groffa Fforgáčž; Ján Hunyady, Ján Zapolya, Isstwan Bocžkay, Gabryss Betlehem (!), Francz Rakoczy* (Horváth 1999, s. 308-309).

Мовознавець Я. Доруля, який був прибічником словацького перепису угорських прізвищ, наголошує, що тенденція уніфікованого «словацького» варіанту таких антропонімів не є новою. Адже ще за «угорських» часів у духовній і культурній сфері проявлялася словацько-чеська спорідненість, зокрема і у правописі словацькомовних текстів, які не були угорськими (за угорським правописом писалася тільки східнославацька кальвіністська друкована продукція, видана у XVIII ст. у Дебрецені). Тож написання імен представників угорської аристократії за словацьким (чеським) правописом не було тоді рідкістю, про це свідчать приклади з газети «*Týdennýk*», яку видавав Ю. Палкович у 1812 році: *Hrabe Frantissek Zyčí*; журналу «*Tatránka*» 1832 року: *Berčei, Gifj Bessenéi, Lukáci, Maryássi, Pawel Nad, Séčéni*, 1837 року: *Frantissek Séčéni, Jakssič, Forgáč, Durčáni, Nádaždy* тощо. Навіть Ян Коллар не вагався застосовувати адаптований правопис таких імен: *Ilešházi, Cobor, Rákoci, Vešelini* і т.д. (Doruľa 1986, s. 211-212).

Пізніше словацькі просвітителі та інтелігенція також намагалися використовувати словацький правопис при написанні імен та прізвищ діячів угорського та словацького суспільно-політичного та культурного життя. Наприклад, Л. Штур у своїх листах використовував такі форми прізвищ: *Huňady, Košút, Rákocy, Sečéni, Turzo, Ujhely, Zríni*. Історик Ф. Сасінек також писав прізвища

представників шляхетських родин за словацьким правописом (*Plešházi, Rákoci, Zrinský*) (Horváth 1999, с. 309). Хоча, на думку представника молодшої генерації істориків П. Шолтеса, введено Л.Штуром правило «пиши, як чуєш, читай, як написано» не стосувалося прізвищ аристократів, і словакізувалися лише особові імена, у чому можна пересвідчитися, читаючи газету «*Slovenskje národňje novini*», у якій під час революції 1848 року друкувалися новини з угорського сейму (*Đord' Apponyi, Henrich Zichy...*) (Šoltés 2017). За свідченням багатьох авторів-прибичників транскрипції угорських прізвищ, словаки вважали жителів Угорського королівства/Австро-Угорщини, незалежно від їх національності, співвітчизниками, співгромадянами, з якими мали рівні права. Цим аргументом вони пояснюють, чому словацька транскрипція застосовується лише щодо угорських прізвищ, а не до усіх іншомовних (Horváth 1999). Однак ситуація з переписом прізвищ у мовах народів, які також були громадянами Австро-Угорщини, дещо відрізняється. Наприклад, у румунській мові зберігається автограф, тобто та (латинська) форма прізвища, якою ці особи (трансильванські князі) підписувалися – *Gabriel Bethlen, Michael Apafi I, Francisc Rákóczi, Sigismund Báthory* (Szabómihályová 2005, s. 60). Румуни дещо вільно поводитися з особовими іменами, але залишали незмінними прізвища: *Gheorghe Szelepcsényi, Gheorghe Thurzo, Francisco II. Rákóczi* (Šoltés 2017). За правилами чеського правопису порядок написання імен історичних постатей окремо не регулюється. Вони належать до імен іншомовного походження і здебільшого пишуться в оригіналі (*Gyula Andrassy, Lajos Kossuth, Istvan Szechenyi*) (Šoltés 2017). У словенському перекладі англomовної історії Словаччини («*A Concise History of Slovakia*», ed. Elena Mannová, 2000) питання правопису угорських прізвищ вирішено дуже логічно і адекватно – спочатку подається оригінал прізвища, а потім, у дужках, наведено словенську транскрипцію: *Andrassy (Andráši), Pálffy (Pálfi), Apponyi (Aponi), Csáky (Čáki)*. При найвідоміших постатях взагалі наводилася лише форма оригіналу: *Ferencz II. Rákóczi, palatín György Thurzo, Kossuth Lajos*. У хорватській мові ситуація є подібною. Вітчизняний правопис застосовується тільки стосовно тих імен, носії яких були

прямо пов'язані з даною територією (*Zrīniovia, Zrīnski, Nikola, Petar Zrīnski* – були хорватськими банами); порівняймо інші приклади вживання оригінальних угорських форм прізвищ *Wessellényi, Lajos Kossuth, Franjo/Ferenc I. Rákóczi* (Šoltés 2017). На думку П. Шолтеса, у переписі прізвищ історичних осіб за правилами національних орфографій можна вбачати ретроспективну націоналізацію історії, що не є науковим підходом до вивчення історичного минулого.

Я. Доруля (Doruľa 1986, s. 211-212) слушно зауважує, що особові імена угорських володарів здавна пишуться в узвичаєній формі, напр., *Štefan* (угор. *István*), *Belo* (угор. *Béla*), *Ladislav* (угор. *László*), *Vladisláv* (угор. *Vlászló*), *Matej* (угор. *Mátyás*), *Ludovít* (угор. *Lajos*), а от імена представників угорської шляхти та землевласників пишуться неоднаково, багато з них – за правилами угорського правопису. Як зазначає автор, давні словацькі історичні писемності свідчать про те, що написання цих антропонімів пройшло різні стадії розвитку і в минулому також не було уніфікованим. На думку Я. Дорулі, їх написання на основі словацького правопису при викладі словацької історії й у всіх інших працях, які стосуються історії – у фахових, популярних та художніх текстах, є природним не лише тому, що йдеться про словацьке минуле, але й тому, що мова текстів – словацька. Написання цих прізвищ за правилами угорського правопису цей мовознавець вважає абсолютно безпідставним, адже після розпаду Австро-Угорщини та виникнення ЧСР словацька історична наука почала розробляти історію Словаччини /словаків за етнічним принципом, хоча й зважаючи на державно-політичний угорський контекст. Австро-Угорщина, зокрема Угорщина була не лише державою угорців, отже, для «повернення» угорської версії імен не можна застосовувати підхід історизму та права.

За свідченням інших авторів-істориків (Šoltés 2017), і після виникнення Чехословацької Республіки у словацьких історичних працях і художній літературі історичні імена не переписувалися за словацькою орфографією, а зберігали свою оригінальну форму. Наприклад, в одному з досліджень, присвяченому аналізу словацьких перекладів угорського історичного роману Мора Йокаї «Лєвоцька біла пані», з'ясувалося, що у перекладі 1957 року збережено більшість

оригінальних угорських особових імен, наприклад, *István Andrassy, László Ocskay, Sándor Károlyi, Mihály Apafi*. А у другому виданні 1974 року та сама перекладачка вже замінила особові імена (не прізвища!) словацькими еквівалентами, наприклад, *Štefan Andrassy, Ladislav Ocskay, Alexander Károlyi, Michal Apafi*. Є кілька антропонімів, які в обох виданнях були замінені словацькими еквівалентами *Juraj Thurzo, Fraňo Rákóczi, svätý Ladislav* (Varga 2021).

Отже, хитання щодо правопису угорських прізвищ спостерігалися протягом століть, як і тенденція їх словацького перепису за правилами транскрипції, вже починаючи від виникнення діакритичного правопису, але в основному після кодифікації словацької літературної мови та правопису. У другій половині XIX століття ситуація у цьому напрямку суттєво змінилася, адже на всіх рівнях посилилася мадяризація, імена та прізвища в угорських метриках писалися угорською мовою, згідно з угорським правописом. І хоча такий стан тривав до 1918 року, перепис давніх родових прізвищ нікого не турбував аж до 1948 року, доти ці прізвища писалися за правилами угорського правопису. П. Шолтес згадує про той факт, що у 1918 році кожен міг «повернути» собі словацьке прізвище. “Справжня розплата за тисячоліття утисків, пів століття мадяризації та Віденський арбітраж прийшла після Другої світової війни, коли у метриках «стиралися» елементи угорської орфографії. Так у телефонних довідниках залишилися прізвища *Sabadoš, Puškaš, Seleši, Nad’...* Тоді «словакізувалися» навіть особові імена (угорське ім’я батьки могли дати дитині тільки при відсутності словацького, чеського варіанту), тож *Béla* записувався як *Vojtech*, *László* як *Ladislav*, *Lajos* як *Ludovít* “ (Horváth 1999). До речі, К. Мейсарошова (Mészárosová 2005, s. 87-93) спростовує факт, що угорські форми імен виникли під впливом сильної мадяризації, адже формування прізвищ проходило від середньовіччя до XVIII століття, коли ще не можна говорити про мадяризацію. А варіантність прізвищ, як пояснює авторка, викликана тим, що до XIX століття часто члени того самого роду використовували різні форми прізвища, що було пов’язано з іншою гілкою родини, різним географічним розміщенням резиденцій представників родів.

Вважається, що усталення правопису давніх угорських прізвищ у словацьких історичних та інших текстах можна було досягти лише через їх словацьку транскрипцію, тобто їх графічну і звукову адаптацію до правописної системи літературної словацької мови. Це, у свою чергу, вимагало скасування диграфів, дублетних варіантів, нефункціональних літер, введення діакритики на позначення м'якості і довготи, врегулювання довготи та написання *i/u* (Horváth 1999).

Одним з перших про потребу словацького перепису угорських прізвищ ще на початку 80х рр. XX століття писав історик Павел Горват (*Horváth, P.: O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. – Slovenská archivistika, 15, 1980,2, s. 199-209.*). Він досить чітко аргументував доцільність та потребу застосування словацької транскрипції при переписі антропонімів угорського періоду історії Словаччини, сформулював принципи словацької транскрипції родових імен і прізвищ. Як член комісії з історичної термінології при Інституті історії САН, П.Горват наголошував, що йдеться про орфографічну транскрипцію, яка не стосується мовного характеру імен, новітніх прізвищ а також деяких давніших прізвищ діячів угорського політичного життя (*Ludovít Kossuth*), вона ні в якому разі не покликана «словакізувати» і стосується переважно імен вже вимерлих родів давнішого періоду історії (до сер. XIX століття) (Horváth 1999).

Комісія з історичної термінології спочатку пропонувала перепис за правилами словацької орфографії для тих імен, при яких може бути доведене словацьке етнічне походження або носії яких жили на території Словаччини. Але у багатоетнічному Угорському королівстві роди змішувалися, мали свої маєтки по всій країні, тому комісія відмовилася від етнічного та територіального принципів (Šoltés 2017). За дорученням комісії у 1980 році П.Горват розробив принципи словацької транскрипції родових імен та прізвищ, згідно з якими і був укладений 6-томний «Словацький біографічний словник» 1986 – 1994 рр., де словакізована версія стосувалася не тільки періоду до середини XIX століття (як пропонувала комісія), але застосовувалася щодо прізвищ, носії яких жили до 1918 року. Ця лексикографічна праця стала об'єктом численних критичних зауважень з боку істориків.

Наприклад, Е. Хренкова (Chrenková 2005, s. 81-86) аналізує орфографію особових імен у вище згаданому словнику, критикує словакізовані форми прізвищ, таких як *Pázmaň, Rákoci, Sécéni, Sólóši*, а також велику кількість варіантів одного прізвища в залежності від імені. Мабуть першою ця дослідниця звернула увагу на те, як важливо не відступати від оригінальних форм імен історичних постатей в контексті перекладу та його наслідків. Авторка також висловила низку контраргументів щодо введення написання угорських імен за допомогою словацької транскрипції. Вона вважає це ідеологізацією та дискримінацією за допомогою орфографічних засобів, які стосуються певного періоду та обмеженого кола імен (лише угорських), а також наголошує, що автентичні особові імена мають документальну та термінологічну цінність, відповідають обов'язковим для дотримання міжнародним бібліографічним стандартам і є органічною складовою не лише мови, але й міжнародної культури. Цілком погоджуємося з таким висновком цієї авторки: якщо вимова іншомовного імені створює для когось труднощі (у підручниках, лексиконах), потрібно навести її поруч з іменем (як транскрипцію), але не підносити вимову на рівень офіційної обов'язкової форми імені.

Відповідно до висновків комісії з історичної термінології при Інституті історії САН розроблялися і «Правила словацького правопису» 1991 року (як згодом і 1998, 2000 та 2013 років), які вже чітко кодифікували правопис імен угорського періоду історії Словаччини (до 1918 року) (які раніше писалися за допомогою диграфного або угорського правопису, при умові, що саме у такій формі вони були письмово засвідчені) за допомогою словацького правопису, на що позитивно відреагувала більшість мовознавців (пор. Rýžková 1992).

Нові «Правила словацького правопису» (2000) повторно кодифікують написання наступним чином: „Імена історичних осіб угорського періоду історії Словаччини (до 1918 року), в написанні яких раніше спостерігалися розбіжності (диграфний або угорський правопис), пишуться згідно з принципами словацького правопису. Скасовуються подвоєні та інші нефункціональні приголосні, особливо *h*, а довгота регулюється ритмічним законом: *Pázmány – Pázmaň*,

Rákóczi/Rákóczy – Rákoci, Forgách/Forgács – Forgáč, Zichy – Ziči, Bercsényi – Berčeni, Nádasdy – Nádašdy, Pálffy/Pálffi – Pálfi, Illésházy – Ilešházi, Károlyi – Károli, Ghyczy – Gici, Thurzo – Turzo. Щодо написання *i/u* в цих іменах діє правило, що після голосних та усіх приголосних крім твердих *t, d, n* пишеться *i* (*Šemšei, Šomodi, Ebergéni, Ňári, Kohári, Čáki, Károli, Tököli*). Після твердих приголосних *t, d, n*, пишеться *u* (*Erdődy, Nádašdy, Platy*), винятком є ім'я *Vočkaj*, яке пишеться *u* часто уживаній формі з *j*. Словацьку форму мають ті прізвища, які у такій формі були історично зафіксовані (пор. *Svätojánsky, Kubínsky, Palucký* замість мадяризованих *Szentiványi, Kubinyi, Palugyai*) (Pravidlá slovenského pravopisu 2000, s. 42).

Здавалося б полеміка з цього приводу має вщухнути, але ... У грудні 2004 року історична конференція «*Mýty a predsudky v dejinách*», присвячена спільній історії словаків та угорців, знову фокусує увагу фахівців на проблематиці написання імен історичних постатей за правилами словацького правопису. Зокрема порівнюється правопис імен історичних постатей у «Правилах словацького правопису» (далі ПСП) 1991 року (ПСП 2000 року є ідентичними щодо цієї проблеми) та у Пропозиціях комісії з історичної термінології при Інституті історії, при цьому з'ясовуються суттєві розбіжності (Szabó Mihályová 2005, s. 60), а саме:

1) Пропозиції комісії стосувалися написання угорських прізвищ в період феодалізму (до сер. XIX ст.) і не мали би стосуватися орфографічно узвичаєних форм прізвищ визначних діячів угорського політичного і культурного життя у період національно-визвольних рухів; водночас у ПСП мова йде вже про правопис імен учасників угорського періоду історії Словаччини, тобто до 1918 року (Szabó Mihályová, 2005, s. 61); (пор. написання одного й того ж прізвища в залежності від років життя його носіїв: *Móric Pálfi* (1812 – 1897) – *Jozef Mária Pálffy* (1853 – 1920)). Крім того, у пропозиціях комісії прізвище може залишатися в оригіналі для осіб, які були діячами культури чи науки до 1918 року. Виходить, що в межах одного історичного періоду прізвища представників одного й того ж роду можуть писатися по-різному в залежності від ступеня обдарованості носія? Потрібно також зазначити, що комісія хотіла

уніфікувати написання прізвищ тільки у словацькій історичній літературі, а ПСП вводять нові принципи у всіх жанрах текстів (Šoltés 2017);

2) комісія пропонувала вживати словацькі особові імена для усіх осіб цього історичного періоду безвідносно до їх національності. Тобто мали би бути *František Sechényi*, *Ludovít Kossuth*, *Alexander Petöfi*, при цьому прізвища мали би залишатися в оригіналі через те, що у цій формі вони вже є узвичаєними. Однак у ПСП у розділі про правопис слів іншомовного походження пишеться, що іншомовні неадаптовані слова пишуться в оригіналі, а до іншомовних неадаптованих відносяться і особові імена. Тому, очевидно, ім'я депутата угорського сейму *Kálmána Mikszátha*, який мав словацьке походження, згідно з пропозиціями комісії мало би писатися *Koloman Miksáth*, а згідно з ПСП, як прізвище діяча угорського періоду історії Словаччини би мало писатися *Miksát*.

Загалом суперечливим є і той факт, що пропозиції комісії були розроблені як відповідь на критичну ситуацію, яка склалася в галузі написання угорських імен та прізвищ у словацькій історичній літературі, але «Правилами словацького правопису» мали би користуватися всі, тобто йдеться не лише про поодинокі прізвища, які найчастіше вживаються у підручниках історії, але про антропоніми, які часто фігурують у текстах різних жанрів (Szabó Mihályová 2005, s. 70-71). Цікавим підтвердженням «неповного прийняття» нових правил правопису угорських прізвищ через прагматичні причини є перевага угорськомовних варіантів імені, наприклад у випадку *sekt Pálffy* (а не *Pálfi*), де підкреслюється, що це – не просто ігристе вино, а вино з глибокими історичними традиціями. Загалом можна погодитися з думкою, що ПСП у занадто спрощеній, лаконічній формі викладають проблематику угорських прізвищ, і якщо пересічний мовець хоче правильно написати якесь прізвище з угорського періоду історії Словаччини, він повинен звернутися до ряду інших джерел, у яких знову ж таки немає єдності у написанні прізвищ (Szabó Mihályová 2005, s. 74). Слушно зачіпається питання розбіжностей у написанні прізвищ в залежності від того, чи йдеться про словака або угорця за національністю. Наприклад, згідно з ПСП в угорських прізвищах має

відкидатися нефункціональна літера *h*, однак вона залишається без змін у прізвищі славетного словацького поета – *Országh Hviezdoslav*, навіть з угорським *sz*. Повинен дотримуватися закон ритмічного скорочення, однак він не діє, наприклад, у прізвищі словацького письменника *Jégé* (пор. *Ilesházi* – замість правильного *Illésházy*) (Szabó Mihályová 2005, s. 91).

Очевидно, така «штучна» кодифікація не зовсім прижилася, зокрема при архівних записках. Реакцією на недотримання «Правил словацького правопису» у генеалогічних, геральдичних та історичних студіях стало опублікування у 2007 році методичних вказівок на підставі рішення вченої архівної ради щодо перепису угорських прізвищ у науково-інформаційному апараті державних архівів Словаччини, у яких зокрема пояснюється спосіб оформлення угорських прізвищ у «Словацькому біографічному словнику» та наголошується на необхідності дотримання при цьому правил словацького правопису – оскільки на першому місці мав писатися тільки один варіант імені та прізвища особистості (представників шляхетських родин), то за ПСП (за допомогою словацької транскрипції) тут написані прізвища осіб, які померли до 1918 року, на підставі колективного рішення істориків, мовознавців та бібліографів з урахуванням особливостей кожного прізвища, а у дужках наводяться подальші часто вживані варіанти прізвища. Особові імена у словниковій статті і після 1918 року подаються у словацькій версії (*Slovenský biografický slovník*, I., 1986, s. 5.).

У 2010 році знову засідає комісія з написання історичних імен угорського періоду історії Словаччини. Компромісне рішення було сформульовано у трьох пунктах:

1) Різні способи написання родових імен і прізвищ не потрібно насильно уніфікувати. Потрібно поважати той факт, що конкретні особи, що належали до шляхетських родин писали свої прізвища по-різному.

2) У фахових публікаціях та виданнях джерел необхідно дотримуватися такої форми прізвища, як зафіксована у джерелах.

3) Потрібно видати публікацію, котра б містила усі зафіксовані історичними джерелами форми імен та прізвищ.

Однак не всі погодилися з цими висновками комісії, тому у фахових публікаціях, газетах, прізвище однієї й тієї ж особи пишеться по-різному. Обираючи один із варіантів написання (оригінальний) історики порушують ПСП, якщо ж обирають другий спосіб (словацька транскрипція) – зраджують принципам і правилам власної наукової дисципліни. І справді, як пояснити своїм дітям, чому на сторінках «Хроніки Словаччини ХХ століття» у вступі вони читають про багатство аристократичних родин *Ziči, Baťaň, Andrášı*, а у кінці – про спортивні успіхи словацьких хокеїстів *Országha, Pálffyho?* (Šoltés 2017).

Я. Босак, чи не єдиний мовознавець, який був проти застосування словацького правопису щодо угорських прізвищ, зауважує, що «зміна написання імен історичних осіб угорського періоду словацької історії згідно з нормами словацького правопису була необдуманною. Кодифікація є успішною тільки тоді, коли її прийме широкий загаль» (Tóth 2018, s. 17). Дослідник Ш.Я.Товт пише, що чинний словацький правопис власне і створив цю варіантність переходом з етимологічного принципу правопису до фонологічного, а це, у свою чергу, створює труднощі при пошуку матеріалів, стає причиною помилок. Він також звертає увагу на варіанти: *Szentiványi – Svätöjányky, Pázmány – Pázmaň, Zichy – Ziči, Nyáry – Nári, Pálffy – Pálfi* тощо, а також на випадки, коли, незважаючи на очевидне словацьке походження особи, для її прізвища залишається традиційний правопис іншомовної графічної системи: *Mikuláš Schneider-Trnavský, Pavol Országh-Hviezdoslav*. Якщо замість *Czambel* потрібно писати *Cambel*, чому не переписується *Schneider* як *Šnejder*, або *Országh* як *Orság?* Однак цікавими є передусім висновки цього автора щодо етнолінгвістичного аспекту цих прізвищ, як відображення мовної картини світу. Виявляється, на основі того, чи вважають словаки історію, простір, особистість своєю, можна визначити культурно-антропологічні зв'язки власних імен. На вісі наше – і наше – чуже/іноземне/іншомовне можна проілюструвати відмінності картини світу. Наприклад, *Ferenc Rákóczi* за офіційним переписом *František Rákoci* належить до категорії «наше», водночас у Братиславі назва площі *Franza Liszta* зберегла оригінальний німецький правопис, тобто

щодо особистості композитора словаки відчувають більшу відчуженість (Tóth 2018, s. 22).

Незважаючи на «відчуженість/іноземність» носіїв деяких прізвищ, більшість освічених словаків добре відчуває угорське походження антропоніму і не має проблем з його оригінальним написанням, принаймні правильним читанням, навіть, якщо прізвище «закамуфльоване» іншою мовою. Порівняймо, наприклад, прізвище колишнього президента Франції *Ніколя Саркозі* та його словацьку (угорську) версію – *Sárközy* [*шаркезі*] або ім'я американського фінансиста й філантропа *Джорджа Сороса*, вихідця з Угорщини, прізвище якого *Soros* словаки вимовляють [шорос]. На нашу думку, це свідчить про готовність словаків писати і вживати угорські прізвища в оригіналі. Наприклад, подив у них викликає і написання прізвища Мадяр як *Mad'ar*, адже мало би бути *Magyar*. Крім того, у Словаччині існує безліч осіб – митців, акторів, науковців, спортсменів і пересічних громадян, які залишають оригінальне написання свого угорського прізвища: *Tünde Lengyelová, Peter Kónya, Csaba Tóth, Peter Gömöry, Peter Batthyany*, порівняйте також прізвища авторів, яких ми цитуємо у даній розвідці. Хоча при специфічній фонетичній структурі угорського прізвища словацькі мовці не здатні повністю відтворити її, напр., *Gömöry* вимовляють як [*gemi*].

Передача угорських антропонімів засобами української мови

Специфічний статус антропонімів угорського походження у словацькій мові безпосередньо впливає і на передачу цих назв засобами іншої мови. В контексті словацько-українського трансферу можна виділити щонайменше дві ключові проблеми:

1. Передачу таких антропонімів може ускладнювати «опосередкований» характер трансферу. Навіть якщо ми будемо орієнтуватися на словацьку мову, при досі наявній тенденції зберігати оригінальне написання іншомовних угорських прізвищ це означає, що трансфер засобами української мови все-таки бере за основу угорську назву. Суперечливою є ситуація з особовими іменами історичних осіб, представників королівських династій, які належать як угорському, так і словацькому історичному спадку. Постає питання, чи керуватися

угорським або словацьким варіантом імені при трансфері українською мовою (угор. *István* – слов. *Štefan* – укр. *Стефан/Штефан/Іштван*)?

2. Йдеться про контакт не тільки мов з різними графічними і фонетичними системами, але й про контакт двох принципів правопису – етимологічного та фонетичного. В українській мові не існує фонетичних аналогів для специфічних угорських звуків. Однак ми повинні керуватися засадами передачі іншомовних імен, а тому, наприклад, часто вживаний в угорських прізвищах передній лабіалізований голосний *ö* маємо передавати як *e* (Український правопис 2019, с. 130).

Проблема перепису/перекладу угорських прізвищ засобами української (російської) мови найсильніше проявилася на Закарпатті, яке історично тісно пов'язане з Угорщиною та угорською мовою. Пересічного закарпатця не здивуєш назвами типу площа Петефі (угор. *Petőfi*), вулиця Берчені (*Bercényi*), картина Ерделі (*Erdélyi*). У цих українських формах прізвищ «ігнорується» довгий голосний *é*, специфічний *ő* передається за допомогою *e*, а прізвище *Erdélyi* транслітеровано, тобто замість сполучення *lyi* яке читається в оригіналі як *üi/i* (в угорській мові не чуто *l*), в українській маємо *-лі*. За радянських часів багато питомих угорських прізвищ на Закарпатті були переписані і «спотворені» бюрократами-посадовцями при намаганні відтворити оригінальну вимову за допомогою української транскрипції, порівняймо, наприклад, угорське *Réti* та українську версію *Ревтії* (*Peïti* є вже цілком адекватним рішенням), угорське *Sütő* та його українські варіанти *Шутев*, *Шютев*, *Шутев* та багато інших. Деколи угорські за походженням особові імена переписувалися українською/російською мовами на підставі угорського оригіналу, а деколи – словацького варіанту імені. Наприклад, у одній родині батько й син, що мають угорське ім'я *László*, у своїх паспортах мали різні версії імені – батько, 1928 р.н., був записаний як *Ладислав* (пор. слов. *Ladislav*), а син – 1955 р.н., як *Ласло* (пор. угор. *László*), тобто *Ласло Ладиславович* за українським паспортом.

Однак нині, у зв'язку з підвищеним інтересом українців до словацької мови, історії та культури, актуальною є потреба адекватної

передачі угорських антропонімів-іменувань представників королівських династій й аристократичних родів Угорського королівства та Австро-Угорщини засобами української мови.

Спробуємо проаналізувати способи трансферу особових імен та прізвищ представників угорського періоду історії Словаччини, вжиті в підручниках з історії цієї держави. При цьому звертатимемо увагу передусім на порушення норми при трансфері засобами української мови. Адекватність відтворення відповідних антропонімів ми визначатимемо у порівнянні з угорським оригіналом, варіантом імені у одному з найновіших словацьких підручників історії (Kónya, P. a kol.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 788 s.) та Словацькому біографічному словнику². Також для порівняння можливостей передачі угорських прізвищ слов'янськими мовами ми залучили до дослідження матеріал російськомовного підручника з історії Словаччини.³

Особові імена

Особові імена угорських володарів з династії Арпадів та інших династій, які правили на території Угорського королівства, у словацькій мові вживаються в узвичаєній словацькій версії. Такі форми імен ми знаходимо у аналізованому словацькому підручнику з історії Словаччини, а також у Словацькому біографічному словнику: *Štefan, Ondrej, Belo, Ladislav, Koloman, Imrich, Žigmund, Ludovít, Matej* (замість угор. *István, András, Béla, László, Kálmán, Imre, Zsigmond, Lajos, Mátyás*). Далі пропонуємо перегляд варіантів передачі угорських імен українською та російською мовами у згадуваних джерелах:

-
- ² Словацький біографічний словник (*Slovenský biografický slovník*) – це енциклопедичне видання, яке разом із Правилами словацького правопису (*Pravidlá slovenského pravopisu*) містить кодифіковані, записані згідно зі словацькою транскрипцією, форми прізвищ угорського періоду історії Словаччини.
  - ³ *История Словакии (2003)*, видана у Москві, є перекладом (і не єдиним, пор. згадуваний у нашій розвідці словенський переклад) історії Словаччини, виданої англійською мовою Інститутом історії САН. Переклад російською мовою (крім одного розділу) робився зі словацького оригінального рукопису, наданого колегами з Інституту історії САН.

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS 1986	История Словакии, Москва, 2003	М. Криль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип- Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Štefan</i> (угор. <i>István</i>)	<i>Štefan</i> (s. 504)	<i>Стефан</i> (по- венгерски <i>Иштван</i>) (с. 58)	<i>Вайк – Стефан</i> (<i>Иштван</i>) (с. 37, 51)	<i>Стефан</i> (с.75, 272) <i>/Иштван</i> (с. 78, 85)/ <i>Иштван- Стефан</i> (с. 76)
<i>Ondrej</i> (угор. <i>András</i>)	<i>Ondrej</i> (s. 322-323)	<i>Андрей</i> (<i>Эндре</i>) (с. 59)	<i>Андрій</i> (с. 41, 43)	<i>Андрій</i> (с. 79, 272) <i>/Андраш</i> (86)
<i>Belo</i> (угор. <i>Béla</i>)	<i>Belo</i> (s. 198-199)	<i>Бела</i> (с. 59)	<i>Бела</i> (с. 42, 43)	<i>Бейла</i> (с. 280)
<i>Gejza</i>	<i>Gejza</i>	<i>Геза</i> с. 57)	<i>Гейза</i> (с. 52)	<i>Гейза</i> (с. 280)
<i>Ladislav</i> (угор. <i>László</i>)	<i>Ladislav</i> (s. 336-337)	<i>Ладислав</i> (<i>Ласло</i>) (с. 60, 115)	<i>Ладислав</i> (с.38, 41,44)	<i>Ладислав</i> (<i>Ласло</i>) (с. 76)/ <i>Ласло</i> (<i>Ладислав</i>) (с. 84)
<i>Koloman</i> (угор. <i>Kálmán</i>)	<i>Koloman</i> (s. 149)	<i>Кальман</i> (с. 60)	-	<i>Коломан</i> (с. 272)
<i>Imrich</i> (угор. <i>Imre</i>)	<i>Imrich</i> (s.490)	<i>Имре</i> (с. 58)	-	<i>Имре</i> (с. 280)
<i>Žigmund</i> (угор. <i>Zsigmond</i>)	<i>Žigmund</i> (s. 498)	<i>Сигизмунд</i> (с. 108-113)	<i>Сигізмунд</i> (с. 46, 243)	<i>Сигізмунд</i> (с. 80-81, 90)/ <i>Сигізмунд</i> (<i>Жигмонд</i>) (с. 82)/ <i>Зігмунд</i> (с. 272) / <i>Зигмунд</i> (с. 280)
<i>Ludovít</i> (угор. <i>Lajos</i>)	<i>Ludovít</i> (s. 435)	<i>Людовик</i> (в венгерской традиции)	<i>Людовік</i> (с. 50)/ <i>Людовик</i> (с. 55, 58)	<i>Лайош</i> (с. 80, 92) <i>/Людовик</i> (с. 285)/

		<i>Лайош</i> (с. 143)		<i>Людвік</i> (с. 272)/ <i>Людвік</i> (с. 280)
<i>Matej</i> (угор. <i>Mátyás</i>)	<i>Matej</i> (s. 103)	<i>Матвей</i> (с.108, 114, 118- 125/ <i>Матвей</i> (<i>Матяш</i>) (с. 118)/ <i>Матяш</i> (с. 136-138, 153)/ <i>Матиас</i> (с. 169)	<i>Матяш</i> (с. 243)	<i>Матяш</i> (с. 76, 84, 100, 284)/ <i>Матвій</i> (с. 81, 285)/ <i>Матей</i> (с. 272, 280)

Отже, російські автори спиралися на текст, наданий словацькими істориками, який, очевидно, містив оригінальне угорське написання усіх антропонімів, адже при трансфері ми спостерігаємо орієнтацію на угорський оригінал (транскрипція) у випадках: *Кальман, Имре, Геза, Бела* (у двох останніх іменах дещо порушується фонетична структура оригіналу). Якщо першим наводиться не угорський, а інший варіант імені, то угорський оригінал наведений у дужках, що є вдалим рішенням. Транскрибований угорський оригінал знаходимо у дужках після інтернаціональної форми імені у випадках: *Стефан* (по-венгерськи *Иштван*), *Людювік* (в венгерській традиції *Лайош*); після словацької форми імені: *Ладислав* (*Ласло*), пор. також варіант *Ласло* (*Ладислав*); або ж після російського кореляту: *Андрей* (*Эндре*), *Матвей* (*Матяш*). Тільки у випадку *Сигизмунд Люксембургський*, угорського відповідника (*Жигмонд*) вже не знаходимо.

Львівський історик Михайло Кріль у своїй «Історії Словаччини» наводить угорські паралелі до імен лише у випадку: *Вайк – Стефан* (*Иштван*), тільки транскрипцію угорського оригіналу знаходимо у випадках: *Гейза, Бела, Матяш Гуняді*; в одному прикладі автор орієнтується на словацький варіант імені: *Ладислав*, а у решті – використовує українські відповідники імен: *Андрій, Сигизмунд, Людювік/Людювік*.

Варіативніше вживання угорських особових імен знаходимо у підручнику з історії Ю.В. Юсип-Якимович, де одночасно можуть функціонувати відповідники інтернаціональні або угорські (один з

варіантів): *Стефан /Иштван* ба навіть подвійні форми: *Иштван-Стефан*; українські та угорські: *Андрій /Андраш, Лайош /Людовик /Людовік/ Людвік*; українські, інтернаціональні (іншомовні) та угорські: *Сигізмунд / Сигізмунд (Жигмонд)/ Зігмунд /Зигмунд*: українські, угорські та словацькі: *Матіяш / Матвій/ Матей*; не зовсім вдалою вважаємо форму *Матіяш*, відповідник *Матяш* (як у М.Кріля) точніше відображає структуру угорського оригіналу (*Mátyás*). На словацький варіант імені орієнтовані: *Ладислав (Ласло), Коломан*. А от угорські версії імен можна вважати найвдалішими, оскільки вони найбільш точно передають фонемну структуру оригіналу: *Геїза, Бейла, Імре*. Очевидно тут важливу роль грає і походження авторки із Закарпаття, де і сама угорська мова сприймається і передається цілком природно.

Найваріативніше відтворення угорського особового імені російською мовою бачимо у випадку *Матвей Корвин/Матвей (Матяш)/ Матвей/Матяш Корвин/ Матиас* де бачимо російський корелят поруч із транскрибованим угорським оригіналом або ж латинським відповідником імені. Варіативність в українській мові обумовлена не лише фонетичними варіантами, але й різними щодо походження корелятами імен, це спостерігається у двох випадках: *Сигізмунд / Сигізмунд (Жигмонд)/ Зігмунд /Зигмунд; Лайош /Людовик /Людовік/ Людвік*. Слід підкреслити, що у російськомовному виданні ми не бачимо відтворення словацького кореляту імені (тільки угорський), очевидно, це пов'язано з фактом, що словацькі історики надають перевагу оригінальному угорському варіанту імені. А от у публікації закарпатської авторки знаходимо *Матей, Коломан*, які є спробами транслітерації словацької версії імені.

Прізвища

На прикладі кількох поширених угорських прізвищ спробуємо продемонструвати проблемні місця та відхилення від норми при їх передачі українською мовою. Крім оригінального/словакзованого правопису прослідкуємо трансфер цих прізвищ у двох українських підручниках з історії Словаччини, а також наведемо приклади російськомовного варіанту прізвища.

Зауважимо, що в угорській мові також застосовується етимологічний принцип правопису стосовно прізвищ давніх угорських аристократичних родів, деяких географічних назв, навіть якщо його засади суперечать сучасним правилам угорського правопису. І хоча для угорців це також ускладнює написання, вимову, вони з повагою ставляться до традицій та унікальності цих онімів. Ось деякі історичні диграфи на позначення звуків, які мають іншу графемну реалізацію у сучасній угорській мові⁴, однак присутні у власних назвах (Mészáros 2010):

cz = c, o = ó	<i>Rákoczi [rákóci],</i>
w = v	<i>Werbőczy [vərbőci]</i>
ny = nyi	<i>Batthyány [battyányi]</i>
y = i, th = t	<i>Thököly [tököli]</i>
pp = p	<i>Apponyi [aponyi]</i>
ss = s	<i>Wesselényi [veselényi]</i>

Tabuľka 1 *Rákóczi*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty), 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Криль: Історія Словаччини, Львів, 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород, 2009
<i>Rákóczi</i>	<i>Rákoci (Rákoczi, Rákóczi, Rákoczy) (s. 28, 29)</i>	<i>Ракоци (с. 176, 183-184, 208)</i>	<i>Ракочі (с. 64, 66, 146, 246)</i>	<i>Ракоці (с. 96, 101, 102, 273)</i>

Варіанти *Ракоци* (російською) та *Ракоці* (українською – Юсип-Якимович) можна вважати абсолютно адекватними. А от у публікації львівського історика можна спостерігати хибне прочитання угорського диграфу *cz = c*, очевидно, під впливом польської мови (у польській мові *cz = c*), хоча в угорському оригіналі *cz* вимовляється як *ц*. Водночас це свідчить про те, що для передачі українською було

⁴ Такі диграфи до нині використовуються у прізвищах пересічних угорців – *Tóth, Papp, Vass* і, до речі, таку форму свого прізвища можуть вживати й громадяни Словаччини.

використано угорськомовний оригінал прізвища, а не словацьку транскрибовану версію. Під впливом польської мови, наприклад, і прізвище відомого словацького мовознавця, яке у словацькій мові пишеться як *Czambel*, а читається як [*cambel*], науковець передав у своєму підручнику як *Чамбел*, а угорські прізвища *Szentiványi*, *Szöllösi* – при хибній транскрипції сполучення *sz = ш*, передав як *Шентівані* (але у тій самій праці зустрічається і *Сентівані!*), *Шьолльози*. В останньому прізвищі бачимо також неадекватну передачу переднього лабіалізованого *ő, ő* яке часто зустрічається в угорській та деколи у німецькій мові, й за правилами українського правопису мало б передаватися за допомогою голосного переднього ряду *e*.

Tabuľka 2 *Werbőczy*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Werbőczy</i>	<i>Werbőci</i> (s. 259)	<i>Вербёци</i> (с. 138, 141, 187)	<i>Вербьочи</i> (с. 63)	<i>Вербеци</i> (с. 88)

Подібне порушення бачимо і при передачі прізвища *Werbőczy*, де допущено помилки при передачі приголосних і голосних. Насамперед підкреслимо, що словацька транскрибована версія прізвища не замінює початковий *w* на *v*, а також зберігає специфічний голосний *ő*. Варіант *Вербёци* демонструє цілком вдале використання йотованого голосного *ё* для адекватного відтворення фонетичної структури оригіналу, однак при відсутності такого близького фонетичного відповідника в українській мові, передній довгий лабіалізований голосний *ő* в іншомовному оригіналі потрібно передавати за допомогою голосного *e*, що й робить Ю.В. Юсип-Якимович. А от варіант львівського історика спотворює звучання прізвища, порушує норми передачі голосних – передній довгий лабіалізований голосний *ő* замість нормативного українського *e* передається за допомогою сполучення *ьо*, де присутність *ь* є фонетично абсолютно

необґрунтованою, оскільки він не може пом'якшити попередній губний *б*. А щодо передачі приголосних – знову спостерігаємо вплив польської мови, де *cz = ч*. Аналогічний випадок щодо передачі голосного *ö* бачимо у прізвищі видатного угорського поета *Petőfi*, яке замість адекватного *Петєфі*, передається М.Крілем як *Петьофі* (рос. маємо *Петёфу*).

Угорські диграфи *cz = c*, *cs = ч* у різних варіантах того самого прізвища можуть стати джерелом різних варіантів передачі цього прізвища засобами іншої, слов'янської, мови. Наприклад, прізвище *Vakóc* (*Vakócz*, *Vakács*) відтворено російською як *Бакоц*, а українською як *Бакоч* (Юсип-Якимович). Однак цікавішим є російськомовна передача імені цієї особи – *Тамаш Бакоц/ архиепископ эстергомский Фома*, де можна спостерігати і транскрипцію (може бути і *Томаш*), і російський відповідник імені. Вважаємо що корелят *Фома* є адекватним тільки у біблійному контексті, як ім'я одного з апостолів.

Tabuľka 3 *Thököly*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Thököly</i>	<i>Tököli (Thököly) (s. 81)</i>	<i>Тёкёли (с. 180-182)</i>	<i>Текей (с. 64)/ Текеї (с. 65)</i>	<i>Текелі (с. 101, 273)</i>

На відміну від випадку із прізвищем *Werböczy* → *Вербьочі*, у львівському виданні історії Словаччини інакше передається українською мовою специфічний *ö* у прізвищі *Thököly*. Українські відповідники *Текей/Текеї*, *Текелі* передають *ö* згідно з нормами сучасного українського правопису. Важко здогадатися, що саме змусило М.Кріля у цьому випадку замість сполучення *ьо* використати *e*. Чи характер приголосних, чи варіанти передачі прізвища у інших українських працях, однак точно не словацький варіант прізвища,

оскільки він щодо специфічного голосного *ö* збігається з угорським оригіналом. Та все ж у варіанті *Текей/Текеї* допускається одна помилка – кінцеве угорське *-ly* (можливо, за аналогією до слів з кінцевим *ly = j* за сучасними нормами угорського правопису – *mosoly, komoly, bagoly* ...) – транскрибується як *й/ї*, хоча угорська вимова цього прізвища – [tököli]. В угорській мові тут діє етимологічний принцип правопису і особливий пієтет до прізвищ видатних історичних осіб та їх давньої писемної фіксації. У словацькій мові, як бачимо, зберігається передній лабіалізований голосний, а адаптації підлягають лише диграф *th* та кінцевий *y*.

Tabuľka 4 *Pázmány*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Кріль Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Pázmány</i>	<i>Pázmaň (Pázmány) (s. 422)</i>	<i>Пазмань (с. 167-168)</i>	<i>Пазмань (с. 244)</i>	<i>Пазмані (с. 99, 285)</i>

Тут бачимо доволі органічні варіанти передачі фонемної структури оригінального прізвища українською мовою. В ужгородському виданні можна говорити про вплив словацької узвичаєної версії прізвища *Vočkaj – Бочкай*, яке відмінюється за зразком іменників чоловічого роду (як і словацький варіант), однак паралельно у цій же публікації наводиться невідмінюваний варіант *Бочкаї*. Такий самий варіант прізвища знаходимо і у М.Крілья – Бочкаї, який транскрибує угорський оригінал. Найточнішим відтворенням фонетичної структури оригіналу, на нашу думку, є російське *Бочкаи*.

Tabuľka 5 *Bocskai*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Криль Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Bocskai (na čele s Bocskaiom, Povstanie Bocskaia)</i>	<i>Bočkai (Bocskay) (s. 271)</i>	<i>Бочкаи (с. 162, 163-165, 189)</i>	<i>Бочкаї (с. 244)</i>	<i>Бочкаї (с. 100)/ Повстання Бочкая – Бочкаї (с. 102)</i>

Окрему проблему становлять угорські прізвища з кінцевим *-ny, -nyi* та їх передача українською мовою. Так, наприклад, в угорській мові зразком адекватної передачі угорської вимови диграфу *ny = нь* є прізвище *Pázmány*, його словакізована версія та варіанти передачі українською/російською мовою. Однак, як бачимо, у останньому україномовному варіанті *Пазмані* йдеться скоріше про невдалу транслітерацію, а не транскрипцію зі збереженням фонемної структури оригіналу.

Tabuľka 6 *Batthyány*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Криль Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Batthyány</i>	<i>Baťán (s. 163)</i>	<i>Баттяни (с. 168, 223)</i>	<i>Баттіані (с. 120)</i>	-

Прізвище *Batthyány*, яке вимовляється в угорському оригіналі з і: [*Battyányi*], також демонструє дотримання етимологічного принципу правопису в угорській мові. Тому словацький адаптований варіант *Baťán*, зафіксований Словацькому біографічному словнику, свідчить

про помилкове транскрибування словацькою мовою. До речі, сучасні словаки-носії цього прізвища, вимовляють його, як угорський оригінал, тобто з кінцевим *-ні*. Стосовно українського варіанту відтворення цього прізвища – *Баттіані*, не зовсім вдалим вважаємо сполучення *-тіа-*, яке є результатом транслітерації угорського прізвища, краще писати *-тя-*, тобто *Баттяні* (пор. рос. *Баттяни*), що відтворюватиме фонетичну структуру оригіналу.

Табу́лка 7 *Arponyi*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Кріль Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Arponyi</i>	<i>Aroni (Arponyi) (s. 73)</i>	<i>Аппони (с. 266)</i>	<i>Аппони (с. 131)</i>	<i>Аппони (с. 282)</i>

Угорське сполучення звуків *nyí = ní* цілком адекватно відтворену у прізвищі *Arponyi* словацькою та українською/російською мовами – *Аппоні, Аппони*. Однак варто було також позбутися подвоєного приголосного *pp* → *n*.

Табу́лка 8 *Wesselényi*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	История Словакии, Москва 2003	М. Кріль Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Wesselényi</i>	<i>Vešeléni (Wesselényi, Wesseléni) (s. 271)</i>	<i>Вешшелени (с. 175)</i>	<i>Весселенї (с.64)</i>	<i>Вешшелені (с.102, 282)</i>

При трансфері прізвища *Wesselényi*, яке у Словацькому біографічному словнику, зафіксоване у адаптованій транскрибованій формі з адекватним відтворенням вимови $w = v$, $ss = š$ – *Vešelényi*, не виникає проблем з українським/російським відтворенням $ny = ni$. Однак у підручнику М.Кріля у цьому прізвищі спостерігаємо дві помилки: 1) хибне відтворення кореневого подвоєного приголосного ss , яке правильно мало би бути передане як *ш*, а не *с*, і без подвоєння; 2) хибне відтворення фінального $ny = ni$, як *ньі*, що не відображає оригінальної вимови. Варіант Ю.Юсип-Якимович є, на нашу думку, вдалим.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що проблему правопису антропонімів угорського періоду історії Словаччини досі повністю не вирішено. Транскрибування подібних онімів за допомогою словацької графіки має глибокі лінгвістичні, історичні та суспільні причини, доведене писемними фіксаціями і виплинуло передусім з розбіжностей між словацьким діакритичним та угорським диграфним правописом у кінці XVI ст. Новітня історія запровадження словацької транскрипції угорських прізвищ розпочалася понад сорок років тому й призвела до кодифікації словакізованої версії угорських прізвищ у Правилах словацького правопису (починаючи з 1991 р.) та Словацькому біографічному словнику. Однак через суперечливість та непослідовність розроблених засад перепису, транскрипція угорських прізвищ не була однотайно сприйнята науковою спільнотою, зокрема істориками, а також не прижилася повністю серед пересічних мовців. Варіативне (оригінальне угорське/ транскрибоване словацьке) написання угорських прізвищ у словацькій мові надає цьому розряду антропонімних назв особливого статусу та суттєво ускладнює трансфер цих одиниць засобами української мови.

Особові імена угорських володарів вживаються у словацькій мові тільки у словакізованій узвичаєній версії. Однак при трансфері цих імен українською та російською мовами немає однотайності щодо орієнтації на угорський чи словацький варіант імені. Подекуди при передачі трапляються й українські або російські кореляти імен. Наслідком цих тенденцій є таке негативне явище, як варіативність відтворених антропонімів в межах одного видання. Загалом при

трансфері угорських особових імен засобами української мови не виникає труднощів з відтворенням фонемної структури оригіналу. Проте потрібно сформувавши уніфікований підхід до орієнтації на оригінальну, угорську чи адаптовану, словацьку версію імені, що дозволить уникнути варіативності при трансфері українською мовою.

Угорські прізвища, які стосуються угорського періоду історії Словаччини (1000-1918 рр.), за правилами словацького правопису повинні зазнавати адаптації на ґрунті словацької мови. Однак цей процес є непослідовним, наприклад, збереження графем *w*, *ö*, *ő* у словакізованій версії прізвища (*Словацький біографічний словник*) свідчить про застосування правил передачі як при іншомовних назвах, що заперечували прибічники словацької транскрипції. Характер порушень при передачі угорських прізвищ українською мовою свідчить про використання у якості оригіналу угорського прізвища або ж написаного за угорською традицією, а не за правилами словацької транскрипції. Російськомовна версія угорських прізвищ ілюструє їх трансфер виключно на базі угорського оригіналу. При цьому російська мова послуговується голосним *ё* для максимально точного відтворення фонетичної структури оригіналу. При трансфері угорських прізвищ українською мовою труднощі виникають передусім з правильним відтворенням угорських диграфів *cz*, *sz*, *ny*, *nyí*, *ly*, а також переднього лабіалізованого *ő*. Як виявилось, фактором впливу при помилковому трансфері прізвищ із угорським *cz*, *sz* може бути польська мова, де ці диграфи вимовляються по-іншому. Голосний *ő* помилково передається як *ьо*, що порушує норми українського правопису, а також не є фонетично обґрунтованим. Таким чином, для адекватного трансферу угорського прізвища є бажаним знання угорської мови, консультація з гунгарологами та істориками. Сучасні правила угорської орфографії мають доповнюватися інформацією про випадки застосування етимологічного правопису в угорській мові щодо власних назв.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БЕНДЗАР, Б. – С. БОБИНЕЦЬ, 2000. *Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур*. Ужгород: Видавництво «Закарпаття».
- БОГДАНОВ, Ю. В., ed., 2003. *История Словакии/* Пер. со словац. И. А. Богдановой, В. В. Марьиной; с англ. О. В. Хавановой. Институт славяноведения РАН. Москва: Евролинц.
- КРІЛЬ, М., 2006. *История Словакии*. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.
- ЛІХТЕЙ, Т. – О. МАДЯР, 2008. *Теорія і практика перекладу*: Навчальний посібник для студентів-словакістів. Ужгород: Ліра.
- ПАХОМОВА, С. М., 2019. *Онiмiйна номiнацiя в дiахронiї*: монографiя. Фiлософський факультет Пряшiвського унiверситету.
- ТОРЧИНСЬКИЙ, М., 2008. *Структура онiмного простору української мови*: монографiя. Хмельницький: Авiст.
- Український правопис*, 2019. [online]. Dostupné z: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20\(2019\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20(2019).pdf)
- ЮСИП-ЯКИМОВИЧ, Ю. В., 2009. *История Словакии*: підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда.
- DORULA, J., 1986. O historizme v písaní niektorých mien a názvov. In: *Slovenská reč*, 51, s. 211-212.
- FINDRA, J., 1992. Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. In: *Jazykovedný časopis*, 43, s. 48-53.
- HORVÁTH, P., 1999. Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk. In: *Historický časopis*, 47, 2, s. 306-315.
- CHRENKOVÁ, E., 2005. Lexikóny takmer neznámych osobností. In: *Mýty a predsudky v dejinách*. Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, 2005, s. 81-86.
- KÁŠA, P. – O. MAĐAR, 2016. *Slovenská kultúra v súvislostiach. Úvod do štúdia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016.
- KÓNYA, P. a kol., 2013. *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- MADARÁSOVÁ, J., 2000. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. vyd. Bratislava: Veda, 2000.
- MÉSZÁROS, A., 2010. Hogyan ejtjük ki régies betűket tartalmazó családneveinket? [online]. Dostupné z: <https://kiejtes.hu/helyesiras-es-kiejtes/hogyan-ejtjuk-ki-regies-betuket-tartalmazo-csaladneveinket-2>
- MÉSZÁROSOVÁ, K., 2005. Nomen est omen? In: *Mýty a predsudky v dejinách*. Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, s. 88-93.

- Metodický pokyn na prepis rodových priezvisk historických rodov v archívnych pomôckach štátnych archívov*, 2007. [online]. Dostupné z: MP_prepis_priezvisk_hist_rodov.pdf
- RÝZKOVÁ, A., 1992. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. In: *Kultúra slova*, 26, s. 186-190.
- Slovenský biografický slovník*, 1986 – 1995. I-VI zv. Martin, Matica slovenská, 1986 – 1994.
- SZABÓMIHÁLYOVÁ, G., 2005. Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém. In: *Mýty a predsudky v dejinách*. Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, s. 59-79.
- ŠOLTĚS, P., 2017. *Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie* [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltes/?ref=in
- TÓTH, S. J., 2018. *Etnolingvistická stránka ojkonym a priezvisk*. [online]. Dostupné z: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/Etnolingvisticka_stranka_ojkonym_a_priez.pdf
- VARGA, L., 2021. Historický román Levočská Biela pani v slovenských prekladoch. In: *Jazyk a kultúra*, č. 45-46, s. 122-129.

Summary:

The Hungarian Anthroponymic Stratum Of Slovakia's Cultural Heritage: Orthography And Transfer Possibilities

This investigation is an attempt to outline the special status of anthroponyms of Hungarian origin in the Slovak language and culture. The object of our study were the names of real historical figures, representatives of royal dynasties and aristocratic families, activists of the Hungarian period of history and culture of Slovakia (1000 – 1918). The subject of our interest will be the orthography of such anthroponyms in the Slovak literary language, as well as the possibility of transferring these anthroponyms in Ukrainian. The sources of factual material were Slovak, Ukrainian and Russian textbooks on the history of Slovakia, as well as an Slovak encyclopedic edition.

Keywords: Hungarian anthroponyms, orthography, transfer, Hungarian language, Slovak language, Ukrainian language .

Transformácia antroponým v historickom aspekte

Трансформація антропонімів

в історичному аспекті

PREKLAD A ADAPTÁCIA VLASTNÝCH MIEN DO SLOVENČINY V HISTORICKOM KONTEXTE

Andrej ZÁVODNÝ

Trnavská univerzita v Trnave

Úvod

Pevnejšie či voľnejšie väzby rôznych krajín sveta a v dôsledku nich aj bohaté jazykové kontakty medzi jednotlivými národmi sú od dávnej minulosti prirodzeným javom. Jazykový kontakt je jazyková jednosmerná či recipročná interakcia dvoch či viacerých cudzích jazykov v rámci rôznych jazykových subsystémov. „*Je to bilingválna alebo multilingválna situácia, pri ktorej vzniká interferencia*“ (EJ, 1993, s. 218). K najčastejším jazykovým kontaktom s inými jazykmi v minulosti, ale najmä v súčasnosti dochádza vplyvom masovokomunikačných médií, pracovnej migrácie či v dôsledku rôznych iných faktorov (ekonomické, politické, spoločenské faktory, vedecko-technický rozvoj a pod.), v dôsledku čoho vzniká potreba preberaním cudzích slov, zväčša internacionalizmov, vyplňať lexikálne lakúny a následne ich preberajúcom jazyku adaptovať.¹ Podľa O. Orgoňovej (1998, s. 21) možno jazykové kontakty vnímať dvojako, a to užšie, keď sa jazykový kontakt realizuje prostredníctvom vplyvu bilingvistu (napr. prostredníctvom človeka, ktorý ovláda a používa jeden či viacero cudzích jazykov v rodnej krajine)², alebo širšie, keď tento kontakt predstavuje široké prepojenie, ktoré sa realizuje na viacerých systémových

¹ Nové slová sa z jedného do druhého jazyka preberajú v dôsledku absencie „komunikačno-nominačného designátora v preberajúcom jazyku.“ Ide o tzv. „the need-filling motive“ (Mańczak-Wohlfeld, podľa Wachtarczyková 1999, s. 152).

² Takýto užší jazykový kontakt sa môže realizovať napr. aj prostredníctvom vyučujúceho cudzí jazyk v edukačnom procese.

jazykových rovinách vplyvom historicko-geografických, spoločensko-politických, kultúrnych, psychologických a iných faktorov bez závislosti od genetického či typologického príbuzenstva. Rozlišovať možno jazykový kontakt priamy, bezprostredný, keď dochádza ku kontaktu používateľov rôznych jazykov, a nepriamy, teda sprostredkovaný, ktorý sa realizuje prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov (Šikra 1989, s. 198). Vplyvom dynamiky jazykových kontaktov v minulosti dochádzalo a v súčasnosti ešte výraznejšie dochádza k tzv. jazykovej internacionalizácii, nie však iba na úrovni spisovného, ale na úrovni národného jazyka, pretože sa niekedy do spisovného jazyka dostávajú jazykové prvky sprostredkované cez nespisovné útvary národného jazyka (napr. v minulosti cez rôzne nárečia, v súčasnosti napr. cez profesionalizmy). Internacionalizmy do nášho jazyka prenikajú najčastejšie prostredníctvom náučného, populárno-náučného a publicistického štýlu. Proces preberania a zdomáčovania dajakého slova možno rozdeliť na tri fázy (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková 2007, s. 15-16):

1. interferenčná fáza – v tejto fáze ide o primárny kontakt preberaných cudzích jazykových prostriedkov v reči preberajúceho jazyka; táto fáza sa viaže na úroveň parole,
2. adaptačná fáza – ide o fázu, v ktorej nastáva postupné zdomáčňovanie a prispôsobovanie sa cudzích jazykových prostriedkov preberajúcemu jazyku; adaptačná fáza je medzifázou medzi úrovňami parole a langue;
3. integračná fáza – posledná fáza, v ktorej nastáva systémové začlenenie cudzích jazykových prostriedkov do jazykového systému preberajúceho jazyka; táto fáza sa realizuje na úrovni langue.

Keďže je však preberanie cudzích jazykových prvkov do iného jazyka veľmi dynamický proces, je pomerne náročné od seba oddeliť adaptačnú a integračnú fázu, ktoré v mnohých prípadoch splývajú (porov. pojem adaptačno-integračná fáza; Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková 2007, s. 16). Samotná adaptácia internacionalizmov spočíva v prijatí systémovo-funkčných zákonitostí preberajúceho jazyka (fonetických, fonologických, morfológických, syntaktických, sémantických, štylistických) (porov. DSZ, 1989, s. 196, 273). Spomínaná dynamická jazyková internacionalizácia, multikulturalizmus, globalizácia či rozmach celosvetového turizmu okrem preberania a adaptácie cudzích apelatív do našej lexikálnej zásoby na

úrovni langue či ich používania bez nutného prevzatia a zdomácnenia na úrovni parole³ (v porovnaní s úrovňou langue ide o oveľa väčšie množstvo slov) sa čoraz viac ukazuje aj pri používaní cudzích proprií v slovenských, najmä publicistických textoch, resp. pri používaní slovenských vlastných mien v cudzojazyčných textoch.

Vlastné mená sa vo všeobecnosti okrem iných špecifik vyznačujú podobne ako frazémy istou idiomatickosťou (špecifickosťou pre určitý jazyk a v mnohých prípadoch nepreložiteľnosťou do iného jazyka), ktorá je často pevne spätá s motivačnou jazykovou, ako aj mimojazykovou stránkou vlastného mena. Keďže onymická motivácia pri vzniku každého vlastného mena, teda aj pri primárne motivovaných propriách (vzniknutých priamo z apelatív), ustupuje do úzadia a do popredia sa dostáva funkčná stránka propria, aj pri formálnej totožnosti apelatíva a propria vo všeobecnosti nie je funkčné určité typy vlastných mien prekladať do iných jazykov. Konštatovanie M. Ološtiaka (2006, s. 13), že „s úzkou previazanosťou propria s mimojazykovou realitou súvisí aj to, že vlastné mená sa do cudzieho jazyka neprekladajú ani vtedy, keď je proprium s apelatívom formálne totožné“, možno lepšie špecifikovať pri jednotlivých základných onymických kategóriách – antroponymách, toponymách a chrématonymách.

Antroponymá (na oficiálnej úrovni rodné mená a priezviská) sú azda jedinou kategóriou vlastných mien, ktoré sa takmer bez výnimky do iného jazyka neprekladajú, no môžu sa do iného jazyka transponovať alebo transliterovať, pričom sa v takýchto prípadoch rešpektujú pravopisné princípy zápisu cudzích mien a názvov v preberajúcom jazyku.⁴ Napr.

³ Ide najmä o používanie cudzích apelatív a proprií v hovorených prejavoch, napr. v žurnalistickej oblasti, porov. napr. Závodný 2015.

⁴ Najnovšie sa niektorým chybám pri transpozícii slovenských priezvisk do ukrajinčiny venovala S. M. Pachomovová (2016, s. 147-156; k starším prácam o pravidlách transpozície východoslovenských sídelných názvov do ukrajinčiny porov. napr. Bunganič 1962). Okrem upozornenia na častú chybu slovenskej žurnalistickej praxe, že pri transliterácii z azbuky sa často morfológicky deformujú adjektívne východoslovenské priezviská a v slovenčine sa chybné skloňujú ako substantíva (napr. lietadlo *Suchoj*, spisovateľ *Tolstoj*; nesprávne pádové tvary **Suchoja*, **L. N. Tolstoja*, dokonca **Suchojho*, **Tolstojho*, namiesto správnych adjektívnych tvarov *Suchého*, *L. N. Tolstého*; Pachomovová 2016, s. 149; používateľom jazyka adresoval v Slovenskej reči výzvu na diskusiu o preferovaní substantívneho alebo adjektívneho skloňovania takýchto typov ruských priezvisk

kuriózne, no módne rodné mená najmä v anglicky, ale v poslednom období aj v neanglicky hovoriacich krajinách ako *Apple*, *Sky*, *Wednesday* a pod. (porov. PL, 2015) sa v slovenských textoch nezmenia na rodné mená *Jablko*, *Obloha* či *Streda*⁵, prípadne naopak, slovenské priezviská ako *Krajčír*, *Mlynár* či *Skala* a pod. sa v cudzích textoch nezmenia na priezviská angl. *Tailor* (nem. *Schneider*), angl. *Miller* (nem. *Müller*) či angl. *Rock* (nem. *Felsen*).

Väčšina vlastných mien spomedzi chrématónym (napr. názvy inštitúcií, organizácií, súťaží, udalostí a pod.) patrí k tzv. ambimodálnej skupine vlastných mien, pretože „sú motivované (apelatívnym) lexikálnym významom ich zložiek (hľadisko vzniku pomenovania), ale súčasne plnia základnú funkciu vlastných mien, t. j. identifikáciu jednotlivých objektov daného druhu, triedy (hľadisko platnosti v spoločenskej komunikácii); (Blanár 1996, s. 42, 43). Takéto typy názvov sa v jazykovej praxi pomerne často kvôli ich sémantickej a denotačnej prehľadnosti do iných jazykov prekladajú (napr. *World Health Organization (WHO)* → *Svetová zdravotnícka organizácia*, *North Atlantic Alliance (North Atlantic Treaty Organization, NATO)* → *Severoatlantická aliancia* a pod.).

Geografické názvy sa z hľadiska používania a ich prekladu v cudzojazyčných textoch vyznačujú najvýraznejšími špecifikami – s výnimkou už zaužívaných (vžitých) a štandardizovaných toponým a chrématónym sa do iného jazyka neprekladajú, hoci sa to v jazykovej praxi pomerne často nedodržiava. V súvislosti s interlingválnymi prechodmi a adaptáciou takýchto vzhľadom na východiskový jazyk autochtónnych geografických názvov – toponým, môžeme vymedziť dva termíny – endonymum a exonymum.

---

už v roku 1950/51 Š. Peciar, s. 58-60), uviedla aj niekoľko nevhodných zápisov slovenských priezvisk v ukrajinských textoch, napr.: zlý zápis slovenských adjektívnych priezvisk (priezviská *Konečný*, *Hladký* sa namiesto správneho ukrajinského zápisu *Конечний*, *Гладкий* chybné zapisujú ako **Конечни/Конечни*, resp. *Гладки), vynechávanie mäkkého znaku (priezviská *Oravec*, *Kupec*, *Zvolenská* sa namiesto správneho zápisu *Оравець*, *Купець*, *Зволенська* chybné zapisujú ako *Оравец, *Купец, *Зволенска) a pod.

⁵ Podobne by zneli napr. slovenské preklady afrických mien: *Tene (Láska)*, *Hawanya (Slza)*, *Koumba (Potocník)*, *Ayeola (Dúha)*, *Efuru (Dcéra neba)* a pod. (BAN, s. 14).

Podľa Smernice na štandardizáciu geografických názvov (SŠGN, 2015, s. 8) je endonymum „názov geografického objektu v niektorom oficiálnom jazyku (oficiálnych jazykoch) používanom na území, na ktorom sa geografický objekt nachádza.“ V podmienkach slovenského jazyka ide teda o také názvy, ktoré pomenúvajú geografické objekty na území Slovenskej republiky (napr. *Bratislava*, *Tatry*, *Demänovská dolina*, *Zemplínska šírava* a pod.). Pri definícii exonyma⁶ treba uviesť, že v Terminologickom slovníku ÚGKK SR sa nachádza ešte staršia definícia; exonymum sa definuje ako „geografický názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt umiestený mimo oblasti, kde má tento jazyk úradný štatút a odlišujúci sa vo svojej podobe od endoným používaných v úradnom jazyku alebo v úradných jazykoch oblasti, kde je umiestený tento geografický objekt“ (TS, 2019). Súčasná definícia prijatá skupinou UNGEGN do istej miery zvoľnila vnímanie endonyma ako názvu len „v úradnom jazyku či úradných jazykoch oblasti“ lokalizácie pomenovaného objektu⁷: „názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt nachádzajúci sa mimo územia, kde sa týmto jazykom bežne hovorí, a odlišujúci sa svojou formou od príslušného endonyma v oblasti, kde sa geografický objekt nachádza“.⁸ V slovenčine sa používajú napr. exonymá *Budapešť* (maď. end. *Budapest*), *Kyjev* (ukr. end. *Kyjiw/Київ*), *Mníchov* (nem. end. *München*), *Petrohrad* (rus. end. *Sankt-Peterburg/Санкт-Петербург*), *Rím* (tal. end. *Roma*), *Temža* (angl. end. *Thames*), *Varšava* (poľ. end. *Warszawa*), *Viedeň* (rak. end. *Wien*) a pod. Podľa D. Fičora (2015, s. 167, 169) o početnosti exoným v jazyku platí

⁶ M. Harvalík (2004, s. 102) o medzinárodnom termíne exonymum, ktoré sa odporučilo používať na 2. konferencii OSN o štandardizácii geografického názvoslovnia v Londýne v roku 1972, uvádza, že výhoda jeho medzinárodného používania spočíva v tom, že nie je v nijakom jazyku zaťažené vedľajším pojmovým obsahom, ako je to pri domácich synonymách v jednotlivých jazykoch (napr. pri termíne vžitý názov a pod.).

⁷ Ako endonymá podľa novej definície možno vnímať aj formy názvov v jazyku národnostných menšín, ktoré nemajú na území, kde sa pomenovaný objekt nachádza, štatút úradného jazyka.

⁸ Name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language is widely spoken, and differing in its form from the respective endonym(s) in the area where the geographical feature is situated (Glossary 2007, s. 2); autorov preklad.

pravidlo, že najviac je ich pre objekty zo susednej krajiny a čím ďalej je cudzia krajina, tým je ich menej.⁹

Súbor exoným, používaných v jazykovej praxi v našom jazyku, by mal byť štandardizovaný,¹⁰ teda schválený názvoslovnou (štátnou) autoritou,¹¹ ktorou je „inštitúcia poverená legálne konštituovaným subjektom, ktorým je napr. štát, rozhodovať vo veciach štandardizácie geografického názvoslovia alebo inštitúcia poverená zverejňovaním štandardizovaných geografických názvov“ (ZPNGO, 2012, s. 7). Štandardizáciou geografických názvov sa upravujú neštandardizované podoby názvov, existujúce nevyhovujúce štandardizované podoby názvov a určujú sa nové

---

⁹ Najviac cudzojazyčných exoným pre slovenské endonýmá je v maďarčine (hoci existujúcich maďarských exoným (zväčša historických) slovenských geografických názvov je niekoľko tisíc, v oficiálnom zozname maďarskej názvoslovnej autority ich je len 85) a v poľštine (asi 100 exoným slovenských miest a obcí z územia Spiša, Oravy a Kysúc a asi 200 exoným z územia Tatier), veľmi málo v nemčine (oficiálne 8 exoným) a v angličtine (8 neštandardizovaných exoným); Fičor 2015, s. 169. Zopár príkladov na cudzojazyčné exonýmá z cudzojazyčných endoným: napr. angl. exonymum *Warsaw* pre Varšavu, franc. exonymum *Londres* pre Londýn, nem. exonymum *Mailand* pre Miláno, tal. exonymum *Parigi* pre Paríž; porov. Glossary A, s. 10, 40. Napr. odkazy na súbory s názvami štátov, ich častí a závislých území ako oficiálnych anglických a nemeckých exoným, ktoré sa majú využívať v prekladanom texte do uvedených cudzích jazykov, možno nájsť v ZPNGO (2012, s. 12): anglické exonýmá na odkaze: [online]. Dostupné z: http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/10th-unesgn-docs/econf/E_CONF.101_25_UNGEGN%20WG%20Country%20Names%20Document.pdf; nemecké exonýmá na odkaze: <http://141.74.33.52/stagn/Downloads/tabid/63/Default.aspx>

¹⁰ Štandardizácia geografického názvoslovia je súbor opatrení zabezpečujúci jednotnosť geografických názvov a záväznosť ich používania. Ide o proces zabezpečujúci určenie názvu pre geografický objekt spolu s jeho správnou písanou podobou, ako aj podmienok na jeho používanie (SŠGN, 2015, s. 7; ZPNGO, 2012, s. 7). Proces štandardizácie vykonáva a garantuje ÚGKK SR, opierajúc sa o svoje poradné orgány – Názvoslovnú komisiu ÚGKK SR, s pôsobnosťou pre celé územie SR, a Názvoslovný zbor okresného úradu, katastrálneho odboru, s okresnou pôsobnosťou, podľa SŠGN. Je potrebné zdôrazniť, že pri štandardizácii sekretariát názvoslovnej komisie úzko spolupracuje aj s Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV.

¹¹ Názvoslovnými autoritami v Slovenskej republike sú: Národná rada Slovenskej republiky (určuje názvy krajov a okresov), vláda Slovenskej republiky (určuje názvy obcí), Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (určuje názvy častí obcí), Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ÚGKK SR; určuje názvy ďalších geografických objektov); ZPNGO, 2012, s. 9.

názvy (SŠGN, 2015, s. 7). Transpozícia cudzích geografických názvov do slovenčiny a naopak, sprevádzaná ich prekladmi či rôznymi formami adaptácie však nie je novodobým fenoménom. V období existencie Uhorska sa z politicko-jazykových dôvodov slovenské názvy maďarizovali či cudzie názvy umelo slavizovali či slovakizovali najmä ako dôkaz životaschopnosti slovenského jazyka. Nacionalizácia v slovenskej onymii teda súvisela najmä so vzťahom Slovákov a Maďarov najskôr v spoločnom uhorskom štáte a neskôr s nestabilnou situáciou na slovenských prihraničných územiach po vzniku Československej republiky v roku 1918. J. Zeman (2015, s. 292, 293) uvádza špecifické prípady v určitých jazykovo zmiešaných regiónoch, kde sa paralelne mohli používať jazykovo odlišné toponymá, a podľa začlenenia regiónu k dajakému štátnemu útvaru začali plniť funkciu endonyma či exonyma. Prirodená maďarizácia slovenských názvov sa realizovala v podstate od vzniku Uhorska. Jazykové smery preberania a adaptácie slovenských geografických názvov podrobne opísal I. Hornánský (2016, s. 33-45). Od 19. storočia, najmä však v jeho druhej polovici (Októbrový diplom v roku 1860, rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867) nastalo obdobie umelej maďarizácie slovenských vlastných mien, čo súviselo so zmenou štátnej ideológie Uhorska. Umelé pomadžarčovanie názvov spôsobilo, že po vzniku Československa v roku 1918 slovenské úradné názvy v podstate neexistovali.

Ako odozvu na maďarizáciu slovenských názvov možno v obrodeneckom období zasa vnímať už spomínané umelé slavizovanie či slovakizovanie cudzích endoným. V štúrovskom období bolo v rámci inventára slovenských exoným slabšie zastúpenie kalkov či polokalkov cudzích endoným, no tendencia adaptovať cudzie názvy do domáceho jazyka bola oveľa výraznejšia (Kralčák 1994, s. 202-206). V tejto súvislosti možno v rámci slovenskej exonymie z diachrónneho hľadiska vyčleniť skupinu tzv. historických exoným,¹² ktoré sú v súčasnosti obmedzené azda

¹² Historický prierez napr. vzniku a používania českých exoným prehľadne predstavil M. Harvalík (2015, s. 286-291). Svojím výskumom zistil, že najstaršie české exonymá sa neprekladali, ale adaptovali sa zo zvukového, morfológického a slovotvorného hľadiska, pretože cestujúci sa v cudzine stretli s hovorenou podobou názvu, ktorú sa oni následne snažili do svojho jazyka reprodukovat' a skloňovať v ňom. Od 16. storočia po vynáleze knihtače sa začínajú vo väčšej miere objavovať preklady endoným, ale stále dominujú pôvodné formy adaptácie.

iba na historické (odborné) texty, historické spravodajské publicistické texty,¹³ prípadne sa s nimi možno stretnúť v umeleckých textoch s historickou tematikou alebo v starších vydaniach kartografických diel, čo ich odsúva na perifériu lexikálnej zásoby. Všetky tieto exonymá spája ich spoločný historický (a teda v súčasnosti štýlovo obmedzený) kontext používania (napr. angl. *New York* – staršie slov. *Nový York*, nem. *Salzburg* (Rakúsko) – staršie slov. *Solnohrad*, maď. *Pécs* – staršie slov. *Pätkostolie*, maď. *Balaton* – staršie slov. *Blatenské jazero*, maď. *Buda*¹⁴ – staršie slov. *Budín*, maď. *Miskolc* – staršie slov. *Miškovec*, nem. *Mainz* – staršie slov. *Mohuč*, nem. *Regensburg* – staršie slov. *Rezno*, nem. *Graz* (Rakúsko) – staršie slov. *Štajerský Hradec*, nem. *Klagenfurt* – staršie slov. *Celovec*, nem. *Görlitz* – staršie slov. *Zhorelec*, nem. *Zittau* – staršie slov. *Žitava*, tur. *Istanbul* – staršie slov. *Carihrad*, *Konštantínopol* a pod.). L. Dvonč (1976b, s. 150) uvádza, že umelo slavizované podoby cudzích názvov sa postupne prestali používať a v súčasnosti ich možno používať na označenie príslušných miest v istom časovom úseku v minulosti, nie však v prítomnosti. Pri využívaní staršieho či novšieho názvu zdôrazňuje tematickú intencionálnosť ako rozlišovacie kritérium aj M. Považaj (2002), ktorý odporúča v textoch s tematikou veľkomoravského obdobia používať vžitý historický názov *Pasov* (adj. *pasovský*), no v textoch o súčasnom bavorskom meste zasa tvar *Passau* (adj. *passauský*). M. Hajčíková (1989,

---

Od prelomu 18. a 19. storočia, v osvietenstve, až do polovice 20. storočia prevláda tendencia umelými prekladmi utvárať nové exonymá, aby sa dokázal potenciál češtiny vyrovnáť sa bohatstvom svojich výrazových a stylistických prostriedkov európskym jazykom. V priebehu 20. storočia dochádza v češtine k poklesu utvárania a používania exoným a mnohé aj zanikajú.

¹³ E. Kralčák (1994, s. 202-206) vyčlenil niekoľko štruktúrnych typov adaptovaných cudzích zemepisných názvov v štúrovskom období, pričom niektoré príklady z tohto obdobia poukazujú na jazykovú neustálenosť používania foriem cudzojazyčných názvov na osi cudzie endonymum – domáce exonymum (napr. cudzie endonymá: *Holstein*, *Tyrol*, *Württemberg* – domáce exonymá: *Holštejn*, *Tyrolská*, *Vürtenberg/Würtenbergská*). Autor rovnako uvádza (s. 203), že spomedzi viacerých exoným, utváraných germánskou kompozitnou časťou *-land*, ktorou sa v niektorých germánskych jazykoch utvárali názvy krajín, a frekventovaným domácim sufixom *-sko*, je súčasný tvar *Holandsko* (*Ho-land-sko*) reliktom zo štúrovského obdobia (vplyvom češtiny sa však používal aj tvar *Nizozemsko*).

¹⁴ Pôvodne samostatná obec sa neskôr spolu s obcou *Pešť* (maď. *Pest*) zlúčila do mesta *Budapešť*.

s. 74) uvádza niektoré historické exonymá, ktoré sa úplne z jazykového povedomia vytratili – napr. *Ruhra*, *Užhrad*, *Šampansko*, *Munkáč* boli nahradené novšími tvarmi *Ruhr*, *Užhorod*, *Champagne*, *Mukačevo*.

Po prvej svetovej vojne a po vzniku Československa sa jazykové úpravy domáceho názvoslovía začali realizovať opačným smerom. Na Slovensku išlo najmä o hromadné poslovenčovanie maďarských názvov a v Česku zasa počesťovanie nemeckých názvov (napr. *Dolní Markschlag* → *Hraničná*, *Německé Slabce* → *Malé Slabce* a pod.). Podľa I. Horňanského (2016, s. 161-168) bol v roku 1921 zriadený užší výbor stálej komisie na určenie úradných názvov miest v ČSR (J. Škultéty, V. Chaloupecký, F. Houdek, J. Minárik) s cieľom pripraviť návrh slovenského miestopisného názvoslovía. Vychádzalo sa najmä z prác J. Lipszkého *Repertorium locorum objectorumque regni Hungariae* (1808), L. Niederleho *Národopisná mapa uherských Slováku na základe sčítaní lidu* (1900) či z upraveného vydania tejto práce s názvom *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských* (1919); Varsik 1968, s. 217. Najčastejšie komisia pristúpila k schváleniu dovtedajšieho slovenského názvu (napr. *Ilava* (maď. *Illava*) → *Ilava*; *Krupina* (maď. *Korpona*) → *Krupina* a pod.), prípadne sa upravil dovtedajší slovenský, často nárečový tvar názvu (napr. *Horní/Horné Nové Mesto* (maď. *Kisucáujhely*) → *Kysucké Nové Mesto*; *Polánka/Polanka* (maď. *Sárosmező*) → *Blatná Polánka*, *Polánka* → *Blatná Polianka*), názvy sa reslovakizovali návratom k historickým (slovenským/slovanským) názvom (napr. *Frašťák* (maď. *Galgóc*) → *Hlohovec*; *Pajštún* (maď. *Pozsonyborostyánkő*) → *Borinka* (1273 *Borynka*; VSO 2, s. 181), do slovenčiny sa preložili maďarské a nemecké názvy (napr. *Sárosfa* → *Blatná na Ostrove*; *Ompitál* (maď. *Ompital*, *Ottóvölgy*; nem. *Ottenthal*) → *Dol'any*) alebo boli nedomáce tvary názvov substituované novým slovenským názvom. Takáto substitúcia nemeckých či maďarských názvov sa ako prejav averzie voči nemeckému¹⁵

¹⁵ R. Šrámek (1980: 21) uvádza, že na českom území v hlučínskom regióne s dominantným obyvateľstvom nemeckej národnosti bolo počas protektorátu v rokoch 1940 – 45 zakázané pomenúvať osobnými menami *Václav* (aj v nem. tvare *Wenzel*; ide o hlavného patróna Čiech) a *Jaroslav*.

či maďarskému etniku naplno prejavila po druhej svetovej vojne¹⁶, keď v roku 1948 Vyhláškou povereníctva vnútra z 11. 6. 1948 č. 964 úradného vestníka o zmenách úradných názvov miest, obcí a osád (porov. Horňanský 2016, s. 185) za jeden deň poslovenčili názvy asi 700 slovenským obciam, najmä v južnej časti Slovenska, pričom pri Žitnom ostrove išlo o špecifickú situáciu, pretože slovenské obyvateľstvo tu bolo menšinovým. V rámci tohto premenúvacieho procesu vznikali najmä honorifikačne motivované názvy (napr. *Beš*, *Bős* → *Gabčíkovo*; *Béke* → *Sklenárovo* → *Mierovo*; *Čeklis* → *Bernolákovo*; *Eberhart* → *Malinovo*; *Gutura*, *Gutern* → *Hamuliakovo*; *Gúta* → *Kolárovo*; *Gýmeš* → *Jelenec*; *Klembergh* → *Klenov*; *Močenok* → *Mučeníky* → *Sládeckovce*; *Nemecká Lupča* → *Partizánska Lupča* (1946); *Predná potôň*, *Elő-Patony* → *Masníkovo* (časť Lehníc); zrejme z maď. ON *Tomásháza* → *Tomášov*; *Uhorská Ves* (1557 *Magyarffalw*; VSO 3, s. 331) → *Záhorská Ves* a pod.). Tomuto výraznému zásahu do onymickej nomenklatúry bola venovaná rozsiahla diskusia (B. Varsík, M. Majtán, J. Štolc, S. Mazúr, Š. Peciar, L. Dvonč, J. Purgina, J. Horecký) na 1. slovenskej onomastickej konferencii v roku 1967 v Bratislave, na ktorej B. Varsík (1968, s. 217-226) ako jeden z členov komisie od roku 1948 tieto štandardizačné zmeny osadných názvov podrobnejšie vysvetľoval. V roku 1927 po zmene paralelne existujúcich úradných názvov obce *Marianské Údolie* a *Mariatal*, ktoré sa štandardizovali v roku 1920, na názov *Marianka* podľa B. Varsika (1968, s. 219) obyvatelia obce zrejme pod vplyvom tamojšieho kláštora žiadali vrátenie názvu spred roku 1918 v nemeckom adaptovanom tvare *Mariatál*. Po dokumentačnom preukázaní výskytu slovenského tvaru *Marianka* v historických prameňoch (porov. napr. zmienky z rokov 1773 v tvare *Marianka*, 1786 v tvare *Marianky* a pod.; Majtán 1998, s. 183) obyvatelia *Marianky* od týchto snáh upustili a nový názov sa už nemenil. V roku 1925 zasa na základe výzvy obecnej rady *Verešvara* si mali občania vybrať medzi dvoma slovenskými názvami *Červená* alebo *Červené*, no zmena názvu na tvar *Červeník* sa napokon realizovala až v rámci komplexného premenúvania maďarských a nemeckých názvov obcí v roku 1948 (Hladký

¹⁶ Poslovenčovanie niektorých obcí so slovenským obyvateľstvom, ale pôvodom nemeckými či maďarskými názvami, prebiehalo aj počas druhej svetovej vojny s výnimkou južného Slovenska, ktoré patrilo Maďarsku.

2017, s. 20). Medzi výrazných kritikov niektorých nesystémových pravopisných úprav názvov a štandardizačných chýb patril najmä J. Štolc (1968, s. 227-237), ktorý argumentoval, že etymologický prístup pri štandardizácii názvov je anachronizmus a pospisovňovanie názvov je často „nesystémové, mechanické a zbytočne tvrdé“, nerešpektujúce vývinovú líniu zvukovej stavby slovenských nárečí, dochádza aj k poslovenčovaniu neslovenských názvov, ktoré sa už v nárečiach adaptovali, utvárajú sa hybridné názvy, ktoré majú nárečovú topobázu, ale pospisovnený topoformant, no kritizoval aj honorifikáciu názvov na juhu Slovenska podľa mien osobností slovenských dejín, ktoré s týmito obcami nemali nijakú spojitosť: napr. *Olšov*, *Olšavica*, ale *Olšovany*; *Chumec* → *Chlmec*, ale *Kubina* → *Klubina* (nie *Klbina*); *Rokytov*, ale *Rakytník*; *Pčoliné*, z náreč. *pčola*, nie *Včelinné*; *Mihal'ov* (z *Michajlov*), nie *Michalov* (zmienka v roku 1808 je *Michalow*); *Švansbach* → *Viničné*, *Kolbachy* → *Studenec*, ale pri názvoch *Ružomberok*, *Kežmarok* a pod. zostali ich cudzojazyčné motivanty zachované). Pri reštandardizácii a zmenách slovenských názvov, najmä pri obciach, kde dochádzalo v minulosti k dynamickým etnickým zmenám obyvateľstva a adaptácii neslovenských názvov, aj B. Varsik (1968, s. 221-223) priznal, že pri každom názve nemali naporúdzi toľko historických dokladov a kapacity, aby jednoznačne rozhodli o forme nového názvu (jazykovými garantmi v komisii boli len J. Stanislav a Ľ. Novák), preto radšej tam, kde si neboli istí, zmenu názvu neodporúčali, no pospisovňovanie cudzojazyčných a nárečových tvarov názvov obhajoval tým, že úradné názvy na celom území majú mať spisovnú podobu tak, ako je to aj v iných okolitých krajinách (napr. v Maďarsku, v Česku a pod.). Š. Peciar v tejto konferenčnej diskusii odporúčal nepúšťať sa hromadne do etymologických úprav názvov, riešiť iba pravopisné chyby, M. Majtán zasa zdôrazňoval, že posúdiť a opraviť treba iba jednotliviny a nerealizovať hromadný proces premenúvania, lebo bude narušený už ako-tak ustálený úzus, a napr. L. Dvonč uviedol, že by sa formy názvov mali prispôsobovať kodifikovaným pravidlám hneď po vydaní Pravidiel slovenského pravopisu. V bežnej komunikácii sa síce podľa neho môžu používať aj nárečové tvary názvov, ale štandardizované môžu byť iba spisovné tvary (porov. celú diskusiu v zborníku z 1. slovenskej onomastickej konferencie, 1968, s. 249-256).

Adaptačné úpravy neslovenských názvov, ktoré sa však realizovali už iba na úrovni formy, nie na úrovni lexikálnosémantických zmien, si možno všimnúť aj neskôr. V niektorých prípadoch išlo o (neúradné) ľudové adaptácie pôvodom nedomácich názvov, no nedomáce názvy sa upravovali slovenskými spisovnými slovotvornými či morfológickými prostriedkami (napr. maď. *Odolló* → slov. *Odolov*, maď. *Ektó* → slov. *Ektovský kanál*, nem. *Somorein/Somerein* → slov. *Šamorín* a pod. Vzhľadom na štandardizačné zmeny názvov mnohých slovenských obcí po 2. svetovej vojne možno ešte doplniť, že po roku 1990 sa niektoré slovenské obce vrátili k svojim pôvodom neslovenským tvarom názvov (napr. *Čilizský Ňárad*, *Csiliz-Nyárad* → *Topoľovec* → *Ňárad*; *Dolný štál*, *Alistál* → *Hroboňovo* → *Dolný Štál*; *Kvetná* → *Keť*; *Milanovce* → *Veľký Kýr*; *Gemerské Leváre* → *Strelnice* → *Leváre*; *Szap* → *Palkovičovo* → *Sap*; *Šafárikovo* → *Tornaľa* a pod.). Možný odraz etnickej averzie po páde socialistického zriadenia sa ešte prejavil aj v úspešných snahách o zmenu názvu, keď v referendách v roku 1992 si obyvatelia slovenských obcí *Ruský Kručov* a *Ruský Kazimír* odsúhlasili, že atribút *ruský* z názvu obce odstránia (obecný úrad v Ruskom Kručove v žiadosti o zmenu názvu obce argumentoval, že „jedným z dôvodov je aj zjednodušenie názvu obce“ (porov. Kručov 1992). V roku 1993 vďaka tomu vznikli nové názvy *Kručov* a *Vyšný Kazimír*. Pôvodný adjektívny komponent *ruský* však nesúvisí, ako by sa mohlo zdať, s ideologickou honorifikáciou v socializme proklamovaného česko-slovensko-sovietskeho priateľstva, ale ide o etnicky motivované názvy, ktoré majú oporu v oveľa starších historických dokladoch (1773 *Orosz-Krucso*, resp. 1773 *Orosz-Kazmér*; Majtán 1998, s. 150, 338), odrážajúcich valaské osídľovanie územia Rusínmi od 16. stor. (porov. Marek 2006, s. 241). V prípade názvu *Vyšný Kazimír* ide dokonca o poslovenčenie maď. tvaru názvu *Felsőkázmér* (1907 – 1913; porov. Majtán 1998, s. 338), pretože už existovali názvy *Veľký* a *Malý Kazimír*.

Špecifickú skupinu vlastných mien v kontexte prekladu predstavujú literárne antroponymá či toponymá, ktoré sú v mnohých prípadoch prejavom kreativity autora diela a funkčne charakterizujú literárne postavy či prostredie, no bývajú aj prostriedkom satiry či irónie (napr. mená: *Nebojsa*, *Bystrozraký*, *Popoluška*, čižmár *Tesnošil*; názvy *Kocúrovo*, *Bruchoslavice* a pod.); porov. napr. Majtán 1972, s. 290-295; Palkovič

1983, s. 370; Ološtiak 2006, s. 14. Takéto mena či názvy sa kvôli čo najvernejšej charakteristike postavy či miesta spravidla do iného jazyka prekladajú (napr. *Popoluška* – angl. *Cinderella*, nem. *Aschenbrödel*; *Snehulienka* angl. *Snow White*, nem. *Schneewittchen* a pod.).

Adaptácia a preklady cudzích mien v súčasnosti

V súčasnosti na slovenskú antroponymickú sústavu vplýva, podobne ako v iných krajinách, najmä masmediálna komercializácia (napr. dávanie mien ako *Kitty*, *Shania*, *Onur*, *Cristiano*) a globalizácia, keď anglikanizácia zasahuje aj úradné formy podôb slovenských mien (cudzí tvary mien ako napr. *Natally*, *Tanya*, *Christopher*, *Thomas*, *Gregory* a pod., slovenské úradné formy *Natália*, *Tatiana/Táňa*, *Krištof*, *Tomáš*, *Gregor*). Z oblasti toponymie si možno všimnúť napr. tvary slovenských endoným v cudzích textoch, avšak používaných na našom území, najmä v cudzojazyčných prekladoch turistických informačných textov v slovenskom jazyku. Narastajúci počet výskytu slovenských endoným v takýchto textoch súvisí najmä s rozvojom cestovného ruchu na Slovensku. Každý rok sa počet vydaných publikácií takéhoto typu v rôznych jazykoch zvyšuje, čím sa zároveň v týchto textoch zvyšuje aj počet prípadov nesprávne použitých slovenských endoným, a rovnako vzrastá aj počet vydavateľov týchto publikácií.¹⁷ Treba zdôrazniť, že často vznikajú prekladom umelo utvorené exonymá, ktorých používanie nie je späté s iným územím s odlišným úradným jazykom (napr. angličtina, nemčina, maďarčina, poľština, zriedkavejšie ruština a francúzština), ako je územie, na ktorom sa geografický objekt, pomenovaný endonymom, nachádza, a problémom je najmä to, že mnohé z nich nemajú štandardizovaný tvar, ktorý by bol schválený príslušnou názvoslovnou autoritou štátu.¹⁸ V jazykovej praxi sa možno v tejto súvislosti často

¹⁷ D. Fičor (2015, s. 165) uvádza, že v súčasnosti je evidovaných 40 takýchto vydavateľstiev (turistické informačné centrá, združenia cestovného ruchu, reklamné agentúry, mestské úrady, samosprávne kraje, samosprávy, klasické vydavateľstvá a pod.) a každé z nich vydalo aspoň jednu publikáciu s nesprávnymi slovenskými endonymami.

¹⁸ Práve na cudzojazyčné texty publikácií vydávaných v Slovenskej republike sa vzťahuje dokument *Zásady používania názvov geografických objektov v cudzojazyčnom texte publikácií vydávaných v Slovenskej republike* (ZPNGO, 2012), uverejnený na stránke ÚGKK SR. Sformulovanie týchto zásad vyplynulo zo

stretnúť s viacerými nedostatkami. Ide napríklad o nedodržanie zásady, aby sa pri názve objektu ako prvé v texte uviedlo (slovenské) endonymum a až za ním v zátvorke cudzojazyčné exonymum (napr. chybné poradie: angl. *Demänová Freedom Cave*, nem. *Höhle der Freiheit*, maď. *Déményfalvi-csepkőbarlang* (*Demänovská jaskyňa slobody*), prípadne nevhodné turistické preklady slovenských geografických názvov objektov (napr. *Demänovská dolina* sa často nevhodne prekladá angl. ako **Demänová valley*, *Nízke Tatry* angl. ako **Low Tatras* či nem. **Niedere Tatra*, *Belianske Tatry* angl. ako **Belianske Tatras*, *Kmeťov vodopád* angl. ako **Kmeť's waterfall*, *Pezinské Karpaty* angl. ako **Pezinok Carpathians* alebo nem. **Kleinen Karpaten von Pezinok*, *Podunajská pahorkatina* angl. ako **the Danubian Hills* alebo nem. **die Donauhügellandschaft*, *Adamovské jazerá* angl. ako **Adamov lakes* alebo nem. **Schotterseen von Adamov*, *Studený potok* angl. ako **Studený stream*, *Biele Karpaty* angl. ako **White Carpathians* či nem. **Weiße Karpaten*, *Malé Karpaty* angl. ako **Small Carpathians* alebo nem. **Kleine Karpaten*¹⁹; *Lomnický štít* angl. ako **Lomnický Peak*, nem. **Lomnitzer Spitze*, maď. **Lomnici-csúcs*, *Krupinská planina* angl. ako **Krupina Plain*, nem. **Krupina Ebene* či **Korponai síkság*, maď. štandardizované exonymum pre Veľkú Fatru v tvare *Nagy-Fáttra* sa prekladá ako **Magas-Fáttra* a pod.; porov. aj Fičor 2015, s. 168). Hoci jasným zámerom takýchto cudzojazyčných turistických prekladov je zrejme čo najväčšie „jazykové informovanie“ zahraničných turistov o turistickom objekte, do cudzieho jazyka možno prekladať iba druhové označenie objektov mimo ustáleného názvu, čiže apelatívne

---

zásad vlády SR z roku 2009 vydaných k zákonu o štátnom jazyku, kde sa ukladá priamo ÚGKK SR povinnosť určiť spôsob písania slovenských endonym v inojazyčných textoch (periodická tlač, neperiodické publikácie, kartografické diela) v súlade s medzinárodnými zásadami štandardizácie geografických názvov. Zásady boli schválené 10. októbra 2012 a knižne boli vydané v novembri 2012 ako ďalšia neperiodická názvoslovná publikácia edície *Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky* (Fičor 2015, s. 170, 171).

¹⁹ Keďže horský masív Karpát zasahuje do viacerých krajín, má viacero štandardizovaných endonym (napr. slov., čes., poľ., ukr. *Karpaty*, maď. *Kárpátok*, nem. *Karpaten*, rum. *Carpații*; porov. ZE, 2017), no pohorie Malé Karpaty sú iba slovenským endonymom, preto ho nemožno svojvoľne prekladať (porov. ZPNGO, 2012, s. 12).

označenie objektu, ktoré je súčasťou názvu, sa neprekladá²⁰ (napr. prípustné sú takéto preklady: *Demänovská dolina* ako *Tal Demänovská dolina*, vrch *Vápenná* ako *Vápenná hill* alebo *Berg Vápenná*, *Borská nížina* ako *Borská nížina lowlands* a pod.). K uvedeným skutočnostiam treba ešte doplniť, že niektoré názvy s priezračnou motiváciou, pri ktorých sa pociťuje previazanosť s lexikálnym významom motivujúceho apelatíva, prípadne motivujúcich apelatív, a sú teda ľahko preložiteľné do iného jazyka, už nemusia odrážať vlastnosti pomenovaného objektu, ako to bolo v čase vzniku motivačného impulzu, čiže v období vzniku konkrétneho vlastného mena (napr. názov *Dlhá mláka* v súčasnosti nepomenúva vodný objekt, pretože ten zanikol, ale pomenúva pole na mieste pôvodnej vodnej plochy; priezvisko *Mlynár* v súčasnosti už nevyjadruje spojitosť s povoláním prvotného nositeľa prímena/priezviska a pod.). Rovnako však existujú aj názvy, ktorých druhové označenie pomenovaného objektu nemá významovú spojitosť s týmto objektom²¹ alebo sa názov objektu analogicky adaptoval s existujúcim slovom v jazyku, či už v dôsledku demotivácie a prípadnej analógie s iným slovom v lexikálnej zásobe (napr. aj v rámci ľudovej etymológie), transonymizácie či metaforicky motivovaných názvov (napr. hrad *Červený Kameň*, v angl. textoch **Red Stone*; názov *Žitný ostrov* sa v niektorých turistických sprievodcoch prekladá angl. ako **Rye Island*, angl. *rye* = žito²²; názov *Peklo* (angl. **Hell*) s metaforickým významom „hlboké, nízko položené miesto, prepadlisko“; chorv. názov

²⁰ Podľa ZPNGO (2012, s. 10, 11) nie je prípustná akákoľvek úprava štandardizovanej podoby slovenského endonyma, štandardizovanej podoby slovenského exonyma alebo exonyma, ktoré odporučila príslušná zahraničná názvoslovná autorita (preklad celého alebo časti názvu, preklad druhového označenia, ktoré je súčasťou názvu, nedodržanie diakritických znamienok, vynechanie časti názvu, úprava existujúceho cudzojazyčného exonyma).

²¹ Podľa M. Majtána (1996, s. 19) táto skutočnosť súvisí s tým, že názvy sa pomaly odpútavajú od apelatívnej slovnej zásoby – postupne sa odsémantizujú.

²² V prípade názvu *Žitný ostrov* ide o neskoršiu analógiu historického názvu *Šutný ostrov* s adjektívom *žitný*, ktorý vznikol čiastočným prekladom a domácou adaptáciou nemeckého názvu *Schüttinsel* a jeho motivant súvisí so stredohornonemeckým *schütte* s významom „umelá hrádza proti povodniam“, prípadne „nános, naplavenina“ (ZJČ, s. 357); to zasa súvisí s nemeckým verbum *schütten* „sypať“, čiže budovať umelé hrádze, valy zo štrku, kameňov a hliny, ktoré slúžili ako ochrana pred záplavami z dunajských ramien; porov. Hladký 2014, s. 161, 162.

Murnice (z chorv. apelatíva *mura*, *murnica* „ostrovčeky naplavenej pôdy na zaplavovaných poliach“) sa istý čas v česko-slovenskej a slovenskej kartografii zapisoval ako *Múrnice* (Dudok 2015, s. 75). Pokiaľ nejde o cudzojazyčné exonymá schválené príslušnou zahraničnou názvoslovnou autoritou,²³ umelé preklady slovenských endoným narúšajú ustálenosť sústavy slovenských štandardizovaných názvov a v niektorých prípadoch teda preklad slovenského názvu do cudzieho jazyka dokonca pôsobí vzhľadom na jeho pôvodnú motiváciu veľmi skreslene, hoci treba zdôrazniť, že onymická motivácia pri fungovaní vlastného mena v jazyku už nie je dôležitá. Podoprieť to možno aj slovami V. Blanára (1996, s. 27), že „vlastné meno ako prvok onymickej sústavy neoznačuje denotát cez všeobecný pojem ani v prípade, keď sa pri prvotnom pomenovaní akte využil lexikálny význam ako pomenovací motív a onymickému znaku poskytol antropolexému, resp. topolexému“, pretože „...po začlenení vlastného mena do príslušného menného systému sa stáva motivácia vecného vzťahu lexikálnym významom v zásade irelevantnou“ (tak aj Krško 2014, s. 8). „V staršej Inštrukcii na štandardizáciu geografického názvoslovia (IŠGN), ktorá už stratila účinnosť,²⁴ sa v paragrafe 18, odsekoch 6, 7 uvádzalo: „Nepripustné je prekladať názvy sídelných a nesídelných geografických objektov z územia SR do iných jazykov a zverejňovať ich prostredníctvom kartografických diel, publikácií, tlače alebo inými prostriedkami masovej komunikácie.“ Toto nariadenie sa podľa D. Fičora (2010, s. 68-69) neskôr zmiernilo vplyvom pripomienok

---

²³ V ZPNGO (2012, s. 9, 11) sa uvádza, že pokiaľ pre objekt na slovenskom území neexistuje exonymum, ktoré odporučila príslušná zahraničná názvoslovná autorita, v cudzojazyčnom texte sa použije slovenské štandardizované endonymum. Ak existuje autoritou schválené exonymum, pri prvom výskytu v texte sa najskôr uvedie slovenské endonymum a v zátvorke za ním príslušné exonymum. V ďalšej časti textu už prekladateľ môže používať iba exonymum. I. Horňanský (2000, s. 252, 253) upozorňuje na skutočnosť, že uvádzanie viacerých názvov pri jednom objekte (exonymum, endonymum, prípadne viacero exoným či endoným) je ťažšie realizovateľné v kartografických dielach, pretože ich nadmerné zaťaženie textom vedie k znižovaniu čitateľnosti a informačnej hodnoty mapového diela – viac názvov na úkor počtu zakreslených objektov. Rovnako je problematický kartografický zápis názvov objektov z územia bez štátnej suverenity (napr. Antarktída, geografické objekty na pvrchu Mesiaca, na dne oceánov a pod.).

²⁴ Smernica nadobudla účinnosť 1. decembra 2015 a zrušila sa účinnosť staršej Inštrukcie na štandardizáciu geografického názvoslovia z roku 1996.

Úradu vlády SR, pretože vraj „zákaz prekladov slovenských endoným do cudzích jazykov obmedzuje právo na slobodu prejavu v zmysle *Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd*. V novšej smernici (SŠGN, 2015, s. 15) sa uvádzané odseky v paragrafe 18 už nenachádzajú.

Doteraz uvedené zásady používania vlastných mien v jazyku, na ktorého území úradného používania sa pomenúvané objekty nenachádzajú, by sa mali dodržiavať aj pri používaní cudzojazyčných geografických názvov v slovenskom jazyku (exoným). „Špecifikum kategórie exoným je v tom, že sa silno odráža v jazykovej politike, teda sa z nej stáva do značnej miery vec politickej praxe každej krajiny“ (Horňanský 2000, s. 247). Názvoslovnou komisiou sú v slovenskom jazyku štandardizované mnohé vžitie podoby názvov, zväčša však iba známejších kartograficky zaznačovaných sídelných a nesídelných objektov mimo územia SR.²⁵ Cudzie názvy, ktoré nie sú v slovenčine vžitie a schválené názvoslovnou autoritou, nie je rovnako prípustné do nášho jazyka prekladať, hoci tiež môžu mať priezračnú motiváciu (napr. stavba *Stonehenge* či mesto *Newcastle*, mestá *Wolfsburg* či *Karlsruhe*, mesto *Dunaujváros*, kanál *La Manche* a pod.). Nevžitie názvy by sa mali preto upravovať len na úrovni zvukovej či grafickej formy slova (spisovný tvar v podmienkach (ekvivalentného) slovenského hláskového inventára či ortografická forma podľa výslovnosti slova, prípadne slovotvorných a morfológických prostriedkov), nie však na úrovni lexikálno-sémantických zmien.²⁶

V súvislosti s rôznymi spôsobmi adaptácie (hláskovými, ortografickými, slovotvornými, morfológickými, lexikálnosémantickými, syntaktickými)²⁷ cudzieho endonyma môžeme v slovenčine zo synchronného pohľadu vyčleniť niekoľko typov slovenských²⁸ vžitých

²⁵ Porov. ZE, 2017.

²⁶ O. Macko (1989, s. 56) zdôrazňuje, že aj nárečové názvy sa pri štandardizácii upravujú len na hláskovej či gramatickej úrovni, pričom lexikálna podstata nárečového tvaru sa ponecháva.

²⁷ Podľa J. Zemana (2015, s. 293) sa začlenenie exonyma do českého jazyka všeobecne označuje ako translexikalizácia (podľa adaptačnej roviny potom konkrétnejšie transfonemizácia, transortografizácia, transderivácia a pod.).

²⁸ M. Harvalík (1998; porov. aj Hajčíková 1989, s. 70) pri klasifikácii exoným ešte rozlišuje národné a medzinárodné exonymá – národné sú typické iba pre jeden jazyk a v iných jazykoch sa príslušná forma exonyma nepoužíva (v češtine napr. *Řím*; v slovenčine azda napr. *Taliansko/Talianska republika*, ekvivalenty: *Italia*,

exoným (porov. Ološtiak 2006, s. 72; Harvalík 2004, s. 106-114; Hajčíková 1989, s. 70-76; Závodný 2020)²⁹:

I. zvukové (fónické) exonymá: adaptácia týchto exoným sa realizuje na úrovni parole, teda v hovorených textoch³⁰; táto skupina exoným svedčí o menšom stupni zdomácnenia v preberajúcom jazyku (Harvalík 1998); hlásky, ktoré slovenčina nemá, sa nahrádzajú artikulačne podobnými hláskami domáceho jazyka bez vplyvu na grafickú formu názvu,³¹ no

---

Repubblica Italiana (endonymá), angl. *Italy, Italian Republic*; porov. Ripka 2008, s. 58), medzinárodné exonymá sa používajú aspoň v dvoch jazykoch a sú typické najmä pre bývalé európske kolónie v Ázii a Afrike. Tieto exonymá sa z týchto kolonizovaných území dostávali do medzinárodného povedomia cez sprostredkujúci jazyk (napr. angličtinu, nemčinu, španielčinu, ruštinu a pod.) – cez angličtinu sa napr. do iných jazykov dostalo exonymum *Peking* z pôvodného *Pej-ting/Beijing*, avšak s rôznou výslovnosťou, typickou pre konkrétny preberajúci jazyk (Harvalík 2004, s. 105).

²⁹ Adaptácia niektorých exoným však mohla prebehnúť na dvoch či viacerých adaptačných jazykových úrovniach súčasne (napr. tal. *Venezia* – slov. *Benátky*). Ak ide o exonymum geografického objektu, ktorý sa viaže s dvoma alebo viacerými jazykovo odlišnými územiami, čiže ide o odlišné jazykové formy jedného endonyma, pri jednotlivých tvaroch endonyma sa môže zdať, že adaptované exonymum sa od východiskového endonyma odlišuje z rôznych jazykových hľadísk, no každé exonymum sa adaptovalo len z jedného tvaru endonyma (napr. franc. *Rhône*, tal. *Rodano*, ale iba z franc. tvaru *Rhône* sa tvorilo slov. *Rhóna*; franc. *Geneve*, nem. *Genf*; franc. *Geneve* → slov. *Ženeva* a pod.).

³⁰ M. Harvalík (1998) uvádza, že vo všeobecnosti sa tento typ za exonymá ani nepovažuje, podobne ako tzv. konverzné exonymá (transliterované názvy), ktoré vyčlenil O. Back (1983). Pri konverzných exonymách, ktoré O. Back však za vlastné exonymá nepovažuje, dochádza k prenosu z grafickej sústavy pôvodného pomenúvajúceho jazyka do grafickej sústavy preberajúceho jazyka (napr. rus. Москва – slov. *Moskva*, biel. Минск – slov. *Minsk* a pod.). Rovnako k nim pristupuje aj I. Horňanský (2000, s. 255), ktorý uvádza, že prepis názvu z jednej do inej grafickej sústavy, napr. z azbuky do latinky, sa nepovažuje za exonymum, ale endonymum. Podľa M. Harvalíka (1998) však treba aj zvukové či konverzné adaptované názvy za exonymá považovať, pretože primárnym príznakom všetkých exoným je skutočnosť, že ide o názvy geografických objektov používaných v inom jazyku ako v tom, ktorý je oficiálnym jazykom na území, kde sa pomenovaný geografický objekt nachádza.

³¹ V niektorých prípadoch však dochádza k tomu, že adaptačná hláska nie je ortoepicky analogická s hláskou z preberaného jazyka. Podľa J. Kačalu (1989, s. 186) pri výslovnosti cudzojazyčných vlastných mien v našom jazyku ide v porovnaní s pôvodným jazykom vždy iba o približnú, nikdy nie o totožnú výslovnosť. M. Dudok (2002, s. 108-112) napr. uvádza, že namiesto chorvátskej, srbskej a bosnianskej mäkkej polozáverovej a predpokladnej hlásky *ć* (napr. *Ćuprija, Ćilipi*) sa v slovenskej výslovnosti adaptovala tvrdšia zadodňasová

adaptácii podliehajú aj iné zvukové javy, napr. prízvuk, neutralizácie a pod. (napr. *Glasgow*: angl. [glásgəu] – slov. [glázgou/glezgou]; *Adelaide* angl. [ædəleɪd] – slov. [edlejɔd]; *Hannover*: nem. [hanófə] – slov. [hanover]);³²

2. *ortografické (pravopisné) exonymá*: adaptovaná výslovnosť názvu z úrovne parole sa prenáša aj na úroveň langue a prejaví sa na grafickej úprave názvu (napr. angl. *London* – slov. *Londýn*, angl. *California* – slov. *Kalifornia*³³, poľ. *Jablonka* → slov. *Jablonka*³⁴, chorv. *Zagreb* – slov. *Záhreb*, srb. *Novi Sad* – slov. *Nový Sad*, maď. *Pilis* – slov. *Piliš*, ukr. *Lviv* – slov. *Lvov* a pod.); niektoré pravopisné úpravy exonymám alebo ich derivátov môžu súvisieť s neskoršími úpravami pravopisu spisovného jazyka, resp. s úpravou pravopisu v pôvodnom jazyku endonyma (napr. *Rostov na Done* → *Rostov nad Donom*, *Moskytý záliv* → *Moskytí záliv*; porov. Hajčíková 1989, s. 73, 74);

3. *morfológické exonymá*: za morfológické exonymá možno považovať názvy, ktorým sa v domácom jazyku adaptovala ohýbacia prípona, čím sa začlenili do slovenského deklináčného systému³⁵ (napr. nem. *Mulde* – slov.

---

záverovoužinová hláska *č*, pričom pôvodnej hláske je výslovnostne bližšia ďasnovopodnebná hláska *t*.

³² M. Harvalík (1998) uvádza klasifikáciu zvukových exonymám O. Backa (1983), ktorý rozlišuje medzi výslovnostnými (cudzie fonémy, ktoré preberajúci jazyk v inventári nemá, sú v exonymách nahrádzané podobnými domácimi fonémami; napr. už uvádzaný príklad *Glasgow*: angl. [glásgəu] – slov. [glázgou/glezgou]) a artikulačnými exonymami (ide o rozdiely v artikulačných vlastnostiach foném, napr. vo francúzskych názvoch sa francúzske čapkové (uvulárne) *r* nahrádza domácim alveolárnym *r*).

³³ Zaujímavosťou je, že niektoré exonymá, ktorých tvar by sa dal, berúc do úvahy výslovnosť exonyma, analogicky upraviť podľa iných vžitých exonymám, zostávajú v pôvodnej podobe endonyma (napr. *Kalifornia*, *Karolína* (pôvodne *California*, *Carolina*), ale *Casablanca*, *Cardiff*, *Calgary* a pod.).

³⁴ Tento príklad by bolo možné zaradiť zároveň aj medzi zvukové exonymá, pretože artikulačne odlišná poľská fonéma *ł* je v slovenčine nahradená fonémou *l*.

³⁵ Pri skloňovaní niektorých cudzích názvov v slovenčine sa niekedy uplatňuje ich ortografická forma, inokedy zasa ich výslovnostný tvar (napr. podľa výslovnosti *Bologna* [boloňa], z *Bologne* (z boloňe) – mäkké zakončenie tvarotvorného základu vo výslovnosti, preto sa skloňujú podľa vzoru ulica, ale napr. *Mont Blanc* [mont blank], o *Mont Blancu* [o mont blanku] s variantnou príponou *-u* podľa variantnej prípony vzoru dub pri neživotných substantívach s tvarotvorným základom zakončeným na veláry *k*, *g*, *ch*); porov. napr. Dvonč 1978, s. 241-246; M. Ološtiak – M. Bilá – R. Timková 2006, s. 37-53. Niektoré exonymá však po prevzatí zostávajú nesklonné (napr. *Adelaide*, *Bordeaux*, *Karlsruhe*, *Nantes*, *Salesbury* a i.).

Mulda, nem. *Saale* – slov. *Sála*; franc. *Geneve* (Švajčiarsko) – slov. *Ženeva*,³⁶ franc. *Seine* – slov. *Seina*; tal. *Appennino* – slov. *Apeniny*, tal. *Piave* – slov. *Piava*, azerb. *Baki* – slov. *Baku* a pod.); M. Majtán (1986, s. 146) uvádza, že základnou požiadavkou pri štandardizovaní geografických názvov z domáceho prostredia i vžitých domácich podôb cudzích geografických názvov (exoným) je, aby ich jazyková podoba bola v súlade s kodifikáciou spisovného jazyka, a to predovšetkým z morfológického hľadiska, z hľadiska ich paradigmatického začlenenia;

4. *syntaktické exonymá*: syntaktické adaptačné kritérium sa viaže minimálne s dvojslovnými názvami,³⁷ prípadne tu možno zahrnúť aj exonymá, pri ktorých sa v porovnaní s pôvodným endonymom elidovala časť názvu (napr. rus. *ostrov Rudolfa* – slov. *Rudolfov ostrov*, gréc. *Nés Ródos* – slov. *Rodos*);

5. *slovotvorné exonymá*: ide o exonymá, ktorým sa adaptáciou zmenil slovotvorný formant, prípadne vznikli trunkáciou, pričom slovotvorný základ sa nezmenil alebo sa len graficky upravil, alebo sa exonymum utvorilo kompozične (napr. nem. *Spree* – slov. *Spréva*, maď. *Szeged* – slov. *Segedín*, maď. *Vác* – slov. *Vacov*, nem. *Basel* (Švajčiarsko) – slov. *Bazilej*; gréc. *Olympos* – slov. *Olymp*, angl., špan. *Puerto Rico* (Veľké Antily) – slov. *Portoriko* a pod.);

6. *lexikálnosémantické exonymá*: do tejto skupiny sa dajú zaradiť exonymá, ktoré majú v porovnaní s pôvodným endonymom odlišnú lexikálnosémantickú štruktúru (napr. nem. *Chemnitz* – slov. *Kamenica*, nem. *Österreich* – slov. *Rakúsko*, tal. *Po* – slov. *Pád*, špan. *Llanos* – slov. *Orinocká nížina* a pod.);³⁸

---

³⁶ Tento názov možno zároveň hodnotiť aj ako ortografické exonymum (*Geneve* – *Ženeva*).

³⁷ Pri štandardizácii geografického názvoslovia platí vo všeobecnosti zásada, aby sa štandardizovali najviac trojslovné názvy (ale porov. napr. výnimku s radovou číslovkou *Pobrežie kráľa Fridricha VI.*; ZE, 2017, s. 49).

³⁸ Niekedy sa dokonca v jazyku môžu paralelne používať dve lexikálnosémanticky odlišné exonymá (napr. v poľštine sa na pomenovanie Švajčiarska používajú exonymá *Szwajcaria* aj *Helvecja* (tento tvar je však zriedkavejší); Lubaš, 1989, s. 81; o maďarskom utváraní cudzích choroným porov. napr. I. Sipos 1976, s. 155-156). Choronymá pomenávajúce exonymami cudzie názvy štátov majú však podľa M. Harvalíka (2015, s. 290) zvláštne postavenie a každý jazyk má výsostné právo používať svoje vlastné podoby takýchto názvov (napr. *Nemecko* – *Deutschland*, *Fínsko* – *Suomi* a pod.). Potvrdzujú to aj slová M. Hajčikovej (1971, s. 90), ktorá

7. *prekladové exonymá*: zaraďujeme sem adaptované exonymá, ktoré sú úplne alebo sčasti preložené; podľa M. Harvalíka (2004, s. 113) však názov možno preložiť iba vtedy, ak obsahuje preložiteľné všeobecné meno či priehľadný apelatívny etymón. Keďže apelatívum v názvoch obvykle označuje druh takto pomenovaného zemepisného objektu, vďaka prekladu sa aj pre používateľa, ktorý nepozná daný jazyk, zachováva informácia, o aký druh objektu ide (tamže) (napr. nem. *Oberlausitz* – slov. *Horná Lužica*, poľ. *Zubrzyca Górna* – slov. *Horná Zubrica*, angl. *Rat Islands* – slov. *Potkanie ostrovy*, čín. *Chuang-Che* – slov. *Žltá rieka*, angl. *Gold Coast* (Ghana) – slov. *Zlaté pobrežie*, bulh. *Zlatni Piasăci* – slov. *Zlaté Piesky*, rus. *Pervyj Kuril'skij proliv* – slov. *Prvý kurilský prieliv* atď.); možno zdôrazniť, že vzhľadom na všeobecnú tendenciu skôr uprednostňovať pôvodné endonymá, a teda nevytvárať nové, zväčša prekladové exonymá, ale skôr ich redukovať, a aj vzhľadom na uvedené štandardizačné zásady, týkajúce sa prekladov exoným, je táto skupina exoným v podstatne reliktnou a potenciálne najmenej produktívnou skupinou.

Osobitným prípadom jazykovo ekvivalentných názvov sú také názvy, ktoré sa používajú na jazykovo zmiešanom území³⁹, kde minoritné obyvateľstvo má aspoň 20-percentné zastúpenie z celkového počtu obyvateľov určitého územia.⁴⁰ V slovenských podmienkach ide napr. o zmiešané slovensko-maďarské,⁴¹ slovensko-ukrajinské, slovensko-rusínske či slovensko-nemecké obyvateľstvo niektorých slovenských obcí. Nazdávame sa, že takéto prípady, podobne ako pri endonymách v preložených cudzojazyčných textoch na slovenskom území, nemožno

---

v štúdiu o chybách pri štandardizácii slovenských exoným v Slovníku slovenského jazyka uvádza, že pre názvy štátov a krajín sa slovenské podoby utvárajú skôr ako pre ostatné skupiny názvov.

³⁹ Potrebu stanoviť správne používanie gramatických tvarov nových názvov obcí (treba zdôrazniť, že niekedy vplyvom ideológie umelo utvorených) a ich derivátov (napr. adjektív, obyvateľských mien) na jazykovo zmiešanom území slovenského juhu po skončení 2. svetovej vojny spomína napr. aj L. Dvonč (1976b, s. 151).

⁴⁰ Dvojazyčné názvy garantuje *Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 534/2011 Z. z.*, ktorým sa mení a dopĺňa *Nariadenie vlády SR č. 221/1999 Z. z.*, vydávajúce zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 20% obyvateľstva (porov. NVSR).

⁴¹ O tzv. propriálno-semiotickom obraze bilingválnych (slovensko-maďarských) obcí Slovenska pozri Bauko (2019, s. 138-148).

vnímať ako exonymá, pretože pomenované geografické objekty sa nachádzajú na území, na ktorom sa popri štátnom jazyku môže v úradnom styku používať aj jazyk národnostných menšín⁴² (napr. slov. *Kalinkovo* – maď. *Szemet*, slov. *Senec* – maď. *Szenc*, slov. *Moldava nad Bodvou* – maď. *Szepsi*, slov. *Parihuzovce* – ukr. *Pariguzivci/Паригузівці*, slov. *Sukov* – ukr. *Sukiv/Сукив*, slov. *Kalinov* – rusín. *Kaliniv/Калинів*, slov. *Bystrá* – rusín. *Bystre/Быстре*, slov. *Kunešov* – nem. *Kuneschau* a pod.)⁴³

Záver

Pri etymologických (prekladových) úpravách niektorých názvov v minulosti došlo aj k mnohým reštandardizačným chybám. Napr. názov *Tormoš* sa zmenil na názov *Chrenová*, lebo sa etymologicky vychádzalo z maď. *torma* „chren“, no J. Melich neskôr objavil doklad názvu z 13. a 14. stor. v tvare *villa Tremes*, ktorý etymologicky súvisí z psl. *trēm* „veža“. Podobne aj názov *Hodos* (s historickými dokladmi z roku 1245 v tvare *Hodus*, z roku 1773 v tvare *Hodos*; Majtán 1998, s. 334; VSO 3, s. 293), ktorý má pôvod v maď. *hód* „bobor“, sa v roku 1948 zmenil na *Vydrany* (zo slov. *vydra*), názov *Šoma* bol etymologicky spájaný s maď. *som* „drieň“, preto bol zmenený na názov *Drienica*, no jeho pôvod možno hľadať v slov. *šum*, *šuma* „les“ (porov. aj Horňanský 2016, s. 168-180), preto treba pri úpravách názvov prihliadať aj na psycholingvistický a sociolingvistický aspekt – z pamäti a z každodenného jazyka používateľov názvu sa ani (umelou) zmenou názvu tento názov z povedomia jeho častých používateľov nevytráca, pretože istá societa ho vníma ako svoje dedičstvo, ku ktorému sa hrdo hlási a tento vzťah sa môže oslabiť až s odstupom niekoľkých generácií. K väčšine nových názvov nemajú používatelia hneď pozitívny a blízky vzťah. V súvislosti s prekladom slovenských endonym v cudzojazyčných textoch či používaním cudzích endonym v slovenčine sa zasa dá vo všeobecnosti konštatovať, že každý jazyk má právo prispôbovať si cudzie názvy, no umelo prekladať slovenské endonymá v cudzojazyčných, najmä turistických publikáciách, a prekladať nové,

---

⁴² Podľa *Zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín* (porov. JNM).

⁴³ Rómska národnostná menšina, ktorá má na určitom území najmenej 20-percentné zastúpenie, nemá na tomto území od slovenčiny jazykovo odlišné názvy.

a teda nevžitú cudzojazyčnú názvy, prípadne umelo utvárajú exonymá pre nové či zriedkavé endonymá, pre ktoré sa nevžil domáci názov alebo sa neadaptovali do slovenčiny, je vo všeobecnosti zbytočné⁴⁴ – pri propriách sa bez motivačnej reflexie neuplatňuje designačný, ale iba denotatívny vzťah s pomenúvaným predmetom, a preto je preklad cudzieho vlastného mena v podstate redundantný a komunikačne irelevantný. Používateľ určitého názvu nepotrebuje mať uvedenú motivačnú či lexikálnu priezračnosť názvu, ale cieľom je identifikácia pomenúvaného objektu a najmä komunikačná funkčnosť (napr. orientácia podľa pomenovaného objektu, lokalizácia pomenovaného objektu v priestore, spätosť názvu s objektom, komunikačná zrozumiteľnosť a pod.), ktorá sa prekladom vytráca. Keďže súčasťou tendenciou je skôr používať pôvodné endonymá a redukovať používanie exonym, utváranie nových exonym, najmä prekladmi, sa javí ako málo produktívny a komunikačne nefunkčný anachronizmus.⁴⁵ Prirodzene, iné adaptačné úpravy cudzích endonym by

⁴⁴ „...štandardizovať sa majú len skutočne používané exonymá. Nepoužívané exonymá treba zaradiť medzi historické, aby sa uchovali napríklad na štúdium historického, kultúrneho či jazykového vývoja“ (Fičor 2015, s. 167). Ak by neboli vlastné mená komunikačne funkčné, boli by zbytočné, pretože by boli len súčasťou lexikálnej periférie, pasívnej slovnej zásoby (Beláková 2010, s. 64).

⁴⁵ Tendencia redukovať počet používaných exonym je staršieho dáta, pretože napr. už v roku 1845 sa v stanovisku Sekcie pre slovanskú filológiu Kráľovské české spoločnosti nauk uvádza požiadavka, aby sa cudzie názvy písali tak, ako je obvyklé v ich pôvodnej krajine, a v roku 1871 sa na prvej medzinárodnej geografickej konferencii odporúčalo, aby všetky krajiny používajúce latinu preberali originálne formy názvov bez akýchkoľvek zmien (Harvalík 2015, s. 288). V rámci zásad vychádzajúcich z rezolúcií konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovnia sa okrem iného odporúčalo, aby názvoslovné authority pripravili zoznamy aktuálnych exonym a pristúpili k ich redukcii (porov. Glossary A, s. 10) a zároveň podnecovali iné štátne či súkromné organizácie k tomu, aby redukovali využívanie exonym a namiesto nich uprednostňovali štandardizované endonymá, a v publikáciách, mapách a iných dokumentoch určených na medzinárodné použitie a tiež v medzinárodných publikáciách, v ktorých sa geografické názvoslovie neuvádza v súvislosti s textom, využívali štandardizované endonymá (o tom viac Harvalík 2004, s. 120-123; Hornánský 2000, s. 247-258). O tomto trende písal aj I. Čáslavka (1989, s. 61), ktorý uvádza, že dynamický trend internacionalizácie pri štandardizácii (cudzích) geografických názvov vedie k obmedzovaniu používania exonym a k ich nahrádzaniu oficiálnymi tvarmi geografických názvov (endonym). Ak ide o súvislý text, môžu sa používať aj exonymá, no súčasne by sa malo uviesť aj štandardizované endonymum. Exonymá síce podľa tvorcov zásad tvoria živú a vitálnu súčasť jazyka, ale ich potreba a opodstatnenie, najmä v medzinárodnom

mali byť v slovenčine aj naďalej funkčné, pretože ich v našom preberajúcom jazyku treba zvukovo, v prípade prepisu z inej grafickej sústavy aj graficky, a morfológicky, prípadne aj slovotvorne, prispôbiť domácim hláskoslovným či flektívnym špecifikám, hoci aj flektívna adaptácia cudzích endoným môže v dôsledku posilňovania aglutinačných črt nášho jazyka potenciálne ustupovať do úzadia.⁴⁶ L. Dvonč už v roku 1976 (1976a, s. 284) hovoril o dvoch protichodných tendenciách v súvislosti s používaním cudzích miestnych (osadných) názvov – na jednej strane ide o zdomácnovanie, poslovenčovanie takéhoto typu názvov (ide o ich „dôslednejšie vradenie do štruktúry nášho jazyka“); na druhej strane ide o snahu nahrádzať zdomácnené formy názvov pôvodnými, úradnými podobami, čím sa zvyrazňuje „nemennosť vlastných mien ako ich základná vlastnosť“. Výsledkom týchto protichodných síl a tendencií je istý stav v používaní zdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v istom čase. V používaní exoným na jednej či ich redukcii na druhej strane v určitom jazyku však treba pristupovať citlivo, vyhnúť sa zovšeobecňovaniu a funkčnosť každého exonyma v jazyku posudzovať osobitne. Vzhľadom na politickoideologický podtón umelého premenúvania v minulosti možno použiť (nielen) s exonymami súvisiacu myšlienku M. Harvalíka (2015, s. 289), podľa ktorého by používanie domácich foriem vlastných mien nemalo byť vždy chápané ako politický manifest, ktorým sa naznačujú územné nároky alebo podriadenosť jednej krajiny druhej. Pre ďalší vývin

---

používaní, sa stráca (ZPNGO, 2012, s. 8). Podľa I. Horňanského (1991, s. 145) sa na 3. konferencii OSN o štandardizácii geografického názvoslovia v Aténach v roku 1977 skonštatovalo, že nie všetky krajiny dokázali vytvoriť zoznamy svojich exoným, pretože redukcia exoným si v rôznych typoch jazykov vyžaduje rozličné prístupy. Z tohto dôvodu sa odporúčalo, aby tieto krajiny pokračovali v príprave predbežných zoznamov exoným, pričom vyberú tie exonymá, ktoré sú vhodné na skoré prehodnotenie. Na konferenciách OSN o štandardizácii geografických názvov v New Yorku v roku 1992 a 1998 hodnotil I. Horňanský (2000, s. 249, 254) diskusiu o exonymách ako kontroverznú, pretože kvôli protichodným názorom (zástancovia redukcie používania exoným ako prejav internacionalizácie štandardizovania geografických názvov – zástancovia používania exoným v záujme ochrany kultúrneho dedičstva národného spoločenstva, ale aj ako možný prejav osobitných teritoriálne orientovaných záujmov) nebolo možné dosiahnuť v diskusii nijaký posun.

⁴⁶ Porov. Dolník 2010, s. 82.

exoným bude prospešné, keď budú používané s rešpektom na jednej strane a s toleranciou na strane druhej.

Skratky

angl. anglický, anglicky

azerb. azerbajdžanský

biel. bieloruský

bulh. bulharský

čín. čínsky

end. endonymum

franc. francúzsky

gréč. grécky

chorv. chorvátsky

maď. maďarský

nem. nemecký

poľ. poľský

rak. rakúsky

rus. ruský

rusín. rusínsky

slov. slovenský

srb. srbský

špan. španielsky

tal. taliansky

tur. turecký

ukr. ukrajinský

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BACK, O., 2004. *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie. Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 5.* Salzburg; podľa M. Harvalíka: Synchronní a diachronní aspekty české onymie. Praha: ACADEMIA 2004, 162 s.
- BAUKO, J., 2019. Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska. In: *Konvergenie a divergenie v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia (26. – 28. júna 2017, Banská Bystrica).* Zborník referátov. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019. s. 138-148. ISBN 978-80-224-1732-7.

- BELÁKOVÁ, M., 2010. *Vlastné meno ako príbeh a hra. Didaktika vlastného mena*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2010, 131 s. ISBN 978-80-8082-405-1.
- BLANÁR, V., 1996. *Teória vlastného mena: Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X.
- BUNGANIČ, P. P., 1962. Pro unormovanisť ukrajins'kich nazv naselenich punktiv Schidnoji Slovaččyny. In: *Družno vpered*, 1962, č. 12.
- ČÁSLAVKA, I., 1989. K súčasnému trendu internacionalizace při standardizaci geografických jmen. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry* (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987, Smolenice). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, s. 61-69.
- DOLNÍK, J., 2010. Synchronna dynamika morfológie. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2010, s. 66-96. ISBN 978-80-224-1159-2.
- DSZ – HORECKÝ, J. – K. BUZÁSSYOVÁ – J. BOSÁK a kol., 1989. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1989, 436 s. ISBN 80-224-0047-5.
- DUDOK, M., 2002. Prepis a výslovnosť mien z blízkych jazykov. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2002, s. 108-112.
- DUDOK, M., 2015. Z chorvátskej a srbskej propriálnej lexiky na Slovensku. In: *19. slovenská onomastická konferencia* (28. – 30. apríla 2014, Bratislava). Zborník referátov. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2015, s. 72-76. ISBN 978-80-224-1426-5.
- DVONČ, L., 1976a. Používanie zdomácnených a nezdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v spisovnej slovenčine. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. Roč. XII, Zv. 3. Slavistika (5. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a 5. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov). Zost. M. Blich, M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976a, s. 277-285.
- DVONČ, L., 1976b. Štandardizácia cudzích zemepisných názvov a obyvateľských mien v spisovnej slovenčine. In: *VI. slovenská onomastická konferencia* (4. – 6. apríla 1974, Nitra). Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976b, s. 149-152.
- DVONČ, L., 1978. Cudzíe podstatné mená s rozdielom medzi pravopisom a výslovnosťou z hľadiska skloňovania. In: *Kultúra slova*. Roč. 12, č. 7, s. 241-246.

- EJ. – *Encyklopédia jazykovedy*, 1993. Red. J. Mistrík. Bratislava: Obzor, 1993, 515 s. ISBN80-215-0250-9
- FIČOR, D., 2010. Hranice štandardizácie geografického názvoslovia. In: *Lexika slovenskej onymie*. Bratislava – Trnava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 61-71.
- FIČOR, D., 2015. Cudzozajčné exonymá slovenských endoným. In: *Jazyková kultúra a terminológia*. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 165-173.
- HAJČÍKOVÁ, M., 1971. Niekoľko poznámok k zemepisným názvom v Slovníku slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*. Roč. 36, č. 2, s. 89-93.
- HAJČÍKOVÁ, M., 1989. Dynamika vývinu slovenských geografických exoným. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry* (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987, Smolenice). Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra Slovenskej akadémie vied, 1989, s. 70-76.
- HARVALÍK, M., 2004. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha: ACADEMIA, 2004, 162 s. ISBN 80-200-1253-2.
- HARVALÍK, M., 2015. Miesto endonym a exonym v toponymickém systému češtiny. In: *19. slovenská onomastická konferencia* (28. – 30. apríla 2014, Bratislava). Zborník referátov. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV v Bratislave – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2015, s. 286-291. ISBN 978-80-224-1426-5.
- HLADKÝ, J., 2014. Odraz historických etnických vzťahov v hydronymii slovenskej časti Dunaja. In: *Romanoslavica*. Vol. L, Nr. 1, s. 161-172.
- HLADKÝ, J., 2017. Spoločenská hodnota vlastného mena. In: *Onomastica. Pismo poświęcone teorii i interpretacji nazw własnych*, roč. LXI/I. Krakov: Polska akademia nauk – Komitet językoznawstwa – Instytut języka polskiego, s. 15-24.
- HORŇANSKÝ, I., 1991. Exonymá a kartografická prax. In: *Kultúra slova*. Roč. 25, č. 5, s. 142-148.
- HORŇANSKÝ, I., 2000. Medzinárodná regulácia štandardizácie a používania vžitých názvov – exoným. In: *Vlastné meno v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia* (6. – 8. júla 2000, Banská Bystrica). Zost. J. Krško a M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV v Bratislave – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici, s. 247-258.
- HORŇANSKÝ, I., 2016. *Osudy slovenských geografických názvov*. Bratislava: Panslovanská únia, občianske združenie, 232 s. ISBN 978-80-970685-6-1.
- IŠGN – *Inštrukcia na štandardizáciu geografického názvoslovia*, 1996. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 24 s.
- KAČALA, J., 1989. Prispôsobovanie cudzích mien a kodifikácia ich výslovnosti. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry*

- (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987, Smolenice). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, s. 184-187.
- KRALČÁK, Ľ., 1994. Slovenské podoby cudzích zemepisných názvov v štúrovskej publicistike. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia* (19. – 20. máj 1994, Nitra). Zborník referátov. Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, s. 202-206. ISBN 80-88738-68-7.
- KRŠKO, J., 2014. *Úvod do toponomastiky*. Banská Bystrica: Belianum, 177 s. ISBN 978-80-557-0729-7.
- KRUČOV, 1992 – *Žiadosť o zmenu názvu obce Ruský Kručov na skrátený názov Kručov*. Miňovce, 1992.
- LUBAŠ, W., 1989. Kodyfikacja egzonymów w Polsce w świetle potrzeb komunikacyjnych. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry* (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987, Smolenice). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, s. 77-82.
- MACKO, O., 1989. Zásady štandardizovania slovenskej hydronymie. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry* (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987, Smolenice). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, s. 52-60.
- MAJTÁN, M., 1968. Diskusný príspevok k referátu S. Mazúra. In: *1. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov*. Zost. V. Blanár, M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – slovenská onomastická komisia, s. 251-252.
- MAJTÁN, M. 1972. Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku. In: *Slovenská reč*. Roč. 37, s. 290-295.
- MAJTÁN, M., 1986. Metódy a ciele štandardizácie geografického názvoslovia. In: *Kultúra slova*. Roč. 20, č. 5, s. 144-150.
- MAJTÁN, M., 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 192 s. ISBN 80-224-0480-2.
- MAJTÁN, M., 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda, 600 s. ISBN 80-224-0530-2.
- MAREK, M., 2006. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 519 s. ISBN 80-7090-822-X
- OLOŠTIAK, M. – M. BILÁ – R. TIMKOVÁ, 2006. *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. Bratislava: Kniha-spoločník, 267 s. ISBN 80-88814-47-2.
- OLOŠTIAK, M. – L. GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, 2007. *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007, 152 s. ISBN 978-80-8068-694-9

- ORGOŇOVÁ, O., 1998. *Galicizmy v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 125 s. ISBN 80-85697-64-5
- PACHOMOVOVÁ, S. M., 2016. Slovaci prizvišča v dzerkali perekladu. In: *Studia Slovakistica 16. Slovacka mova i literatura v dzerkali perekladu*. Užhorod: Vydavateľstvo Oleksandry Harkušovej, s. 147-156. ISBN 978-617-531-152-3.
- PALKOVIČ, K., 1983. Antické vlastné mená v prekladoch Jána Hollého. In: *VIII. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov (2. – 6 júna 1980, Banská Bystrica-Dedinky). Bratislava – Banská Bystrica – Prešov: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV v Bratislave – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove, s. 369-374.
- PECIAR, Š., 1950 – 51. Gorkij, Tolstoj, Polevoj. In: *Slovenská reč*. Roč. 16, č. 2, s. 58-60.
- PECIAR, Š., 1968. Diskusný príspevok k referátu S. Mazúra. In: *1. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov. Zost. V. Blanár, M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – slovenská onomastická komisia, s. 249.
- RIPKA, I., 2008. *Zemepisné názvy, obyvateľské mená*. Praha: Ottovo nakladateľství, 144 s. ISBN 978-80-7360-630-5.
- SIPOS, I., 1976. Adaptácia slovenských geografických názvov v maďarčine. In: *VI. slovenská onomastická konferencia* (4. – 6. apríla 1974, Nitra). Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 155-156.
- ŠIKRA, J., 1992. Lexikálna homonymia. In: *Jazykovedný časopis*. Roč. 43, č. 1. s. 13-25.
- ŠTOLC, J., 1968. Niekoľko kritických pripomienok o úprave názvov obcí po roku 1945. In: *1. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov. Zost. V. Blanár, M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – slovenská onomastická komisia, s. 227-237.
- VARSÍK, B., 1968. K zmenám miestnych názvov na Slovensku. In: *1. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov. Zost. V. Blanár, M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – slovenská onomastická komisia, s. 217-226.
- VSO. – *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. (A – J; 1977; 528 s.), 2. (K – R; 1977; 520 s.), 3. (S – Z; 1978; 536 s.). Ed. M. Kropilák. Bratislava: Veda.
- WACHTARCZYKOVÁ, J., 1999. Internacionalizácia jazykového systému ako synergický jav. In: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch. Za a proti*. Red. J. Bosák. Bratislava: Veda, s. 147-156.
- ZÁVODNÝ, A., 2015. Vplyv interlingválnych kontaktov na dynamiku slovenskej deklinácie. In: *Pluralistic approaches to languages and cultures in education*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, s. 227-240.

- ZÁVODNÝ, A., 2020. *K fungovaniu endoným a exoným v jazykovej praxi*. In: *Slovenská reč*. Roč. 85, č. 1, s. 42-61.
- ZEMAN, J., 2015. Funkce exonym v mediální komunikaci. In: *19. slovenská onomastická konferencia* (28. – 30. apríla 2014, Bratislava). Zborník referátov. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, s. 292-297. ISBN 978-80-224-1426-5.
- ZJČ – I. LUTTERER– M. MAJTÁN – R. ŠRÁMEK, 1982. *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta, 376 s.

Elektronické zdroje

- BAN – *The Book of African Names*. Duke University Libraries, 23 s. [online]. [cit. 20. 12. 2019]. Dostupné z: https://library.duke.edu/digitalcollections/snccdigitallgateway/DS_BookofAfricanNames.pdf.
- Glossary, A. Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names. United Nation Group of Experts on Geographical Names, 294 s. [online]. [cit. 10. 10. 2019]. Dostupné z: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/Glossary_of_terms_rev.pdf.
- Glossary, B., 2007. Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names. Addendum. (Dodatky. Zmena definície niektorých termínov z roku 2002 v Slovníku termínov pre štandardizáciu geografických názvov, 4 s.). [online]. [cit. 6. 2. 2020]. Dostupné z: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/glossary_add_e.pdf.
- HARVALÍK, M., 1998. K problému klasifikace exonym (On the problem of classification of exonyms). In: *Slovo a slovesnost*. Roč. 59, č. 4. [online]. [cit. 10. 10. 2019]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3803>
- JNM – *Zákon vlády Slovenskej republiky č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín*. [online]. [cit. 10. 10. 2019]. Dostupné z: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/1277_zakon-184-1999.pdf
- NVSR – *Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 534/2011 Z. z. – nový platný a účinný zoznam označení obcí v jazykoch národnostných menšín*. [online]. [cit. 10. 10. 2019]. Dostupné z: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/1614_nariadenie_534_2011.pdf.
- PL – Myslíte si, že poznáte všetky šibnuté mená, tieto vás dorazia, 2015. In: *Plus 7 dní*. 21. september. [online]. [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <https://plus7dni.pluska.sk/relax/myslite-poznate-vsetky-sibnute-mena-tieto-vas-dorazia>
- POVAŽAJ, M., 2002. Passau a Pasov. In: *Kultúra slova*. Roč. 36, č. 2. [online]. [cit. 12. 3. 2020]. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2002/2/ks2002-2.pdf>.
- SŠGN – *Smernica na štandardizáciu geografických názvov*, 2015. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, 26 s. [online]. [cit. 10. 10. 2019]. Dostupné z:

<http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/smernica-sgn.pdf>.

TS – *Terminologický slovník*. Exonymum. [online]. [cit. 6. 2. 2020]. Dostupné z: <http://www.skgeodesy.sk/sk/terminologicky-slovník/?letter=e>

ZE – *Zoznam exonym*, 2017. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 148 s. [online]. [cit. 10. 10. 2019]. Dostupné z: <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografických-objektov-z-uzemia-mimo-sr/>

ZPNGO – *Zásady používania názvov geografických objektov v cudzojazyčnom texte publikácií vydávaných v Slovenskej republike*, 2012. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 28 s. [online]. [cit. 10. 10. 2019]. Dostupné z: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/ZAsady.pdf>

Summary

Translation and adaptation of proper names into Slovak in a historical context

Proper names, besides other specifics, are characterized, similarly to idioms, by a certain idiomaticity – particularity for a certain language and, furthermore, in many cases also non-translatability into another language. After the formation of the proper name, the onymic motivation decreases and the functional side of the proper name comes to the fore. That is why even with the formal equality of the appellative and the proper name, it is generally not functional to translate the certain types of proper names into other languages. In language practice, however, this is relatively often not observed. In the past, nationalization language adaptation and translations of Slovak onyms related mainly to the complicated relationship between the Slovaks and Hungarians in Hungary, and later, after the Czechoslovak Republic establishment in 1918, with unstable situation in the Slovak frontier regions. In the current language practice, we can quite often identify several shortcomings regarding foreign language translations of the Slovak names in tourist information texts. That is, for example, a breach of the principle that in such texts the (Slovak) endonym is given as the first in the name of the object and after it a foreign language exonym in parentheses should be placed (e.g. wrong order: the English form Demänová Freedom Cave, the German form Höhle der Freiheit, the Hungarian form Déményfalvi-csepkőbarlang; in Slovak Demänovská jaskyňa slobody), or

in informative texts, we can find inappropriate translations of the Slovak geographical object names for tourists (e.g. Demänovská dolina is often inappropriately translated into English as *Demänová valley, Nízke Tatry in English as *Low Tatras or German *Niedere Tatra, etc.). However, with regards to the proper names without a motivational reflection, not design, but only a denotative relationship with the named object is implemented, and therefore the translation of some proper name types into other languages is essentially redundant and communicatively irrelevant.

Keywords: adaptation, appellative, endonym, exonym, proper name, idiomaticity, onymic motivation, translation.

Afiliácia: Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy Vega č. 1/0058/20 *Teória a terminologický systém slovenskej onomastiky (v kontexte slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie.)*

ANALÝZA ANTROPONÝM ZACHYTENÝCH V KNIHE TESTAMENTOV MEŠŤANOV MESTA STARÁ ĽUBOVŇA 1660 – 1747

(Mená na slovensko-poľskom území v období
druhej polovice 17. a prvej polovice 18. storočia)¹

Peter KARPINSKÝ

Prešovská univerzita v Prešove

Úvod

V štúdiu, ako napovedá jej názov, sa budeme venovať analýze antroponým zachytených v testamentoch, pochádzajúcich zo Starej Ľubovne z obdobia druhej polovice 17. a prvej polovice 18. storočia. Všímať si budeme na jednej strane frekvenciu a výskyt rodných/krstných mien uvádzaných v analyzovaných textoch, ďalej typy a etymológiu priezvisk, ktoré sú v dokumentoch zachytené. Bude nás zaujímať spôsob tvorenia ženských priezvisk (resp. spôsob zápisu mien testátoriek a dedičiek v textoch testaménov), ako aj (ortografická i jazyková) variantnosť zápisu jednotlivých antroponým. Zároveň, z hľadiska analýzy pôvodu, resp. spôsobu vzniku priezvisk, vyskytujúcich sa v textoch testamentov, upriamime pozornosť na spôsob transonymizácie, ktorá sa v jednotlivých tvaroch a podobách priezvisk realizovala.

1. Kniha testamentov – charakteristika

Kniha testamentov mešťanov mesta Stará Ľubovňa 1660 – 1747 predstavuje jeden z mála zachovaných archívnych prameňov z mesta Stará Ľubovňa, keďže mnohé ďalšie boli rôznym spôsobom zničené (napr. aj vývozom do zberných surovín). Rukopisná pamiatka zachytáva 49 testamentov, inventárov a potvrdení testamentov a reprezentuje zaujímavý prameň predovšetkým o živote testátorov, ale prináša informácie aj

---

¹ Text vznikol ako súčasť riešenia projektu VEGA 1/0575/20 *Transformácia a transpozícia antroponymických kategórií v slovanských jazykoch*.

o fungovaní dobovej spoločnosti, o majetkových a rodinných pomeroch² a tiež o stave a charaktere jazyka používaného v danom období na slovensko-poľskom pomedzí.

1.1 Kniha testamentov zo Starej Ľubovne, pochádzajúca z rokov 1660 – 1747, je uložená v Štátnom archíve Prešov, pracovisko Stará Ľubovňa vo fonde Magistrát mesta Stará Ľubovňa 1330 – 1839 pod inventárnym číslom 10. v škatuli číslo 3. V roku 2016 jej komentovaný diplomatický prepis vydali Františka Marcinová a Peter Žarnovský.

Kniha má rozmery 160 x 200 mm a v roku 1977 bola reštaurovaná. Podľa údajov Marcinovej a Žarnovského, kniha bola pred reštaurovaním „veľmi poškodená, znečistená a napadnutá škodcami. Z pôvodného obalu sa zachovali iba fragmenty. Bola často používaná, o čom svedčí aj opotrebovanie. Blok knihy bol zošity na 3 jednoduché pravé väzby, ktoré boli narušené vlhkosťou. Vlhkosť narušila vlákna i lepidlá v papieri, pričom znížila ich pevnosť a životnosť. Znamky po používaní bolo vidieť aj na listoch, ktoré boli silno znečistené. Po zreštaurovaní sú chýbajúce a poškodené časti doplnené“ (Marcinová – Žarnovský 2016, s. 24).

Jednotlivé texty, ktoré sú súčasťou knihy, sú napísané na papieri atramentom, majúcim pri rôznych testamentoch rozdielnu intenzitu čitateľnosti. Kniha je písaná humanistickým písmom, okrem jedného textu, ktorý je zapísaný tzv. neogotickým písmom.

1.2 Transliteráciu jednotlivých textov realizovala Františka Marcinová na základe diplomatického prepisu, riadiac sa pravidlami poľskej ortografie, pričom však bola transliterovaná listina ponechaná v pôvodnom znení, „čo v niektorých prípadoch znamená, že sa nezhoduje so súčasnou poľskou ortografiou. Pri prepise boli dodržané pravidlá v písaní mäkkých spoluhlások *c*, *s*, *z* a *n*. V prepise sa uvádza iba variant *s*, *c* a *z* s bodkou alebo čiarkou, alebo zápis *sz* a *cz*. Písmeno *s* - respektíve *ś* - bolo zapísané

---

² „Kniha testamentov Starej Ľubovne je cenným informačným zdrojom pre vytvorenie obrazu dejín každodennosti mešťanov a obyvateľov mesta Stará Ľubovňa a jeho okolia. Život človeka sa premieta do vecí, ktorými je obklopený. Na základe dedeného majetku je možné vytvoriť si obraz o majetkových pomeroch, o úrovni života atď. Každý predmet, ktorý je uvedený v testamentoch charakterizuje svojho majiteľa. Testátori odkazovali veci, ktoré pre nich mali určitý význam alebo hodnotu“ (Marcinová – Žarnovský 2016, s. 18).

aj spôsobom *ß*, pričom v prepise sa namiesto *ß* používa iba *ss*“ (Marcinová – Žarnovský 2016, s. 31).

Dominantným jazykom testamentov knihy je poľština s prvkami latinčiny, ktorá sa vyskytuje predovšetkým v prípade zápisu zaužívaných formúl (napr. *Anno quo supra, Coram me*), resp. sa v testamentoch objavujú marginálne stopy nemčiny. V textoch je použitý tzv. kombinovaný pravopis (teda kombinácia zložkového a diakritického pravopisu), no systém zápisu jednotlivých hlások je miestami nejednotný. Kolíše napríklad zapisovanie poľských nosoviek *ę* a *ą* (napr. *się*, ale aj *sie*, *Jąna*, ale aj *Jana*), rovnako nesystémovo sú zapisované aj mäkké sykavky (napr. poľská hláska *ś* môže byť zapisovaná ako *ss duszę*, ale aj *sz duszę*, resp. *sź duszę*), rozkolísané je tiež postavenie grafémy *y* (*dwie laski*, ale aj *dwie lasky*).

1.3 Ako sme uviedli, obsah knihy predstavujú testamenty zo Starej Ľubovne, pričom, ako konštatujú autori publikácie: „Existencia testamentu je spojená s individuálnym súkromným vlastníctvom. Dedenie bolo podriadené predovšetkým zvykovému právu, a taktiež záležalo od postavenia a stavu testátora.“ (Marcinová – Žarnovský 2016, s. 26).

Hoci štruktúra jednotlivých uverejnených testamentov nie je identická, väčšina testamentov z daného obdobia dodržiavala isté, viac-menej záväzné, obsahové a formálne náležitosti. Z obsahových kritérií išlo predovšetkým o dokumentovanie spôsobilosti testátora zriadiť testament, pričom daná spôsobilosť predpokladala vek 12 rokov, predpokladom bol aj „zdravý“ rozum a schopnosť svoju vôľu prejaviť všeobecne a zrozumiteľným spôsobom, ďalej to mala byť spôsobilosť dediť. Zároveň musela byť v texte vyjadrená práva, vážna a slobodná vôľa testament realizovať, pretože testament bol neplatný najmä vtedy, ak bol realizovaný z donútenia, na základe omylu alebo podvodu. Pozostalosť, ktorá bola riešená v testamente, musela byť majetkom, patriacim do voľnej dispozície poručiteľa (Luby 2002).

Obsah a štruktúra Ľubovnianskych testamentov približne zodpovedá všeobecnej štruktúre testamentov, pochádzajúcich z predspisovného obdobia. Rudolf Krajčovič v štúdiu *O štýloch slovenčiny v predspisovnom období* uvádza, že v tematickej, kompozičnej i jazykovej stavbe testamentov sa odráža pôsobenie viacerých činiteľov. Hlavnou témou

týchto textov je uplatnenie vôle vlastníka pri delení majetku medzi dedičov, ich stavba je silne poznačená dobovou ideológiou feudalizmu, ďalej sa v nej odráža nekaždodenná situácia (vlastník je pred smrťou), prítomná je jednostrannosť a angažovanosť vlastníka pri rozhodovaní a formulovaní príkazu a istá „dvojjednosť“ adresáta (sú nimi dedičia i právna inštitúcia) (Krajčovič 1978, s. 195).

Hlavná téma testamentov je v texte členená na celky, ktoré sú usporiadané v odstupňovanom slede, zodpovedajúcom ideologickej hierarchizácii obdobia feudalizmu. Čelné miesto je vyhradené pre veci nadpozemské (sagrálne) a až potom sa pristupuje k veciam pozemským (profánnym): od cirkevnej a právnej problematiky k dedičom a predmetnej dedičnej veci (Krajčovič 1978). Aj v prípade ľubovníanskych testamentov sa na začiatku textu väčšinou vyskytujú informácie týkajúce sa viery a posmrtného života, následne sa môže nachádzať želanie, ako má byť naložené s telom autora/autorky testamentu po jeho/jej smrti. Tieto časti textu často obsahujú silné emočné prvky³ a sú výrazne dekoratívne⁴ a monologické.⁵ V pokračovaní testamentu sa testátor venuje deleniu majetku. V samostatnej časti „delenia“ sa obvykle nachádza enumeratívny opis majetku testátora, resp. aj opis pôvodu nadobudnutia tohto majetku. Okrem opisu dedičstva, ktoré testátor odkazuje príbuzným a priateľom, sa tu objavujú aj zmienky o oferaách pre cirkev, kostol, o daroch ružencovému spolku, sirotám a pod.

Záver testamentov obsahuje obvyklú formulku, zabezpečujúcu právnu hodnovernosť textu a jeho datovanie.

Pod textom sa nachádza podpis testátora s menami a podpismi svedkov a pisára. Kompozíciu dobových testamentov tak možno znázorniť nasledujúcou štruktúrou:

---

³ Emotívnosť textu vyvolávajú už vstupné formulky, napr. náboženská invokatívna formula a obrazné spôsoby argumentácie blížiacou sa smrťou. V texte sa emotívnosť môže vyskytovať aj v podobe hodnotiacich výrazov, ktoré odrážajú zvýšenú angažovanosť testátora (Krajčovič 1978).

⁴ Dekoratívnosť textu je spôsobená napríklad usporiadaním tematických jednotiek od všeobecného ku konkrétnemu s kontrastom nadpozemským a pozemským (Krajčovič 1978).

⁵ Použitie sú napr. formuly a vety so zámenom 1. os. sg. Vnútri textu monologickosť zvýrazňujú rozličné výzvové a želacie výrazy alebo aj hodnotiace a vysvetľovacie formuly s privlastňovacími zámenami (Krajčovič 1978).

- A. (Nadpis).
- B. Invokácia (napr. *In nomine Domini. Amen* alebo *In nomine sanctissime Trinitatis. Amen*, resp. *W imie przenaświęszey Troyce, Boga Oyca y Syna y Duchu świętego. Amen*).
- C. Intitulácia.
- D. Arenga obsahujúca formulu *sana mente* (*zostaięcz lubo zchorzałym na cieie, jednak zdrowym na umysle ...*) a vysvetlenie okolností vytvorenia testamentu (*cui nascit contingint mori restat... alebo pamiętaięcz iz kazdy ktorykolwiek sie na swiat rodzi, umrzec musi...*).
- E. Dispozícia – dedícia (zoznam), odkazy na hnutelný a nehnuteľný majetok, zbožné odkazy/ofery, dlhy a pohľadávky.
Z hľadiska obsahovej postupnosti v rámci tejto časti platil systém od sakrálneho k profánnemu a od najbližšej rodiny k vzdialenejšej:
  - a. pre anima,
  - b. pre manželku,
  - c. pre synov a dcéry,
  - d. pre príbuzných, priateľov a známych,
  - e. pre chudobných a siroty.
- F. (Sankcia/Koraborácia) (*Na ostatek deklaruje sie, że gdyby ktokolwiek ten Testament łamać chciał, tedy go wzywam na straszny Sąd Boga wszechmogącego*).
- G. Svedkovia.
- H. Datácia.

Prax vzniku a kompozícia testamentov publikovaných v knihe testamentov zo Starej Ľubovne je podobná, ako ju dokladuje napr. text *Prokopa pisaře Nového Města pražského Praxis cancellariae*.⁶

- I. Bürgermeister alebo richtár na požiadanie priateľov testátora vyslal dvoch prísazných s pisárom, ktorí na list papiera či do svojho manuálu zapísali testament formou registu.

⁶ Táto podobnosť dokazuje všeobecne rozšírený spôsob vyhotovenia a vzor kompozície testamentov.

- II. Po uplynutí mesačnej lehoty (z dôvodu možných protestov) bol testament prepísaný do mestskej knihy.
- III. Testament bol prepísaný z listu do podoby originálnej listiny spečatenej richtárom a dvoma prísaznými (Mareš 1908).

2. Historický náčrt podmienok ovplyvňujúcich charakter analyzovaných textov

Ako sme už konštatovali, dominantným jazykom Ľubovnianskych testamentov je poľština, čo bolo spôsobené viacerými faktormi. Pravdepodobne najvýraznejším z nich, ovplyvňujúci hlavne administratívno-jazykovú podobu textov, bola príslušnosť Starej Ľubovne do areálu tzv. poľského zálohu.

2.1 Dňa 8. novembra 1412 si uhorský kráľ Žigmund Luxemburský od poľského panovníka Vladislava II. Jagelovského požičal 37 000 kôp českých strieborných grošov, ktoré využil na financovanie vojny s Benátkami. Za požičanú sumu dal Vladislavovi do zálohu 13 spišských miest (Spišskú Belú, Ľubicu, Vrbov, Tvarožnú, Ruskinovce, Spišské Podhradie, Spišské Vlasy, Spišskú Novú Ves, Poprad, Veľkú, Matejovce, Spišskú Sobotu, Stráže) s tromi slobodnými kráľovskými mestami (Starú Ľubovňu, Hniezdne a Podolínce), k tomu ešte hrad Ľubovňa, pevnosť v Podolínci a tiež dediny, ktoré patrili do Ľubovniansko-podolínskeho panstva. Zálohované územie zostalo pod poľskou správou 360 rokov, teda až do roku 1772, keď bolo počas delenia Poľska prinavrátené k Uhorsku.

Texty zverejnené v *Knihe testamentov mešťanov mesta Stará Ľubovňa 1660 – 1747* vznikali, ako už napovedá názov dokumentu, v období od druhej polovice 17. storočia do prvej polovice 18. storočia, teda v dobe, keď spišské starostovstvo,⁷ teda správa nad zálohovaným územím, bola

---

⁷ „Z dôvodu iného charakteru spoločenských a právnych vzťahov než na území Poľského kráľovstva, strategickej polohy, vysokej výnosnosti, nápadných hradných sídel v Starej Ľubovni a Podolínci sa Spišské starostovstvo výrazne líšilo, symbolicky aj z hľadiska prestíže. Bolo považované za jedno z najvýnosnejších poľských starostovstiev [...]. Od konca 16. storočia do polovice 18. storočia sa jeho správa nachádzala v rukách rodu Lubomirských, ktorí tieto majetky považovali za *sui generis* dedičné léno a charakteristický znak vlastnej moci. Prejavovali snahu vnucovať mestám dodatočné povinnosti [...]“ (Kurtyka 2016, s. 586).

v rukách rodu Lubomirských (územie bolo pod ich správou od roku 1591⁸ do roku 1745). Posledný spišský starosta pochádzajúci z tohto rodu, Teodor Konštantín Lubomirski (1700/1702 – 1745), sa údajne snažil zaviesť na spišskom zálohovanom území poľštinu ako úradný jazyk (Števík – Timková 2005), čo by mohlo súvisieť s výhradne poľským jazykovým charakterom väčšiny publikovaných testamentov.

2.2 Ďalšie faktory, ktoré mohli sekundárne ovplyvniť jazyk testamentov, je samotná hraničná poloha mesta, vďaka ktorej sa tu rozvíjal „medzinárodný“ obchod medzi Poľskom a Uhorskom⁹ (napr. medzi Starou Ľubovňou a mestom Nowy Sącz) a prebiehala tu prirodzená migrácia obyvateľstva. Z týchto dôvodov možno predpokladať, že poľština v danom priestore bola vnímaná ako prirodzená a integrálne súčasť vzájomnej komunikácie.

V niektorých prípadoch, cez prizmu dobového vnímania poľštiny, možno dokonca uvažovať o akomsi vyššom statuse z hľadiska jej používania. K istej „reprezentatívnejšej“ funkcii poľského jazyka v opozícii k dobovej slovenčine mohlo prispieť to, že na východnom Slovensku sa poľština popri češtine bežne používala aj v písomnej praxi a poľské texty tvorili nielen ľudia poľského pôvodu, ale aj Slováci v písomnom styku medzi sebou (Doruľa 1977). Príčiny používania poľštiny na východnom Slovensku vidí Doruľa (1977) v tom, že poľština bola v 16. storočí plne rozvinutým a vypracovaným spisovným jazykom, v ktorom už existovala a tvorila sa bohatá literatúra, zatiaľ čo sa kultúrna

---

⁸ „V roku 1591 nastala na území zálohovaného Spiša veľká zmena. Novým starostom sa stal Sebastián Lubomirskim, ktorý bol bohatým poľským magnátom. Zbohatol na obchodovaní so soľou – bol správcom kráľovských solných baní. Za tieto príjmy si v roku 1593 kúpil Spišské starostovstvo. To bol veľký zásah, ktorý de facto zmenil vlastnícke vzťahy na zálohovanom území. Dovtedy spravovali poľskí starostovia toto územie pre poľského kráľa. Teraz už ho spravoval Sebastián sám pre seba, preto sa on i jeho potomkovia správali k tomuto územiu ako jeho privátni majitelia“ (Mikulík ed. 2020, s. 146).

⁹ Počas spišského zálohu (ale aj pred ním) patrila Stará Ľubovňa k významným trhovým mestám (Kurtyka 2016). „Trhy tu boli raz týždenne, a to v utorok. Jarmok bol dvakrát ročne, a to na sviatok Nanebovstúpenia Pána a na sviatok svätého Mikuláša, teda 6. decembra“ (Mikulík ed. 2020, s. 147).

východoslovenčina ešte len kreovala a nespĺňala kritéria kladené na kultúrny jazyk.¹⁰

Šírenie poľštiny na východnom Slovensku podmieňovali aj spomínané kontakty východoslovenského a poľského územia, predovšetkým išlo o priame kontakty obyvateľstva najmä severných častí krajiny, ale aj o skorší vplyv spôsobený príchodom osadníkov v 13. storočí. Udomácňovanie poľštiny na východnom Slovensku podmieňovali aj obchodné styky východoslovenských miest s mestami poľskými. Okrem toho, bola poľština na východnom Slovensku z jazykového hľadiska prístupnejšia a zrozumiteľnejšia než čeština. Na margo slovensko-poľských jazykovo-kultúrnych stykov Doruľa (1977) uvádza, že na východnom Slovensku našli uplatnenie aj mnohí vzdelanci poľského pôvodu, ktorí tu pôsobili vo funkciách správcov, kapitánov či pisárov.

Z perspektívy skúmanej problematiky antroponým zachytených v ľubovnianskyh testamentoch je dôležitá aj národnostná štruktúra okolia Starej Ľubovne, ktorá sa mohla odraziť v podobe a pôvode jednotlivých priezvisk. Podľa Janusza Kurtyka (2016), v jednotlivých sídlach zálohovaných miest žili Nemci, Slováci a Poliaci, pričom v samotnej Starej Ľubovni, v období vzniku testamentov, dominovali Poliaci. V okolí väčších miest, predovšetkým v okolí Starej Ľubovne, sa však v niektorých osadách (napr. Kamienka, Litmanová, Jakubany, Jarabina) od polovice 16. storočia usádza aj rusínske obyvateľstvo, ktoré sem prichádzalo v rámci valašskej kolonizácie (Kurtyk 2016).

3. Antroponymá

V ďalšej časti nášho príspevku sa budeme venovať analýze antroponým vyskytujúcich sa v knihe testamentov, pričom samostatne rozoberieme rodné/krstné mená figurujúce v texte a osobitne sa zameriame na priezviská osôb uvádzaných či už ako testátorov, dedičov, svedkov alebo pisárov.

---

¹⁰ Kultúrny jazyk môžeme definovať ako jazykový predpisovný útvar, ktorý používa daná spoločnosť na svoje spoločné kultúrne a vôbec spoločenské ciele. Nejde teda o bežné dorozumievanie, ale hlavne o úkony, ktoré sú pre danú spoločnosť ako celok charakteristické. Pojmom kultúrny celospoločenský jazyk nemožno označiť jazyk (jazykové prejavy) nižších spoločenských formácií, pretože, kultúrny jazyk používajú iba výsadné vrstvy danej spoločnosti (Karpinský 2019).

3.1 Antroponymá, ktorými sa chceme v nasledujúcej analýze zaoberať, patria, podľa Pavla Odaloša, do sústavy bioným, pričom „*Bionymum* je vlastné meno živého organizmu alebo organizmu, ktorý si človek predstavil ako živý. Bionymum ako nadradený termín zastrešuje: 1.1. antroponymum s významom vlastné meno jednotlivého človeka alebo skupiny ľudí; 1.2. nepravé antroponymum s významom vlastné meno bytosti, ktorú si človek predstavoval ako ľudom podobnú; 1.3. zoonymum s významom vlastné meno živočícha (domáceho, v zoologickej záhrade a pod.); 1.4. nepravé zoonymum s významom vlastné meno živočícha, ktorý fakticky neexistoval/neexistuje, teda živočícha mytologického, rozprávkového či vystupujúceho v bájkach; 1.5. fytonymum s významom vlastné meno rastliny“ (Odaloš 2018, s. 380). Z hľadiska ďalšieho delenia môžeme antroponymá rozčleniť na osobné mená s významom vlastné, t. j. meno jednotlivého človeka a skupinové antroponymá, teda vlastné mená skupiny ľudí, ktorá tvorí isté spoločenstvo.

Pri našom výskume nás budú zaujímať predovšetkým osobné mená, ktoré ďalej rozčleňujeme na mužské vlastné mená, chlapčenské vlastné mená, ženské vlastné mená, dievčenské vlastné mená, osobné vlastné mená v jednomennej sústave, rodné/krstné mená, prímená, šľachtické prídomky, priezviská, živé rodinné mená/mená podľa domu a pod. (Odaloš 2018).

3.2 Vznik rôznych typov proprií, predovšetkým antroponým, kladie väčšina jazykovedcov do najstaršej fázy fungovania spoločnosti a jazyka. Napr. Milan Majtán (1998) tvrdí, že osobné mená priamo súvisia so vznikom ľudskej spoločnosti a potreby členov ľudského spoločenstva oslovovať a pomenúvať sa (rečou identifikovať) vo vzájomnom styku. Hoci presná predstava o podobe osobného mena v prvotnej spoločnosti je dosť neurčitá, jeho funkcia je podobná ako pri súčasných antroponymách – „pri porovnaní súčasných osobných mien rozličných národov sveta možno zistiť značné rozdiely v menných sústavách, vo fungovaní aj v podobách osobných mien, ale svojou základnou spoločenskou úlohou identifikovať jedinca v spoločenstve, v ktorom žijú, sa v podstate nelíšia“ (Majtán – Považaj 1998, s. 8). Podobný názor zastáva aj Jana Pleskalová, hoci poukazuje na istý vývojový posun v jazyku a myslení z hľadiska používania apelatív a proprií: „Vznik vlastných jmen neboli proprií spadá hlboko do dávnej minulosti, do doby, kdy lidé při vzájemné komunikaci

pocítili potřebu speciálních pojmenování s identifikační funkcí, která by v rámci dané společnosti jednoznačně rozlišila především 1) její jednotlivé členy (vlastní jména osobní neboli antroponyma) a 2) důležité orientační body (zvláště řeky a napadne terénní útvary), aby se mohli v krajině lépe orientovat (vlastní jména zeměpisná neboli toponyma). Z toho plyne, že vlastní jména tvoří jazykový plán sekundární, neboť se začínají uplatňovat až v komunikaci na vyšší úrovni (např. *Petr, Anna, Vltava, Říp*), zatímco apelativa (např. *muž, žena, řeka, kopec*) – jako pojmenování užívaná již při jednodušších formách dorozumívání – tvoří jazykový plán primární“ (Pleskalová 2014, s. 4). O vztahu prvního a druhého plánu při tvoreni proprií uvažuje aj Vincent Blanár tvrdiac, že vlastné meno má dvojakú povahu: „Vlastné mená sa tvoria (ako druhotný plán jazyka) na pozadí apelatívnej slovnej zásoby. Avšak pri ich tvorení a používaní v komunikácii sa neuplatňujú len zákonitosti apelatívneho jazykového kódu, ale aj špecifické zákonitosti vlastných mien. Pre postavenie vlastných mien v jazyku sú príznačné dve protichodné, ale vzájomne na seba pôsobiace tendencie: ustavičná interakcia vlastných mien s ostatnou slovnou zásobou a celým jazykovým systémom a zároveň stála polarizácia kategórie vlastných mien vo vztahu k apelatívam“ (Blanár 2008, s. 9).

3.3 Ako sme už uviedli, osobné mená vznikajú už v prvotnej spoločnosti za účelom identifikácie a sebaidentifikácie členov spoločenstva. Keďže v tomto období boli jednotlivé sociálne skupiny ešte málopočetné a vzájomné styky s inými spoločenstvami boli obmedzené, na označenie konkrétnej osoby stačilo iba jednomenné pomenovanie. „Toto osobné meno však nemožno nijako stotožňovať s našimi súčasnými rodnými menami, lebo bolo schopné identifikovať jednotlivca v spoločnosti v plnom rozsahu, plnilo teda úlohu dnešného rodného mena, priezviska, neúradného mena i prezývky“ (Majtán – Považaj 1998, s. 8). Pleskalová dopĺňa, že okrem tejto kumulatívnej funkcie malo osobné meno v prvotnej spoločnosti (ale aj v nasledujúcom období) istú pridanú, magickú hodnotu. „Bylo neoddělitelnou součástí svého nositele, a proto hrálo v životě člověka důležitou roli [...]. Mnohé tyto představy nebo jejich nejrůznější modifikace se pak předávaly z generace na generaci. Na jejich základě se přisuzoval osobnímu jménu velký význam, zvláště důležitá byla jeho správná volba, neboť vztah mezi člověkem a jeho jménem byl jednou provždy daný,

nerozlučiteľný – a celý život určoval jeho osud. Tak jako se přisuzovala (a místy se dodnes ještě přisuzuje) magická síla slovům, kterými lze někoho proklít, zaříkat apod., připisovala se obdobná moc i antroponymům“ (Pleskalová 2014, s. 4).

Príklady na jednomenné pomenovania máme dochované napríklad z antického Grécka, kde ľudia (predovšetkým muži) dostávali svoje mená podľa duševných alebo telesných vlastností, napr. Sokrates = zdravá sila, Aristoteles = najlepší cieľ. Zmena nastáva až nárastom populácie a rozvojom administratívy v antickom Ríme. Tu sa na označenie osoby využívalo niekoľkými mien, ktorých počet však nebol pevne stanovený. Obvykle to boli dve mená a pri ich výbere hrali úlohu nielen vlastnosti nositeľa, ale aj rodinné vzťahy. Prvým menom, zodpovedajúcim nášmu rodnému menu, bolo praenomen (napr. *Gaius*), nasledovalo nomen/nomen gentile, rodové meno (napr. *Iulius*). V prípade významných osobností sa k prvým dvom menám pridávalo aj príméno, cognomen, ktoré vyjadrovalo charakteristické črty/znaky/funkcie svojho nositeľa (napr. *Caesar*). Niekedy sa používalo ešte agnomen, informujúce o úspechoch svojho nositeľa; napr. *Publius Cornelius Scipio Africanus* získal príméno *Africanus* ako ocenenie svojich zásluh v druhej púnskej vojne, v ktorej porazil Hannibala. Výnimočne sa dokonca vyskytovali aj viackomponentové mená, napr. *Marcus Aurelius Antonius Augustus Germanicus Sarmaticus*, ktoré sa skladá až zo šiestich častí (pozri napr. Majtán 1998 alebo Spáčilová 2017).

Rovnako aj v slovanskej tradícii používania antropónym spočiatku fungovala jednomenná sústava a zmena k dvojmennej sústave nastáva až v období 13. storočia, keď sa začína využívať štruktúra dvojmenného

pomenovania.¹¹ Približne od 13. storočia¹² sa táto zmena realizuje v prostredí šľachty, od 14. – 15. storočia aj v mestskom prostredí a neskôr i v priestore vidieka (Majtán 1998). Z dôvodu presnejšej identifikácie obyvateľov sa z administratívneho hľadiska začalo k rodnému/krstnému menu pridávať aj prímeno. Prímeno však nemalo ustálenú podobu a na označenie jednej osoby mohli byť použité viaceré prímená, resp. varianty prímen. Podľa Majtána (2018) mohlo prímeno vzniknúť na základe zamestnania alebo spoločenského zaradenia pomenúvanej osoby, na základe príbuzenského vzťahu, rodovej alebo etnickej príslušnosti, názvu miesta bydliska či sídla rodu, resp. vlastníka pomenúvaného jedinca. Od 16., ale hlavne od 18. storočia sa prímená¹³ stávajú dedičnými a postupne sa postavenie prímena mení z pomocnej, doplnujúcej súčasti osobného mena, na základný komponent osobných mien.

Podľa Blanára „možno vývin od jednomennej k dvojmennej (trojmennej) sústave zachytiť takto: Vývin postupoval od pomenovania osoby bez vyjadrenia príbuzenského vzťahu (osoby ako takej) cez singulárové označenie rodinnej príslušnosti (k otcovi alebo matke, patronymický alebo matronymický vzťah, resp. vzťah medzi manželmi, maritonymický vzťah) k plurálovému označovaniu príslušnosti k rodine ako

---

¹¹ Vincent Blanár uvádza, že „[p]rechod od tzv. jednomennej k dvojmennej a trojmennej antroponymickej sústave je dlhodobý proces. V jeho priebehu možno rozlišovať dve fázy, ktoré vzájomne súvisia.

(1) V prvej fáze sa mení singulatívne privlastňovanie (príbuzenský vzťah patronymický, resp. matronymický) na pluralové, kolektívne privlastňovanie (príbuzenský vzťah k rodine ako celku). [...]

(2) Pri pomenúvaní príslušníkov vyšších spoločenských vrstiev a na miestach s väčšou koncentráciou obyvateľstva sa postupne a dosť nerovnomerne začínajú uplatňovať nové antroponymické príznaky, ktoré sa viažu na doterajší určujúci člen, na prímeno. Vývin smeroval od vyjadrovania rodinnej príslušnosti k jednotlivcovi (patronymický, resp. matronymický vzťah) označovaniu príslušnosti k rodine ako celku (kolektívny plurálový význam). Funkčný člen, ktorý signalizoval tento kolektívny príbuzenský vzťah, stáva sa jazykovým symbolom rodinnej príslušnosti a začína sa rozvíjať ďalšími antroponymickými príznakmi“ (Blanár 1996, s. 93-96).

¹² Pleskalová (2011) tvrdí, že aj v českých krajinách sa v období 12. storočia a v prvej polovici 13. storočia vyskytuje len jednomená sústava, no už v druhej polovici 13. storočia sa v kodexoch sporadicky vyskytuje aj prezývka, resp. lokalizačný výraz bližšie charakterizujúci svojho nositeľa.

¹³ Terminologický rozdiel medzi prímenami a priezviskami vysvetľuje Majtán (2018) so zreteľom na zákonnú kodifikáciu priezviska v období panovania Jozefa II.

celku (cez otcovské priezvisko). Funkčný člen, ktorý bol nositeľom tejto zásadne dôležitej sémantiky z hľadiska osobného pomenovania, pribral nové antroponymické príznaky a stal sa hierarchicky základným členom pomenovacieho modelu. Tento prechod od pomenovania osoby ako takej cez vyjadrenie singulárového príbuzenského vzťahu (patronymického, matronymického, maritonymického) k signalizovaniu kolektívneho (plurálneho) rodinného vzťahu (k rodine ako celku) predstavuje základný vývinový princíp v novších sústavách osobných mien a dá sa chápať ako antroponymické generátium“ (Blanár 1996, s. 96-97).

Miriam Gigerová (2003) tvrdí, že na charakter mien na našom území mali výrazný vplyv predovšetkým dve udalosti:

A. Rozhodnutia Tridentského koncilu (1545 – 1563) o používaní mien. Na jednej strane v tomto čase začala katolícka cirkev výraznejšie propagovať mená kanonizovaných svätých a novozákonné mená ako prejav rekatolizácie v opozícii k šíreniu starozákonných mien v protestantskom prostredí, ale zároveň bolo prijaté nariadenie o tom, že kňaz má viesť knihu, do ktorej bude zapisovať mená manželov, svedkov ako aj miesto a dátum manželskej zmluvy. Keďže manželstvo mohlo byť realizované len medzi pokrstenými osobami, Tridentský koncil de facto zdôraznil aj nutnosť vedenia kníh pokrstených. Tým oficiálne odporúča vytvorenie matrik a s tým spojenú aj istú petrifikáciu mien.¹⁴

B. Úradné ustaľovanie mien počas vlády Jozefa II. (koniec 18. stor.). „První předpisy vyžadující důsledné užívání dědičných příjmení vznikly až v souvislosti s úpravami vedení matrik v letech 1772 a 1779 a za dovršení těchto snah lze považovat císařský patent Josefa II. z 1. listopadu 1786, který nařizuje obyvatelům dědičných zemí přijmout stálá příjmení“ (Spáčilová 2017, s. 185-186).

---

¹⁴ Matričné zápisy však v rámci cirkvi existujú už pred týmto obdobím. Napríklad isté odporúčania o zápise pokrstených sa objavujú už pri druhom Lateránskom koncile (1139). V Uhorsku sa na základe podnetov Veszprémskej synody (1515) mali viesť záznamy/knihy so zapismi mien pokrstených, mien ich rodičov, mien krstných rodičov, dňom a rokom pokrstenia. Knihy mali byť uložené v kostole, no napriek nariadeniu sa dané odporúčanie spočiatku dodržiavalo len sporadicky.

Nepochybne by sme k týmto dvom faktorom mohli pripočítať i samotnú kristianizáciu obyvateľstva na našom území vo veľkomoravskom období a s ňou spojený aspoň čiastočný vplyv na presadzovanie kresťanských mien na úkor mien predkresťanských, prípadne tiež kolonizačné vlny (napr. nemecké), ktoré so sebou prinášajú spektrum „nových“ mien, ktoré sa stávajú módnym a začínajú sa šíriť aj medzi domácim obyvateľstvom.

4. Analýza antroponým v textoch testamentov

Viackrát sme už naznačili, že sa v rámci našej analýzy pokúsime skúmať osobné mená zachytené v ľubovníanskych testamentoch. Vo všetkých skúmaných textoch sa vyskytuje približne 1072 antroponým.¹⁵ Ide však o relatívny počet, pretože v jednotlivých testamentoch možno zaznamenať pomerne vysoký index opakovania rodných mien a priezvisk, keď sa napr. meno Ján (Jan/Jan) v testamente Gertrúdy Lackovej (Marcinová – Žarnovský 2016, s. 200-206) vyskytuje až osemnásťkrát striedavo referujúc na manžela i syna testátorky a z hľadiska štruktúry väčšiny publikovaných testamentov sa zas v rámci záverečnej formuly opakujú tie isté mená svedkov/mestských prísazných, richtára a pisára.

4.1 Rodné/krstné mená

Podľa Milana Majtana (1998) môžeme z hľadiska výskytu a podoby rodných mien na našom území uvažovať o období slovanských predkresťanských mien a období nástupu kresťanských mien. Zmena, logicky, súvisela s kristianizačnými misiami na historickom území Slovenska, no samotný prechod z jedného systému do druhého trval niekoľko storočí. Podľa Jana Stanisława Bystroña v období kristianizácie si krstenc sám nemohol zvoliť meno a pri krste mu ho určil krstiaci: „Bardzo ważnym czynnikiem, wpływającym na wybór imienia, jest duchowieństwo. Pierwotne, zbiorowe chrzty nadawały całym grupom konwertytów imiona według wyboru chrzczących; z czasem dopiero, gdy imiona chrześcijańskie weszły w powszechnie, codzienne użycie i gdy

---

¹⁵ Do celkového počtu sme nerátali mená, ktoré sa neviazali na osoby vystupujúce ako súčasť obsahu testamentu, ale referovali na svätých, napr. Panna Mária, ružencový spolok sv. Anny, kostol sv. Mikuláša, kaplnka sv. Rocha a pod.

zaczęto zwracać tu uwagę na tradycję rodzinną (czy także i specjalne kultury), uzyskali rodzice wpływ na wybór imienia”¹⁶ (Bystron 1938, s. 31).

Informácie o slovanských predkresťanských menách získavame predovšetkým zo zápisov mien na margináliách Cividalského evanjeliára¹⁷ alebo z pamiatky, pochádzajúcej z roku 871 a opisujúcej vysviacku Pribinovho kostola na Blatenskom jazere.

„Prijatie kresťanstva spôsobilo prelom v dávaní mien, hoci prví kresťania nevenovali menám osobitnú pozornosť a ponechávali si zo začiatku staré domáce obyčaje. Až neskôr cirkev začala vyžadovať, aby deti dostávali pri krste mená biblických osôb a svätých“ (Majtán 1998, s. 12). V tomto čase sa rozširuje inventár rodných/krstných mien a medzi pôvodnými predkresťanskými a novými kresťanskými menami vzniká isté napätie. V neskoršom období sa kresťanské mená dostávajú čoraz viac do popredia, ponúkajúc paletu staro- a novozákonných mien, ale aj mien svätých rímskeho, gréckeho, západoeurópskeho a východného (byzantského) pôvodu.

Ako sme už konštatovali, charakter mien na našom území ovplyvnil aj príchod nemeckého obyvateľstva a ich usadenie v mestách, preto rozšírenie nemeckých mien môžeme v období po 13. storočí badať predovšetkým medzi mešťanmi.

Ďalšou zmenou v charaktere rodných/krstných mien na našom území bol nástup reformácie a s tým spojená istá „polarizácia“ mien, keďže protestanti sa začali orientovať na starozákonné mená (Ábel, Abrahám, Adam, Daniel, Dávid, Eliáš, Izák, Jakub, Jonáš, Samuel, Tobiáš, Eva, Judita a pod.) a naopak katolíci preferovali novozákonné mená (Ján, Lukáš,

¹⁶ Veľmi dôležitým faktorom ovplyvňujúcim voľbu mena je duchovenstvo. Počas prvotných kolektívnych krstov dostali celé skupiny konvertitov mená podľa voľby krstiteľov a až neskôr, keď sa kresťanské mená stali bežnými, každodenne používanými a pozornosť sa začala venovať rodinnej tradícii (alebo tiež zvláštnym kultom), rodičia získali vplyv na výber mena. – voľný preklad P. K.

¹⁷ Cividalský evanjeliár pochádza pravdepodobne z niektorého severotalianskeho kláštora a od 6. do 8. storočia sa doň na voľné miesta na okrajoch strán vpisovali rôzne liturgické poznámky. Od konca 8. do konca 10. storočia tu boli zapisované mená návštevníkov či pútnikov (alebo tých, za ktorých sa púť obetovala). Z celkového počtu 377 slovanských mien, až 276 vykazuje západoslovanské znaky, resp. sa predpokladá, že patrili obyvateľom Veľkej Moravy. Medzi zapísanými menami sa nachádza napr. Svätopluk (*szuentiepulc*), Svätožizňa (*szuentezizna*), Rastislav (*rastislao*), Pribina (*priuinna*), Koceľ (*quocili*) a iné.

Marek, Matúš, Ondrej, Pavol, Peter, Magdaléna, Alžbeta a pod.), resp. mená svätcov, ktoré často podliehali akémusi módnemu trendu, vyplývajúcemu z popularity daného svätca (v staršej fáze boli populárne napr. mená Benedikt, Blažej, Gregor, Martin, Mikuláš, Štefan, Katarína, Barbora, Dorota a pod. a po 17. stor. sa stávajú obľúbenými Anton, Gašpar, Karol, Krištof, Jozef, Ignác, František, Mária, Zuzana, Helena, Antónia a pod.) (Majtán 1998).

V istom čase sa v rámci rodiny začína realizovať „dedenie“ rodného/krstného mena po otcovi, dedovi a pod., hoci naopak v starších tradíciách sa tradovala povera, že ak dieťa dostane meno po mŕtvom príbuznom, môže to spôsobiť jeho predčasnú smrť. „Skoro powtarzano w rodzinie imiona ojca, dziada itd, przeto łatwo stworzyła się tradycja pewnych imion w rodzinie. Nie są to oczywiście dawne imiona rodowe, [...] jest to jedynie zwyczaj używania pewnych imion, których używały już poprzednie pokolenia, przy czem czasami dochowały się w ten sposób w niektórych rodzinach imiona, które przestały być już naogół używane”¹⁸ (Bystroń 1938, s. 27).

Od spomínaného 13. a 14. storočia sa rodné/krstné meno stáva súčasťou dvojmennej sústavy. Spočiatku rodné meno fungovalo ako základný stabilný identifikátor nositeľa, prímeno sa mohlo počas života nositeľa meniť a spočiatku nebolo dedičné, od 18. storočia však na seba preberá funkciu základného identifikátora „nemenná“ a dedičná podoba priezviska a rodné/krstné meno sa naopak stáva iba jeho špecifikátorom.

Rodné/krstné meno môžeme podľa Jany Pleskalovej charakterizovať ako „jméno nedědičné, které se na územích s vícejmennou antroponymickou soustavou volí každému jedinci jako dodatečné jméno k zděděnému příjmení, tj. rodinnému jménu. Rodné jméno má úřední, oficiální charakter a spolu s příjmením vytváří dvoučlenné oficiální osobní jméno, které nemůže být libovolně měněno. Starší termín křestní jméno se původně užíval v křesťanských církvích, protože se jméno dávalo při křestním obřadu, byl však používán i pro jedince nekřtěné. Proto byl

---

¹⁸ Keďže v rodine sa opakovali mená otca, starého otca atď., ľahko sa v rodine rozvinula tradícia určitých mien. Samozrejme, nejde o staré priezviská, [...] je to iba prax používania určitých mien, ktoré už používali predchádzajúce generácie, a niekedy to je spôsob, akým sa v niektorých rodinách udržali mená, ktoré sa už všeobecne nepoužívajú. – voľný preklad P. K.

v Československu po r. 1950, kedy začaly oficiálne fungovať len matriky civilné, zaveden termín rodné meno, tj. meno zapsané po zrode“ (Pleskalová 2014, s. 21).

Pri analýze rodných mien v knihe testamentov zo Starej Ľubovne sa primárne zameriame na tri javy – variantnosť, frekvenciu a pôvod rodných mien.

4.1.1 Variantnosť zápisu rodných mien v analyzovaných textoch

Variantnosť zápisu alebo samotnej podoby rodného mena zachyteného v textoch testamentov môže byť spôsobená dvoma faktormi:

- A.** Prvým je nestabilita súdobej ortografickej sústavy, ktorá sa prejavuje absenciou pevnejšej pravopisnej normy. Z toho dôvodu sa v textoch môžeme stretnúť s rôznymi variantmi zápisu toho istého mena, napr.:

Mužské rodné/krstné mená:

Pri mene **Jan/Ján**¹⁹ sa v textoch realizuje tvar *Jan*, ale aj podoba s nosovkou *Jan*.

Meno **Eliasz/Eliáš** je zapisované ako *Eliass*, *Eliassa*, *Eliasz* i *Eliasz* a v jednom prípade aj *Elis*, čo však môžeme vnímať len ako chybu pisára.

Meno **Juraj** v poľskej podobe ako **Jerzy** je realizované ako *Jerzy* i *Jerzy*, pričom pri skloňovaní sa v D sg. v tom istom texte (*Testament Michala Szmaisza*: Marcinová – Źarnovský 2016, s. 58-64) vyskytuje tvar *Jerzemu* aj *Jerzemu*.

Meno **Stanisław/Stanislav** sa líši predovšetkým z hľadiska zápisu mäkkosti **n/ń** a grafémy **l/ł**: *Stańislaw* – *Stanislaw*.

Meno **Tomasz/Tomáš** je v textoch zapísané ako *Thomus*, *Tomusa*, *Tomasza*, *Tomasza*, *Tomass* – ortografická variantnosť sa teda prejavuje nie len pri písaní grafémy **š** (= **s**, **ss**, **sz**, **sź**), ale výnimočne aj v prítomnosti **h** po graféme **t**, resp. variáciou vokálov **a/u**.

Meno **Franciszek/František** má podoby *Francysska*, *Franciska*, *Franciszka*, *Franciszek*, *Franczyszka* – opäť sú tu najvýraznejšie

¹⁹ V prípade odlišných slovenských a poľských podôb rodných mien uvádzame, z hľadiska celkového poľského charakteru analyzovaných textov, na prvom mieste poľskú podobu daného mena.

rozdiely pri písaní **ś** (= **s**, **ss**, **sz**), ale aj **ć** (= **c+i**, **cz**), v spojitosti so zápisom zložky **cz** sa vyskytuje aj zápis grafémy **y**.

Meno **Marcin/Martin** má menšie množstvo variácií *Marcin*, *Marcyn*, *Marćin*, ide teda o zápis hlásky **ć** ako **c+i**, resp. **ć+i** a výnimočne sa v pozícii náležitej grafémy **i** vyskytuje **y**. V jednom z testamentov (*Tesament Valentína Kasperkowicza*: Marcinová – Źarnovský 2016, s. 352 – 364) sa popri podobe *Marcin* vyskytuje aj podoba *Mertyn* (*Mertynowi*).

Meno **Tobiasz/Tobiáš** je realizované najčastejšie ako *Thobiassa*, *Thobias*, *Thobiasza* a menej často ako *Tobias*, *Tobiassu*. Opätovne sa variantnosť týka zápisu mäkkosti **ś** (= **s**, **ss**, **sz**), ale aj prítomnosťou **h** po graféme **t**.

Meno **Wojciech/Vojtech** má v textoch viacero podôb: *Wojciecha*, no častejšie *Woyciech*, *Woyćiecha*, okrem odlišností v zápise mäkkosti hlásky **ć** je tu výrazný rozdiel v zápise hlásky **j**, teda pomocou grafémy **j** alebo **y**.

Meno **Jacek** sa vyskytuje len v dvoch variantoch *Jacka*, *Jackowi* a *Jaczka*.

Meno **Pawel/Pavol** nemá v textoch výraznejšie odchýlky. Ide o tvary zápisu *Pawel*, *Pawła* a iba v jednom prípade absentuje zápis grafémy **l**, t. j. ako *Pawel*, čo však z hľadiska frekvencie možno chápať iba ako chybu pisára. Rovnako ojedinelý je aj zápis grafémy **v** (náležité by malo byť **w**) – (*Pavłowi*), ktorý tiež vnímame len ako chybu.

Meno **Andrzej/Andrej** je realizované v podobe *Andrżeiowi*, *Andrzeia*, *Andrzej*, *Andrzey*, ale aj *Jendrżeiowi*. Variantnosť sa teda realizuje pri zápise **rz** (= **rz**, **rż**), zápise hlásky **j** (= **i**, **j**, **y**), ale aj v samotnej podobe mena (*Andrzej/Jędrzej*).

Meno **Krzysztof/Krištof** má podoby *Krzysstofie*, *Krzysstoffa*, *Krzysstoff*, ale aj *Krysstoff*, *Kristofa*. Zmeny sa týkajú zápisu **rz** (= **rz**, **r**), **ś** (= **ss**, **s**), ale aj grafémy **y**.

Relatívne bez zmien je zapísané meno **Jakub** – *Jakub*, *Jakuba*, *Jakubowi*.

Meno **Michał/Michal** taktiež nevykazuje žiadne varianty zápisu *Michała*, *Michała*, *Michałowi*.

Ani meno **Walenty/Valent** nemá v texte iné varianty okrem podoby *Walenty*, *Walentego* a len výnimočne (2x) *Valentemu*.

Meno **Pankracy/Pankrás** sa vyskytuje v tvare *Pongracz*, resp. *Pongratz*.

Meno **Mikołaj/Mikuláš** sa v texte väčšinou líši len zápisom hlásky **j** (= **j**, **i**) *Mikołajowi*, *Mikolaiowi*.

Ženské rodné/krstné mená:

Meno **Zofia/Žofia/Sofia** má v analyzovaných textoch pomerne pestrý spôsob zápisu *Zophiiey*, *Zophyia*, *Zophia*, *Zophya*, *Zophyey*, ale aj *Zofiią*, *Zofiiey*, *Zofhiey*, *Zoffiey*. Rozdiely sú teda v zápise hlásky **f** (= **ph**, **f**, **ff**, **fh**), ale aj v hiáte **i+a** (= **ya**, **ia**, **ia**).

Meno **Zuzanna/Zuzana** má podoby *Zusanną*, *Zusanny*, no častejšie *Zuzanne*, *Zuzanny*, *Zuzannie*, *Zuzanie*.

Podobne ako v prípade mena *Andrzej/Andrej/Jędrzej* je v dvoch podobách realizované meno **Agnieszka/Agnesa** – *Agnieszka*, *Agnieszke*, ale aj *Jagniesky*, *Jagniesce*, *Jagniesce*.

Meno **Marina/Marína** má v textoch výnimočne podobu *Marzyny*, no častejšie *Marina*, resp. *Marynie*, *Maryny*.

Meno **Elżbieta/Alžbeta** sa vyskytuje v tvare *Elzbieta*, *Elzbietę*, *Elzbiecie*, *Elzbiety*, rozdiel sa teda prejavuje len pri zápise hlásky **ż** (= **z**, **ż**).

Bezo zmien, resp. len s malými odchýlkami sa v testamentoch vyskytujú mena **Magdalena/Magdaléna** (*Magdaleńie*, *Magdaleńie*, *Magdalenie*), **Regina/Regína** (*Regina*, *Reginy*), **Dorota** (*Doroćie*, *Dorocie*), **Anna** (*Annę*, *Anna*, *Anny*, *Annie*), **Helena** (*Helena*, *Helenę*), **Małgorzata/Margaréte/Margita** (*Małgorżęta*, *Małgorżęcie*, *Małgorżenti*), **Ewa/Eva** (*Ewa*, *Ewie*).

B. Druhým faktorom spôsobujúcim variantnosť zápisov mien, je vzťah dvoch alebo viacerých jazykov, ktoré môžu byť aj funkčne diferencované, napríklad latinčina ↔ poľština, nemčina a maďarčina ↔ poľština alebo poľština ↔ slovenčina.

K takémuto typu variantnosti dochádza predovšetkým v latinských prípiskoch,²⁰ kde pisár prekladá konkrétne meno do latinčiny, či zapisuje

²⁰ Napr. „*Dla lepszej pewności p. executorowie testamentu tego y z małzonką nieboszykawką starali sie o lepszą roboracya. Actum in curia n(ost)ra Lublo(vie)*.”

mená účastníkov konania v latinizovanej podobe.²¹ Aj v týchto prípadoch však možno nájsť okrem jazykovej i pravopisnú variantnosť uplatňovanú pri zápise mien, napr. *Paulo/Paulus/Pauli/Paul – Paweł, Mathiass/Matthias – Maćiej, Joannis/Joanne – Jan, Stephan/Stephano – Stefan, Georgio/Georgius – Jerzy, Stanislao/Stanislao/Stanislaus – Stanislaw, Jacobo – Jakub, Balthasarum/Balthasari – Balcer, Michaele/Michaeli – Michał, Walentinus/Walentino – Walent, Martino/Martinus – Marcin, Pangratius – Pongracz, Francissko – Franciszek, Dorothea – Dorota, Catharina – Katarzyna*. Výnimočne sa vyskytuje aj dvojtvar vo vzťahu nemčina ↔ poľština (*Hans – Jan*), resp. maďarčina ↔ poľština (*Istfan/Isstfan – Stefan, Janosz – Jan, Diordia*²² – *Jerzy*). Zaujímavé sú slovenské vplyvy pri zápise mien, napríklad v prípade rodného mena **Juraj** sa popri inštitucionalizovanej poľskej podobe *Jerzy* vyskytujú aj tvary *Jurko, Jurass, Juras, Jurkowi, Jurka*.

Vo vzťahu k ortografickej alebo inojazykovej variantnosti antroponým, vyskytujúcich sa v skúmaných textoch, možno uvažovať aj o antroponymickom registri (sociálnej) skupiny, ktorý, ako ho vymedzuje Jaromír Krško, „predstavuje súčet všetkých prekrývajúcich sa subregistrov členov tejto skupiny, v zjednodušenom pohľade hovoríme o súbore všetkých podôb antroponým používaných skupinou na označenie členov tejto skupiny“ (Krško 2014, s. 124). V tom prípade však nejde len o vzťah úradné meno – hypokoristikum – prezývka, ale aj o vzťahy, ktoré sú spôsobené istou diglosiou spoločnosti (latinčina ↔ domáci jazyk, resp. poľština ↔ slovenčina), ale aj obmedzenou, no tvoriacou sa normou dobového jazyka.

Anno et die quo supra. Praesentibus d(omi)no Stanislao Tarapatkowicz, d(omi)no Jacobo Istwanczyk, d(omi)no Joanne Paczolt. mpp“ (Marcinová – Žarnovský 2016, s. 162).

²¹ Latinčina sa po zániku Veľkej Moravy a vzniku Uhorského kráľovstva stáva celospoločenským jazykom, ktorý sa používal predovšetkým ako jazyk liturgie, literatúry a administratívno-právnych písomností. „Latinčina sa používala aj ako jazyk štátnej správy. [...] Pre vývin domáceho jazyka majú tieto písomnosti (napr. dekréty, majetkové súpisy a právne texty – doplnil P. K.) význam preto, lebo podľa ich vzoru sa potom tvorili písomnosti v domacom jazyku“ (Pauliny 1983, s. 52 a 54).

²² Správne by malo byť *György*.

V tomto prípade možno spomenúť aj termín onymická scéna, ktorý Vincent Blanár definuje ako „súbor všetkých jestvujúcich formálnych a obsahových variantov a synonym používaných v rozličných komunikačných situáciách na označenie tohože denotátu“ (Blanár 1996, s. 26). Prípadne termín onymická situácia, ktorú podľa Milana Majtána charakterizuje „v priestore a čase existujúca koexistencia foriem, variantov vlastného mena alebo vlastných mien pri pomenovaní jedného denotátu v rozličných komunikačných sférach a okolnostiach pomenovania. Konkrétnu onymickú situáciu predstavuje vlastné meno (variant vlastného mena) a komunikačná sféra, okolnosti, v ktorých vzniklo, resp. v ktorých sa používa“ (Majtán 1996, s. 8).

Práve nami opísaná variantnosť je výsledkom, resp. dôsledkom spomínanej onymickej scény či onymickej situácie.

Zaujímavosťou zápisu rodných/krstných mien v analyzovaných testamentoch je ich občasná domácka, hypokoristická podoba.²³ Z hľadiska oficiálneho charakteru administratívneho dokumentu by sme skôr očakávali výskyt inštitucionalizovanej podoby osobného/rodného/krstného mena, teda podobu mena akou bola osoba zapísaná v matrike. O vzťahu oficiálneho (úradného) a neoficiálneho mena Vincent Blanár uvažuje, ako o jednom zo základných pragmatických príznakov propria: „Tento príznak umožňuje odlíšiť úradné a neúradné (živé) pomenovanie, presnejšie: úradné onymické sústavy (systémy), ktorých základná podoba je písaná, a sústavy, ktorých fungovanie patrí do okruhu ústneho poloúradného a súkromného styku. Medzi úradným a neúradným pomenovaním sa nachádza široké spektrum polooficiálneho fungovania osobného mena v rozmanitých pomenovacích situáciách“ (Blanár 2008, s. 29). Z tohto hľadiska by sme teda v rámci oficiálneho, úradného kontaktu očakávali, spomínanú, inklináciu k uvádzaniu oficiálnych podôb rodných mien. Využitie hypokoristických tvarov si v skúmaných textoch vysvetľujeme

²³ „Hypokoristikum je expresivní obměna neutrálního jména (tj. vlastního jména, ojedinele apelativa) v neoficiálním prostředí, např. *Eva – Evička* [...]. Na rozdíl od neutrálních antroponym plní hypokoristika vedle základních onymických funkcí (pojmenovací a identifikační, individualizační) ještě funkci expresivní“ (Pleskalová 2014, s. 26). V našej lingvistike sú obvykle za hypokoristika považované domácke, maznavé, zdobnené obmeny neutrálnych vlastných mien využívaných v dôvernom, neoficiálnom (rodinnom, priateľskom) prostredí.

bud' emocionálnym vzťahom testátora/testátorky k dedičom – dcére/synovi alebo k vnúčatám, ktorých touto domáckou podobou mena označuje, prípadne vplyvom vžitého spôsobu označenia, z ktorého sa stráca emocionalita, ale slúži hlavne ako dištinktívny prvok, rozlišujúci dvoch a viacerých nositeľov identického mena, napr. otec – syn.

V analyzovaných testamentoch sme našli hypokoristické tvary vytvorené z mužských i ženských rodných mien: *Marynka* ← *Maryna*, *Dorusia/Dorotka* ← *Dorota*, *Zosia/Zofka* ← *Zophia/Zofia*, *Staśio* ← *Stanisław*, *Stephus/Stepfus/Stephek* ← *Stefan*, *Władys* ← *Władysław*, *Salomeyka/Salomeika* ← *Salomeia*, *Antusz* ← *Antoni*, *Zuska* ← *Zuzanna*, *Kasia* ← *Katarzyna*, *Maryanka* ← *Maryanna*, *Hanusia* ← *Hanna*.

4.1.2 Frekvencia výskytu rodných mien v analyzovaných textoch

Z hľadiska frekvencie výskytu rodných mien v skúmaných testamentoch možno konštatovať, že, aj keď budeme pri počítaní ignorovať spomínaný vysoký index opakovania spôsobeného repetíciou mena testátora či svedkov, prisázných a pisára, najčastejšie sa v textoch z mužských mien vyskytujú mená Ján, Jakub a Martin.

Jan/Ján (výskyt cca 104x) – pôvodne starozákonné meno odvodené od mena *Jochanán* s významom „Boh je milostivý“.²⁴

Jakub (cca 83x) – pôvodne hebrejské meno *Jakagóbh* znamená „držiaci sa za päť“, resp. „druhorodený“.

Marcin/Martin (cca 60x) – pochádza z latinského *Martinus* „zasvätený Marsovi“ a prenesene „bojovný“.

Jerzy/Juraj (cca 49x) – z gréckeho *Georgius* „roľník“, resp. zo staroslovenčiny *юркуи* „vrtký, obratný“.

Michal/Michal (cca 34x) – pôvodne hebrejské meno *Michaél* znamená „kto je ako Boh?“, „Bohu podobný“.

Pawel/Pavol (cca 30x) – pochádza z latinského *paulus*, čo znamená „malý“, prenesene aj „skromný“.

Walenty/Valent (cca 24x) – z lat. *Valentinus*, čo má pôvod v latinskom slove *valens* s významom „silný“, „zdravý“.

²⁴ Pri výklade rodných/krstných mien vychádzame predovšetkým z publikácie Majtan – Považaj 1998.

Andrzej/Jędrzej/Andrej (cca 24x) + **Andreas/Andráš** (cca 13x) – novozákonné meno pochádzajúce z gréckeho mena *Andreas* vo význame „mužný“, „statný“, „odvážny“.

Stanislaw/Stanislav (cca 18x) – má slovanský pôvod s významom „upevni slávu“, resp. „staň sa slávnym (bojovníkom)“.

Franciszek/František (cca 18x) – svätecké meno z talianskej podoby *Francesco*, znamená *malý Francúz, Francúzik*.

Wojciech/Vojtech (cca 17x) – slovanský pôvod s významom „tešiteľ voja/vojska“, „útecha vojska“.

Tomasz/Tomáš (cca 16x) – novozákonné meno, pôvod má v hebrejskom slove *teóma* s významom „dvojča“, resp. „jeden z dvojčiat“.

Eliasz/Eliáš (cca 15x) – starozákonné meno z hebrejského *Elijáhu* s významom „môj Boh je Jehova“.

Stefan/Štefan (cca 12x) – pôvod má v gréckom *Stephanos*, čo znamená „veniec víťaza“, „víťaz“.

Baltazar/Baltazár (cca 11x) – novozákonné meno z hebrejského *Béltšáccár* a to z babylonského *Balát-šar-ussur* – „(boh) Baal ochraňuj kráľa“.

Jacek (cca 9x) – odvodené od *Hyacint* – z gréckeho *Hyakinthos* „hyacint“.

Krzystof/Krištof (cca 8x) – pochádza z gréckeho *Christoforos*, čo značí „nesúci Krista“.

Pankracy/Pankrác (cca 8x) – z gréckeho *pankratés* s významom „všemocný“, „vševládny“.

Piotr/Peter (cca 5x) – pôvod má v gréckom slove *Petros* s významom „skala“ alebo „kameň“ – „pevný ako skala“.

Mikolaj/Mikuláš (cca 5x) – z gréckeho *Nikoláos* značiace „víťaziaci medzi ľuďmi“, „víťaz“.

Laurenty/Vavrinec (cca 5x) – vzniklo z latinského *Laurentius* „pochádzajúci z mesta Laurentum (Lorento)“, ktorého názov vznikol zo slova *laurus*, t. j. „vavrín“, prenesene aj „víťazstvo“.

Szymon/Šimon (cca 4x) – novozákonné meno z hebrejčiny *Šimhón* s významom „počúvajúci“, „načúvajúci“, ale aj „Boh vyslyšal“.

Kasper/Gašpar (cca 4x) – novozákonné orientálne meno s pôvodným významom „nesúci poklad“, „nosič pokladu“.

Wladysław/Vladislav (cca 3x) – pôvodom slovanské meno značiace „oslavujúci vládu/moc“, „slávny vládca“.

Adam (1x) – meno je hebrejského pôvodu zo slova *hádám*, čo znamená „prst“, „zem“, „človek z hlíny“.

V porovnaní s mužským rodnými/krstnými menami je ženských rodných/krstných mien v texte testamentov menej, čo v tomto prípade nie je spôsobené nižším počtom testátoriek (spomedzi všetkých závetcov je až 20 žien), ide skôr o to, že majetok sa primárne presúval na mužských dedičov, v prípade vydatých žien na ich manželov. Nižšia frekvencia ženských rodných/krstných mien je tiež motivovaná absenciou žien v pozícii svedkov a samozrejme nemožnosťou pôsobenia žien v spoločenských funkciách (napr. richtár, prisazný a pisár).

V prvej trojici najfrekventovanejších ženských mien sa nachádzajú mená Žofia, Anna a Zuzana.

Zofia/Žofia (cca 22x) – má pôvod v gréčtine zo *sophia* a znamená „múdrost“.

Anna (cca 21x) – novozákonné meno hebrejského pôvodu, odvodené od slova *Channá(h)* t. j. „milosť“, s významom „milá“, „milostná“.

Zuzanna/Zuzana (cca 20x) – meno pochádza z hebrejského *šóšanna(h)* s významom „ľalia“, „lotos“ (vodná ľalia).

Katarzyna/Katarína (cca 14x) – pôvod má v gréckom slove *katharos* s významom „čistý“, „mravný“.

Maryna/Marína (cca 14x) – môže ísť o domácku podobu mena Mária, resp. pochádza z latinského *marina* – „morská“.

Małgorzata/Margaréta (cca 12x) – odvodené od latinského *margarita* s významom „perla“.

Salomea/Saloma (cca 9x) – starozákonné meno z hebrejského *šalom* (v gréčtine Sálomé) s významom „mier“, „pokoj“.

Ewa/Eva (cca 9x) – pôvod má v hebrejčine, *Chavvá(h)*, *Havvá(h)* a znamená „živá“ alebo prenesene „matka života“.

Hana/Hanna (cca 9x) – variant mena Anna.

Dorota (cca 8x) – pôvod je v gréckom mene *Dórotheos*, ktoré znamená „Boží dar“.

Elžbieta/Alžbeta (cca 7x) – zo staršieho Elizabeta, ide o novozákonné meno z hebrejského *Elišebah*, *Elišewah*, t. j. „Bohu zasvätená“.

Marianna/Mariana (cca 6x) – odvodené od latinského *Marianus* „patriaci rímskemu rodu Mariovcov (*Marius*)“ alebo od „mariánsky“ t. j. „zasvätený Panne Márii“.

Agnieszka/Agnesa/Agneša (cca 6x) – z gréckeho *fagné*, čo značí „čistá“, „nevinná“, „nepoškvrnená“.

Regina/Regína (cca 5x) – pochádza z latinského *regina*, teda „kráľovná“.

Helena (cca 5x) – odvodené od gréckeho *helene*, t. j. „fakľá“, „svetlo“.

Magdalena/Magdaléna (cca 4x) – novozákonné meno z latinského tvaru *Magdalena*, teda „pochádzajúca z palestínskeho mesta Magdala“ (hebrejské *magdala* značí „veža“).

Judita (1x) – starozákonné meno z hebrejského *Jehúdith* s významom „žena z Judey“, „Židovka“.

Zaujímavý je výskyt ženského rodného mena *Cichowlaska* – „*Item siostrom Symonowey Gallowey y Cichowlascze dano posciel, poszwy dwie, przescieradlo lniane.*“ (*Testament Kataríny Malchrowej*: Marcinová – Žarnovský 2016, s. 144-150). Ako rodné meno sa v testamente objavuje dvakrát, hoci v súčasnosti sa v poľštine vyskytuje skôr ako priezvisko Cichowlas/Cichowlaz a Irena Mytnik ho hodnotí ako kompozitum, „[n]aležaly do rzadko wykorzystywanych środków identyfikacyjnych“ (Mytnik 2019, s. 188).

Medzi uvádzanými antroponymami chýbajú rodné mená Maria/Mária a Józef/Jozef. Milan Majtán tento fakt vysvetľuje istým tabu, ktoré bolo až do 17. storočia na dané mená uvalené: „rozšírili sa až v období protireformácie a v katolíckych oblastiach sa rýchlo dostali v rebríčkoch najpoužívanejších mien na prvé miesta.“ (Majtán – Považaj 1998, s. 15). Napriek tomu, že analyzované texty testamentov pochádzajú už z druhej polovice 17. a prvej polovice 18. storočia, spomínané mená do nomenklatúry ešte, pravdepodobne, neprenikli.

4.1.3 Ak by sme porovnali súpis a frekvenciu rodných/krstných mien, vyskytujúcich sa v nami analyzovaných testamentoch s iným súpismi pochádzajúcimi z rovnakého obdobia, zistíme, že diapazón dobových rodných/krstných mien je veľmi podobný. Napríklad Milan Majtán uvádza, že v 18. storočí boli v Trnave „najobľúbenejšie chlapčenské mená *Ján, Juraj, Michal, Jozef, František*, dievčenské *Mária, Anna, Katarína, Alžbeta, Judita*“ (Majtán – Považaj 1998, s. 22). Kinga Banderowicz zas ponúka frekvenciu mien obyvateľov Poznane v 17. storočí a podľa autorky medzi najfrekventovanejšie mužské mená zachytené v skúmanom dokumente *Acta spectabilis domoni advocati civitatis Posnaniae annorum 1601 et 1602 gesta atque conscripta* (Akta súdu wójtowskiego z lat 1601 i 1602) patrili:

Jan/Iwan (123+2x), Marcin (56x), Mateusz (50x), Albert (48x), Jakub (43x), Andrzej (42x), Stanisław (41x), Jerzy (30x), Grzegorz (27x), Łukasz (24x), Piotr (24x), Kasper (23x), Paweł (23x), Bartłomiej (21x) Krzysztof (21x), Szymon (20x), Laurenty (18x), Mikołaj/Klaus (18x), Walenty (17x), Adam (16x).

Ženské mená boli, podobne ako v našom dokumente, zriedkavejšie a najčastejšie medzi nimi figurovali mená:

Anna (52x), Regina (33x), Agnieszka (27x), Jadwiga (25x), Katarzyna (25x), Zofia (23x), Elżbieta (21x), Małgorzata (18x), Barbara (16x), Ewa (15x), Dorota (8x), Magdalena (7x), Łucja (6x), Apolonia (4x), Gertruda (4x), Helena (4x), Urszula (3x), Justyna (2x), Anastazja (1x), Bartłomieja (1x). (Banderowicz 2009).

Len na konfrontáciu, na základe štúdie Jaromíra Krška, uvádzame najfrekventovanejšie mužské a ženské rodné/krstné mená, vyskytujúce sa na Slovensku v ostatnom období: „Najfrekventovanejšie mená odrážajú históriu popularity mien za posledných 60 až 70 rokov. Po 2. svetovej vojne (dnešná generácia 50-ročných) pretrvávalo pomenúvanie po rodičoch. Obľúbene biblické mena (*Ján, Jozef, Peter, Štefan, Michal, Martin, Mária, Anna, Zuzana, Katarína, Eva* atď.) sa zachovávali. V 60-tych a 70-tych rokoch (dnešní 30- až 40-roční) nastala celosvetová fáza uvoľnenia, Československo sa snažilo otvoriť na Západ. Tieto javy ovplyvnili aj výber mien pre deti – začali sa používať mena prevzaté z latinčiny, gréčtiny a francúzštiny – *Dominik, Filip, Erik, Róbert, Kristián, Monika, Natália*,

Patrícia, Claudia/Klaudia, Alexandra, Jeanette/Žaneta atď.“ (Krško 2001, s. 17). Medzi desať najčastejších mužských mien v rokoch 1995 – 2000 patrili: Ján, Jozef, Peter, Štefan, Milan, Michal, Miroslav, František, Ladislav, Martin a spomedzi ženských mien to boli: Mária, Anna, Zuzana, Helena, Katarína, Eva, Jana, Alžbeta, Margita, Marta (Krško 200).

Paweł Swoboda vo svojej štúdií zas uvádza najfrekvencovanejšie mená, ktoré sa vyskytovali v Poľsku od roku 1995 do roku 2010. Z mužských mien to boli: Jakub, Mateusz, Kacper, Michał, Dawid, Kamil, Patryk, Szymon, Piotr, Bartosz a medzi ženské patrili: Julia, Aleksandra, Natalia, Wiktoria, Karolina, Zuzanna, Weronika, Oliwia, Klaudia, Anna (Swoboda 2013, s. 23 a 29).²⁵

Ako z uvedeného vyplýva, z hľadiska frekvencie rodných mien, vyskytujúcich sa v analyzovaných testamentov zo Starej Ľubovne a súčasťou situáciu možno nájsť isté paralely, a hoci vyber mien často ovplyvňovali rôzne zvyky, tradície, resp. móda, zdá sa, že jadro sústavy rodných/krstných mien zostáva viac-menej stabilné.

4.2 Priezviská

Priezvisko predstavuje, podľa Vincenta Blanára (2008), dedičný funkčný člen dvojmennej pomenovacej sústavy, ktorý vyjadruje príslušnosť k rodinnému celku a je základným (určeným) členom úradnej pomenovacej sústavy. V úradnom pomenovaní sa s priezviskom ako so základným členom pomenovacej jednotky spájajú príznaky dedičnosť a príbuzenský vzťah. Rovnako aj Pleskalová uvádza, že priezvisko je „[d]ědičné jméno rodiny tvořící zpravidla jeden z funkčních členů dvoujmenné nebo vicejmenné antroponymické soustavy“ (Pleskalová 2014, s. 21).

Ako sme už uviedli, prídomky, prímená či prezývky (ktoré sa neskôr mohli stať základom priezviska) sa v našom geospoločenskom prostredí začali vytvárať už v 13. storočí, no až od 15. storočia prímená/priezviská

²⁵ Podľa poľskej internetovej stránky *Cyfryzacja KPRM* sa aj v Poľsku v roku 2020 medzi najpopulárnejšími menami objavili podobné rodné/krstné mená. Do prvej desiatky najpopulárnejších mužských mien sa dostali Antoni, Jan, Jakub, Aleksander, Franciszek, Szymon, Filip, Mikołaj, Stanisław, Wojciech a zo ženských mien to boli Julia, Zuzanna, Zofia, Hanna, Maja, Lena, Alicja, Oliwia, Maria, Laura. [online]. Dostupné z: <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/znamy-najpopularniejsze-imiona>

nadobúdajú funkciu a podobu porovnateľnú so súčasným stavom, hoci v danom období ešte stále možno zaznamenať striedavé používanie viacerých priezvisk/prímen u jedného používateľa, „základnou časťou osobného mena bolo krstné meno, no aby bolo možné osobu presne identifikovať spomedzi nositeľov toho istého mena, prímeno sa stávalo nevyhnutnou súčasťou osobného mena“ (Majtán 2018, s. 7). Podľa Milana Majtána (2018) prvotné prímená, ktoré vznikali napríklad podľa názvu zamestnania, možno v ranej fáze používania len problematicky odlišiť od apelatív, označujúcich toto zamestnanie, pretože dané osoby aj obvykle vykonávali uvedené remeslo alebo povolanie. Z hľadiska svojej funkcie, t. j. presnejšie identifikovať pomenúvané osoby od iných osôb s rovnakým rodným/krstným menom, však možno už takéto prímená hodnotiť ako vlastné mená, hoci sa ich jazyková podoba menila podľa jazyka textu.

Prímená, ktoré sa neskôr transformovali do priezvisk, mohli vzniknúť na základe rôznych motivácií, viažucich sa k osobe ich nositeľa. Išlo napríklad o:

- a) zamestnanie alebo spoločenské zaradenie,
- b) príbuzenské zaradenie spolu s menom osoby alebo s menami osôb príbuzensky spätých, a to z tej istej alebo z druhej, tretej, ba i zo štvrtej generácie,
- c) rodovú alebo etnickú príslušnosť,
- d) názov miesta bydliska alebo sídla rodu,
- e) nejakú vlastnosť pomenúvanej osoby (Majtán 2018, s. 7).

Od 16. storočia, najmä však v 18. storočí prímená získavajú vlastnosť dedičnosť a, podľa Majtána (2018), už o nich možno uvažovať ako o skutočných priezviskách.²⁶

„Priezviská ako súčasť osobných mien nevznikli v čase ich kodifikácie, ich zrod a postupný vývin možno sledovať od stredoveku, povedzme od 13. storočia, a to i napriek tomu, že osobné mená 13. a 14. storočia mali podstatne inú podobu ako, povedzme, osobné mená 17. a 18. storočia. Rovnako postupne sa menilo aj postavenie prímen, od pomocnej, dopĺňajúcej súčasti osobných mien v nedeďičných prímenách

---

²⁶ „Ak terminologicky odlišujeme prímeno a priezvisko, je to predovšetkým so zreteľom na zákonnú kodifikáciu priezviska v období panovania Jozefa II.“ (Majtán 2018, s. 7).

prezývkového charakteru a v prímenách označujúcich zamestnanie alebo predchádzajúce bydlisko nositeľa, cez dedičné prímená, šľachtické rodové mená a prídomky k povinne dedičným priezviskám dnešného typu, ktoré sú základnou súčasťou súčasných osobných mien na Slovensku i v Európe“ (Majtán 2018, s. 7).

4.2.1 Variantnosť zápisu priezvisk v analyzovaných textoch

Podobne, ako to bolo v prípade rodných/krstných mien, sa aj priezviská, vyskytujúce v korpuse mien ľubovnianskych testamentov, vyznačujú variantnosťou, ktorá je spôsobená minimálne dvoma faktormi:

A. Prvým faktorom je aj v tomto prípade nedostatočne normovaná ortografická stránka textov, a tak sa stáva, že jednotlivé priezviská, dokonca aj v tom istom dokumente, môžu mať mierne odlišnú pravopisnú podobu, hoci variantnosť je, oproti zápisu rodných mien, oveľa nižšia, napr.:²⁷

Meno **Bokszait**²⁸ je zapisované aj ako *Bokssait*, *Bokszait*, *Bokssait*, *Bokszaita*.

Meno **Demek**²⁹ sa pravidelne objavuje v podobe *Demek*, *Demeka* a len v jednom prípade ako *Dimek*, čo možno vnímať iba ako chybu pisára.

Meno **Komnacki**³⁰ sa objavuje vo variante *Komnackiego* i *Komnaczkiego*. **Borusowicz**³¹ – *Borusowic* i *Borusowicz*.

²⁷ V prípade variantnosti tvarov priezvisk sa pokúšame rekonštruovať ich pravdepodobnú najrozšírenejšiu podobu na základe súčasného výskytu mena v Poľsku a na Slovensku. Výskyt konkrétneho priezviska v Poľsku uvádzame na základe internetovej stránky. [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl/> a na Slovensku podľa [online]. Dostupné z: Databázy priezvisk na Slovensku dostupnej na https://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html.

²⁸ V súčasnosti je v Poľsku rozšírenejšia podoba mena **Boksza** – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Goleniów, Warszawa, Tomaszów Mazowiecki. [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>, na Slovensku je rozšírená podoba *Bokšay*.

²⁹ V súčasnosti je v Poľsku rozšírenejšia podoba **Demko** – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Przemyśl, Lesko, Braniewo [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>. Na Slovensku sa vyskytuje aj podoba Priezvisko *Demek* v roku 1995 sa priezvisko vyskytovalo 79x na území 14 lokalít, z toho väčšinou v okolí Starej Ľubovne.

³⁰ **Komnacki** – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Studniska Dolne, Świeradów-Zdrój, Gaworzyce [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>.

³¹ V súčasnosti je v Poľsku rozšírenejšia podoba **Borusiewicz** – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Warszawa, Łomża, Szczuczyn. [online]. Dostupné z:

Gładecki³² – *Gładecki* i *Głodecki*,

Koneri³³ – *Konery* i *Koneri*,

Kowalski³⁴ – *Kowalsky* i *Kowalski*,

Nekel – *Nekel/Nekla* i *Nykela/Nykla*,

Oracz³⁵ – *Oracz* i *Orać*,

Pruszkowski³⁶ – *Pruszkowsky*, *Pruszkowski*, *Pruszkewsky*, *Prusskowski*,
Pruskowski,

Roth³⁷ – *Rott* i *Roth*,

Szewc³⁸ – *Szewc* i *Szewc*,

Tymczyk³⁹ – *Tymczyk* i *Tymczyk*.

Variantnosť pri zápise priezvisk sa najčastejšie prejavuje len pri používaní grafém **i** a **y**, resp. pri zápise mäkkých a tvrdých sykaviiek **sz/ss**, **c/ć/cz/cź** a len výnimočne dochádza k variantnosti na vokalickej rovine **e/i**, **a/o**.

<https://nazwiska-polskie.pl>. Na Slovensku sa priezvisko *Borušovič* v roku 1995 nachádzalo 4x, celkový počet lokalít: 2 a išlo predovšetkým o územie Starej Ľubovne.

³² *Gładecki* – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Warszawa, Lublin, Baniocha [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>.

³³ V súčasnosti je v Poľsku rozšírenejšia podoba *Konera* – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Brodnica, Bydgoszcz, Gdańsk [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>.

³⁴ Meno je v Poľsku pomerne rozšírené, na Slovensku sa vyskytuje v podobe *Kowalski* aj *Kovalský* (Priezvisko *Kovalský* sa na Slovensku v roku 1995 nachádzalo 61x, celkový počet lokalít: 24).

³⁵ *Oracz* – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách w: Warszawa, Kraków, Nowy Sącz [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>. Priezvisko *Orać* sa na Slovensku v roku 1995 nachádzalo 81x, celkový počet lokalít: 18.

³⁶ *Pruszkowski* – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Warszawa, Lublin, Łódź [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>.

³⁷ V Poľskú sá v súčasnosti vyskytujú podoby *Rot*, *Rott* i *Roth* (*Roth* – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Poznań, Warszawa, Gdynia – <https://nazwiska-polskie.pl>) Priezvisko *Róth* sa na Slovensku v roku 1995 nachádzalo 101x, celkový počet lokalít: 4.

³⁸ *Szewc* – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Tarnobrzeg, Stalowa Wola, Warszawa [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>. Priezvisko *Ševc* sa na Slovensku v roku 1995 nachádzalo 211x, celkový počet lokalít: 58.

³⁹ *Tymczyk* – najviac osôb s týmto priezviskom žije v lokalitách: Tuligłowy, Dynów, Gołdap [online]. Dostupné z: <https://nazwiska-polskie.pl>. Priezvisko *Timčik* sa na Slovensku v roku 1995 nachádzalo 26x, celkový počet lokalít: 12.

B. Druhým faktorom spôsobujúcim variantnosť zápisu priezvisk je ich latinizácia.

Ako však upozorňujú poľskí jazykovedci, paralelne s latinizáciou mien sa v dobovej poľskej administratíve objavovali aj tendencie o zachovanie ich pôvodného tvaru. Z hľadiska „neprekladania“ priezvisk do latinčiny v poľských dokumentoch 16. – 18. storočia Tadeusz Brajerski (1987 – 1988) vymedzuje niekoľko typov prístupov dobových pisárov:

- a. Priezviská mužov a žien sa v zásade nemenia a takmer vždy majú formu nominatívu. To neprekážalo porozumeniu textu, pretože priezviská sa obyčajne vyskytovali za menami a titulmi s latinskými skloňovacími príponami.
- b. Mužské priezviská majú vždy poľský nominatív, genitív a datív v pozícii príslušných latinských tvarov.

V závere svojho príspevku autor konštatuje: „że wstawianie nazwisk polskich w urzędowe teksty łacińskie było w w. XVI-XVIII ściśle unormowane: w liczbie pojedynczej nazwiska męskie i żeńskie miały prawie zawsze postać mianownika w funkcjach wszystkich przypadków fleksyjnych [...], w liczbie mnogiej zaś w funkcjach nominatiwu, genetiwu i datiwu używane były odpowiednio polskie formy mianownika, dopełniacza i celownika (mianownik rodzaju żeńskiego był taki sam jak biernik) [...]“⁴⁰ (Brajerski 1987 – 1988, s. 70).

V našom prípade je však situácia opačná, pretože do pôvodne poľského textu pisár miestami (v kontexte latinských prírpisov) vkladá latinizované podoby priezvisk. Oproti latinským tvarom rodných mien je však latinizovanie priezvisk zriedkavé, napr.:

Paweł Kochanek – *Paulo Kochanowio, Paulus Kochanovius,*

Jerzy Maurici – *Mauricius/Maurycyus, Georgio Mauritio*

Jan Jozefi – *Joanne Jozephi*

Tobias/Tobis Kincel – *Thobias Kincell.*

⁴⁰ „[...] vkladanie poľských priezvisk do oficiálnych latinských textov bolo striktnie štandardizované v 16. – 18. storočí: v jednotnom čísle boli priezviská mužské a ženské takmer vždy nominatívne vo funkciách všetkých ostatných pádov [...] a v množnom čísle sa poľské tvary používali vo funkciách nominatívu, genitívu a datívu (nominatív ženského rodu bol rovnaký ako akuzatív) [...]“ – voľný preklad P. K.

4.2.2 Motivácia vzniku priezvisk v analyzovaných textoch

Pri kategorizovaní mužských priezvisk, vyskytujúcich sa v analyzovaných testamentoch, z hľadiska ich motivácie, významu či etymológie sme si zvolili triedenie, aké vo svojej monografii *Naše priezviská* ponúka Milan Majtán (2018):

A. Priezviska z rodných/krstných mien

„Asi najviac priezvisk v kresťanskom prostredí vzniklo z rozličných podôb krstných mien. Vznikali z oficiálnych kanonizovaných podôb novozákonných, starozákonných, sväteckých a iných mien, ako aj z ich mnohých a rozmanitých domáckych i skrátených podôb domáceho, ale aj nedomáceho pôvodu“ (Majtán 2018, s. 11). V našom súbore môžeme k tomuto typu zaradiť napr. mená:

Baltazar – meno je totožné s rodným menom *Baltazar/Baltazár* – ide o novozákonné meno z hebrejského *Béltšáccár* (z babylonského *Balatšar-ussur*) – „(boh) Baal ochraňuj kráľa.“

Bartel – odvodené od *Bartolomiej/Bartolomej* – novozákonné meno z hebrejského *bar Talmai* „Talmaiov syn“.

Bernat – odvodené od nemeckého mena *Bernhard* – staronemeckého *bern* + *hart* – „medvedia sila“.

Blaszko – podobné ako slovenské *Blažko* je odvodené od mena *Blažej/Blažej* – z gréčtiny *Blasios* asi „brblavý“, „nezrozumiteľne hovoriaci“.

Demek – odvodené od mena *Demeter*, čo má pôvod v gréckom *Démétrios* „patriaci bohyni Deméter“.

Domankowicz – pravdepodobne odvodené od mien *Doman, Domanko*, čo má súvis s menom Dominik z latinského *Dominicus* („pánov“ od *dominus* „pán“).

Faba – podobne ako priezvisko *Fabo* môže byť odvodené od mena *Fabian/Fabián* z latinského *Fabianus* patriaci rímskemu rodu *Fabiovcov* (latinsky *faba* „bôb“, „fazuľa“).

Faltynowicz – podobne ako priezvisko *Faltin/Faltyn* je odvodené od mena *Walenty/Walentin* z latinského *Valentinus* (*valens* „silný“, „zdravý“).

Gieralt – adaptované z nemeckého mena *Gerald*, a to zo staronemeckého *gér* + *waltan* s pôvodným významom „vládca nad kopijou“, „kopijník“.

- Ginster** – upravené z mena Ginter, čo môže byť vytvorené podľa nemeckého mena *Günther*, prípadne od litovského *ginti* – „vyhnať“ (Łuc 2016, s. 156).
- Gottsch** – pravdepodobne odvodené od nemeckého mena *Gottschal(d)*, čo je adaptáciou pôvodného *Gödeoscak* „sluha boží“ (Łuc 2016, s. 158).
- Herteli** (aj **Hertel**) – od nemeckého mena *Hertel*, čo je zas odvodené od *hert* „domov, domáce ohnisko“ (Łuc 2016, s. 181).
- Ignatowicz** – odvodené od mena *Ignacy/Ignác* z latinského *Egnatius* alebo gréckeho *Ignatios* (latinsky *adnatus*, *agnatus* „neskôr narodený“ alebo *ignitis* „ohnivý“, „rozpálený“), staršia podoba je *Ignat*.
- Istwancyk** (v zápise **Istwančzyk**) – vytvorené od maďarskej podoby mena *Stefan/Štefan* – *István* – z gréckeho *Stephanos* „veniec víťaza“, „víťaz“.
- Jozefi** – odvodené od mena *Jozef* – starozákonné i novozáonné meno z hebrejského *Jóseph* „Boh pridá, rozhojní“.⁴¹
- Josko** – rovnako odvodené od mena *Jozef*, ale podľa jeho domáckej podoby.
- Kasperkowicz** – priezvisko odvodené od mena *Kasper/Gašpar*.
- Kincel** (v zápise **Kynczel**) – pravdepodobne odvodené od nemeckého *Keintzel*, *Kenzel*, čo je adaptácia mena Konrad/Konräd zo staronemeckého *kuoni* + *rat* – „smelý, odvážny radca“ (Łuc 2016, s. 214).
- Klimkowicz** – podobne ako mená *Klimowicz* a *Klimko* je pravdepodobne odvodené od rodného mena *Kliment*, ktoré je vytvorené od staršieho *Klement* z latinského *clemens* „prívetivý“, „láskavý“.
- Łacko** – asi vytvorené od zdomácej podoby mena *Ładysław/Władysław/Ladislav* – ide pravdepodobne o maďarčinou pozmenenú podobu mena *Vladislav*, čo bolo slovanské meno s pôvodným významom „oslavujúci vládu (moc)“, „slávny vládca“.
- Macko** – vytvorené od mien *Maciej/Matej* alebo *Mateusz/Matúš*, obe vznikli z hebrejského *Mattijah* „Jehovov dar“.

⁴¹ Milan Majtán označuje mená vytvorené z rodných mien a zakončené na **-i/-y** ako synovské, ktoré vznikli z genitívu otcovho mena (Majtán 2018, s. 28).

- Malcher** – odvodené do rodného mena *Melchior/Melichar/Melicher* – novozákonné meno z hebrejského *melk or* „kráľ svetla“, resp. „môj kráľ (je) svetlo“.
- Mauritius** – zo staršej latinskej podoby mena *Maurycy/Maurycjusz/Móric* – „pochádzajúci z Mauretánie (v sev. Afrike)“, „černocho“.
- Mikler** – odvodené od mena *Mikołaj/Mikuláš* – z gréckeho *Nikoláos* „víťaziaci medzi ľuďmi“, „víťaz“ (Łuc 2016, s. 278).
- Mosko** – pravdepodobne derivované od vlastného mena *Mojzesz/Mojžiš*, ide o starozákonné meno z hebrejského *móšeh* – „vytiahnutý z vody“ alebo z egyptského *mes(su)* – „dieťa“.
- Patzolt** – pozmenené od *Petzold* a to je odvodené od rodného mena *Piotr/Peter/Petrus*.
- Prokopowicz** – pravdepodobne vytvorené od mena *Prokop* z gréckeho *Prokopios* – *prókopos* „pripravený na boj“ alebo *prokoptó* „priekopník“.
- Staszuk** (zapísané ako **Stasich**) – podobne ako slovenské *Stašík* a poľské *Staszek/Stasz* je priezviskom pravdepodobne odvodeným od mena *Stanisław/Stanislav*, čo je slovanské meno s pôvodným významom „staň sa slávnym“, „upevni slávu“, v prenesenom význame „slávny bojovník“.
- Szymko** – odvodené od mena *Szymon/Šimon*, ktoré patrí medzi novozákonné mená, z hebrejského *Šimhón*, t. j. „načúvajúci, počúvajúci“.
- Tymczyk** – odvodené od mena *Tymoteusz/Timotej/Timko* – z gréckeho *Timotheos* „uctievajúci Boha“.
- Ulrych** – takmer identické s podobou mena *Ulryk/Ulrich* zo staronemeckého *uodal* + *richi* „dedičný vládca“, „vládca nad dedičným majetkom“.

B. Priezviská z názvu zamestnania alebo remesla

Priezviská, ktoré vznikli zo zamestnania alebo remesla, boli pôvodne inšpirované skutočným zamestnaním svojho nositeľa, ale v čase, keď sa stávali dedičnými, dochádza k strate pôvodnej motivácie. Z hľadiska prelinania kultúr a jazykov na našom území boli takéto priezviská

vytvorené nie len z pomenovania existujúceho v domácom jazyku, ale aj z maďarčiny, nemčiny i latinčiny.⁴²

Bednarz – vytvorené z názvu povolania remeselníka, ktorý vyrába z dreva kade, sudy a pod. – *bednarz/bednár/debnár*.

Beker (v zápise **Bekier**) – odvodené od nemeckého tvaru *Bäcker* – *piekarz/pekár*.

Furman – adaptované z nemeckého *Fuhrmann* – *woźnica/povozník/voźár*.

Fuker – vytvorené ako zloženina zo slovesa *fukać/fúkať* a nemeckej koncovky **-er**, išlo o kováčske zariadenie na rozduchavanie ohňa (Ripka 1994, s. 466), od toho prenesene aj pomenovanie človeka pracujúceho s týmto zariadením. Łuc ako podobné poľské priezvisko uvádza napr. *Fukala* (Łuc 2016, s. 147).

Fyszer – od nemeckého *Fischer*, teda *rybak/rybár*.

Garbarz – odvodené od pomenovania remeselníka spracúvajúceho surové kože, *garbarz/garbiar*.

Kotlarz – odvodené od pomenovanie remeselníka vyrábajúceho kotly alebo iné výrobky z medi, *kotlarz/kotlár*.

Kowalczyk – odvodené od *kowal/kováč*, tiež môže znamenať kováčsky učeň.

Krawec – upravené od poľského priezviska *Krawiec* a odvodené od remeselníka šijúceho odevy, *krawiec/krajčír*.

Kuśnierz (zapisované ako **Kusnierz**) – vzťahujúce sa k pomenovaniu remeselníka, ktorý spracovával a šil kožušiny, kožušník – *kuśnierz/kuśnier*.

Lani – asi vytvorené z genitívnej formy latinského slova *lanio* – *rzeźnik/mäsiar* (Majtán 2018, s. 71).

Miller – upravené podľa nemeckého *Müller*, t. j. *młynarz/młynár*.

Oracz – odvodené od apelatíva *oracz/oráč* – roľník.

Redl/Redel – možno upravené zo staronemeckého *röder* – pomocník mlynára na preosievanie múky v mlyne, resp. nemeckého *Reder* – rečník alebo *Röder* – kľovateľ pôdy (Łuc 2016, s. 328).

⁴² „Medzi priezviskami utvorenými z názvov zamestnania je dosť takých, ktoré sú súčasnému človeku neprieťažné, nejasné, pretože pomenovali vykonávateľa takej činnosti, ktorá sa v súčasnosti po domácky ani remeselne nevykonáva alebo sa vykonáva iba pri priemyselnej výrobe“ (Majtán 2018, s. 30).

Rymarz (v zápise **Rymar**) – vytvorené od povolania remeselníka vyrábajúceho výrobky z kože a sedlá – *rymarz/sedlár/remenáť*.

Sklarz – vytvorené podľa názvu povolania remeselníka zaskliavajúceho okná *sklarz/sklár*.

Szewc – od povolania obuvník, *szwiec/švec*.

Szmid – upravené podľa nemeckého *Schmied* – *kowal/kováč*.

C. Priezviská podľa spoločenského zaradenia

Podľa Majtána takéto priezviská mohli odrážať niekdajšie spoločenské zaradenie, akúsi stavovskú príslušnosť nositeľov, ale zároveň „[p]riezviská tohto typu mohli, samozrejme, vzniknúť aj ako ironické pomenovania, prezývky vyjadrujúce inú, aj negatívnu skutočnosť“ (Majtán 2018, s. 34), podobne, ako je to aj v našom prípade:

Krol aj **Kiral** – odvodené od priezviska *Król/Král'* z rovnakého apelatíva *król/král'* (najvyšší predstaviteľ monarchie, vládca, resp. titul panovníka), pričom adekvátna maďarská podoba je *Király/király*.

D. Priezviská z obyvateľských mien, resp. z osadných názvov

Priezviská z obyvateľských miest, ale častejšie z osadných názvov sa vytvárali v podobe adjektív, vyjadrujúc miesto odkiaľ osoba pochádzala, kde sa narodila, kde má rodinné sídlo. Primárne boli takto motivované šľachtické prídomky. Neskôr, podobným spôsobom vznikajú priezviská aj ostatných (nešľachtických) obyvateľov.

V nami analyzovaných textoch ide o pomerne častý spôsob tvorenia priezvisk, napr.:

Bojdecki – odvodené asi od názvu obce *Bejdy* (v 19. storočí *Bojdy*) (Łuc 2016, s. 99).

Bukownicki (v zápise **Bukowniczy**) – odvodené pravdepodobne do mesta *Bukownica* (Kowalik Kaleta 2007, s. 21).

Czapliński (v zápise **Czaplinski**) – pravdepodobne odvodené od miest *Czaplinek, Czaple, Czaplin, Czaplino* (Mytnik 2017, s. 68).

Czernecki – asi odvodené od miest *Czarnca, Czarna, Czarne, Czerniec* (Mytnik 2017, s. 69).

Dąbrowski – odvodené od mesta *Dąbrowa* alebo *Dąbrówka*.

Drawecki – pravdepodobne odvodené od názvu slovenskej obce *Dravce* „1773 Dravec, Autz, Drawcze, 1786 Drawecz, Drawce, Autz, 1808

Dravec, Drautz, Drawce, 1863 – 1888 Drávec, 1892 – 1913 Szepesdaróc, 1920 – Dravce“ (Majtán 1998, s. 73).⁴³

Družbacki – odvodené od slovenskej obce *Ružbachy* „1786 Ober-Rauschenbach, Ruszbach, 1808 Felső-Ruszbach, Ober-Rauschenbach, Horní Rusbachy, [Horní] Drusbachy, 1863, 1888 – 1902 Felsőrusbach, 1873 – 1882 Felsőruzbach, 1907 – 1913 Felsőzúgó, 1920 Vyšné Ružbachy, [Vyšné] Družbachy, 1927 – Vyšné Ružbachy“ (Majtán 1998, s. 337).

Gnieski – môže mať súvis s historickým názvom slovenskej obce *Hniezdne* „1786 Kniesen, Gnazda, 1808 Gnězda, Kniesen, Gňazda, Gňazdy, 1863 Gnezda, 1873 – 1913 Gnězda, 1920 Gniazda, 1927 – 1948 Gňazdá, 1948 – Hniezdne“ (Majtán 1998, s. 91).

Jakubieński – možno odvodené od slovenskej obce *Jakubany* „1808 Jakubján, Jakabfalva, Jakobsau, Jakobau, Jakubany, Jakubjany, 1863 Jakabfalva, Jakubjan, 1873 – 1888 Jakubján, 1892 – 1913 Szepesjakabfalva, 1920 – 1948 Jakubiany, 1948 – Jakubany“ (Majtán 1998, s. 117).

Jędrzejowski (v zápise **Jędrzeiowski**) – odvodené od miest *Jędrzejów*, *Jędrzejówka*.

Kobierski – odvodené od miest *Kobiór* resp. *Kobierzyn* – časť Krakova (Łuc 2016, s. 221).

Komnacki – derivované od apelatíva *komnata* v poľštine „osobny budynek lub izba, pokój“ alebo od názvov obcí *Komnata*, ktoré sa nachádzajú po celom Poľsku (napr. Kowalik Kaleta 2007, s. 75).

Markuszowski – môže byť odvodené od názvu slovenskej obce *Markušovce* „1773 Markusfalva, Marcksdorf, Markussowcze, 1786 Markuschfalwa, Markussowce, Marksdorf, 1808 Markusfalva, Marksdorf, Markussowce, 1863 – 1877 Markusfalu, 1882 – 1888 Markusfalu és Csepánfalu, 1892 – 1902 Márkuscsepánfalu, 1907–1913 Márkusfalva, 1920 – Markušovce“ (Majtán 1998, s. 183).

Michalowski – pravdepodobne odvodené od mesta *Michalów* alebo *Michałowice* (Kowalik Kaleta 2007, s. 95).

⁴³ Pri lokalitách, názvoch obcí a miest, ktoré ležali na Spiši, v blízkosti miesta vzniku testamentov, uvádzame aj historických zoznam ich pomenovaní podľa Milana Majtána (1998).

Obgarski – viažuce sa k historickému názvu slovenskej obce *Chmeľnica* „1786 Hobgarten, Hobgart, 1808 Hobgárt, Hobgarten, Obgart, 1863, 1927 – 1948 Hobgart, 1873–1882, 1892–1902 Hobgárt, 1888 Hobgard, 1907 – 1913 Komlóskert, 1920 Hopgart, 1948 – Chmeľnica“ (Majtán 1998, s. 110).

Plawecki – pravdepodobne odvodené od slovenskej obce Plaveč „1773 Palocsa, Plawecz, 1786 Pallocscha, 1808 Palocsa, Plautsch, Plawec, 1863 – 1913 Palocsa, 1920 Plaveč, 1927 – 1948 Plaveč nad Popradom, 1948 – Plaveč“ (Majtán 1998, s. 226).

Rainbergier – môže byť odvodené od nemeckého mesta *Rheinberg*.

Regulski – vytvorené podľa mesta *Reguły*.

Rucki – odvodené od mesta *Ruda*, prípadne *Rudki*.

Slowikowski – odvodené možno od obce *Slowików*.

Szalay – odvodené od maďarskej župy *Zala* alebo od miestneho názvu *Szala*.

Tomaszowski – odvodené asi od mesta *Tomaszów*.

Wronowski – pravdepodobne odvodené od mesta *Wronowo* alebo *Wronów* (Mytnik 2017, s. 304).

Żarnowski (v zápise **Zarnowski**) – môže sa viazať s lokalitami *Żarnowo* i *Żarnów*.

Zębiński (v zápise **Ziębinski**) – odvodené od obcí *Ząbin* alebo *Ząbki* (Łuc 2016, s. 422).

E. Priezviská z krajevých obyvateľských mien a etnických a národných mien

Priezviská vznikali aj z obyvateľských mien, viažucich sa na väčšie administratívne celky, resp. z etnoným pomenujúcich etnickú príslušnosť človeka, nositeľa mena.

Takéto podoby priezvisk sa vyskytli aj v skúmaných testamentoch, napr.:

Hes – pravdepodobne je odvodené od nemeckého kmeňa Hesov „Populi Germaniae, Hessowie, quisdam scribunt Catti“, resp. je odvodené od pôvodného názvu *Chatti* (*Chatti* → *Hassi* → *Hessi*) (Kowalik Kaleta 2007, s. 56).

Horwat – vytvorené z maďarizovanej podoby etnonyma *Horváth*, teda *Chorvát*.

Mazurek – odvodené od regiónu *Mazury* – príst'ahovalec z Mazovska alebo Malopoľska; muž nevzdelaný, prostý (Mytnik 2017, s. 304).

Morawa – podľa zemepisného pomenovania *Morava*, krajina ležiaca v okolí rieky Morava.

F. Priezviská podľa vlastností

Ako uvádza Milan Majtán, pomerne veľká časť priezvisk vznikla zo slov (apelatív), ktoré označovali charakteristické telesné alebo duševné vlastnosti nositeľa. „Mohli to byť pomenovania priame, utvorené zo základných neutrálnych alebo aj z citovo zafarbených slov, alebo aj pomenovania majúce metaforický alebo celkom obrazný charakter“ (Majtán 2018, s. 41). Takéto priezviská mohli mať charakter prídavných mien i substantív.

V súbore analyzovaných priezvisk sme našli napríklad:

Balon – odvodené od *balon* ako označenie človeka s vypúlenými očami (Łuc 2016, s. 83). Iná, pravdepodobne ľudová, etymológia odvodzuje toto meno od pomenovania *balan*⁴⁴ – strážnik alebo vojak v súkromnej šľachtickej armáde. Podľa ďalšieho výkladu meno pochádza od rodného mena *Baltazar* podobne ako slovenské *Balán* (Majtán 2018, s. 25).

Cichy – odvodené od apelatíva *cichy/tichý*.

Forbes (v zápise *Forbesz*) – odvodené asi od *forba* „zem“ (Mytnik 2017, s. 23).

Golkowicz – možno odvodené od poľského tvaru adjektíva *goly/holý* podobne ako *Golko*.

Gurko – odvodené od *gorka, górka/hôrka/kopček* = mała góra/malá hora alebo tiež aj hrčka na tele (Kowalik Kaleta 2007, s. 51).

Koczwar – asi adaptáciou mena *Koczwarą* od *koczwarować* „hádať, robiť magické praktiky, čarodejníctvo“ (Kowalik Kaleta 2007, s. 69).

Kochanek – odvodené od slovesa *kochać/milovať*.

Slabowicz – môže byť, podobne ako meno *Slabosz* a *Slabień*, odvodené od adjektíva *slaby/slaby* (napr. Mytnik 2017, s. 253).

Roth (v zápise **Rott**) – môže ísť o adaptáciu germánskeho *hrōth* „slava“, ale tiež môže byť motivované aj nemeckým adjektívom červený *rot* (Łuc 2016, s. 334).

⁴⁴ Dostupné z [online]: <http://chocznia-kiedys.blogspot.com/2016/01/choczenskie-rody-balonowie.html>

Rozner – upravené z *Rosner/Rossner/Rössner*, a to pravdepodobne odvodené od nemeckého *Rosen* – *róze/ruže* (Łuc 2016, s. 334).

Stiller – ide o spojenie nemeckého *Still* „ticho“ zo staronemeckého *stille* + prípona *-er*, t. j. *tichší*, prezývka používaná pre pokojnú, tichu osobu.

Upiórowicz (zapísané ako **Upiurowic**) – môže byť odvodené od poľského substantíva *upór* – „tvrdblavosť“.

Wyrostek/Wyrostko – odvodené od poľského slova *wyrostek* = „ten ktorý prerástol ďalších jedincov tohto druhu“ (Mytnik 2017, s. 305).

Zaiąc – vytvorené podľa apelatíva *zajac/zajac*.

Zur/Žur – meno by mohlo byť odvodené od druhu polievky (typ boršču) (Łuc 2016, s. 428).

4.2.3 *Onymizácia a transonymizácia pri vzniku analyzovaných priezvisk*

Na základe analýzy antroponým, vyskytujúcich sa v testamentoch zo Starej Ľubovne, sa ukazuje, že priezviská sú tu najčastejšie motivované rodnými/krstnými menami, povoláním alebo remeslom a miestom pôvodu (ako typ obyvateľského pomenovanie). V rámci tých troch typov motivácií môžeme vymedziť aj tri typy či spôsoby ich vzniku.

V prvom prípade, ak sa základom priezviska stáva rodné/krstné meno, môžeme uvažovať o transonymizácii *proprium* → *proprium*, resp. o deproprializácii, keď sa z jedného typu *propria* stáva iný typ. Podľa Rudolfa Šrámka možno v takomto prípade uvažovať o „presune“ *propria* do iného druhu *proprii*, pričom „se nemění *propriální* charakter daného lexému. Obecně *propriální* charakteristika lexémů, jejich „obecná *proprialita*“, totiž to, že jsou a zůstávají vždy vlastními jmény, zůstává vždy zachována [...]. Proměňují se však *propriálně* druhové příznaky, které daný *propriální* lexém přiřazují ke konkrétní třídě *proprii*“ (Šrámek 2003 – 2004, s. 502).

Vincent Blanár pri takomto type transonymizácie uvažuje o *propriálnej* homonymii, siahajúcej aj do rámca takých vnútorne členených podsystémov, ako sú (úradné a neúradné // živé) antroponymá. „Forma *Martin* môže byť krstným menom, priezviskom, v neúradnom pomenúvaní živým rodinným menom i spoločensky úzko používanou prezývkou chlapca, ktorý má menej obvyklé krstné meno *Teofil*. Ide o rozličné funkčné členy, ktorých odlišná onymická platnosť sa opiera o niektoré špecifikujúce

onymické príznaky [...]“⁴⁵ (Blanár 2008, s. 21). Zatiaľ čo rodné/krstné meno funguje ako individuálne pomenovanie osoby, ktoré sa jej dáva pri narodení a v úradnej dvojmennej sústave je určujúcim funkčným členom vo vzťahu k priezvisku, no nevyjadruje rodinnú príslušnosť a dedičnosť (v pôvodnej jednomennej sústave však bolo základným členom osobného pomenovania, priezvisko (v našom prípade vytvorené z rodného mena) sa už stáva dedičným funkčným členom, vyjadrujúcim príslušnosť k rodinnému celku a je základným (určeným) členom úradnej pomenovacej sústavy. „Jednotlivé funkčné členy sa vyznačujú osobitným súborom onosém, preto majú odlišnú onymickú platnosť“ (Blanár 2008, s. 21).

Podobne o transonymizácii uvažuje aj spomínaný Šrámek. Podľa neho sa „pri transonymizácii se podstatným spôsobom mení motivační zřetel, přesněji formulováno: mění se sémová konstrukce propriální motivace. Na obsahu a abstrahované úrovni se motivační model fundujícího jména mění v motivační model jiného druhu“ (Šrámek 2003 – 2004, s. 502).

O istom type transonymizácie môžeme uvažovať aj pri priezviskách, ktoré vznikli z obyvateľských a osadných mien, prípadne mien, ktoré vznikli z etnoným. Tu však berieme do úvahy posun od skupinových obyvateľských antroponým a etnoným k rodovému, dedičnému pomenovaniu, vyjadrujúceму vzťah príbuznosti. V našom prípade sa skupinové obyvateľské antroponymá najčastejšie vytvárajú od konkrétneho toponyma, resp. choronyma či ojkonyma, pomenúvajúceho kraj/región, mesto, osadu najčastejšie sufixom **-ski/-sky**, **-cki/-cky**, no následne menia svoju sémantickú hodnotu a z „apelatívneho – nepravého propriálneho“⁴⁶

⁴⁵ Ološtiak z hľadiska slovotvorby takýto typ tvorenie priezvisk nazýva intraonymizačný (Ološtiak 2010, s. 218).

⁴⁶ Miloslova Sokolová nazýva skupinové antroponymá aj nepravými propriami, pretože tvoria prechodnú skupinu medzi apelatívami a pravými propriami, no bližšie majú k apelatívam. „Medzi propriami a apelatívami sú skupinové antroponymá (obyvateľské mená a etnonymá), ktoré sa v slovakistike – hlavne podľa slovotvorného a pravopisného hľadiska – pokladajú za propriá, ale správajú sa ako apelatíva. Majú obidve čísla, v nemčine a angličtine majú člen, možno obmedziť ich význam reštriktívnou vzťažnou vetou a pomenovania zaraďujú do druhu podľa spoločnej vlastnosti [...]. Vo väčšine európskych jazykovied sa skupinové antroponymá pokladajú za apelatíva (rus, slovak, venger), v našej klasifikácii ich nazývame nepravými propriami“ (Sokolová 2007, s. 18-19).

pomenovania⁴⁷ sa menia na propriálne pomenovania.⁴⁸ Vychádzajúc z terminológie Miloslavy Sokolovej, takouto transonymizáciu sa vzniknuté priezviská menia z nepravých proprií na pravé propria. Z hľadiska porovnania vzájomných sémantických príznakov skupinových obyvateľských antroponým a priezvisk Blanár konštatuje, že „pre obyvateľské a etnické mená nie sú charakteristické príznaky <spoločensky podmienená identifikácia // diferenciácia osôb, ktoré sú v príbuzenskom vzťahu>, <vzťah pokrvného príbuzenstva>, <poznatie prostredníctvom vedenia o onymickom objekte>, <± platnosť od narodenia>, <± obligatornosť>, <ustálenosť administratívno-právnymi normami>“ (Blanár 2008, s. 61).

V prípade vytvárania priezvisk z názvov zamestnania, remesla alebo na základe vlastností pomenúvanej osoby dochádza k posunu *apelatívum* → *proprium*, a tak uvažujeme o proprializácii/deapelativizácii alebo o onymizácii apelatív. Táto zmena teda predstavuje taký onomaziologický proces, pri ktorom dochádza k „prechodu lexémy do kategórie proprií bez zmeny slovotvornej štruktúry základového slova, pričom lexéma stráca spätosť s príslušným pojmom (desémantizácia), nadobúda identifikačnú/diferenciačnú funkciu a špecifický onymický zväzok s denotátom ako prvkom istého onymického systému či onymickej triedy“ (Imrichová 2012, s. 32).

Z hľadiska porovnania vlastností apelatív a proprií možno uviesť konštatovanie Rudolfa Šrámka, že sa „apelatívne druhové (kategoriálne) vlastnosti mení na propriálne: apelatívni funkce lexému se mení na propriální tak, že se původní apelatívni význam eliminuje ve prospěch vzniku nového významu propriálního. Relace k objektům stejného druhu (stejně třídy) se mení na relaci k jednomu objektu jako individu, tj. fundující lexikální prvek se apelatívne desémantizuje“ (Šrámek 2003 – 2004, s. 501).

---

⁴⁷ „[...] apelatíva pomenúvajú triedu predmetov prostredníctvom designátu ako súboru relevantných sém, a preto označujú 1 – n denotátov majúcich spoločný význam“ (Sokolová 2007, s. 17).

⁴⁸ „Pravé propria nie sú s objektom spojené významom a daný objekt presne ohraničujú, identifikujú (bezprostredná spätosť propria s denotátom)“ (Sokolová 2007, s. 17).

4.2.4 Slovtvorná štruktúra analyzovaných priezvisk

Vincent Blanár konštatuje, že spomínanú transonymizáciu, teda prechod, keď sa vlastné meno, patriace do jednej triedy proprií, začne používať ako pomenovanie onymického objektu inej triedy proprií, pričom sa zmení jeho designácia (obsahový model) a meno sa dostáva do homonymného vzťahu s pôvodným pomenovaním, „často sprevádzajú zmeny aj na rovine morfologickej a slovtvornej“ (Blanár 2008, s. 28-29).

Rozdiely medzi prvým a druhým typom transonymizácie (transonymizačnej nominácie),⁴⁹ teda medzi vytvorením priezviska z rodného mena (teda *antroponymum* → *antroponymum*) alebo vytvorením priezviska z toponyma (*toponymum* → *antroponymum*) sa, podľa Martina Ološtiaka, môžu realizovať aj na báze slovtvornej. V prvom type možno zaznamenať transonymizačnú nomináciu, ktorú Ološtiak označuje ako jednoduché tvorenie (sémantická motivácia) – „nominácia sa uskutočňuje bez zmeny vonkajšej formy, ale s možnou zmenou morfologických charakteristík“ (Ološtiak 2010, s. 216). V našom prípade sa to realizovalo napríklad v prípade *Baltazar* (rodné meno) → *Baltazar* (priezvisko).

V prvom, ale predovšetkým v druhom type transonymizácie, keď je priezvisko vytvorené z toponyma, z choronyma alebo ojkonyma, sa dominantným stáva slovtvorné tvorenie (slovtvorná motivácia). Ološtiak (2010) tieto typy transonymizácie označuje ako heterogénnu nomináciu, keďže motivant a motivát nepatria do rovnakej onymickej podtriedy (nemajú rovnakú designáciu). Takúto slovtvornú nomináciu možno zaznamenať napríklad v prípadoch *Szymon* (rodné meno) → *Szymko* (priezvisko), ale pravidelnejšie je to hlavne v prípadoch, keď sa priezviská tvoria z obyvateľských mien alebo z osadných názvov: *Dravce/Drawce* (ojkonymum) → *Drawecki* (priezvisko), *Jakubany/Jakubiany* (ojkonymum) → *Jakubiński* (priezvisko).

V prípade deapelatívneho tvorenia (*apelatívum* → *proprium*) Ološtiak rozlišuje štyri druhy nominácie: 1. jednoduchá proprializácia, 2. slovtvorná proprializácia, 3. abreviačná proprializácia, 4. prepozičná

⁴⁹ Martin Ološtiak uvažuje o, spomínanej, intraonymizačnej nominácii „v prípadoch, keď členy motivačnej dvojice patria do rovnakej onymickej skupiny. Môže ísť teda o tvorenie [...]: *antroponymum* → *antroponymum*, *toponymum* → *toponymum*, *chrématonymum* → *chrématonymum*“ (Ološtiak 2010, s. 214).

proprializácia. V našom súbore sa vyskytujú len typy jednoduchej a slovotvornej proprializácie.

Podstatou jednoduchej proprializácie (onymizácie, deapelativizácie) je to, že v momente utvorenia propria nedochádza k zmene morfematickej štruktúry. Ološtiak (2010) tu vymedzuje dva typy motivácií:

- A. Sémantická motivácia (*substantívum* → *proprium*) – „[s]émanticky motivované sú sekundárne významy polysémickej lexémy, ktoré boli utvorené na základe sémantickej derivácie“ (Ološtiak 2010, s. 212), napr. *bednarz/bednár* (apelatívum) → *Bednarz* (*proprium*), *kuśnierz/kuśnier* (apelatívum) → *Kuśnierz* (*proprium*), *zajqc/zajac* (apelatívum) → *Zajqc/Zaiqc* (*proprium*).
- B. Morfológická motivácia (*nesubstantívum* → *proprium*) – „[p]odstatou morfológickej motivácie je slovnodruhovú zmena bez zmeny vonkajšej formy“ (Ološtiak 2010, s. 213), napr. *cichy/tichý* (adjektívum) → *Cichy* (*proprium*).

Nezriedka sa však pri vzniku analyzovaných priezvisk v rámci deapelatívneho tvorenia vyskytuje slovotvorná proprializácia, pri ktorej sa funkčná premena apelatívnej, resp. nepropriálnej lexémy na vlastné meno (*proprium*) uskutočňuje prostredníctvom slovotvornej motivácie (Ološtiak 2010), napr. *slaby/slabý* → *Ślabowicz*, *upór* → *Upiórowicz*.

Pomerne častým spôsobom pri tvorbe priezvisk, hlavne v prípade mien vytvorených z názvov povolania alebo remesla, podľa vlastností nositeľa mena, ale aj vytvorených z rodného/krstného mena, sa stáva interlingválna motivácia, pri ktorej sa *proprium* tvorí prevzatím z cudzieho jazyka. V našom prípade šlo najčastejšie o prevzatia z nemčiny. Mená však mohli byť v niektorých prípadoch pravopisne alebo hláskoslovne adaptované: *Beker* (z *Bäcker*), *Furman* (z *Fuhrmann*), *Fyszer* (z *Fischer*), *Miller* (z *Müller*), *Szmid* (zo *Schmied*). Výnimočne sa objavovali prevzatia z latinčiny *Lani* (z *lanio*) a maďarčiny *Kiral* (z *király*).

Z hľadiska spomínanej slovotvornej motivácie, či už ide o transonymizáciu alebo deapelativizačné tvorenie priezvisk, možno spomenúť aj preferenciu istého typu prípon:

Pri priezviskách vytvorených z rodných mien bola najfrekventovanejšia prípona **-(k)owicz** (*Domankowicz*, *Faltynowicz*, *Ignatowicz*, *Kasperkowicz*,

Klimkowicz, Prokopowicz). Majtán (2018) konštatuje, že tieto typy priezvisk súvisia so starobyľou príponou **-ovic**, ktorá vyjadrovala príslušnosť k rodine ako celku a neskôr sa preformovala na príponu **-ovič**. Aneta Mitura tento typ prípony charakterizuje ako patronimický sufix, pochádzajúci z pôvodného sufixu **-ic/-yc**, ktorý vyjadroval vzťah otec – syn (*księżyc* „syn księcia“). Neskôr bol tento sufix obohatený o **-ew/-ow**.⁵⁰ „[S]ufiks **-owicz** przez długi czas uznawany był za mieszczański, spotykany najczęściej wśród nazwisk szlachty. Współcześnie jest drugim, tuż po pierwotnie odmiejscowym **-ski**, najpopularniejszym formantem nazwiskotwórczym“⁵¹ (Mitura 2009, s. 68).

Druhou najfrekventovanejšou príponou v súpise zo Starej Ľubovne bola prípona **-ko** (*Błaszko, Josko, Łacko, Macko, Mosko, Szymko*). „Priezviská s príponou **-ko** vznikli zo základných aj z domáckych podôb mien, zdrobňujúcou príponou sa – podobne ako pri iných takýchto príponách – vyjadroval pôvodne synovský vzťah (nemalo by sa tu hovoriť o ‚zdobnených‘ priezviskách)“ (Majtán 2018, s. 22). Mitura (2009) konštatuje, že v poľskom jazyku ide o málo frekventovaný sufix, ktorý je pravdepodobne nepôvodný a mená takto vytvorené sú, podľa autorky, ukrajinskými výpožičkami.

Ďalšou príponou, ktorou sa vytvárali mená zachytené v analyzovaných testamentoch, bola prípona **-yk/-czyk** (*Istwanczyk, Staszyk, Tymczyk*). Podľa Majtána prípony **-ik** a **-čík** spolu súvisia. „Príponu **-ik** majú najmä synovské priezviská, priezviská utvorené zo základných i zo skrátenejších a iných domáckych podôb mien pre synov“ (Majtán 2018, s. 23), pričom sufix **-čík** je rozšírenejší vo východnej časti Slovenska.⁵² A. Mitura tvrdí, že v Poľsku priezviská vytvorené pomocou prípony **-czyk** nie sú veľmi časté a nachádzajú sa tiež väčšinou vo východnej časti krajiny a išlo hlavne

⁵⁰ V poľštine sa sufix **-owicz** vyskytoval po tvrdých konsonantoch a **-ewicz** po mäkkých konsonantoch.

⁵¹ Prípona **-owicz** sa dlho považovala za meštiansku, najčastejšie sa vyskytovala pri menach šľachty. V súčasnosti je druhým najpopulárnejším menotvorným formantom, hneď po prípone označujúcej pôvod **-ski** – voľný preklad P. K.

⁵² „[V] niektorých prípadoch môže ísť aj o tvorenie príponou **-ik** z domáckych podôb alebo prímen zakončených príponami **-ko, -čo, alebo -ec** [...]. Príponou **-čík** sú utvorené aj priezviská z iných domáckych podôb mien (alebo prímen)“ (Majtán 2018, s. 23).

o „patronimika i antroponimy o znaczeniu hipokorystycznym“ (Mitura 2009, s. 65).

V prípade priezvisk, ktoré vznikali z obyvateľských mien a osadných názvov, sú jednoznačne najfrekventovanejšie prípony **-ski** a **-cki** (*Czapliński, Dąbrowski, Markuszowski, Drawecki, Družbacki, Plawecki* a pod.). Tieto sufixy predstavujú najčastejšie menotvorné formanty v poľskom jazyku. „Pierwotnie charakterystyczny były one jedynie dla nazwisk odmiejscowych, później zaczęto formować przymiotniki od rzeczowników pospolitych oznaczających wykonywany zawód z użyciem formantu **-ski**, aż w końcu także przymiotniki od imion własnych, od przezwisk, nawet od nazwisk obcego pochodzenia, wszędzie stosując pierwotnie odmiejscowy formant“⁵³ (Mitura 2009, s. 67). V poľštine prípony **-ski** a **-cki** môžu výnimočne vytvárať aj priezviská viažuce sa na vlastnosť nositeľa.

4.2.5 Ženské priezviská v analyzovaných textoch

Podľa Ivety Valentovej sa prechýľovanie priezvisk, resp. prímien žien na historickom území Slovenska vyvíjalo súbežne so vznikom dvojmennej pomenovacej sústavy, teda už od 13. – 14. storočia a archívne písomné pramene nám poskytujú „dostatočné množstvo ženských osobných mien na to, aby bolo možné dokázať, že prechýľovanie priezvisk⁵⁴ je starý domáci jav“ (Valentová 2016, s. 15).

Justyna B. Walkowiak (2016) konštatuje, že podobne ako v slovenčine sa aj v poľštine k menám charakteru substantív pridávali prípony vytvárajúce prechýľovanie z mužského mena na ženské. Ako najčastejšie

---

⁵³ Spočiatku boli charakteristické iba pre priezviská, vyjadrujúce miestny pôvod, neskôr sa začali pomocou **-ski** vytvárať adjektíva od bežných podstatných mien označujúcich vykonávané povolanie a nakoniec adjektíva aj od vlastných mien, od prezývok, ba aj od priezvisk cudzieho pôvodu, vždy pomocou formantu vyjadrujúceho miestny pôvod. – voľný preklad P. K.

⁵⁴ „V slovenskom jazyku mužské priezvisko má svoj ženský pendant, ktorý sa tvorí od mužskej formy prechýľovaním. Toto tvorenie osobitných ženských podôb priezvisk je pre slovanské jazyky príznačné. V spisovnej slovenčine v úradnom pomenovaní sa priezviská žien tvoria od substantívnych mužských priezvisk pomocou prechýľovacej prípony **-ová** (*Kováč > Kováčová*). Ženské adjektívne podoby priezvisk, ktoré sa vytvorili z akostných a vzťahových prídavných mien, sa tvoria rovnako ako podoby týchto prídavných mien (*Plachý > Plachá, Jesenský > Jesenská*)“ (Valentová 2016, s. 11).

prechýľovacie sufixy autorka uvádza **-ka, -owa, -ina, -a, -anka** (využívané na pomenovanie nie len dcér, ale aj manželiek); zriedkavejšie boli **-ica, -na, -ocha, -ania**. Okrem toho sa vyskytli sufixy **-icha/-ycha** (bieloruského pôvodu) a **-ula**, ktoré však boli len regionálnymi variantmi. Podľa autorky sa ešte v 17. storočí mohlo stať, že žena nemusela mať mužovo meno, najmä vdovy spätne používali meno, vyjadrujúce patronymický vzťah (dcéra – otec). Až neskôr (v období po delení Poľska) sa zo strany štátnej správy začína vyžadovať stratifikácia a nemennosť priezvisk a následne sa určuje aj presná podoba ženských mien, „przepisy państw zaborczych wymagały, by nazwiska były powszechnie i niezmiennie. Jednak w którymś momencie w obiegu oficjalnym zaczęto stosować jedynie sufiksy marytonimiczne (dla mężatek) *-owa/-ina/-yna* oraz patronimiczne (dla panien) *-ówna/-anka*“⁵⁵ (Walkowiak 2016, s. 30).

Ako sme už spomínali, výskyt ženským mien je v ľubovnianských testamentoch v porovnaní s menami mužov oveľa nižší,⁵⁶ pri ženských priezviskách sa sumár ešte znižuje, pretože mnohé ženy, predovšetkým manželky, dcéry a príbuzné testátorov, sú uvádzané len pomocou rodných/krstných mien: „*Z tego tedy dobra tak lubowelskiego, iako y podolenskigo wszytkiego, tak z domow, jako y z grontow leżących, ktore sie kolwiek znaydą, daię połowice dziatkom moim, ktorych iest czworo pierwszego małżenstwa, to iest: **Katarżynie, Zuzannie, Jagniesce y Marynie**. A małżonka moia **Ewa** (zvýraznil P. K.) trzecigo małżenstwa y z synaczkciem swoim Dominikiem, ktoregom z nią splodził, ma też brać połowicę“ (Marcinová – Źarnovský 2016, s. 214).*

⁵⁵ Nariadenia štátov, ktoré si rozdelili Poľsko, vyžadovali, aby priezviská boli všeobecné a nemenné. V určitom okamihu sa oficiálne začali pri ženských menách používať iba marytonimické prípony (pre vydaté ženy) **-owa/-ina/-yna** a patronymické (pre panny/nevydaté ženy) **-ówna/-anka**. – voľný preklad P. K.

⁵⁶ Tento fakt, týkajúci sa dobových dokumentov, vo svojej štúdií spomína aj I. Valentová: „V historických písomných prameňoch sa nachádza podstatne menej ženských mien ako mužských, čo naozaj mohlo byť spôsobené patriarchálnou spoločnosťou, v ktorej hlavou rodiny bol muž. Mená žien sa zväčša uvádzajú v prípadoch, ak ide o vdovy, ale vyskytujú sa napr. aj v zápisoch svedeckých výpovedí zo súdnych sporov, pretože ženy bývali rovnako často vypočúvané, príp. i obviňované ako muži či už pri majetkových alebo občianskych sporoch“ (Valentová 2016, s. 15).

Napriek týmto obmedzeniam sa priezviská žien v analyzovaných textoch predsa len objavujú, hlavne ako mená testátoriek. Ich uvádzanie, resp. podoby môžeme rozdeliť do niekoľkých kategórií:

- A. Ženy sú identifikované na základe vzťahu k mužským osobám, najčastejšie k manželovi, resp. otcovi. K ženskému rodnému menu sa v texte pripája rodné/krstné meno a priezvisko manžela v tvare genitívu a vyjadrenie ich vzájomného rodinného vzťahu. Prípadne sa vyskytuje situácia, keď sa suffixom **-owa/-ka** + rodné/krstné meno manžela v tvare nominatívu vyjadruje istý stav prináležitosti či príslušnosti:

Anna p. Krzysstoffa Morawy małzonka, p. Anna p. Krzysstoffa Morawy pierwssa małzonka, Jagńieska p. Michała Bałona małzonka, pani Zophia p. Marcina Sakmarego małzonka, pani Zophia małzonka pana Marcina Sakmarego, Dorotka ucźciwego niegdy Francyscka Wydrzynskiego pozostala małzonka

Katarżyna, corka moia a małzonka Jana Ulrycha, Anna, corka Andrzeia Gurski, Zuzannie Marcina Gurki brata corce

Anna Andrass Krawcowa, Zophia Jakub Raowa

Jagnieska Michał Bałonka

Zophya Głodeczowna⁵⁷ a po mezu Marcinowa Mierzgnozka

- B. Ďalším spôsobom bolo vytvorenie ženského priezviska pomocou prechýľovacej prípony **-owa**,⁵⁸ napr.:

Regina Szymkowa, Dorota Malonckowa, Malchrowa, pani Ginsterowa, Katharżyna Malchrowa, p. Zophya Zranczyszkowa, Magdalena Borusowicowa, pani Gertruda Łackowa, Marina Pankiewiczowa, pany Anna Regina Szepszowa, pani Zuzanna Szalgowicowa, Ewa Tarapatkowicowa, Anna Podeszwowa, pani Barbara Wesołowiczowa, pani

---

⁵⁷ V tomto prípade je zachované ženské meno za slobodna s patronymickou príponou určenou pre nevydaté ženy **-ówna/-owna** a následne je uvedené aj nové meno vytvorené podľa maritonymického vzťahu pomocou suffixu **-ka**.

⁵⁸ Podľa Jána Doruľu (1993) prípona **-ova** v apelatívnej lexike vyjadruje prívlastňovací, posesívny vzťah a pri tvorbe ženských priezvisk sa síce spočiatku sekundárne používala ako bližšie určenie vyjadrujúce prívlastňovací vzťah k mužovi, no v podstate nevyjadrovala vlastníctvo, ale príbuzenský vzťah k otcovi (patronymický vzťah) alebo k manželovi (maritonymický vzťah).

Martyzonowa, Anna Demekowa, Maryanna teraz Kasperkowyczowa, Zuzanna Krystoffkowa

C. Podobne mohla byť využitá aj prechýľovacia prípona **-ka**:

Malcherka, Elzbieta Hertelka, Anna Mazurąka, Salomea Bogdanka

D. V prípade mužských mien zakončených na **-ski/-cki** sa ženské priezvisko vytvorilo pridaním koncovky **-a**:

Elzbieta Gladecka, Anna Reiowska, Elzbieta Wilczopolska,⁵⁹ Zophia Kleczynska, Dorothea Wydrzynska, pani Dąbrowska, pani Ochotnicka, pani Roznovska, Anna Kęcka, Remiszowska, Regina Radaszowska, Maryanna Korypska

E. Okrem prechýlených podôb ženských priezvisk sa v textoch nachádzajú aj neprechýlené podoby totožné s podobou mužského priezviska. Informáciu o tom, že sa v texte píše o žene, zabezpečuje podoba ženského rodného/krstného mena alebo titul „pani“:

Helena Szalai, pani Helena Szalai, Zuzanna Klimkowicz, Agnieszka Trzesniowsky, pany Ewa Ratułowski

F. Výnimočne môže v texte dochádzať aj ku kumulácii viacerých foriem označovania ženskej osoby:

Regina Szymkowa Thebus Obgarskiego małzonka

K podobným záverom, resp. podobnej kategorizácii výskytu zápisov ženských mien v historických textoch, pochádzajúcich však zo Slovenska, dospela aj Miriam Gigerová (2003) vo svojej štúdiu *Antroponymá v textoch administratívno-právneho charakteru v mladšom predpisovnom období*.

Záver

Na základe analýzy textov, publikovaných v diele *Kniha testamentov mešťanov mesta Stará Lubovňa 1660 – 1747*, možno konštatovať, že vlastné mená, vyskytujúce sa v jednotlivých testamentoch, už zachytávajú relatívne stabilnú dvojmennú sústavu.

V prípade rodných/krstných mien a čiastočne aj v prípade priezvisk možno zaznamenať variantnosť ich zápisu, vyplývajúcu jednak zo samotnej variantnosti dobovej ortografickej sústavy, pomocou ktorej sa antroponymá zaznamenávali (napr. *Eliass, Eliasz* i *Eliasz*), a jednak vyplývajúcu z

---

⁵⁹ Rod Wilczepolskich patril k šľachtickým rodom, a tak je *Elzbieta Wilczopolska* titulovaná aj ako *Elzbieta Slachetna pani Wilczopolska*.

koexistencie viacerých jazykov (latinčina, poľština, slovenčina, nemčina, maďarčina), ktorých používanie (v niektorých prípadoch funkčne diferencované) ovplyvnilo výskyt rôznych podôb zápisov (napr. *Paweł* = *Paulo*, *Paulus*, *Pauli*, *Paul*).

Osobitosťou realizácie rodných/krstných mien v textoch bol výskyt ich hypokoristických podôb (napr. *Stefan* = *Stephus/Stepfus/Stephek*). Keďže testamenty inklinujú k oficiálnym textom (patriacim do administratívneho štýlu), očakávali by sme v nich dominantný výskyt oficiálnych, inštitualizovaných podôb mien. Využitie hypokoristických tvarov si vysvetľujeme buď na základe výrazného emocionálneho vzťahu testátora/testátorky k dedičom (dcére/synovi či k vnúčatám), alebo vplyvom zaužívaného spôsobu označenia nositeľa daného mena, pričom sa z pomenovania stráca emocionálny a sociálny aspekt a hypokoristikum slúži skôr ako dištingtívny prvok k inému nositeľovi s identickým menom, napr. otec – syn.

Frekvencia jednotlivých mužských i ženských rodných/krstných mien zaznamenaných v analyzovaných dokumentoch viac-menej zodpovedá tendenciám, ktoré možno v danom období pozorovať v slovenských i poľských historických textoch a matričných zápisoch. Pri mužských menách najfrekventovanejšími boli Ján, Jakub a Martin a zo ženským mien medzi najčastejšie patrili Žofia, Anna a Zuzana.

Priezviska vyskytujúce sa v testamentoch sme kategorizovali na základe ich motivácie, t. j. na priezviská, ktoré boli vytvorené z rodných/krstných mien (napr. *Baltazar*, *Demek*, *Ignatowicz*), priezviská z názvu zamestnania alebo remesla (napr. *Bednarz*, *Kotlarz*, *Sklarz*), priezviská podľa spoločenského zaradenia (*Krol* i *Kiral*), priezviská z obyvateľských mien, resp. osadných názvov (napr. *Družbacki* – Ružbachy, *Gnieski* – Hniezdne, *Jakubiński* – Jakubany), priezviská z krajových obyvateľských mien či etnoným (napr. *Horwat*, *Mazurek*, *Morawa*) a priezviská vytvorené podľa vlastností (napr. *Cichy*, *Kochanek*, *Upiórowicz*). Najfrekventovanejšími boli priezviská, ktoré vznikli z rodných/krstných mien, ďalej na základe remesla a pôvodu.

Osobitne sme sa z hľadiska vzniku analyzovaných priezvisk venovali transonymizácii (*proprium* → *proprium*) a deapelativizácii/proprializácii (*apelatívum* → *proprium*). V nadväznosti na spôsoby vzniku konkrétnych

priezvisk sme vymedzili aj slovotvorné postupy ich tvorby, ako aj najčastejšie slovotvorné prípony, ktorými sú realizované jednotlivé typy priezvisk. K najfrekvencovanejším typom prípon, vyskytujúcich sa v analyzovaných testamentoch, možno zaradiť **-ovič/-owic/-owicz, -ko, -ski/-cki**.

Samostatná časť štúdie bola venovaná tvorbe ženských priezvisk, resp. uvádzaniu ženských osôb v texte. Tu sme vymedzili niekoľko spôsobov zápisu ženských mien, vyskytujúcich sa v analyzovaných testamentoch, napr. k ženskému rodnému menu sa v texte pripája rodné/krstné meno a priezvisko manžela v tvare genitívu + ich vzájomný rodinný vzťah (napr. *Jagñieska p. Michala Bałona malzonka*); ženské priezvisko je vytvorené pomocou prechýľovacej prípony **-owa**, resp. **-ka** (napr. *Anna Podeszwowa, Elzbieta Hertelka*); v prípade mužských mien zakončených na **-ski/-cki** sa ženské priezvisko vytvorilo pridaním koncovky **-a** (napr. *Zophia Kleczynska*). Okrem prechýlených podôb ženských priezvisk sa v textoch nachádzali aj neprechýlené podoby totožné s podobou mužského priezviska a informácia o tom, že ide o ženu, bola kódovaná v rodnom/krstnom mene alebo v titule pani (napr. *pani Helena Szalai, Zuzanna Klimkowicz*).

Kniha testamentov zo Starej Ľubovne, neprestavuje len zdroj informácií o živote jednotlivých ľudí (testátorov a ich príbuzných), o fungovaní dobovej spoločnosti, o majetkových a rodinných pomeroch obyvateľov mesta, o stave a charaktere súdobého jazyka používaného na slovensko(uhorsko)-poľskom pohraničí, ale cez analýzu antroponým poskytuje nepriame svedectvo aj o národnostnej štruktúre a pôvodných zamestnaniach obyvateľov. Taktiež informuje aj o rôznych „módnych“ či ideových vplyvoch, ktoré mohli viesť k preferencii istých typov rodných/krstných mien.

Príloha

Ako ukážku z analyzovaných textov ponúkame kratší testament uverejnený v monografii *Kniha testamentov mešťanov mesta Stará Ľubovňa 1660 – 1747* podľa prepisu Františky Marcinovej (Marcinová – Žarnovský 2016, s. 40-42).

Testament Reginy Szymkowej

*przy ućciwych ludziach niżej podpisanych, urządnie zesłanych uczynioną.⁶⁰
118An/n/o 1659 Die 10. Aprilis.*

Będąc tedy ućciwa Regina Szymkowa pierwszego a wtorego Thebus Obgarskiego małzonka. Na čiele zchorzala y slaba, ie[d]nak na rozumie zdrowa. Wiedząc iz co sie rodzi y umierać [musi] kedy tedy. Tą przetrogą wzrussona ubostwo swoje w ten [s]posob disponuie: Domek swoy z ogrodkiem, natyle wzadnym dlugu nie zaviedziony, zapisuie wcale dwom corkom od pierwszych dwuch mężow Jagńiesce y Magdaleńie w rowny dział zprzedawssy. Wyplacić iednak rozkazuie w swym testamenćie terażnieyssemu mężowi swemu Thebus Obgarskiemu z tey maiętnoski złotych pol. piętnaście id e(st) N. 15 y prośi, aby mogl mieć miesskanie swoje wolne po iey śmierći w tymze domku przy pomięńionych iey corkach. Magdaleńie zaś corce młodssey cztery sztuki pierzonych chust, zapisuie, possewek trzy, pięć prześcieradł iakie są, trzy cienkie, iedno paczesne a iedno zgrzebne. Y kossulkę iedną cienką. Szaffkę z koćiołkiem oddaie starssey corce Iagńiesce. Chceli ią lub zprzedać, lub sobie sama trzymać, daie iey na wolą.

Ostatek co iest w domu iak sprzęty, tak przędza y zywność to na potrzebę w chorobie a ostatek na pogrzeb obroćić roskazuie. Działo sie dla obwarowania pewnieyssego przy obecności ludzi wiarygodnych; p. Jakuba Wirchowskiego w urządnie na ten czas przyśięgłego, p. Thobiassa Moska, p. Pawła Kochanka pisarza przyśięgłego, y P. Marcína Zura.

An(n)o quo supra.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BANDEROWICZ, K., 2009. Imiona poznaniaków u progu XVII stulecia (na materiale Akt sądu wójtowskiego). In: M. WITASZEK-SAMBORSKA, ed. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza. 15*, s. 13-152.
- BLANÁR, V., 1996. *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: VEDA.

---

⁶⁰ V samotnom texte pisár opravil y na a.

- BLANÁR, V., 2008. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.
- BJAJERSKI, T., 1987 – 1988. Nazwiska polskie w polskiej urzędowej łacinie XVI–XVIII w. In: *Roczniki humanistyczne. Tom XXXV–XXXVI, zeszyt 6*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 65–71.
- BYSTRONŃ, J. S., 1938. *Księga imion w Polsce używanych*. Warszawa: Towarzystwo wydawnicze „Rój“.
- DORUĽA, J., 1977. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: VEDA.
- DORUĽA, J., 1993. *Tri kapitoly zo života slov*. Bratislava: VEDA.
- ĎURČO, P. a kol., 1998. *Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku*. [online]. Podklady k projektu: Copernicus Programme, project COP-58: ONOMASTICA–COPERNICUS DATABASE. CD ROM. Paris: ELRA – 1998. [cit. 2. 8. 2021]. Dostupné z: https://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html
- GIGEROVÁ, M., 2003. Antroponymá v textoch administratívno-právneho charakteru v mladšom predpisovnom období. In: P. ŽIGO a M. MAJTÁN, eds. *Vlastné meno v komunikácii 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 131–141.
- IMRICHOVÁ, M., 2012. Podoby a dôsledky transonymizačného procesu pri logonymách. In: M. OLOŠTIAK, ed. *Jednotlivé a všeobecné v onomastike: 18. slovenská onomastická konferencia: Prešov 12. – 14. septembra 2011*. [online] Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 32–39. ISBN 978-80-555-0576-3. [cit. 2. 8. 2021]. Dostupné z: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>
- KARPINSKÝ, P., 2019. *Kultúrny jazyk na území Slovenska v období 17. až 19. storočia*. [online] Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. [cit. 2. 8. 2021]. Dostupné z: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Karpinsky1>
- KOWALIK KALETA, Z., L. DACEWICZ a B. RASZEWSKA ŽUREK, 2007. *Słownik najstarszych nazwisk polskich pochodzenie językowe nazwisk omówionych w historii nazwisk polskich*, tom I. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk i Fundacja slawistyczna.
- KRAJČOVIČ, R., 1978. O štýloch slovenčiny v predpisovnom období. In: J. MISTRÍK, ed. *Studia Academica Slovaca. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: ALFA, s. 183–199.
- KRŠKO, J., 2014, Register propriálneho systému a jeho fungovanie. In: J. KESSELOVÁ, – M. IMRICHOVÁ a M. OLOŠTIAK, eds. *Registre jazyka a jazykovedy (I). Na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Prešovská univerzita. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 124–131.
- KRŠKO, J., 2001. Frekvencia rodných mien na Slovensku. In: *Slovenská reč*. Roč. 66, č.1, s. 15–26.

- KURTYKA, J., 2016. Spišské starostovstvo v rokoch 1526 – 1769/1770. In: M. HOMZA – S. A. SROKA, eds. *Historia Scepusii II. Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*. Bratislava – Krakov: Post Scriprum, s. 550-592. ISBN 978-80-223-4210-0.
- LUBY, Š., 2002. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION.
- ŁUC, I., 2016. *Słownik nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- MAJTAN, M., 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: VEDA.
- MAJTAN, M., 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava: VEDA.
- MAJTÁN, M., 2018. *Naše priezviská*. Bratislava: VEDA.
- MAJTÁN, M. a M.POVAŽAJ, 1998. *Vyberte si meno pre vaše dieťa*. Bratislava: Art Area.
- MARCINOVÁ, F. a P. ŽARNOVSKÝ, 2016. *Knihy testamentov mešťanov mesta Stará Ľubovňa 1660 – 1747*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum – hrad v Starej Ľubovni.
- MAREŠ, F., ed., 1908. *Prokopa písaře Nového Města pražského Praxis cancellariae*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- MIKULÍK, D., ed., 2020. *Libenow, Liblawm Lubowla, Alt Lublau, Ólubló... Stará Ľubovňa*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum – Hrad v Starej Ľubovni.
- MITURA, A., 2009. Typy słowotwórcze nazwisk odapelatywnych na podstawie zapisów w sławatyckich księgach metrykalnych z lat 1915 – 1921. In: *Conversatoria Linguistica*. R. 3, s. 63-81.
- MYTNIK, I., 2017. *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek)*. Warszawa: Uniwersytet warszawski Katedra ukrainistyki.
- MYTNIK, I., 2019. *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*. Warszawa – Lublin: Uniwersytet warszawski Katedra ukrainistyki.
- ODALOŠ, P., 2018. Tradícia a dynamika onomastickej terminológie a terminológia onomastických škôl. In: U. BIJAK – H. GÓRNY a M. MAGDA-CZEKAJ, eds. *Onomastyka, neohumanistyka, nauki społeczne*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 378-394.
- OLOŠTIAK, M., 2010. O spôsoboch tvorenia vlastných mien. In: *Slovenská reč*. Roč. 75, č. 4-5, s. 209-224.
- PAULINY, E., 1983. *Dejiny spisovnej slovenčiny. Od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PLESKALOVÁ, J., 2014. *Vlastní jména osobní v češtině*. Brno: Masarikova univerzita.
- RIPKA, I., ed., 1994. *Slovník slovenských nářečí. I. A – K*. Bratislava: Veda.

- SOKOLOVÁ, M., 2007. *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- SPÁČILOVÁ, L., 2017. Vývoj antroponym v bilingvnm městě Olomouci a jeho okolí ve 13. – 17. století. In: *Acta FF ZČU*. Roč. 9, č. 2, s. 184-209.
- SWOBODA, P., 2013. Imiona częste w Polsce w latach 1995 – 2010 oraz ich zróżnicowanie w czasie i przestrzeni. In: *Onomastica 57*, s. 19-69.
- ŠRÁMEK, R., 2003 – 2004. Transonymizace v propriální nominaci. In: *Folia onomastica Croatica 12-13*, s. 499-508.
- ŠTEVÍK, M. a M. TIMKOVÁ, 2005. *Dejiny hradu Ľubovňa*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum.
- VALENTOVÁ, I., 2016. Prechýľovanie priezvisk a jeho vývin na Slovensku. In: L. MOLNÁR SATINSKÁ a I. VALENTOVÁ, eds. *Jazykovedné štúdie XXXIII. Prechýľovanie: áno – nie?* Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 11-22.
- WALKOWIAK, J. B., 2016. Nazwiska żeńskie w Polsce – wybrane zagadnienia językowe i społeczno-prawne. In: L. MOLNÁR SATINSKÁ a I. VALENTOVÁ, eds. *Jazykovedné štúdie XXXIII. Prechýľovanie: áno – nie?* Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 29-39.

Internetové zdroje

- Choczeńskie rody – Balonowie, 2016. [online] In: *Chocznia kiedyś*. [cit. 2. 8. 2021]. Dostupné z: <http://chocznia-kiedys.blogspot.com/2016/01/choczenskie-rody-balonowie.html>
- Nazwiska polskie*. [online]. [cit. 2. 8. 2021]. <https://nazwiska-polskie.pl/>
- Znany najpopularniejsze imiona!* 2020. [online] [cit. 2. 8. 2021]. Dostupné z: <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/znany-najpopularniejsze-imiona>

Summary

Analysis of anthroponyms captured in the *Book of Testaments of the Townspeople of Stará Ľubovňa in the years 1660 – 1747* (Names in Slovak-Polish territory in the period of the second half of the 17th and the first half of the 18th century)

In the paper, the author deals with the analysis of testaments, that arose in Stará Ľubovňa in the years 1660 to 1747. In the introductory part, the author characterizes the structure and composition of the testaments and then deals with the analysis of anthroponyms occurring in the texts. Author notes the frequency and occurrence of birth/ first names mentioned in the analysed texts, as well as the types and etymology of surnames that are captured in the documents. Subsequently, he compares the frequency of

birth names with other period records from Slovakia and Poland, but also with the current state of use of birth names in both countries. Surnames are examined and classified based on their origin (created from birth names, by craft, origin, social status, characteristics). In terms of writing anthroponyms, the author also pays attention to the variability caused by the absence of an orthographic norm in a given period, but also by the influence of contemporary diglossia. The author also describes the way of creating female surnames, respectively writing the names of the townspeople in the analysed texts. At the same time, in terms of analysis of the origin, the author examines and characterizes the method of transonymization occurring in the texts of testaments and characterizes the method of transonymization, which was realized in individual cases and forms of surnames.

Keywords: Testament. Proper noun. Birth name. Last name. Transonymization.

ТРАНСПОЗИЦІЯ ОСОБОВИХ ІМЕН В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (НА МАТЕРІАЛАХ АРХІВНИХ ЗАПИСІВ М. УЖГОРОДА У ХХ СТ.)

Іванна ШОЛЯ

Ужгородський торговельно-економічний інститут ДТЕУ
Ужгород, Україна

Вступ

Особливістю власних особових імен є те, що вони, залежно від ситуації мовлення, можуть бути використані в кількох варіантах, транспонуватися, відрізняючись при цьому своєю фонетичною, морфемною, словотвірною структурою. Ця проблема вже ставала об'єктом наукового дослідження. У різних аспектах її розглядали видатні вчені (Бондалетов 1983; Карпенко 1979; Кравченко 2005; Кракалія 1974; Наливайко 2009; Пахомова 2014; Скорук 1999; Суперанська 1970; Черноус 2011; Чучка 2008). Залежно від часу, території, сфери вживання структура антропоніма постійно варіюється, що є цілком закономірною умовою функціонування особових імен.

Наше дослідження присвячено проблемі транспозиції особових імен в поліетнічному Ужгороді у ХХ ст. Досліджено причини транспозиції онімів у іменнику міста протягом століття.

Джерельною базою послужили матеріали церковних метричних книг Закарпаття 1900 – 1945 рр. та книги архівного фонду 1945 – 2000 рр., які зберігаються в державному архіві Закарпатської області. Також у розділі монографії висвітлюється питання варіантності імен, утворення різних варіантів імен як наслідок транспозиції онімів. Питання розмежування різних імен і різних видозмін одного імені є об'єктом дискусій вже досить тривалий час, що підтверджує його важливість і актуальність. Ряд дослідників уже вивчали проблему неофіційного іменування, аналізували варіанти імен, досліджували їхні види, причини і сферу функціонування (Буга 2012; Наливайко

2009; Пахомова 2014). Серед науковців немає єдиного погляду на поняття «варіант особового імені», єдиної класифікації іменних варіантів.

Спостереження над особливостями складу та динаміки іменного репертуару поліетнічного населення Ужгорода у ХХ столітті, дослідження залежності складу імен від екстралінгвальних чинників (національної та конфесійної належності їхніх носіїв, впливу державних інституцій) дає можливість виявити основні групи та причини виникнення варіантів імен в іменнику Ужгорода ХХ ст., простежити трансформацію найуживаніших чоловічих та жіночих імен у хронологічних зрізах.

1 Причини транспозиції онімів в іменнику Ужгорода протягом ХХ ст.

Ужгород – адміністративний центр Закарпатської області, одне з найдавніших слов'янських міст. Його історія налічує понад 1200 років. Місто пройшло довгий шлях – від городища слов'янського племені білих хорватів до найбільшого міста Закарпаття. Протягом багатовікової історії Ужгород був учасником і свідком багатьох історичних подій. Тільки за останні 100 років населення міста почергово опинялося в складі щонайменше семи різних державних утворень, кожне з яких мало свою власну політику: Австро-Угорщина, 1-а Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Україна. Були навіть періоди, коли територія сучасного Закарпаття підпорядковувалась одночасно різним державам (Вегеш, Фединець 2010 с. 630). Специфікою краю є й те, що тут часто існували протилежні мовно-політичні прагнення (Вегеш, Фединець 2010 с. 630). Тому закономірно, що зі зміною державної політики змінювалася також і мовна. Жителі Закарпаття, які проживали тут упродовж двадцятого століття, у переважній більшості особисто пережили бодай одну зміну держави, а разом з цим хоча б одну мовну реформу (Вегеш, Фединець 2010 с. 630). Це пояснює той факт, що більшість населення є білінгвами чи навіть полілінгвами.

З 1900 до 1920 років інформація про новонароджених записана в Ужгороді угорською мовою. Ця традиція була продовженням багатоміткової спадщини, оскільки впродовж XIV – XVI століть Закарпаття входило до складу Угорського королівства, з кінця XVII ст. до 1919 року – до складу Австро-Угорщини. Період перебування краю в складі Австро-Угорщини позначений зростанням утисків на місцеве населення, інтенсивною денационалізацією, «насильницькою мадяризацією», що, безумовно, не могло не вплинути на іменний репертуар ужгородців. Із цього приводу П. П. Чучка (2008, с. 142). зазначає: «власні особові імена громадян ... в примусовому порядку перекладалися, тобто передавалися угорськими відповідниками. Люди, що в побуті відомі були під іменами *Василь, Ілько, Йосиф, Павло, Стефан, Федір, Юрко, Варвара, Єлизавета, Катерина...*, у документах могли виступати тільки як *László, Illes, Iozsef, Pál, István, Ferencz, György, Borbála, Erzsébet, Katalin*». Такі факти утиску особливо виразно простежувалися серед місцевої інтелігенції. Про це писали Михайло Драгоманов, що відвідав Закарпаття в 1875 та 1876 роках, Володимир Гнатюк – у 1895 – 1896-х роках, Іван Петрушевич – у 1890-х роках. Прояв політики денационалізації підтверджують і статистичні дані. Згідно з переписом населення у 1900 році українською мовою розмовляло лише 8 %, а угорською – 69 % українців Закарпаття (Гаврош 2013, с. 395). Це, безумовно, не могло не вплинути на іменний репертуар ужгородців. Саме тому в ці роки найпопулярнішими серед місцевого населення були такі угорські жіночі та чоловічі імена: *Blanka, Mária, Mária, Erzsébet, Eteleka, Ilona, András, Yózsef, Sandor, István, Gunla, Ignác, Lajos, László, Ernő, Jenő, Ferencz*, подвійні *Ilona Margit, Magdolna Erzsébet, Bela-Zoltan, László Zoltán* (ДаВо, Ф. 1606, Оп. 14, № 40-51).

З 1919 року Ужгород уже перебував у складі 1-ї Чехословацької республіки. Зусилля чехословацького уряду були спрямовані на демократизацію, економічний і культурний розвиток краю. Толерантною була його позиція щодо мовного питання: «офіційною та викладовою повинна бути народна мова... Відносно навчання чеської (словацької) мови..., то не правильно запроваджувати її ... лише тому, що вона є державною» (Кравчук 2009, с. 66-68).

Реєстрацію новонароджених ще деякий час проводили угорською мовою: *Kabati István, Geles Mihály, Molnar Yózsef* (ДаЗо, Ф. 1606, Оп. 14, № 40-51). Поряд із цим вже частіше зафіксовані й записи чеською: *Holeček Karel, Kovalkievics Ilona* (ДаЗо, Ф. 1606, Оп. 14, № 51-52). З 1925 до 1935 року реєстрацію здійснювали лише чеською: *Petrašovič Mikulaš, Kára Petr, Malek Štěpan, Kovács-ová Alzběta, Kertež-ová Iulie, Vandur-ová Katařina* (ДаЗо, Ф. 1606, Оп. 14, № 53-55, 106, 111, 116).

З 1938 до 1944 року Ужгород уходив до складу Угорщини. Політика мадяризації набула нових обертів. Це, передусім, стосувалося мовного питання. За свідченнями істориків, розпорядженням крайового військового командування від 31 березня 1939 року були конфісковані для знищення «всі українські та протиугорські книги» (Вегеш, Фединець 2010 с. 209). У школах 60 % предметів (історія, географія, фізика, природа, читання) викладали угорською мовою, «а решту предметів неможливим мадярсько-руським язичієм» (Вегеш, Фединець 2010, с. 209). 15 квітня 1940 року наджупан А. Шіменфалві видав розпорядження, в якому зобов'язував бургомістра Ужгорода «конфіденційно дати вказівку» керівнику міської бібліотеки закрити доступ до чеської, української та російської літератури (Вегеш, Фединець 2010 с. 210). Ця політика пояснює повернення до вжитку угорських варіантів чоловічих та жіночих імен і витіснення українських, словацьких та чеських: *Бейло, Ласло, Мігаль, Шандор; Агнеш, Аліце, Борбала, Ержебет, Магдолна, Моргіт, Серен*. За традицією 1900 – 1920 років, новонароджених у 1940-х роках називали угорськими, рідше чеськими іменами, проте в актових книгах записи вели вже українською мовою. Отже, у католицьких та греко-католицьких сім'ях імена, транслітеровані українською графікою, мали фонетичну структуру угорську або чеську, наприклад: *Моргіт, Каталін, Магдолна, Йолан, Ануелка, Каталін-Ержібет, Дьордіке-Каталін; Ференц, Іштван, Імре-Янош, Андраш-Йосиф-Антал, Бейло, Ерно* та ін. (ДаЗо, Ф. 1606, Оп. 14, № 121, 144 (125/1), 147 (17/1)).

Слід також зазначити, що в першій половині ХХ століття (до 1945 року) особових імен в українській традиційній формі в іменнику міста Ужгорода практично не зафіксовано, за винятком жіночих *Анна*,

Марія, Ольга та чоловічих *Віктор, Іван, Ігор*. У 1945 році до антропонімного репертуару ужгородців долучаються, хоч і як поодинокі фіксації, чоловічі імена *Валерій, Генадій, Сергій, Станіслав*, жіночі – *Вікторія, Інна, Людмила, Світлана, Тетяна, Тамара* (ДаЗо, Арх. ф., Оп. 1, № 605, 606). Ці антропонімні зміни супроводжували такі історичні події, як визволення Закарпаття від фашистських загарбників та входження його території до складу УРСР. Підтвердженням цього є свідчення П. П. Чучки (2008, с. 81): «Серед дітей, які народилися після війни, все частішими і частішими є імена, яких до возз'єднання Закарпаття тут зовсім не було».

У 1950 році відомості про народження фіксували в актових записках російською мовою, до вжитку входять нові імена *Анатолій, Андрей, Виталій, Віктор, Ігорь, Іван, Геннадий, Глеб, Николай, Агата, Зоя, Любовь, Лидия, Надежда, Нина, Наталья, Поля, Раиса* (ДаЗо, Арх. ф., Оп. 1, № 1938 – 1940), що засвідчує посилення русифікаторської політики на Закарпатті, яка зі сфери культури послідовно почала проникати у сферу освіти (Вегеш, Фединець 2010 с. 670). Також на іменний репертуар і соціолінгвальну ситуацію істотно впливали зміни в етнічному складі населення. Між 1946 та 1989 роками помітно зросла кількість етнічних росіян (з 12176 осіб до 49458), яких до 1945 року на цій території не було (за винятком невеликої кількості російських емігрантів після революції в чехословацький період). Такий факт зумовлений передусім цілеспрямованим і систематичним переміщенням у Закарпаття чисельних груп трудових мігрантів із різних кінців Радянського Союзу, а це, в свою чергу, – чужі культурні традиції, посилення етнічної строкатості населення (Вегеш, Фединець 2010 с. 293). У відсотковому співвідношенні збільшилася кількість представників російської, білоруської, угорської, німецької, румунської національностей. Натомість значно поменшало представників словацької та єврейської національних меншин (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1.

Зміни етнічного складу населення на території Закарпаття
(1910-1989 рр.) (у %)

Національність	1910 р.	1921 р.	1930 р.	1941 р.	1959 р.	1970 р.	1979 р.	1989 р.
Українці-Русини	55,54	60,79	60,80	58,81	74,6	76,42	77,75	78,41
Угорці	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,5
Росіяни	-	-	-	-	3,22	3,33	3,61	3,97
Німці	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,4	0,32	0,28
Румуни	1,90	-	-	1,83	1,99	2,22	2,35	2,37
Словаки	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59
Євреї	-	13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21
Цигани (Роми)	-	-	-	0,14	0,54	0,56	0,48	0,97
Інші	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69

Проте вже в 1955 році дані про новонароджених ужгородців в актових книгах російською мовою записували дуже рідко, частіше українською. У вказані роки відбувається змішування антропонімних норм української та російської мов. Унаслідок цього те саме ім'я зафіксоване в різних фоно-графічних варіантах: *Олександр* та *Александр*, *Олексій* та *Алексей*, *Андрій* та *Андрей*, *Віктор* та *Виктор*, *Володимир* та *Владимир*, *Ігор* та *Игорь*, *Лариса* та *Ларіса*, *Любов* та *Любовь*, *Надія*, *Надежда* і *Надежда*, *Наталія*, *Наталя* і *Наталья* та інші. Таке явище отримало в ономастиці назву *мала антропонімна взаємодія* (Скорук 1999, с. 12). Оскільки нас цікавить варіювання українського іменника, а не окремих імен, то за фіксації наведених вище форм до уваги беремо тільки інваріант (перше ім'я).

В усі наступні роки (1960 – 2000) реєстрували новонароджених в актових книгах українською мовою. Ужгородський іменник активно поповнився новими іменами, які в першій половині ХХ століття не вживали загалом (чоловічі *Вадим, Віталій, Едуард, Олег, Роман, Руслан, Федір, Ярослав*; жіночі *Віталія, Жанна, Оксана, Христина*) або використовували їх зрідка, популярними вони стали в другій половині ХХ століття (*Володимир, Владислав, Віра, Вікторія, Тетяна*). Не зникли з ужитку запозичені чоловічі й жіночі імена, що ввійшли до антропонімікону ужгородців посередництвом угорської та чеської мови: *Золтан, Лайош, Ласло, Карел, Шандор, Агнеса, Альбіна, Андрея, Беата, Власта, Емілія, Катеріна, Магдолна, Стелла* та ін. (ДаЗо, Арх. ф., Оп. 1, № 3450-3454; 3990-3994; 4113-4118; 4607-4611; 5316-5320; 5871-5877; 6792-6796; 7815-7820; 8738-8742).

Отже, зміна політичної влади впливала не тільки на мовні відносини й статус мови, а й на етнічний та національний склад населення Закарпатської області. Саме тому, зважаючи на наведені вище факти, ми можемо говорити про:

- взаємодію на антропонімному рівні мов чотирьох основних етнічних груп – українців, угорців, чехів та росіян;
- залежність складу імен від національності їхні носіїв;
- екстралінгвальні чинники, що безпосередньо впливали на вибір особових імен ужгородців (мовна політика держави, вплив релігії, традиції, модні тенденції);
- якісну й кількісну трансформацію іменника протягом досліджуваного періоду. Оскільки записи в метричних книгах у різні роки ХХ ст. велися угорською, чеською, словацькою, українською та російською мовами, відбувалося змішуванні мовних норм, що й стало основною причиною транспозиції власних імен у поліетнічному Ужгороді.

2 Проблема варіантності особових імен

Розмежування різних імен (інваріантів) і різних видозмін одного імені (варіантів) є об'єктом дискусій. Серед науковців немає єдиного погляду на поняття «варіант особового імені». Білоруська дослідниця А. К. Устинович стверджує, що «форми імен творилися в результаті

морфологічних змін, а варіанти – внаслідок мінімальних фонетичних відхилень у структурі самого імені» (Усцінович 1977, с. 7).

Більшість дослідників спираються на визначення П. П. Чучки (2008, с. 38-39), який терміном «іменний варіант» позначає всяку (фонетичну, словотворчу, офіційну й розмовну) модифікацію того ж самого імені, зокрема й основний, тобто стрижневий його варіант (*Анна, Анничка, Аннушка, Ганна, Ганище, Онушка* і т. д.), а вираз «різні форми імен» вживає тільки стосовно парадигматичної словозміни, тобто лише в значенні «граматичні форми».

Тривала полеміка й щодо єдиної класифікації іменних варіантів. О. В. Суперанська (1970, с. 182) виокремлює декілька типів варіювання: орфографічне, пов'язане з різним написанням імен (*Таусія – Таусья*); фонологічне, що супроводжується змінами в написанні та вимові (*Оксана – Ксеня, Ксана*); морфологічне (*Гавришл – Гаврил – Гаврила*); лексичне (*Іван, Ваня, Ханс*); синтаксичне.

Л. О. Белей (1986, с. 9-10), виділив п'ять типів варіантів: фонетичні, морфологічні, словотвірні, лексичні та синтаксичні. Словотвірні варіанти (*Михайло – Мишко*), на думку дослідника, створюються завдяки засобам, спроможним виражати додаткові конотації, морфологічні ж (*Мишо – Миша*) виникають на основі паралелізму вираження функціональної еквівалентності граматичних значень, до того ж основною суттєвою ознакою їх є невідповідність морфологічного роду антропоніма біологічній статі його носія. Така невідповідність ліквідується шляхом морфологічного варіювання, наприклад шляхом елімінації кінцевого *-а*: *Захарія – Захарій, Зосима – Зосим*. Деякі дослідники (Р. Й. Керста 1980; Р. І. Осташ 1990; Л. О. Самійленко 1976; В. А. Шевцова 1979) розглядають фонетичне та словотвірне (його інколи називають морфологічним) варіювання. Саме тому в дослідженні динаміки імен конкретного населеного пункту розв'язання проблеми варіантів при транспозиції має практичне значення. Від інтерпретації статусу окремих одиниць залежить не тільки загальна картина динаміки імен. Дуже часто на практиці в носіїв таких онімів виникають проблеми. У цьому ми переконалися з власного досвіду, працюючи в приймальній комісії з такими документами, як свідоцтво про народження, паспорт, атестат

про середню освіту, диплом молодшого спеціаліста. Майже щороку траплялися випадки, коли в абітурієнтів усі перераховані вище документи були з різними, документально зафіксованими, варіантами імен: у свідоцтві про народження *Величко Євгеній Євгенійович, 19.02.1965 р. н.*; у паспорті – *Євген*, в атестаті знову *Євгеній*, у дипломі, відповідно, *Євген*. Із такими ж труднощами стикалися носії імен *Микола* (із фіксаціями *Миколай*), *Наталя* (*Наталія*), *Арсен* (*Арсеній*), *Юлія* (*Юля*), *Олеся* (*Леся*). Через неухважність або неграмотність працівників відповідних структур громадяни змушені переробляти паспорт, атестат чи диплом про освіту. Саме тому з практичних міркувань доцільно визначити, що розуміємо під основним іменем і його варіантом.

Кожній людині традиційно надане одне ім'я. На думку І. Д. Скорук (1999, с. 13) та Н. О. Свистун (2006, с. 84), це ім'я є інваріантом, що реалізується в кількох варіантах. Вони відрізняються не формою, а функціональним змістом. У нашому дослідженні під особовим іменем розуміємо однопоколінну індивідуальну назву, яку отримує людина після народження і під якою ця людина відома протягом усього життя в суспільстві. Інваріантом імені вважаємо офіційне ім'я, що може надаватися різним людям. Варіант імені – його різновид, з незначними відхиленнями у фонетичній, морфемній або орфографічній будові. Наприклад, зафіксовані в наших матеріалах: інваріант *Анжеліка* та його варіанти *Анжела, Анжелла; Ілдіка* (*Ільда, Ілдіка*); *Наталія* (*Наталя, Наталья, Наташа*); *Тетяна* (*Татьяна, Татьяна, Таня, Тетьяна*); *Аттіла* (*Атілла, Аттіло, Атіло, Атіла*); *Вільгельм* (*Вілгелм*); *Людвіг* (*Людвиг, Людвик, Людвік*) та ін.

У словнику «Власні імена людей» Л. Г. Скрипник і Н. П. Дзятківська (1996) чоловічі імена *Євгеній* і *Євген, Антоній, Антон* і *Антонін, Арсен* і *Арсеній, Гнат, Ігнат* та *Ігнатій, Едуард* і *Едвард, Юрій* і *Георгій*, жіночі *Анжела* і *Анжеліка, Анна* і *Ганна, Дарія* і *Дар'я, Ірина* і *Ярина, Оксана* і *Ксенія, Роза* і *Розалія, Тереза* і *Терезія* розглядають як варіанти одного імені. Н. О. Свистун (2006, с. 87), досліджуючи динаміку антропонімікону м. Тернополя, схиляється до думки, що імена *Євгеній* та *Євген, Назарій* та *Назар* також є варіантами. О. В. Суперанська (1973, с. 64-65) вважає усічення суфікса

-ий у російській мові природним процесом, внаслідок якого утворилися звичні імена, причому коротша форма стала світською, а довша – церковною. Цієї думки не поділяє І. Д. Скорук (1999, с. 15). Аналізуючи іменник Луцька, дослідниця розглядає форми антропонімів із суфіксами -ий та без нього як різні імена. Різними іменами є також форми *Степан* та *Стефан*, *Захарій* та *Захар*, *Арсеній* та *Арсен*. Л. Г. Скрипник (1996, с. 10) виділяє декілька основних фонетико-морфологічних явищ, що створюють варіанти імен:

- чергування голосних звуків (*Антон* – *Антін*, *Никон* – *Никін*, *Єремія* – *Ярема* та ін.);
- чергування приголосних звуків (*Амвросій* – *Амбросій*, *Устин* – *Устим*, *Степан* – *Стефан* та ін.);
- скорочення початку чи кінцівки імені, іноді – і початкової, і кінцевої частини (*Ігнатій* – *Ігнт* – *Гнат*, *Анастасій* – *Анастас*, *Арсеній* – *Арсен*);
- у жіночих іменах найпоширеніші варіювання закінчень -ія, -а/я: *Дарія* та *Дар'я*, *Наталія* та *Наталя*.

У зібраних нами матеріалах варіанти імен з -ий та без цієї фінали зафіксовані часто: *Антон* та *Антоній*, *Арсен* та *Арсеній*, *Василь* та *Василій*, *Євгеній* та *Євген*, *Тібор* та *Тіберій* та ін. Занотовані також імена з чергуванням приголосних *ф/н*: *Стефан* та *Степан*, *Йосиф* та *Йосип*, *Філіп* та *Пилип*. Із практичних міркувань логічним було б вважати такі фіксації різними іменами (інваріантами), оскільки вони ідентифікують різних осіб. Тим більше, як зазначає С. М. Пахомова (2014, с. 75), за наявності таких демінутивів не можна не врахувати впливу західноєвропейської традиції, де етимологічно й словотвірно споріднені імена мають статус окремих імен, а не варіантів. Зокрема, у сучасній словацькій мові імена *Helena*, *Elena* і *Lenka*, *Hana* і *Anna*, *Jana* і *Janka*, *Natália* і *Nataša*, *Tatiana* і *Taňa*, *Martin* і *Maroš*, *Bohuslav* і *Bohuš* сприймаються як окремі (офіційні, паспортні) антропонімічні одиниці, тобто інваріанти. Самостійне функціонування аналогічних одиниць розширило б межі чоловічого та жіночого іменника. Та ми погоджуємося з думкою дослідників Т. В. Буги (2012), Н. О. Свистун (2006), Л. Г. Скрипник (1996), які вважають, що такі лексеми варто розглядати як варіанти одного імені. Доцільно, на нашу думку,

узагальнити антропоніми з незначними графічними, фонетичними чи морфологічними змінами. Перевагу надаємо формі, яка є найпоширенішою в антропоніміці Ужгорода. Наприклад, серед фіксацій *Антон*, *Антоній*, *Антонін* найпоширеніший варіант *Антон*, оскільки в другій половині ХХ ст. він мав найбільше носіїв (51), тоді як *Антонін* і *Антоній* зафіксовані в метричних книгах по одному разу: в 1960 та 1950 рр. На відміну від чоловічого іменника Центральної Донеччини, де у ХХ ст. з-поміж форм *Євген* (1663 носії) і *Євгеній* (234 носії) стрижневим вважається усічений варіант (Буга 2012, с. 57), в ужгородському іменнику цього ж періоду переважає повна канонічна форма *Євгеній*. Популярне в першій половині ХХ ст. серед угорської, словацької та ромської національності жіноче ім'я *Ілдіко* (9) визначаємо основним (інваріантом), а *Ілдіка* (3), *Ільда* (2), *Ілдика* (1) – його варіантами. Варіантами імені *Жанна* (30) будемо вважати зафіксовані в джерелах: *Жанет* (2), *Жанета* (2), *Жанетт* (1), *Жанетта* (3), *Жаннета* (1). Для жіночих власних імен Ужгорода характерними є форми з варіюванням закінчень *-а*, *-ія*; *-ія*, *-я*: *Аліса* та *Алісія*, *Дар'я* та *Дарія*, *Сільва* та *Сільвія*, *Сінтіа* та *Сінтія*, *Таїса* та *Таїсія*, *Тереза* та *Терезія*, *Тімеа* та *Тімея*; *Наталя* та *Наталія*. Популярне серед угорського населення чоловіче ім'я *Аттіла* також має декілька варіантів. У метричних книгах зафіксовані: *Аттіла* (13 випадків), *Атілла* (5), *Аттіло* (2), *Атило* (1), *Атіла* (5), *Аттіла* (1), *Отілло* (1), *Оттіло* (1).

У сучасній українській мові популярні імена налічують по сто, двісті, а окремі навіть більше трьохсот варіантів: *Федір*, *Федор*, *Хведір*, *Педір*, *Ведір*, *Хведор*, *Федько*, *Хведько*, *Федур*, *Федорко*, *Федорище*, *Федорисько*, *Федь*, *Федик*, *Федунь* та ін. (Белей 2010, с. 52). У наших матеріалах зафіксовані оніми, які мають декілька варіантів і, групуючись навколо основної одиниці, утворюють так звані іменні гнізда. Наприклад, популярні в Ужгороді в 1990-х роках жіночі імена *Беата*, *Христина* вважаємо основними в іменних гніздах, до яких водять варіанти *Беатриса*, *Беатрис*, *Беатріс*, *Беатріса*, *Беатрікс*; *Хрістіна*, *Кристина*, *Крістіна*, *Крістіна*, *Крістіана*. За словами С. М. Пахомової (2014, с. 75), словотвірні гнізда різних власних імен не збігаються за своїм обсягом: деякі імена мають лише кілька

варіантів, тоді як перелік інших гіпокористичних і демінутивних варіантів займає по кілька сторінок. Наприклад, зафіксовані в наших матеріалах чоловічий онім *Людвіг* має три варіанти (*Людвіг*, *Людвик*, *Людвік*), а онім *Аттїла* – 7; жіночий *Жанна* – 5, *Віолета* тільки 2 (*Віола*, *Віолетта*) варіанти в іменному гнізді. Закономірно, що вони відрізняються один від одного звуковим і морфемним складом, особливостями відмінювання, сферою функціонування.

Л. О. Белей (2010, с. 53) поділяє сучасні варіанти імен українців за сферою функціонування на офіційні та розмовні. Офіційним дослідник вважає емоційно нейтральний варіант імені, які використовують у ділових паперах (метрика, паспорт, атестат, диплом, реєстр виборців тощо), а неофіційним, розмовним – варіант імені – похідне, стилістично марковане утворення, що функціонує в літературно-художньому, побутовому, зокрема в діалектному мовленні. Наприклад: *Андрійко*, *Андрусь*, *Андрусик*, *Андрух*, *Андріїце*, *Анді*; *Борисик*, *Бориско*, *Боря*; *Вольга*, *Олечка*, *Олюня*, *Ляля*; *Люлія*, *Юлька*, *Люльця* тощо.

Описуючи особові імена, відомі дослідники використовують термін «варіант» та вкладають в нього неоднаковий зміст. В. О. Суперанська (1970) називає їх офіційною та неофіційною формою імені, В. О. Никонов (1974) – офіційним та побутовим найменуванням, Г. Я. Сіміна (1970) – повним іменем та напівіменем. Офіційними іменами, зазвичай, вважаються зареєстровані цивільним актом, записані у свідоцтві про народження, паспорті тощо відповідно до правописних норм і засвідчені словниками власних імен людей. У наших матеріалах із метричних книг фіксуються чоловічі та жіночі неофіційні імена, неповні, розмовно-побутові варіанти, що не відповідають правописним нормам та не засвідчені словниками. Причиною такого явища є брак філологічних знань, небажання мовців скористатися офіційними іменами або прагнення саме так виділити новонародженого: *Томі*, *Юрі*, *Leo*, *Славко*, *Петр*, *Irinka*, *Серен*, *Віта*, *Іва*, *Іра*, *Ія*, *Люба*, *Нїла*, *Нела*, *Нора*, *Поля*, *Сїма*, *Соня*, *Таня*. М. Л. Худаш (1977, с. 78]. зазначав: «Скорочення імені, усічення якоїсь його частини – це, в першу чергу, своєрідна реакція на громіздкі та незручні для користування запозичення, а також на свої первинні

утворення чи новіші деривати». Із приводу способів виникнення таких варіантів існують різні міркування: Л. О. Белей (1986), Р. Й. Керста (1984), М. І. Сенів (1980) та М. Л. Худаш (1977) схилиються до думки щодо трьох способів творення варіантів: усічувальний (регресивний), суфіксальний та усічувально-суфіксальний (регресивно-суфіксальний). Досліджуючи антропонімію Буковини, Л. В. Кракаля (1974) в межах усічувально-суфіксального способу розглядає такі варіанти: суфіксально-усічені (*Туся – Артуся – Артур*); усічено-суфіксальні (*Толік – Толя – Анатолій*); регресивно-суфіксальні (*Дуня – Євдокія*); повторно-суфіксальні (*Ніна – Нінуськ*). І. І. Ковалик (1965, с. 217) виділяє тільки два варіанти: суфіксальний і регресивний. Молдавська дослідниця М. А. Коснічану (1977, с. 7) усічені імена називає короткими гіпокористиками, а суфіксальні – похідними гіпокористиками. Досліджуючи антропонімію Закарпаття, П. П. Чучка визначив декілька способів творення нових варіантів власних особових імен, характерних для цього регіону:

- суфіксальний (*Андрійко, Василько, Славко; Володька, Мішка, Федька; Борішка, Веронка, Маріка* та ін.);
- регресивний, або усічення (*Агафія – Гафія, Магдалена – Магда; Климентій – Клим* та ін.);
- регресивно-суфіксальний, тобто усічувально-суфіксальний

(*Михайло – Миша, Станіслав – Стас, Зузана – Зузка, Софія – Соня* та ін.). До цих основних додав ще редуплікацію (подвоювання основ або якоїсь її частини) та зміну акцентуації (Чучка 2008, с. 89). Деякі з наведених вище способів творення варіантів відзначено і в іменнику Ужгорода ХХ ст. У 1900 – 1950 рр. (ДаЗо, Ф. 1606, Оп. 14, № 40-55, 106, 111, 116, 121, 144 (125/1), 147 (17/1); Арх. ф., Оп. 1, № 605, 606) жіночих варіантів імен, утворених суфіксальним способом, зафіксовано набагато більше, ніж у 1950–2000. Серед чоловічих, навпаки, трапляється лише декілька фіксацій – 1900 р.: *Etelka* (6), *Linka* (1), *Veronka* (8); 1905 р.: *Hanka* (10), *Yuliska* (1); 1910 р.: *Etelka* (5); 1915 р.: *Etelka* (3), *Lenka* (1); 1920 р.: *Etelka* (2), *Hajnalka* (1), *Idenka* (1), *Lenka* (1); 1925 р.: *Etelka* (1); 1930 р.: *Anežka* (1), *Boriška* (1), *Iolanka* (1), *Irinka* (1); 1940 р.: *Ануєлка* (1), *Етелка* (3), чол. *Мігало* (1); 1945 р.: жін. *Славка* (1), чол. *Славко* (1); 1960 р.: *Етелка* (1), *Ілдіка* (3).

Найпродуктивнішим виявився регресивний спосіб усічення. Протягом ХХ ст. зафіксовано варіанти жіночих імен: *Magda* від *Magdolina* (10 випадків, зареєстрованих у 1900 р.; 1905 р.; 1910 р.); *Mari* від *Maria* (2 – у 1900 р., 1910 р.); *Rezi* від *Terezia* (7 випадків у 1900 р., 2 – у 1905 р.); *Zuza* від *Zuzanna* (у 1925 р.); *Агнес* від *Агнесса* (у 1940 р.); *Віола* від *Віолета* (4 випадки: 1960, 1970, 1990, 1995); *Зора* від *Зоряна* (у 2000 р.) та ін., рідше чоловічих: *Sami* від *Sámuel* (1900, 1905); *Leo* від *Leon* (1925); *Гнат*, *Ігнат* від *Ігнатій* (1975 р.; 1985 р.).

П. П. Чучка (2008, с. 104-105) часті випадки усічення основи імені вважає одним зі специфічних способів творення нових варіантів, що здійснюється не стихійно, а за певними внутрішньомовними закономірностями. Усічення частини імені – явище дуже давнє. Як зазначає Я. Свобода (1964, с. 105), воно сягає не лише спільнослов'янської, а й спільноіндоєвропейської єдності. У наш час воно характерне для індоєвропейських та деяких неіндоєвропейських мов, наприклад угорській. Різні способи скорочення імен на матеріалі старосербської мови описала С. М. Пахомова (2012). У давньоукраїнських писемних пам'ятках теж засвідчені варіанти *Фед*, *Клим*, *Кондр*, *Рафал*. Як зауважує Р. Й Керста (1984, с. 75), скорочені варіанти імен часто фіксуються в пам'ятках української мови ХVІ ст.: *Хведь*, *Тим*, *Куз/Кузь*, *Сай*, *Пан*, *Федь* та ін.

Власне припущення щодо причин появи усічених форм християнських імен (*Василь*, *Євген*, *Микола* і под.) від запозичених (*Василій*, *Євгеній*, *Миколай*) висловлює А. М. Нелюба (2001, с. 52). Однею з таких він вважає «незручність запозичених імен у звертанні, в діалозі, а звідси їх усікання з подальшим нарощенням відповідних закінчень».

Усічення імені передбачає утворення нового варіанта імені шляхом скорочення певної її частини. У межах цього способу, залежно від того, яка саме частина випадає, виділяють п'ять моделей: афери́зу (усічення початку імені): *Дан* – *Богдан*, *Нуфрій* – *Онуфрій*; синко́пу (усічення середини імені): *Филон* – *Филимон*; апоко́пу (усічення кінцевих складів імені): *Влад* – *Владислав*, *Макс* – *Максим*; змішаний тип усічень: *Стас* – *Станіслав* (синкопа та апокопа); усічення похідних імен, утворених шляхом суфіксації, при цьому діють усі

описані способи усічення: *Тоша – Антоша – Антон* (Кравченко 2005, с. 135).

3 Основні групи та причини виникнення варіантів імен в іменнику Ужгорода ХХ ст.

Узагальнивши спостереження над фактичним матеріалом, з урахуванням його специфіки, в іменнику Ужгорода виділяємо такі основні групи:

- 1) варіанти, які виникли в результаті взаємодії мов;
- 2) варіанти, утворені внаслідок орфографічних та орфоепічних різночитань;
- 3) лексико-хронологічні варіанти, серед яких виділяємо гіпокористики і демінутиви.

До першої групи (варіанти, утворені в результаті взаємодії мов) належить найбільша кількість імен. Вони найчастіше трапляються в другій половині ХХ століття. Досліджуваний матеріал дає підстави стверджувати про змішування антропонімних норм не стільки української та російської мов, як це відбувається в іменниках переважної частини України – характерною специфікою антропонімного матеріалу досліджуваної території є взаємовпливи української і угорської, подекуди чеської або словацької мов.

У 50-х роках, коли документацію вели російською мовою, а усне спілкування здійснювалося українською, у метричних книгах поруч з українськими розмовними формами зафіксовані російські варіанти. У цій групі так званих *українських росіянізмів* можна виділити декілька реалізацій:

- зі збігом у написанні, у вимові з загальноприйнятими нормами російської мови: *Александр, Алексей, Глеб, Дарья, Екатерина, Ирина, Надежда, Наталья, Татьяна, Софья, Ульяна*;
- із морфологічною будовою та фонетичними особливостями української мови, але з використанням російської графіки: *Игор, Теодорий, Надия*;

- із морфологічною структурою й фонетичними ознаками російської мови, передані за допомогою української графіки: *Владімір, Міхаїл, Ріта, Парасков'я*.

Змішування норм української, угорської й чеської мов відбувається інакше. Серед досліджуваних матеріалів не зафіксовано випадків змішування графічних норм чи норм письма української і латинської мови, як, зокрема, в іменнику Тернополя (*Edwardus, Cheslaus, Faddaeus*) (Свистун 2006, с. 90). Оригінальним і типовим явищем для ужгородського іменника першої половини ХХ ст. є транскрипція угорських, чеських та словацьких імен в українській графіці: жіночі – *Ануєлка, Ержібет, Йолан, Моргіт, Магдолна, Каталін*; чоловічі – *Андраш, Антал, Ерно, Імре, Іштван, Ференц, Янош*.

До другої групи належать варіанти імен, що виникли внаслідок написання без дотримання орфографічних норм українського правопису. Записані на слух, на основі транскрипції, вони є свідченням недостатнього рівня грамотності працівників міського відділу РАЦСу. Така ситуація характерна переважно для інших міст України, зокрема Донецька, Луцька, Одеси, Тернополя. Що ж стосується офіційних записів імен новонароджених Ужгорода, то тут вона найчастіше помічена в реєстраційних записах 50-х років: *Алефтіна, Ева, Едіта, Диана, Зита, Ніла, Алексей, Ігорь, Николай*. У наших матеріалах спостерігаються випадки з подовженим приголосним та без нього. У більшості імен графічне подвоєння приголосних присутнє там, де за правилами української орфографії воно не відбувається: *Анжелла, Андріанна, Богданна, Діанна, Нелля, Савва*, і, навпаки, там, де потрібно, відсутнє: *Ала, Віолета, Ема, Генадій*.

До третьої групи ми зарахували гіпокористики (скорочена форма імені). Н. В. Подольська (1988) називає такі варіанти хронологічними, а О. В. Суперанська (1990) – лексичними. Вони документально зафіксовані працівниками РАЦСу, використані в писемних джерелах, при чому в різних хронологічних зрізах становлять невелику групу. Наприклад, жіночі гіпокористики, утворені шляхом елімінації початкової частини слова: *Rezi* (1905) від *Terezia*, *Славка* (1945) від

Мирослава, Святослава, Станіслава або Ярослава, Нора (1980) від *Елеонора*;

утворені шляхом елімінації середини імені (синкопа): *Таня* (1950) від *Тетяна, Іра* (1950) від *Ірина, Віта* (1975) від *Вікторія, Поля* (1950) від *Поліна, Соня* (1940, 1945, 1950, 1970, 1990) від *Софія, Ніла* (1950, 1980) від *Неоніла, Нела* (1960) від *Намела*;

жіночі та чоловічі, утворені шляхом опущення кінцевої частини імені (апокопа): *Kveta* (1935) від *Kvetoslava, Іва* (1975) від *Іванна, Катя* (1995) від *Катерина, Люба* (1950) від *Любов, Ніка* (1980) від *Ніколетта, Томі* (1995) від *Томаш, Юрі* (2000) від *Юрій*.

Демінутиви (зменшувально-пестлива форма імені) в іменнику Ужгорода найчастіше засвідчені в першій половині ХХ ст. У наших матеріалах не зафіксовані варіанти на кшталт *Ванько, Васько, Грицько, Сашко, Петрик, Михась, Гануня, Євка, Маруся* та ін. характерні для іменника Центральної Донеччини (Буга 2012, с. 59), ані варіанти *Аня, Ася, Маня, Муся, Яся, Льова, Славик*, зафіксовані в післявоєнних зрізах іменника Луцька (Скорук 1999, с. 19). Натомість, в ужгородському іменнику ми знаходимо демінутиви, частіше жіночі, популярні серед населення в 1900 – 1945 рр.: *Etelka, Veronka, Yuliska, Idenka, Anežka, Boriška*, чол. *Славко* та ін., утворені суфіксальним способом.

У актових записках Ужгорода не зафіксовані аугментативні варіанти із суфіксами *-иц(е), -иск(о)*, що трапляються в іменнику Центральної Донеччини (*Іванище*, зафіксоване в 1922 р., *Василиско* – 1935 р.) і мають згрубіло-зневажливу семантику. На думку Т. В. Буги (2012, с. 59), ці імена позбавлені відтінку зневажливості. Мотивом їхнього вибору могла послугувати вага новонароджених або те, що діти були первістками.

Важливою особливістю варіантів імен є їхня мобільність. За останні десятиріччя значна кількість популярних розмовних імен вийшла зі статусу неофіційних і виконує функцію офіційних імен, а частовживані офіційні перейшли в розряд розмовних, адже, як слушно зауважує Л. О. Белей (2010, с. 59), розділяє офіційні та розмовні варіанти імен, є історично мінливою. Деякі християнські імена в процесі адаптації до фонорморфемної структури української мови, що

мали по два й більше варіантів, усвідомлені мовцями як окремі імена. Наприклад, давньогрецьке γεωργός [geōrgos] – *Георгій* і його слов'янська форма *Юрій*, що в перекладі з грецької мови означає «хлібороб», «землероб», популярне в ужгородському іменнику ХХ ст.; ім'я давньоєврейського походження *Іван*, що має декілька форм, зафіксованих у наших джерелах: *Yános, Yonos, Ianos, Ian, Ivan* – у першій половині ХХ ст. (ДаЗо, Ф. 1606, Оп. 14, № 40-55, 106, 111, 116, 121, 144 (125/1), 147 (17/1), *Ян, Янош, Янек* – у другій (ДаЗо, Арх.ф. 1606, Оп. 1, № 3450-3454, 3990-3994). У Словнику-довіднику Л. Г. Скрипник і Н. П. Дзятківської (1996, с. 96, 98) зафіксовано: *Юрій (Юрко)* те саме, що *Георгій*; *Ян* те саме, що *Іван*. Л. О. Белей (2010, с. 132) у словнику імен українців подає *Юрій* як похідне від *Георгій*; *Ян* – західно- та південнослов'янський (словінський, хорватський) варіант імені *Іван*. За походженням це дійсно форми одного імені, але в сучасному використанні вони усвідомлені мовцями як окремі імена. Якщо хлопчика назвали *Георгієм*, то його скороченим іменем вживають *Жора, Гарик і Юра* зокрема. Та коли у свідоцтві про народження дитину зареєстрували як *Юрій*, то в побуті її найчастіше називають *Юрчик, Юрасик, Юрась, Юра*, але дуже рідко *Георгій* чи *Гоша*. Кожне з них має свої пріоритети серед представників різних національностей. Саме тому в нашому дослідженні оніми *Юрій і Георгій, Іван і Ян (Янош), Іванна і Яна* в IV–IX зрізах ми аналізуємо як окремі інваріанти.

Отже, ми схарактеризували основні типи варіантів імен, зафіксованих в Ужгороді протягом ХХ ст. При аналізі чоловічих і жіночих онімів беремо до уваги повні офіційні імена, а оніми з незначними фонетичними та морфологічними відхиленнями узагальнюємо. Вважаємо, що інваріанта є форма особового імені, яка відповідає нормам сучасної української літературної мови, зафіксована в антропонімічних словниках і є найпоширенішою в антропоніміконі міста. У таблиці 3.1 та 3.2 подаємо найпоширеніші чоловічі та жіночі імена (інваріанти) та їхні варіанти, які функціонували в іменнику Ужгорода в першій половині ХХ ст. (в угорський, чехословацький і початок радянського періоду), та

варіанти, зафіксовані в досліджуваному матеріалі в другій половині XX ст.

Таблиця 3.1

Найпоширеніші чоловічі імена та їхні варіанти в іменнику Ужгорода у XX ст.

Інваріант у першій половині XX ст. (1900–1945 pp.)	Інваріант у другій половині XX ст. (1950–2000 pp.)	Варіанти та кількість носіїв у першій половині XX ст. (1900–1945 pp.)		Варіанти та кількість носіїв у другій половині XX ст. (1950–2000 pp.)	
<i>Yózsef</i>	<i>Йосиф</i>	<i>Yózsef</i>	49	<i>Йосиф</i>	75
		<i>Iosef</i>	39	<i>Йосип</i>	40
		<i>Iozsef</i>	29	<i>Йожеф</i>	6
		<i>Yozsef</i>	13		
		<i>Йозеф</i>	10		
		<i>Йосиф</i>	8		
		<i>Yoztef</i>	7		
		<i>Йоцеф</i>	7		
		<i>Yózeff</i>	6		
		<i>Yázsef</i>	2		
		<i>Iozef</i>	1		
<i>Ivan</i>	<i>Іван</i>	<i>Ivan</i>	9	<i>Іван</i>	267
<i>Yános</i>	<i>Ян</i>	<i>Ivan</i>	7		
		<i>Yános</i>	75	<i>Ян</i>	17
		<i>Ian</i>	48	<i>Янош</i>	15
		<i>Янош</i>	24	<i>Янек</i>	1
		<i>Ianos</i>	12		
		<i>Yonos</i>	1		
<i>László</i>	<i>Василь</i>	<i>Ян</i>	1		
		<i>László</i>	25	<i>Василь</i>	281
		<i>Ласло</i>	24	<i>Василій</i>	55
		<i>Lasslo</i>	9	<i>Ласло</i>	15
		<i>Laszlo</i>	8		
		<i>Vasil</i>	8		
<i>Lászlo</i>	5				

		<i>Laslo</i>	5		
		<i>Laszló</i>	4		
<i>István</i>	<i>Степан</i>	<i>István</i>	39	<i>Степан</i>	154
		<i>Иштван,</i>	23	<i>Иштван</i>	32
		<i>Stepán</i>	18	<i>Стефан</i>	10
		<i>Stepan</i>	16	<i>Стефано</i>	1
		<i>Istvan</i>	13		
		<i>Štěpan</i>	8		
		<i>Стефан</i>	5		
<i>Sándor</i>	<i>Олександр</i>	<i>Sándor</i>	33	<i>Олександр</i>	608
		<i>Sandor</i>	24	<i>Шандор</i>	12
		<i>Alexandr</i>	24	<i>Олесандр</i>	1
		<i>Шандор</i>	21	<i>Алекс</i>	1
		<i>Олександр</i>	3		
<i>Miklos</i>	<i>Микола</i>	<i>Miklos</i>	26	<i>Микола</i>	152
		<i>Miklosh</i>	25	<i>Миколай</i>	27
		<i>Mikulaš</i>	14	<i>Ніколай</i>	11
		<i>Miklós</i>	6	<i>Міклош</i>	4
		<i>Nikolaj</i>	5	<i>Ніколас</i>	1
		<i>Ніколай</i>	3		
		<i>Mikulas</i>	1		
<i>Mihály</i>	<i>Михайло</i>	<i>Mihály</i>	38	<i>Михайло</i>	291
		<i>Мігаль</i>	13	<i>Міхаїл</i>	3
		<i>Michal</i>	11	<i>Міхаїл</i>	1
		<i>Mihaly</i>	6	<i>Мігаль</i>	1
		<i>Mihal</i>	4	<i>Мішель</i>	1
		<i>Михайло</i>	4		
<i>Gyula</i>	<i>Юлії</i>	<i>Gyula</i>	39	<i>Юлії</i>	19
		<i>Iulius</i>	25	<i>Дюла</i>	2
		<i>Дюло</i>	5		
		<i>Дюла</i>	2		
		<i>Юлії</i>	2		
		<i>Ulias</i>	1		
<i>Lajos</i>	<i>Людвіг</i>	<i>Lajos</i>	33	<i>Людвік</i>	3
		<i>Ludvik</i>	12	<i>Людвік</i>	3
		<i>Лайош</i>	7	<i>Людвіг</i>	3
		<i>Ludvìh</i>	5	<i>Людвіг</i>	2

		<i>Lajos</i>	3		
		<i>Людвик</i>	2		
<i>György</i>	<i>Георгій</i>	<i>György</i>	16	<i>Георгій</i>	18
		<i>Gyorgy</i>	11	<i>Георг</i>	1
		<i>Дьордь</i>	12	<i>Дердь</i>	1
		<i>Георгій</i>	1		
<i>Jiri</i>	<i>Юрій</i>	<i>Jiri</i>	11	<i>Юрій</i>	304
		<i>Yiri</i>	9	<i>Юрі</i>	1
		<i>Iura</i>	1		
		<i>Юрій</i>	1		
<i>Ienö</i>	<i>Євгеній</i>	<i>Ienö</i>	11	<i>Євгеній</i>	100
		<i>Evžen</i>	10	<i>Євген</i>	21
		<i>Еньо</i>	7	<i>Евгеній</i>	13
		<i>Yenő</i>	7		
		<i>Jenő</i>	5		
		<i>Evgen</i>	3		
		<i>Ено</i>	3		
<i>Atilla</i>	<i>Аттіла</i>	<i>Atilla</i>	2	<i>Аттіла</i>	13
				<i>Аттіла</i>	5
				<i>Аттило</i>	2
				<i>Атило</i>	1
				<i>Атіла</i>	5
				<i>Аттила</i>	1
				<i>Отілло</i>	1
				<i>Оттіло</i>	1
<i>Vadik</i>	<i>Вадим</i>	<i>Vadik</i>	2	<i>Вадим</i>	41
				<i>Вадім</i>	1
<i>Vilmos</i>	<i>Вілмош</i>	<i>Vilmos</i>	19	<i>Вілмош</i>	5
		<i>Вілмос</i>	4	<i>Вільгельм</i>	2
		<i>Vilhelm</i>	1	<i>Вілгелм</i>	1
		<i>Вілгелм</i>	1		
<i>Vladimir</i>	<i>Володимир</i>	<i>Vladimir</i>	12	<i>Володимир</i>	252
		<i>Владімір</i>	3	<i>Владимир</i>	56
		<i>Владімір</i>	2	<i>Владімір</i>	4
<i>Tivadar</i>	<i>Федір</i>	<i>Tivadar</i>	2	<i>Федір</i>	22
		<i>Fedor</i>	1	<i>Федор</i>	13
		<i>Тиводар</i>	1		

		Федор	1		
--	--	-------	---	--	--

Таблиця 3.2

Найпоширеніші жіночі імена та їхні варіанти в іменнику Ужгорода у ХХ ст.

Інваріант у першій половині ХХ ст. (1900–1945 рр.)	Інваріант у другій половині ХХ ст. (1950–2000 рр.)	Варіанти та кількість носіїв у першій половині ХХ ст. (1900–1945 рр.)		Варіанти та кількість носіїв у другій половині ХХ ст. (1950–2000 рр.)	
<i>Agnesa</i>	<i>Агнеса</i>	<i>Agnesa</i>	7	<i>Агнеса</i>	8
		<i>Agnes</i>	5	<i>Агнета</i>	7
		<i>Агнеш</i>	5	<i>Агнеш</i>	7
		<i>Агнес</i>	1	<i>Агнесса</i>	6
<i>Ангела</i>	<i>Анжеліка</i>	<i>Ангела</i>	3	<i>Анжеліка</i>	32
		<i>Angela</i>	1	<i>Анжела</i>	6
		<i>Angelie</i>	1	<i>Анжелла</i>	4
		<i>Anděla</i>	1		
<i>Анна</i>	<i>Анна</i>	<i>Анна</i>	113	<i>Анна</i>	94
		<i>Нана</i>	14	<i>Ганна</i>	76
		<i>Анна</i>	13		
		<i>Hanka</i>	10		
		<i>Háni</i>	4		
		<i>Anežka</i>	1		
		<i>Hanna</i>	1		
<i>Ануєлка</i>	1				
Не зафіксовано	<i>Беата</i>			<i>Беата</i>	23
				<i>Беатрис</i>	1
				<i>Беатриса</i>	1
				<i>Беатріс</i>	1
				<i>Беатріса</i>	3
				<i>Беатрікс</i>	2
<i>Veronika</i>	<i>Вероніка</i>	<i>Veronika</i>	22	<i>Вероніка</i>	35
		<i>Veronka</i>	8	<i>Верона</i>	6
		<i>Вероніка</i>	7		
		<i>Veron</i>	2		
<i>Viola</i>	<i>Віолета</i>	<i>Viola</i>	6	<i>Віолета</i>	8

				<i>Віола</i>	4
				<i>Віолетта</i>	4
<i>Вікторія</i>	<i>Вікторія</i>	<i>Viktorija</i>	2	<i>Вікторія</i>	284
		<i>Vektorie</i>	1	<i>Віта</i>	1
		<i>Viktorie</i>	1		
		<i>Viktoria</i>	1		
<i>Erzsébet</i>	<i>Єлизавета</i>	<i>Erzsébet</i>	86	<i>Єлизавета</i>	29
		<i>Alzbeta</i>	15	<i>Єлизавета</i>	16
		<i>Ержібет</i>	13	<i>Єлизавета</i>	1
		<i>Ержебет</i>	12	<i>Єлизавета</i>	1
		<i>Alzbeta</i>	5	<i>Алжбета</i>	1
		<i>Betti</i>	4	<i>Єлизабет</i>	1
		<i>Alizbeta</i>	3		
		<i>Algbeta</i>	2		
		<i>Alibeta</i>	2		
		<i>Aliběta</i>	2		
		<i>Єлизавета</i>	2		
		<i>Alisbeta</i>	1		
		<i>Alizabetta</i>	1		
		<i>Elizabetta</i>	1		
<i>Не зафіксовано</i>	<i>Жанна</i>			<i>Жанна</i>	30
				<i>Жанетта</i>	3
				<i>Жаннета</i>	1
				<i>Жанетт</i>	1
				<i>Жанет</i>	2
<i>Не зафіксовано</i>	<i>Ілдіко</i>			<i>Ілдіко</i>	9
				<i>Ілдіка</i>	3
				<i>Ільда</i>	2
				<i>Ілдика</i>	1
<i>Попа</i>	<i>Олена</i>	<i>Попа</i>	83	<i>Олена</i>	193
		<i>Helena</i>	33	<i>Єлена</i>	26
		<i>Глона</i>	16	<i>Альона</i>	26
		<i>Lenke</i>	8	<i>Єлена</i>	4
		<i>Helen</i>	5	<i>Єлена</i>	1
		<i>Lenka</i>	3		
		<i>Elena</i>	1		
<i>Katerina</i>	<i>Катерина</i>	<i>Katerina</i>	14	<i>Катерина</i>	173

		<i>Katalin</i>	9	<i>Катеріна</i>	1
		<i>Каталін</i>	9	<i>Каталін</i>	3
		<i>Катерина</i>	3	<i>Каталіна</i>	4
		<i>Катаїна</i>	1	<i>Катріна</i>	1
		<i>Ikaterina</i>	1	<i>Катя</i>	1
<i>Margit</i>	<i>Маргарита</i>	<i>Margit</i>	56	<i>Маргарита</i>	18
		<i>Marketa</i>	18	<i>Маргарета</i>	7
		<i>Morgit</i>	15	<i>Маргаріта</i>	2
		<i>Marzim</i>	6		
		<i>Morzim</i>	3		
		<i>Marhita</i>	2		
<i>Magdalena</i>	<i>Магдалина</i>	<i>Magdalena</i>	28	<i>Магдалина</i>	20
		<i>Magdolna</i>	14	<i>Магдалена</i>	13
		<i>Magda</i>	11	<i>Магдаліна</i>	8
		<i>Магдолна</i>	9	<i>Магда</i>	2
		<i>Magdalina</i>	3	<i>Магдолна</i>	1
		<i>Magdalona</i>	3		
		<i>Magdolona</i>	3		
		<i>Магдалина</i>	3		
		<i>Магдалена</i>	2		
		<i>Magdolina</i>	1		
<i>Roza</i>	<i>Розалія</i>	<i>Roza</i>	17	<i>Розалія</i>	6
		<i>Rozsa</i>	9	<i>Розалі</i>	1
		<i>Ruzena</i>	6	<i>Роза</i>	1
		<i>Rozália</i>	5		
		<i>Розалія</i>	4		
		<i>Růžena</i>	3		
		<i>Rozalia</i>	3		
		<i>Роза</i>	3		
		<i>Rózsí</i>	1		
<i>Iulie</i>	<i>Юлія</i>	<i>Iulie</i>	5	<i>Юлія</i>	70
		<i>Yulia</i>	4		
		<i>Julia</i>	2		
		<i>Yuliska</i>	1		
		<i>Юлія</i>	1		
<i>Yulianna</i>	<i>Юліанна</i>	<i>Yulianna</i>	16	<i>Юліанна</i>	13

		<i>Iulianna</i>	3	<i>Юліана</i>	10
		<i>Julianna</i>	1		
		<i>Yuliana</i>	1		
		<i>Юліанна</i>	1		
<i>Natalia</i>	<i>Наталія</i>	<i>Natalia</i>	2	<i>Наталія</i>	359
				<i>Наталья</i>	50
				<i>Наталя</i>	6
				<i>Наташа</i>	1
<i>Terezia</i>	<i>Терезія</i>	<i>Terezia</i>	8	<i>Терезія</i>	8
		<i>Rezi</i>	6	<i>Тереза</i>	2
		<i>Terez</i>	4		
		<i>Rezsi</i>	3		
		<i>Terezie</i>	3		
		<i>Tereza</i>	1		
		<i>Терезія</i>	1		
<i>Tatjana</i>	<i>Тетяна</i>	<i>Tatjana</i>	1	<i>Тетяна</i>	249
		<i>Тетяна</i>	1	<i>Татьяна</i>	36
				<i>Татьяна</i>	22
				<i>Тетьяна</i>	19
				<i>Таня</i>	1
<i>Не зафіксовано</i>	<i>Кристина</i>			<i>Кристина</i>	56
				<i>Христина</i>	33
				<i>Кристiна</i>	2
				<i>Христiна</i>	1
				<i>Кристiна</i>	1
				<i>Кристiана</i>	1

Порівнюючи варіанти імен, можемо зробити висновок, що найбільша їх кількість, як чоловічих так і жіночих, зафіксована в першій половині ХХ ст. і належить до найулюбленіших імен. Не можна не відзначити, що більшість із вказаних імен – християнські, вони однаково вживані серед усіх національних верств населення, а зазначені угорські форми імен однозначно асоціюються в закарпатців із відповідними українськими еквівалентами: *Yózsef* – *Йосун*, *Yános* – *Іван*, *Sándor* – *Олександр*, *László* – *Василь*, *István* – *Степан*, *Mihály* –

Михайло, Miklos – Микола, Пона – Олена, Katerina – Катерина, Erzsébet – Елізавета (Шоля 2018, с. 218).

4 Трансформація найуживаніших чоловічих та жіночих імен Ужгорода у хронологічних зрізах

У наслідок трансформації онімів на угорський, словацький або чеський лад відбувалося оновлення й розширення асортименту найуживаніших імен в іменнику Ужгорода ХХ ст. Наприклад, онім *Олександр*, хоч і має найбільшу кількість носіїв протягом століття, все ж не є абсолютним лідером у всіх зрізах. У I-му, II-му і III-му зрізах він перебуває в десятці найуживаніших та займає тільки 3 і 5 позиції. Протягом півстоліття змінюється і його фіксація. Зокрема, у I-му зрізі (угорський період) зафіксована угорська форма *Sándor*, у II-му (чехословацький період) – *Alexandr*, у III-му – угорський варіант, транслітерований українською графікою *Шандор*, з IV-го по VIII-ий зрізи – *Александр*, *Олександр* і *Шандор*, у IX – зафіксований тільки онім *Олександр*. Указана трансформація стосується й решти імен. У таблиці 4.1 подані найуживаніші та широковживані імена ужгородців, які протягом першої половини ХХ ст. зазнавали змін і через мовну ситуацією трансформувалися в угорські, словацькі, чеські, російські варіанти.

Таблиця 4.1

Трансформація чоловічих імен

Найуживаніші особові імена	I зріз	II зріз	III	IV-IX
<i>Олександр</i>	<i>Sándor, Sandor</i>	<i>Alexandr</i>	<i>Шандор, Олександр</i>	<i>Александр, Олександр, Шандор</i>
<i>Михайло</i>	<i>Mihály, Mihaly</i>	<i>Michal, Mihal</i>	<i>Мігаль, Михайло</i>	<i>Михайло, Михаїл, Міхаїл</i>
<i>Андрій</i>	<i>András, Endre</i>	<i>Andrej Ondřej, Andras</i>	<i>Андраш, Андрій</i>	<i>Андрей, Андраш</i>
<i>Юрій</i>	<i>Yori</i>	<i>Jiri, Yiri, Iura</i>	<i>Юрій</i>	<i>Юрій</i>

Степан	<i>István, Istvan</i>	<i>Stepán, Stepan, Štěpan</i>	Иштван, Стефан	Степан, Стефан, Иштван
Йосип	<i>Yózsef, Yázsef, Yózeff, Yozsef, Yoztef, Iozsef</i>	<i>Iosef, Iozef</i>	Йозеф, Йосиф, Йосеф	Йосиф, Иосиф
Ян	<i>Yános, Yonos, Ianos, Ian</i>	<i>Ian</i>	Янош (Ян)	Ян
Микола	<i>Miklos, Miklós</i>	<i>Mikulaš, Mikulas, Nikolaј</i>	Міклош, Ніколай	Миколай, Ніколай
Владислав	<i>László, Lasslo,</i>	<i>Ladislav</i>	Ласло	Ласло, Владислав
Євгеній	<i>Yenő</i>	<i>Evžen, Evgen</i>	Еньо, Ено	Евгеній, Евгеній
Дмитро	-	<i>Demeder</i>	-	Дмитрій, Дмирий
Павло	<i>Pál, Pal</i>	<i>Pavel</i>	Пал	Павел, Павло
Петро	<i>Peter</i>	<i>Petr</i>	Петер, Петро	Петро, Петр
Юлії	<i>Gyula</i>	<i>Iulius, Ulias, Yulius</i>	Дюло, Дюла, Юлії	Юлії, Дюла
Людвіг	<i>Lajos, Lajós</i>	<i>Ludvik, Ludvih</i>	Лайош, Людвик	Людвік, Людвиг, Людвик
Антон	<i>Antal</i>	<i>Antonin</i>	Антал, Антоній	Антон, Антоній
Георгій	<i>György, Gyorgy</i>	-	Дьордь, Георгій	Георгій
Максим	<i>Miksa</i>	<i>Maximilian</i>	-	-
Ернест	<i>Ernö</i>	<i>Arnost, Arnoš</i>	Ерно	Ернест
Габріель	<i>Gábor, Gabor</i>	<i>Gabriel, Gábor</i>	Габор	Гавриш, Габор
Федір	<i>Tivadar</i>	<i>Fedor</i>	Тіводар, Федор	Федор
Дезидерій	<i>Dezső, Izidor</i>	<i>Dezider</i>	Дежо, Деже, Дежсьо	Дезидерій, Дезидерій
Гнат	<i>Ignác, Ignác</i>	<i>Ignac</i>	-	-
Емерих	<i>Imre</i>	<i>Emerich, Imre</i>	Імре	Емерих, Імре

Оновлення й розширення асортименту найуживаніших жіночих імен відбувається в основному шляхом поповнення новими та, аналогічно до чоловічого, за рахунок трансформації цих імен на угорський, словацький, чеський, російський лад. Наприклад, одне з найпопулярніших імен *Єлизавета* протягом століття зафіксоване як угорське *Erzsebet* у I-му хронологічному зрізі, як *Alžbeta* і *Elizabetta* у II-му зрізі, як транслітерованій українськими літерами угорський варіант *Ержебет/Ержібет* у III-му хронологічному зрізі, як *Єлизавета* й *Алжбета* в VI-му зрізі. Указана трансформація торкнулася й інших жіночих імен. У таблиці 4.2 подані популярні імена, які протягом століття зазнали таких змін.

Таблиця 4.2
Трансформація жіночих імен

Найуживаніші особові імена	I зріз	II зріз	III	IV-IX
<i>Олена</i>	<i>Ilova, Helena, Helen</i>	<i>Helena, Elena, Ilova</i>	<i>Ілона, Гелена, Єлена,</i>	<i>Єлена, Олена</i>
<i>Марія</i>	<i>Maria, Mari, Mória, Mariska</i>	<i>Marie, Maria</i>	<i>Марія</i>	<i>Марія</i>
<i>Анна/Ганна</i>	<i>Anna, Hanka, Hana, Háni</i>	<i>Anna, Hana, Hanna, Anežka</i>	<i>Анна</i>	<i>Анна/Ганна</i>
<i>Ірина</i>	<i>Iren, Iréna</i>	<i>Irena, Irene, Irinka</i>	<i>Ірен, Ірина</i>	<i>Іра, Ірина</i>
<i>Катерина</i>	<i>Katalin</i>	<i>Katerina, Katařina, Ikaterina, Katalina</i>	<i>Каталін, Катерина</i>	<i>Каталін, Катерина, Катерина</i>
<i>Єлизавета</i>	<i>Erzsebet</i>	<i>Algběta, Algbeta, Alisbetta, Alizabetta, Alizbeta, Alzbeta, Alžbeta, Elizabetha</i>	<i>Ержебет, Ержібет, Елізавета</i>	<i>Єлизавета, Єлизавета</i>
<i>Маргарита</i>	<i>Margit, Morgit</i>	<i>Marketa, Marhita</i>	<i>Маргіт, Моргіт</i>	<i>Маргарита, Маргарета</i>

<i>Магдалина</i>	<i>Magdolna, Magdolina, Magda</i>	<i>Magdalena, Magda, Magdalina, Magdalona, Magdolona</i>	<i>Магдолна, Магдалена, Магдалина</i>	<i>Магдалина, Магдалена</i>
<i>Едіта</i>	<i>Edit</i>	<i>Iudita, Yudita, Yudit, Edita, Edit</i>	<i>Юдіт, Юдіта, Едіт</i>	<i>Юдіта, Едіта, Едіта</i>
<i>Сусанна</i>	<i>Zsuzsanna, Zuzsanna, Susanna</i>	<i>Zuzana, Zuzanna, Susa</i>	<i>Зузана, Жужанна</i>	<i>Зузанна, Сусанна</i>
<i>Тереза</i>	<i>Terezia, Terez, Rezi</i>	<i>Terezie, Terezia, Tereza</i>	<i>Терезія</i>	<i>Терезія, Терезія, Тереза</i>
<i>Аліса</i>	<i>Alisz, Alice</i>	<i>Alice</i>	<i>Аліце, Аліс</i>	<i>Аліса, Алісія, Аліце</i>
<i>Варвара</i>	<i>Borbála</i>	<i>Barbora</i>	<i>Барбала</i>	<i>Варвара</i>

Висновки

Дослідження транспозиції особових імен в поліетнічному Ужгороді у ХХ столітті, спостереження над особливостями складу та динаміки іменного репертуару населення міста, виявлення залежності складу імен від екстралінгвальних чинників (національної та конфесійної належності їхніх носіїв, впливу державних інституцій) дало можливість визначити основні групи та причини виникнення варіантів імен в іменнику Ужгорода ХХ ст., простежити трансформацію найуживаніших чоловічих та жіночих імен у хронологічних зрізах.

1. Неодноразова зміна політичної влади в м. Ужгороді за період 1900 – 2000 рр. вплинула не тільки на мовні відносини й статус мови, а й на етнічний та національний склад населення Закарпатської області. Саме тому відбулася взаємодія на антропонімному рівні мов чотирьох основних етнічних груп – українців, угорців, чехів та росіян. Також простежуються залежність складу імен від національності їхні носіїв, екстралінгвальні чинники, що безпосередньо впливали на вибір

особових імен ужгородців (мовна політика держави, вплив релігії, традиції, модні тенденції). Спостерігається якісна й кількісна трансформація іменника протягом досліджуваного періоду. Оскільки записи в метричних книгах у різні роки ХХ ст. велися угорською, чеською, словацькою, українською та російською мовами, відбувалося змішуванні мовних норм, що й стало основною причиною транспозиції власних імен у поліетнічному Ужгороді.

2. Узагальнивши спостереження над фактичним матеріалом, з урахуванням його специфіки, в іменнику Ужгорода виділили такі основні групи варіантів: які виникли в результаті взаємодії мов; утворені внаслідок орфографічних та орфоепічних різночитань; лексико-хронологічні, серед яких виділяємо гіпокористики і демінутиви.
3. Основна причина творення варіантів –змішування антропонімних норм. Характерною специфікою антропонімного матеріалу м. Ужгорода є взаємовпливи української і угорської, подекуди чеської або словацької мов. Оригінальним і типовим явищем для ужгородського іменника першої половини ХХ ст. є транскрипція угорських, чеських та словацьких імен в українській графіці.
4. У наслідок трансформації онімів на угорський, словацький або чеський лад відбувалося оновлення й розширення асортименту найуживаніших чоловічих і жіночих імен в іменнику Ужгорода ХХ ст.

Джерела: Державний архів Закарпатської області
Колекція церковних метричних книг Закарпаття

№ фонду	№ опису	№ справи	Заголовок справи/Акти народження
1606	14	40	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1899 – 1900 рр.
1606	14	41	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1900 – 1901 рр.
1606	14	45	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1904 – 1905 рр.

1606	14	46	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1905 – 1906 рр.
1606	14	48	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1907 – 1910 рр.
1606	14	49	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1910 – 1913 рр.
1606	14	50	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1913 – 1916 рр.
1606	14	51	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1916 – 1920 рр.
1606	14	52	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1920 – 1923 рр.
1606	14	53	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1923 – 1925 рр.
1606	14	54	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1925 – 1928 рр.
1606	14	55	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1928 – 1930 рр.
1606	14	106	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1929 – 1931 рр.
1606	14	111	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1930 – 1932 рр.
1606	14	116	Метрична книга про народження по м. Ужгород з 1934 – 1935 рр.
1606	14	121	Книга реєстрації актів громадянського стану про народження по м. Ужгород за 1935 – 1936 рр.
1606	14	144 (125/1)	Метрична книга про народження по м. Ужгород за 1940 р.
1606	14	147 (17/1)	Метрична книга про народження по м. Ужгород з 1938 – 1941 р.

Державний архів Закарпатської області
Книги архівного фонду з 1945 р.

№ опису	№ справи	Заголовок справи/Акти народження
1	605, 606	Книга архівного фонду за 1945 р.
1	1938-1940	Книга архівного фонду за 1950 р.
1	2953-2957	Книга архівного фонду за 1955 р.
1	3450-3454	Книга архівного фонду за 1960 р.

1	3990-3994	Книга архівного фонду за 1965 р.
1	4113-4118	Книга архівного фонду за 1970 р.
1	4607-4611	Книга архівного фонду за 1975 р.
1	5316-5320	Книга архівного фонду за 1980 р.
1	5871-5877	Книга архівного фонду за 1985 р.
1	6792-6796	Книга архівного фонду за 1990 р.
1	7815-7820	Книга архівного фонду за 1995 р.
1	8738-8742	Книга архівного фонду за 2000 р.

Список скорочень

вар. – варіант;

ст. – століття;

м. – місто;

ДаЗо – Державний архів Закарпатської області

Арх. ф. – архівний фонд;

Ф. – фонд;

Оп. – опис.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БЕЛЕЙ, Л. Е., 1986. *Вариантность антропонимов на разных уровнях украинского языка*: автореферет диссертации кандидата филологических наук. Ужгород.
- БЕЛЕЙ, Л. О., 2010. *Ім'я дитини в українській родині*. Харків: Фоліо.
- БОНДАЛЕТОВ, В. Д., 1983. *Русская ономастика*. Москва: Просвещение.
- БУГА, Т. В., 2012. Варіанти чоловічих імен в офіційному іменнику українців центральної Донеччини: склад та особливості функціонування. In: *Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Серія Б: Гуманітарні науки. Вип. 102*, с. 55-61.
- ГАВРОШ, О., 2013. Народне мистецтво в утвердженні національної ідентичності українців Закарпаття у міжвоєнний період ХХ століття. In: *Наукові записки. Серія: Культурологія*. Острог. Вип. 12, с. 394-398.
- ВЕГЕШ, М. – Ч. ФЕДИНЕЦЬ, 2010. *Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура/ україномовний варіант українсько-угорського видання*. Ужгород.
- Державний архів Закарпатської області. Колекція церковних метричних книг Закарпаття*. Фонд 1606. Опис 14. Справа 40-55, 106, 111, 116, 121, 144 (125/1), 147 (17/1).

- Державний архів Закарпатської області. Книга архівного фонду. Опис 1. Справа 605, 606, 1938-1940, 2953-2957, 3450-3454, 3990-3994, 4113-4118, 5316-5320, 6792-6796, 8738-8742.*
- КАРПЕНКО, О. Ю., 1979. До питання про форми особового імені. *Мовознавство*. № 2, с. 61-63.
- КЕРСТА, Р. Й., 1980. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини. In: *3 історії української лексикології*. Київ: Наукова думка, с. 200-212.
- КЕРСТА, Р. Й., 1984. *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування: монографія*. Київ: Наукова думка.
- КОВАЛИК, І. І., 1965. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення). In: К. К. Цілуйко (ed.). *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ: Наукова думка, с. 216-225.
- КОСНИЧАНУ, М., 1977. Из истории молдавской антропонимии. In: *Историческая ономастика*. Москва: Наука, с. 138-159.
- КРАВЧЕНКО, Л. О., 2005. До питання класифікації розмовно-побутових варіантів імен. In: *Актуальні питання антропоніміки: зб. мат. наук. читань пам'яті Ю. К. Редька*. Київ: «Академперіодика» НАН України, с. 130-137.
- КРАВЧУК, О., 2009. Національна політика Чехословаччини на Закарпатті в оцінках Томаша Масарика. In: *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр.* Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: УНІСЕРВ. Вип. 28, с. 66-68.
- КРАКАЛІЯ, Л. В., 1974. До питання класифікації буковинських антропонімічних варіантів. In: *Мовознавство*. № 2, с. 53-58.
- КРАКАЛІЯ, Л. В., 1974. *Порівняльна характеристика антропонімікону Буковини і Північного Причорномор'я. Питання ономастики Південної України*. Київ: Наукова думка, с. 161-165.
- НАЛИВАЙКО, М. Я., 2009. Проблемні питання вивчення неофіційних найменувань. In: *Studia Slovakistika*. зб. наук. ст./ [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші. Вип. 9, с. 169-176.
- НЕЛЮБА, А., 2001. Словотвірна економія у появі онімів. In: *Наук. записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград. Вип. 37, с. 51-54.
- НИКОНОВ, В. А., 1974. *Имя и общество*. Москва: Наука.
- ОСТАШ, Р. І., 1990. *Власні особові імена у функції прізвищевих назв*. Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. Київ, с. 155-163.
- ПАХОМОВА, С. М., 2012. *Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах: монографія*. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші.

- ПАХОМОВА, С. М., 2014. Про витoki категорії офіційність/неофіційність у східнослов'янській антропонімії. In: В. П. Шульгач (ed.). *Студії з ономастики і етимології*. Київ: Кий, с. 75-82.
- ПОДОЛЬСКАЯ, Н. В., 1988. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва.
- САМІЙЛЕНКО, Л. О., 1976. Жіночі особові назви у пам'ятках ділової мови Лівобережної України XVII ст. In: *Питання сучасної ономастики*. Київ, с. 147-150.
- СВИСТУН, Н. О., 2006. *Динаміка антропонімікону м. Тернопіль XIX–XX ст.*: дисертація... кандидата філологічних наук: 10.02.01. Чернівці.
- СИМИНА, Г. Я., 1970. Бытовые варианты личных имён (по материалам древних письменных памятников в современной антропонимии Пинежья). In: *Антропонимика*. Москва: Наука, с. 189-194.
- СЕНІВ, М. І., 1980. Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. In: *З історії української лексикології*. Київ: Наук. думка, с. 160-200.
- СКОРУК, І. Д., 1999. *Динаміка антропонімікону м. Луцька в XX ст.*: дисертація ... кандидата філологічних наук :10.02.01. Київ.
- СКРИПНИК, Л. Г. – Н. П. ДЗЯТКІВСЬКА, 1996. *Власні імена людей: Словник-довідник*. Київ.
- СУПЕРАНСКАЯ, А. В., 1990. *Имя через века и страны*. Москва: Наука.
- СУПЕРАНСКАЯ, А. В., 1970. *Личные имена в официальном и неофициальном употреблении*. Антропонимика. Москва: Наука, с. 180-188.
- СУПЕРАНСКАЯ, А. В., 1973. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука.
- УСЦІНОВИЧ, О. К., 1977. *Антрапанімічныя этюды. Беларуская анамастыка*. Мінск, с. 175.
- ХУДАШ, М. П., 1977. *Из історії української антропонімії*. Київ: Наукова думка.
- ЧОРНОУС, О. В., 2011. Варіантність жіночої іменної системи м. Кіровограда у XX ст. In: *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Випуск 95 (2). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, с. 416-419.
- ЧУЧКА, П. П., 2008. *Антропонімія Закарпаття*: монографія. Ужгород: УжНУ.
- ШЕВЦОВА, В. О., 1979. Варіанти власних імен In: *Питання слов'янської лексикографії XI–XVII століття*. Київ, с. 118-120.
- ШОЛЯ, І. С., 2018. Репертуар найуживаніших імен ужгородців у періоді перебування Закарпаття у складі Угорщини. In: *Acta Hungarica*, вип. 23. Ужгород, с. 215-222.
- SVOBODA, J., 1964. *Stáročeská osobní jmená a naše přjmení*. Praha.

Summary

Transposition Of Personal Names In A Polyethnic Environment (On The Materials Of Archival Records Of Uzhgorod In The XX Century)

The peculiarity of proper personal names is that they, depending on the situation of speech, can be used in several variants, transposed, differing in their phonetic, morphemic, word-forming structure. This problem has already been the subject of scientific research. It has been considered in various respects by Ukrainian and Russian scholars (Bondaletov 1983; Karpenko 1979; Kravchenko 2005; Krakalia 1974; Nalyvaiko 2009; Pakhomova 2014; Skoruk 1999; Superanska 1970; Chornous 2011; Chuchka 2008). Depending on the time, territory, sphere of use, the structure of the anthroponym is constantly varying, which is a natural condition for the functioning of personal names.

The chapter of the monograph is devoted to the problem of transposition of personal names in polyethnic Uzhgorod in the XX century. The reasons for the transposition of onyms in the name repertoire of the city during the century have been studied.

The source base was the materials of the church metric books of Transcarpathia in 1900 – 1945 and the books of the archival fund of 1945 – 2000, which are stored in the state archives of the Transcarpathian region. Also in the section of the monograph the question of variance of names, formation of different variants of names as a consequence of transposition of onyms has been covered. The issue of distinguishing between different names and different variations of the same name has been the subject of debate for a long time, which confirms its importance and relevance. A number of researchers have already studied the problem of informal naming, analyzed variants of names, studied their types, causes and scope of operation (Buga 2012; Nalyvayko 2009; Pakhomova 2014). There is no single view among scholars on the concept of «personal name variant», a single classification of nominal variants.

Observation of the peculiarities of the composition and dynamics of the nominal repertoire of the polyethnic population of Uzhgorod in the XX century, study of the dependence of the composition of names on extralingual factors (national and religious affiliation of their bearers,

influence of state institutions) allows to identify the main groups and causes of appearing of name variants in the name repertoire of Uzhgorod in the XX century, to trace the transformation of the most common male and female names in chronological sections.

Keywords: personal name, polyethnic population of Uzhgorod, transposition, transformation, variance of names, extralingual factors.

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЗОВНИЦТВА У РЕЛІГІЙНОМУ ПЕРЕКЛАДІ¹

Тарас ШМИГЕР

Львівський національний університет ім. Івана Франка
Львів, Україна

Вступ

Назовництво завжди було найсильнішим кодом колективної, національної пам'яті, а тому не дивно, що в історії переможці надзвичайно часто не тільки переписували саму історію, а й перейменовували символічні та інші важливі для них об'єкти. Імена з біблійних текстів теж несуть певний тип пам'яті – або пам'яті чужої мови (як-от Іоан, Йоан), або цілком знаціоналізованої пам'яті, де чуже не приймається за чуже, а вважається своїм (напр. Іван і питомі похідні Івась, Ясь).

Об'єктом цієї студії є власні імена, ужиті у т.зв. «русинському» перекладі Тетраєвангелія (Тетраєвангелія 2009). Для аналізу зібрано 88 номенів, на основі яких перевірятимемо гіпотезу, що цей переклад може бути залежний від трьох мовних традицій називання – грецької, церковнослов'янської та української.

Історія перекладу біблійних текстів лемківським діалектом української мови досить давня, а найвідомішим артефактом є лемківський переклад Псалтиря у середині XVIII ст. (Огієнко 1930). З новішої історії можна назвати перекладацькі заходи бачванських українців, мовлення яких розвинулося із південнолемківських говірок. Активно перекладати говіркою бачванці почали у 1970-і рр. (Миз 1994, с. 127). Трошки пізніше – в 1980-х рр. – говірку в конфесійному житті почав використовувати о. Франтішек Крайняк з групою однодумців. Спочатку переклали Апостол (1985, імприматур

---

¹ Статтю написано у рамках дослідного стажування у Пряшівському університеті в Пряшеві за фінансового сприяння Словацької академічної інформаційної агентури та Національної стипендійної програми Словацької республіки.

1997 р., офіційний першодрук 1999 р.) та Євангеліє Апракос (1989, імприматур 1997 р., офіційний першодрук 1999 р.). Тетраєвангеліє у фінальній редакції підготували о. Франтішек Крайняк і Йосиф Кудзей та опублікували 2009 р. у Пряшеві. Оригіналом для цього перекладу був церковнослов'янський текст.

Ключовою постаттю Тетраєвангелія є Ісус Христос, який проповідував арамейською мовою і, відповідно, називався «ישו». Це ім'я зазнало трансформації в старогрецькій мові, яка не мала звука [ш], але ще потребувала враховувати граматичний рід, і в Новому Заповіті Ісус називається «Ἰησοῦς». Саме ця форма стала вихідною для мов європейського ареалу. Можемо означити два головні напрямки для передачі цього імені – латинський і церковнослов'янський. У латинській традиції початкове [і] переходить у [й], а серединне [с] – у [з]: латинською – Jesus, польською – Jezus. Далі фонетичні зміни відбулися в угорській – Jézus, а найдаліше відійшла словацька – Ježíš. Церковнослов'янська мова видозмінила другу голосну – Иисоусь, Иисоусь, Исус (Острозька Біблія) – або навіть допускала спрощення – Исоусь. Відповідно маємо зіяння у болгарській та російській – Иисус, а також спрощення в українській та білоруській – Ісус. В історії румунської мови маємо співіснування обидвох варіантів – Isus (рання уживана форма)/ Iisus (теперішня офіційна форма). Отож, врахувавши територіальну локацію, можемо констатувати, що форма «Ісус» з пряшівського євангелія належить до української традиції церковнослов'янського напряму відтворення грецького імені «Ἰησοῦς».

Цікаве написання форми «Христос», яке відходить від українського фонетичного засвоєння т. зв. «правила дев'ятки». Водночас, ще 100 років В. Гнатюк на території усього Закарпаття – від Земплина до Марамороша – фіксував лише одну форму «Христос» (Етнографічний збірник 1897, с. 54-90). Типове для української мови зближення звуків [е] та [и] засвідчено і в антропонімії Пряшівщини: «Крестина» – «Кристина» [Дуйчак 2003, с. 301-302]. Отож, уживання літери «і» аж ніяк не властиво ні загальнонаціональним, ні місцевим традиціям, а лише можна пояснити через вплив словацької мови.

Написання «Давід» теж відносимо до впливів словацької вимови. У староукраїнській мові теж зафіксована форма на «і» (ЕСУМ, 1985, т. 5, с. 8), але головною була форма на «и» з двома написаннями – «Давыдъ» і «Давид» (ССУМ, 1977, т. 1, с. 276). До речі, у російській мові теж збереглася подвійна вимова, зокрема у прізвищах, але головною стала форма на «і».

Перекладачі могли обрати варіант «Андрей» як такий, що більше побутує на західноукраїнських землях, а також польських («Andrzej») та словацьких теренах («Ondrej»). Пряшівська антропонімія також підтримує обидві форми «Андрій» та «Андрей», збережених у місцевих прізвищах (Дуйчак 2003, с. 54). Проте перекладачі все ж обрали загальнонаціональний варіант «Андрій».

Перехід голосного звука [і] в [й] перед іншим голосним у біблійних іменах властивий шереду слов'янських мов, тоді як болгарська та російська мови зберегли церковнослов'янський правопис. Тому відходом від церковнослов'янської традиції, але наближенням до національного живого мовлення є написання «Йона», «Йосиф», «Йоан», а також «Єремія», «Єрусалим», «Яков» тощо. Треба застерегти лише щодо імени «Йосиф», яке в загальнонаціональному живому мовленні прийнялося як «Йосип», хоча в говірках форма «Йосиф» зберегла церковнослов'янський правопис і надалі вживається досить часто.

Протетичне [й] – характерна риса української вимови, яка збереглася в народному живому мовленні, і проти якої активно боролася радянська офіційна політика. Дивно, що в білоруській мові цю рису не уніфікували задля всерадянської мови. Така ж риса зустрічається і в словенській, хорватській та сербській мовах. В Україні протетичне [й] потрохи повертається в загальнонаціональний вжиток. Написання «Іродіяда» та «Іскарійотський» відображають українську традицію уникати зіяння.

До речі, дивно написано прикметник «Іскаріотський», адже, яку б версію пояснення походження прикладки «Іскаріот» ми не прийняли, жодна з них не передбачає м'якшення у кінці слова. Припускаємо тут «живильний» вплив «желехівки». Однак, логіка написання «україньський» полягала в тому, що м'якшення переноситься на

наступний звук так (МНС, 1886:2:1008), як у сучасному написанні «український» м'якшення переноситься на попередній звук. Відповідно, у «желехівці» за взірцями вимови південно-західного наріччя української мови слово «адвокатский» писалося без м'якшення, бо жоден звук у слові «адвокат» не був м'який (МНС, 1886:1:2). За правилами «желехівки» також написано географічну назву «Йорданська країна»

Необґрунтованим є написання імени апостола Матвія як «Мафтей». У церковнослов'янському тексті грецьке «Ματθαῖος» відтворено як «Матфей», тоді як мовах західного християнства майже всюди відбулося спрощення: польською – Mateusz, словацькою – Matúš, угорською – Máté, чеською – Matouš, а навіть румунською – Matei, болгарською – Матей. Ім'я «Мафтей» – надзвичайно рідкісне, хоча історико-територіяльні пошуки енциклопедіями та документами вказують на побутування цього імени від Києва до Бачки. Причиною цього є рідкісне, але досить відоме мовне явище – метатеза. За даними мапи поширення прізвищ України генеалогічного веб-сайту «Рідні» (Рідні 2001), прізвище «Мафтей» та похідні «Мафтуляк», «Мафтейчук», «Мафтичук», «Мафтіяк», «Мафтик» побутують лише на Буковині і на межі південного Поділля. Натомість, на Пряшівщині відомі антропоніми «Матвей», «Матвійа», «Матвійак», «Матей», «Матош», «Матфійак», «Мат'аш», «Мат'ій» тощо (Дуйчак 2003, с. 172).

Окремо варто звернути увагу на розподібнення звуків [г] і [ґ]. Хоча в українській мові присутні обидва звуки, та все ж особливістю української є тенденція до гекання. Коли говоримо про такі імена, як «Гавриїл», «Магдалина», «Голгофа», «Гомора», «Август», «Єгипет», «Галілея», треба пам'ятати, що ці імена не тільки прийшли в один час, а вони прийшли в тому самому тексті, і цей текст є грецькомовний, і тут використовується лише один звук [γ]. Тому, коли частину слів – «Гомора», «Гавриїл» – написано за українською традицією, а частину – «Голгофта», «Магдалина», «Август», «Єгипет», «Галілея» – за латинізованою, то в читача складеться враження, що і в оригіналі є розрізнення, якого насправді не існує.

Грецький звук [β] має різні шляхи проникнення в український лексичний фонд: через церковнослов'янську мову як [в] – Варвара; або через латину як [б] – Біблія, бібліотека. У пряхівському євангелії цей звук послідовно відтворено через церковнослов'янську вимову – «**Вельзевул**», «**Вартоломей**», «**Віфтсаїда**», «**Варава**». Натомість аналогічної послідовності щодо грецького звуку [θ] не спостерігаємо. В українських історичних правописах маємо різнописання навіть одного імені – «**Тома**», «**Фома**», «**Хома**». У сучасній українській практиці відбувається виправлення імен, і мовознавці намагаються усталити стабільне написання через «т», як це у таких іменах з аналізованого тексту: «**Тома**», «**Вартоломей**», «**Рум**». Одначе логіки немає в написанні імен «**Віфтсаїда**», «**Віфтанія**», «**Віфтсфага**», «**Голгофта**», коли замість одного оригінального звуку в перекладі маємо цілих два. А написання «**Віфтсфага**» загалом важко розкодувати для тих, хто звик до давно уживаних назв «**Витфагія**» або «**Віфагія**».

Закінчення оригінальних назв найбільше трансформуються при відтворенні іншими мовами, адже в гру вступають правила граматики. Відповідно, грецьке ім'я «**Σαλώμη**» позначає дівчину, а тому в церковнослов'янському тексті для відмінювання додали закінчення -иа, яке в українському та російському релігійному мовленні стало вимовлятися як -ія: українською – Саломія, російською – Саломия. При чому, в болгарському й польському мовленні це ім'я звучить як в оригіналі й не відмінюється. Тому має всі підстави, що написання «**Саломія**» у пряхівському Євангелії суголосне з українською традицією, чого не скажеш про написання імен «**Марек**» і «**Яков**».

Ім'я апостола Марка у грецькій вимові має два рівні склади – «**Μάρκος**», які так само збереглися у латинській вимові (питання відмінювання наразі опускаємо), а от у церковнослов'янській кількість складів скоротилася – «**Маркъ**». Тому те, що українська відновила другий склад – «**Марко**», є радше цікавим збігом, а не реставрацією грецького звуку. У болгарській і російській залишилася незмінною церковнослов'янська форма, зате у словацькій і польській відбулося додавання одного голосного – Marek. Мовне пограниччя

пояснює побутування обох форм у пряшівських говірках (пор. Дуйчак 2003, с. 14, 170).

Оце мовне пограниччя могло вплинути на те, що ім'я «*Ἰακωβος*» могло транслітеруватися з народнього мовлення і як «Яків», і як «Якуб», і як «Куба» (пор. Дуйчак 2003, с. 24, 126-127, 153-154). У церковнослов'янському тексті «*Іаковъ*» графічно, – а в певний період і фонетично, – дуже точно відображає грецьке написання. Імовірно, фінальна частина слова в народньому уявленні сприймалася як суфікс на позначення присвійности – «*батьків*», що теж спричинило чергування «о»–«і». В антропонімії Пряшівщини під впливом словацької антропонімії побутують форми і на -ів, і на -ов, а тому перекладачі об'єднали всі факти й обрали церковнослов'янський варіант.

У перекладі знаходимо три етноніми на позначення одного народу – жиди («*Жыди*»), юдеї («*Юдеї*»), євреї («*по-єврейськы*). Перші дві лексеми – це фонетичні варіанти одного вихідного слова «жителя Юдеї, члена Юдиного коліна». Наявність такої синоніміки відображає дописемні та писемні контакти української мови (ЕСУМ, 1985, т. 2, с. 177, 196-197, 321). Проте з погляду сучасного українського мововжитку треба враховувати, що «юдеї» – це не лише назва етносу, але й релігійної громади. Щодо ж до негативних смислів лексеми «жид», то виглядає, що це запозичене надбання ХХ сторіччя з російської мови вже увійшло в актив української мови, і якщо СУМ-11 лише фіксує цей додатковий смисл, то СУМ-20 уже ілюструє його. У західнослов'янських мовах фонетичні відміни слова «жид» циркулюють без особливих негативних смислів.

Унаслідок цього розгляду можемо зробити такі **висновки**:

- 1) Різносистемність грецької та української мов, а також присутність мови-посередника визначили графічну й фонетичну віддаленість між антропонімією у двох мовах, але першоджерелом назв у перекладі була грецька традиція, а не гебрейсько-арамейська.
- 2) Церковнослов'янська мова зробила свій внесок ув особливості засвоєння грецьких імен для української мови, але він не такий сильний, як у болгарській і російській системі імен.

- 3) Упродовж тисячолітнього побутування християнських імен на українських теренах українська мова виробила свою систему рецепції християнських грецьких імен, яка при комплексному застосуванні може вказати саме на українське походження наступних текстів.
- 4) Пряшівське Євангеліє 2009 р. має майже всі ознаки загальнонаціональної української системи християнських імен, а окремі відхилення мотивовані особливостями існування лемківських говірок на межі зі словацькою та польською мовами, і ці місцеві ознаки характерні для всього українського масиву заселення Пряшівщини.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ЕСУМ, 1982: *Етимологічний словник української мови: у 7 т./* НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1982.
- МНС, 1886: *Малоруско-німецький словар: у 2 т./* уложили Є. Желеховский, С. Недільский. Львів: Т-во ім. Шевченка.
- СУМ-11: *Словник української мови: в 11 т.* (1970 – 1980).
- СУМ-20: *Словник української мови: в 20 т.* (2004).
- ССУМ, 1977 – 1978: *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т.* (1977 – 1978)/ АН УРСР, Ін-т суспіл. наук. Київ: Наук. думка.
- Тетрасвангелія: Мафтей. Марек. Лука. Йоан,* 2009. переклали о. Франтішек Крайняк і Йосиф Кудзей; Світовий конгрес Русинів. Пряшів, 2009.

БІБЛІОГРАФІЯ

- ДУЙЧАК, М., 2003. *Антропонімія Пряшівщини.* Пряшів: Privatpress.
- Етнографічний збірник, 1897. Львів: НТШ. Т. 3: *Етнографічні материяли з Угорської Руси, т. 1: Легенди і новелі/ зібрав В. Гнатюк.* XII, 234 с.
- МИЗ, Роман о., 1994. Корифей церковного друкованого слова. In: *Християнски календар «Дзвони» за 1995. рок: На чесу 250-рочніци приселеня.* Нови Сад, с. 125-127.
- ОГІЄНКО, І., 1930. Псавтир половини XVIII в. в лемківськiм перекладі. In: *Зап. наук. т-ва ім. Шевченка,* т. 99, ч. 2, с. 97-140 [С. 1-44].
- Рідні: товариство українських родовідників.* Dostupné z: // <https://ridni.org>.

Summary

Collective Memory Via the Prism of Onomastics in Religious Translation

Naming has always been the strongest code of collective, national memory, so it is not surprising that names from biblical texts also carry a certain type of memory: either the memory of a foreign language, or fully nationalized memory. The object of this paper is the proper names used in the so-called "Ruthenian" (de facto Ukrainian Lemko) translation of the Gospels (by Fr. František Krajniak and Yosyf Kudzei published in 2009). The original for this translation was the Church Slavonic text. 88 nomens were collected for analysis, on the basis of which the hypothesis was that this translation could depend on three linguistic traditions of naming: the Greek, Church Slavonic and Ukrainian ones.

As a result of this analysis the conclusions are as follows: 1) The distinction between the Greek and Ukrainian languages as well as the presence of an intermediary language determined the graphic and phonetic distance between anthroponyms in the two languages, but the primary source of names in translation was the Greek tradition, not the Hebrew and Aramaic one. 2) The Church Slavonic language has contributed to the specific features of assimilating Greek names for the Ukrainian language, but it is not as strong as in the Bulgarian and Russian systems of names. 3) During the millennial existence of Christian names in Ukraine, the Ukrainian language has developed its own system for the reception of Christian Greek names, which, when used in combination, do indicate the Ukrainian origin of the following texts. 4) The 2009 Gospel has almost all the features of the national Ukrainian system of Christian names, and some deviations are motivated by the peculiarities of the Lemko microdialects on the border with Slovak and Polish, but these local features are characteristic of the entire Ukrainian area in today's North-East Slovakia.

Keywords: religious translation, proper names, domestication, Christianity in Eastern Europe.

Vlastné mená v ukrajinsko-slovenskom preklade

Власні назви в українсько-словацькому перекладі

UKRAJINSKÉ VLASTNÉ MENÁ V SÚČASNÝCH SLOVENSKÝCH TEXTOCH

Zoriana HILETSKA

Ľvovská národná univerzita Ivana Franka
Ľvov, Ukrajina

Úvod

Po rozpade Sovietskeho zväzu sa Ukrajina stala nezávislým štátom, ukrajinský jazyk získal status štátneho jazyka a následne sa stal plnoprávnym subjektom medzinárodnej komunikácie. To všetko si vyžaduje vyriešenie mnohých problémov, ktoré na úrovni medzištátnych kontaktov stále bránia harmonizácii rovnoprávnej medzijazykovej komunikácie. Potreba primeranej transliterácie ukrajinských vlastných mien – osobných mien, názvov spoločností, toponým, urbanoným, národných kultúrnych procesov atď. do latinky sa preto stáva ešte naliehavejšou.

Vzhľadom na neštátny status ukrajinského jazyka v nedávnej minulosti je otázka prepisu ukrajinských vlastných mien do iných jazykov veľmi aktuálnou. Neštátnosť ukrajinského jazyka bola zapríčinená tým, že na Ukrajine sa v štátoprávnom živote republiky používal ruský jazyk. Preto vlastné mená Ukrajiny svet prijímal prostredníctvom ruštiny. Takéto prostredníctvo ruského jazyka v prepise neruských geografických názvov bolo navyše oficiálne schválené zákonom. Zodpovedajúci štátny štandard bývalého ZSSR (ГОСТ 16876 - 71 od 1981 r.) priamo predvídal *prvoradosť rusifikácie* názvov z iných (nie ruského) jazykov národov ZSSR a až následne ich latinizáciu z ruskej ortografie.

Problému prepisu ukrajinských vlastných mien do cudzích jazykov, spravidla do angličtiny, sa venuje mnoho štúdií. Predovšetkým treba spomenúť medzinárodnú vedeckú konferenciu, ktorá sa konala v Kyjeve

v roku 1993. Zúčastnili sa na nej poprední domáci lingvisti, ktorí zdôraznili naliehavosť problému a navrhli svoje vlastné spôsoby jeho riešenia (V. Ažňuk, O. Vakulenko, J. Karpenko, R. Zorivčak, O. Čerednyčenko).

Hoci prieskumom antroponým sa zaoberalo veľa významných lingvistov, otázka adekvátneho prepisu ukrajinských vlastných názvov prostriedkami slovenského jazyka prakticky nie je rozpracovaná. Okrem spoločnej práce ukrajinského jazykovedca Ľubomyra Beleja a slovenskej ukrajinistky Márie Čižmarovej *Особові імена в українсько-словацькій міжмовній комунікації: Українсько-словацький та словацько-український словники особових імен* (Белей, Чижмарова, 2013) a štúdie slovenského lingvistu Juraja Vaňka *О prepise z cyrilskeho písma v ukrajiničine do slovenčiny (Janukovič či Janukovyč, Bat'kivščina či Bat'kivščyna, gopak alebo hopak?)* (Vaňko 2014) nevieme o žiadnom dôkladnom skúmaní tohto problému.

Problém prepisu ukrajinských vlastných mien do slovenčiny je dodnes málo preskúmaný aj po teoretickej, aj po praktickej stránke. Súčasnú platnú právne akty venujú tomuto zložitému a mimoriadne dôležitému problému veľmi malú pozornosť. Nedostatok teoretických štúdií, aplikovaných rozpracovaní, ktoré by regulovali prepis vlastných ukrajinských mien do slovenského jazyka, sa používatelia v praxi snažia kompenzovať príklonom k tradícii. Napriek tomu, že mnohí odborníci sa zaoberajú prekladateľskými činnosťami tak na Ukrajine, ako aj na Slovensku, prakticky nikto sa nevenuje problému prepisu vlastných mien.

Štandardizácia geografického názvoslovia je súbor opatrení zabezpečujúci jednotnosť geografických názvov a záväznosť ich používania. Organizuje sa na úrovni Organizácie spojených národov, ktorá túto činnosť koordinuje a usmerňuje prostredníctvom prijatých rezolúcií. Rezolúcie určujú hlavné smery štandardizačných činností na medzinárodnej úrovni, zabezpečujú používanie jednotných podôb názvov geografických objektov *na podklade národnej štandardizácie* a majú charakter odporúčaní. Slovensko je (od roku 1971) aktívnym členom regionálnej skupiny *Východná, stredná a juhovýchodná Európa*, kam patrí aj Ukrajina.

Základný legislatívny rámec štandardizácie geografických názvov na Slovensku tvorí zákon *Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z.z.*

o geodézii a kartografii v znení neskorších predpisov a vyhláška Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky č. 300/2009 Z.z., ktorou sa vykonáva zákon Národnej rady Slovenskej republiky o geodézii a kartografii.

Na zabezpečenie odborného výkonu štandardizácie bola roku 1970 zriadená názvoslovná komisia (roku 1996 novozriadená Rozhodnutím predsedu Úradu geodézie, kartografie a katastra SR č. P-3902/1996 s názvom *Názvoslovná komisia Úradu geodézie, kartografie a katastra SR*). Pracovnými orgánmi komisie sú dve sekcie: 1. sekcia sa zaoberá štandardizáciou názvov geografických objektov z územia SR, 2. sekcia sa zaoberá štandardizáciou názvov geografických objektov z územia mimo SR. Výsledkom práce 2. sekcie sú tieto publikácie: A2 1996 Vžitité slovenské názvy štátov a závislých území; B2 2000 Slovenské vžitité názvy štátov a závislých území; B5 1999 Slovenské vžitité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR, *posledná aktualizácia sa uskutočnila 11. októbra roku 2017.*

Čo sa týka exoným, prijaté rezolúcie OSN (č. II/28, II/29, II/35, III/18, III/19, IV/20, V/13, VIII/4) odporúčajú všetkým krajinám, aby vydali zoznamy používaných exoným a zároveň pristúpili k redukcii ich počtu v prospech domácich oficiálnych podôb názvov. Tam, kde sa exonymá používajú v publikáciách, mapách a iných dokumentoch, majú mať prioritu národné oficiálne názvy. V prípade, keď východiskový tvar nie je napísaný latinkou, treba ho transliterovať latinkou toho istého jazyka. Pracovná skupina pre latinizáciu pravidelne zasadá a správy o činnosti predkladá na svojej internetovej stránke ([online]. Dostupné z: <http://www.eki.ee/wgrs/>). V roku 2013 bol vypracovaný a prijatý systém latinizácie pre ukrajinský jazyk. Preto by sa všetky ukrajinské vlastné názvy (antroponymá, toponymá, urbanonymá, názvy spoločností, periodiká, folklórne postavy, národné a kultúrne procesy atď.) mali prepisovať v súlade so zásadami pravidiel ukrajinského prepisu do latinky. Bohužiaľ sa to nie vždy deje.

Pri preklade textu do slovenského jazyka, najmä v prípade úradných dokumentov, musí prekladateľ okrem uvedených medzinárodných a slovenských zákonov dodržiavať aj iné právne akty a nesmie ich porušovať. Prekladateľ je viazaný predovšetkým zákonom *NR SR* č.

270/1995 Z.z. o štátnom jazyku z 15. novembra 1995. Jedna z prvých požiadaviek zákona o štátnom jazyku SR vychádza z ustanovenia § 12 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky a znie takto: „*Štátny jazyk má prednosť pred ostatnými jazykmi používanými na území Slovenskej republiky.*“ Ako štátny jazyk je pritom konštituovaný slovenský jazyk. Z citovaného implicitne vyplýva, že odbornou teoretickou základňou, o ktorú sa prekladateľ musí opierať, sú *Pravidlá slovenského pravopisu* – základný dokument SAV, v ktorých však nájdeme nejednotný prístup prepisu slov cudzieho pôvodu.

Nejednotný prístup pramení z nedostatočnej orientácie v slovenských legislatívnych dokumentoch, respektíve aj z nesprávnej interpretácie ustanovení *Pravidiel slovenského pravopisu*. V kapitole *Písanie slov cudzieho pôvodu (prevzatých slov a cudzích vlastných mien)* (2000, s. 42) sa uvádza, že „*slová prebraté z jazykov s inými grafickými sústavami (...) prepisujú sa do slovenčiny dvojako: 1. Oproti písmenu jednej abecedy stojí písmeno alebo aj viacero písmen druhej abecedy podľa výslovnosti na istom mieste. Tento spôsob prepisu sa v našom jazyku používa bežne a volá sa transkripcia. ... 2. Oproti písmenu jednej abecedy stojí vždy to isté písmeno alebo to isté spojenie písmen druhej abecedy. Tento spôsob prepisu sa volá transliterácia a používa sa v odborných prácach, v knižničnej praxi a bibliografiách*“. Prekladateľ stojí pred dilemou, kam patria administratívno-právne texty? Ak ich zaradí do odbornej oblasti, *Pravidlá* mu predpisujú antroponymá transliterovať. Takýto výber objektívne podporuje aj cudzia modifikácia antroponým automaticky uvádzaných v zahraničných cestovných pasoch a cudzineckých preukazoch obyvateľov rôznych štátov. Ak ich zaradí do bežnej praxe, musí transkribovať. Z toho vyplýva rozmanitosť prepisu ukrajinských vlastných mien v slovenských prekladoch.

Prepis geografických názvov. Každý zemepisný názov vznikol v konkrétnom čase a v určitom priestore. Geografická charakteristika vlastného zemepisného názvu je úzko spojená s jeho vzniknutím v konkrétnom čase a v určitom priestore, a preto odráža nielen históriu, kultúru, obchod, politiku miesta, ale aj etnickú a sociálnu identitu ľudí, ktorí ho vytvorili. Napríklad hlavné mesto Slovenska málo viac názvov: slovenský *Bratislava*, *Prešporok*, *Prešporek*, nemecký *Pressburg*, maďarský *Pozsony*, latinský *Posonium*, grécky *Istropolis*. Počas svojej

histórie aj naše rodné ukrajinské mesto Ľvov malo rôzne názvy: ukrajinský *Львів*, poľský *Lwów*, ruský *Львов*, nemecký *Lemberg*, latinský *Leopolis*.

Napriek storočným kultúrnym, literárnym vzťahom medzi Ukrajinou a Slovenskom a viac ako štvrtstoročie nezávislosti oboch štátov tradície prepisu z ukrajinského jazyka do slovenčiny sú ovplyvňované predchádzajúcim sovietskym obdobím. V dôsledku toho Slováci naďalej poznajú *Kyjev*, *Ľvov*, *Charkov*, *Rovno*, *Dneper atď.*, lebo ukrajinské toponymá *Київ*, *Львів*, *Харків*, *Рівне*, *Дніпро* a všetky iné používajú sa v súčasnom slovenskom jazyku v tvaroch *transkripcie z ruského jazyka*. Toto sprostredkovanie nielenže vnáša do znenia vlastných mien cudzie akcenty, ale je tiež v rozpore s medzinárodne uznávanými princípmi prepisu a komplikuje identifikáciu mien medzi jednotlivými jazykmi.

Väčšina slovenských lingvistov pred vypuknutím vojny vyjadrila v súkromnej komunikácii potrebu zachovať nedotknuteľnosť tejto dlhoročnej tradície a iba málokto bol presvedčený, že by sa mala reformovať uvedením vlastných mien do súladu s ukrajinským jazykom. Mnohí lingvisti kvalifikovali požiadavku na zmenu vžitých slovenských oným ako zvláštny prejav komplexu národnej menejcennosti Ukrajincov. Nuž, keby nebolo stáročnej etnocídy Ukrajincov v rusky hovoriacej ríši a Sovietskom Zväze, keby nebolo súčasnej rusko-ukrajinskej vojny a keby vzťahy medzi našimi štátmi boli podobné vzťahom medzi európskymi štátmi, možno by sa písanie *Kyjev* vnímalo filozoficky: toto je tradícia. Za posledné tri mesiace rusko-ukrajinskej vojny názory slovenských jazykovedcov sa začali meniť. Aj v súčasných médiách pozorujeme tendenciu prepisovania ukrajinských vlastných názvov bezprostredne z ukrajinčiny.

Napriek úsiliu lingvistov čo najviac depolitizovať filologickú vedu, geopolitický faktor v onomastike vždy ovplyvňoval vytvorenie normatívnej formy, v prvom rade geografických názvov, v závislosti od toho, ako ležia štátne hranice. Prítomnosť geografického objektu na hraniciach národného štátu mala často rozhodujúci vplyv na pravopis, a teda aj na zvukovú formu mena. Príkladom toho je polonizácia ukrajinských ojkónym *Холм*, *Перемисьль*, *Грубешив*, ktoré sa na poľských mapách označujú ako *Chelm*, *Przemysł*, *Hrubieszów* a ktoré sa v zahraničných vydaniach reprodukujú prostredníctvom poľského jazyka. Ale tieto mestá sú teraz na území Poľska.

Taká je jazyková prax. Celkom súhlasíme s vyhlásením ukrajinských a popredných zahraničných onomastov, že prostredníctvom tretieho jazyka pri prepise ukrajinských oným do cudzieho jazyka by nemalo platiť bez výhrad.

V zbierke materiálov zo seminára o štandardizácii geografickej terminológie na Slovensku, ktorý sa konal v roku 2010 v Bratislave, Mária Kováčová vo svojom článku „Uplatňovanie odporúčaní OSN“ uvádza, že počet vžitých názvov používaných v kartografických dielach v Slovenskej republike sa znížil a stabilizoval (Kováčová 2010, s. 51). To sa, žiaľ, nevzťahuje na ukrajinské vlastné mená – všetky zostávajú nezmenené.

Pri analýze prepisu ukrajinských toponým v slovenských prekladoch úradných dokumentov, ich písania v rôznych publikáciách a tlači, sme stretli s variantnosťou. Jej príčinou je to, že na Slovensku niet jednotného pravidla na prepis cudzích vlastných mien. Platí totiž dvojité pravidlo. Prvé spočíva v tom, že podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* sa cudzie vlastné mená, teda aj názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky, píše podľa pôvodného stavu (podľa toho, ako sa vlastné meno píše v jazyku, odkiaľ sa preberá; porov. PSP, 2000, s. 114). Ale na druhej strane sa uplatňuje aj pravidlo o použití exoným, teda slovenských vžitých geografických názvov, podľa dokumentu Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky *Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR*, posledná aktualizácia sa uskutočnila 11. októbra roku 2017. Podieľajú sa na tom aj samotné *Pravidlá slovenského pravopisu*, ktoré sa na jednej strane odvolávajú na záväznosť používania zemepisného názvoslovia podľa dokumentu *Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky* (2017), napríklad *Kuïb - Kyjev*; na druhej strane však napríklad v rámci ukážky prepisu z ukrajinjiny ako inej grafickej sústavy uvádzajú slovenskú verziu praktickej transkripcie mesta *Kuïb* v podobe, ktorá je v rozpore so spomínaným dokumentom, a síce ako *Kyjiv* (2000, s. 79).

V dokumente *Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR* sa ukrajinské zemepisné názvy prepisujú prostredníctvom ruského jazyka, čo je v rozpore s medzinárodnými normami: *ukr. Берегове – slov. Berehovo, ukr. Чорнобиль – slov. Černobyľ, ukr. Причорноморська низовина – slov. Čiernomorská nížina*,

ukr. Дніпро – slov. Dneper, ukr. Придніпровська низовина – slov. Dneperská nížina, ukr. Дністер – slov. Dnester, ukr. Харків – slov. Charkov, ukr. Південний Буг – slov. Južný Bug, ukr. Київ – slov. Kyjev, ukr. Київське водосховище – slov. Kyjevská vodná nádrž, ukr. Львів – slov. Lvov, ukr. Миргород – slov. Mirhorod, ukr. Мукачеве – slov. Mukačevo, ukr. Полісся – slov. Polesie, ukr. Прип'ять – slov. Pripiat', ukr. Таганрозька затока – slov. Taganrožský záliv, ukr. Волино-Подільська височина – slov. Volynsko-podolská vrchovina, ukr. Запоріжжя – slov. Záporožie ([online]. Dostupné z: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimosr/ExonymA.pdf/>).

Okrem toho, že sa v *Slovenských vžitých názvoch geografických objektov ležiacich mimo územia SR* nedodržiavajú všetky pravidlá prepisu, ani prepis nie je dôsledný. Napríklad:

- ✓ Cyrilské **z** sa prepisuje raz ako **g**, raz ako **h**: ukr. Буз – slov. Bug, ukr. Таганрозька затока – slov. Taganrožský záliv, ale ukr. Мургород – slov. Mirhorod. Písmeno **z** v ukrajinčine reprezentuje v písme hrtanovú úžinovú spoluhlásku **h**. Ukrajinčina však mala a má aj velárnu záverovú spoluhlásku **g**, ktorá sa vyslovuje rovnako ako v slovenčine a v písme sa označuje osobitnou grafémou **г, Г**.
- ✓ Cyrilské **ль** sa prepisuje raz ako **l**, raz ako **l'**: ukr. Чорнобиль – slov. Černobyľ, ukr. Львів – slov. Lvov, ale ukr. Нікополь – slov. Nikopol, ukr. Сімферополь – slov. Simferopol, ukr. Волино-Подільська височина – slov. Volynsko-podolská vrchovina.
- ✓ Cyrilské **-о-** sa prepisuje raz ako **e**, raz ako **ie**: ukr. Чорнобиль – slov. Černobyľ, ukr. Причорноморська низовина – slov. Čiernomorská nížina.
- ✓ Cyrilské **и** sa prepisuje raz ako **y**, raz ako **i**: ukr. Чорнобиль – slov. Černobyľ, ale ukr. Мургород – slov. Mirhorod, ukr. Прип'ять – slov. Pripiat'. Ukrajinské **и** je osobitnou fonémou, odlišnou od fonémy **i**. Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu z roku 2000* sa nezdôvodnené slová používajú v pôvodnej podobe a medzi ne patria vlastné mená, a to osobné mená, zemepisné názvy a iné názvy (s. 38 - 39). Čo sa týka

prepisu z cyrilskeho písma, ukrajinské písmeno *i* (s. 79) sa do slovenčiny transkribuje ako *i* a ukrajinská graféma **и** ako **y** (**ypsilon**).

Nedôsledný je prístup rôznych slovenských štátnych inštitúcií a médií, ktoré spravidla antroponymá transliterujú, ale toponymá reprodukujú buď v pôvodnej ukrajinskej podobe, alebo používajú vžitú slovenskú názvy. Preto rôzne úradné dokumenty používajú transkripciu a transliteráciu. Ak porovnáme prepis ukrajinských toponým v rôznych slovenských dokumentoch, získame ďalšie potvrdenie o ich nedôslednosti. Aj keď v poslednom čase možno častejšie nájsť prepis ukrajinských vlastných mien z ukrajinského jazyka.

Ukrajinský jazyk	Slovenský jazyk	
	Vžitý slovenský názov	Slovenská Wikipédia
Київ	Kyjev	Kyjev
Вінниця	–	Vynnycia/ Vinnycja
Житомир	–	Žytomyr
Запоріжжя	Záporožie	Záporožie
Миколаїв	–	Mykolajiv
Івано-Франківськ	–	Ivano-Frankivsk
Кривий Ріг	–	Kryvyj Rih/ Kryvoj Rog
Львів	Ľvov	Ľvov
Миргород	Mirhorod	-
Мукачеве	Mukačevo	-
Чернівці	Černovice	Černovice
Чернігів	–	Černihiv
Харків	Charkov	Charkov
Рівне	–	Rivno
Тернопіль	–	Ternopil'
Чернобиль	Černobyľ	Černobyľ
Дніпро/ Дніпропетровськ	Dnepropetrovsk	Dnipro
Севастополь	Sevastopol	Sevastopol'
Сімферополь	Simferopol	Simferopol
Кам'янець-Подільський	–	Kamianec-Podil'skyj
Нікополь	–	Nikopol

Analyzujúc elektronickú databázu Slovenského národného korpusu (SNK) (prim-8.0-public-sane – bez textov s nesprávnou diakritikou, spred roka 1955, z oblastí mimo Slovenska a z lingvistických časopisov (73,75 % publicistické; 16,33 % umelecké; 8,91 % odborné; 1,01 % iné texty), 1 368 990 447 tokenov; 1 076 309 519 slov), získali sme nasledujúce údaje o pomere počtu použitia určitej formy ukrajinského toponyma: Kyjiv / Kyjev – 8 / 16877; Ľviv / Ľvov – 10 / 2543; Žytomyr / Žitomir – 18 / 38; Zaporizžja / Záporožie – 0 / 443; Vynnycia / Vinnycja – 0 / 2; Mykolajiv – 7; Mukačeve / Mukačevo – 0 / 302; Černivci / Černovice – 19 / 30; Černihiv / Černihov – 4 / 0; Charkiv / Charkov – 4 / 1630; Rivne / Rovno – 75 / 0; Ternopiľ / Ternopol' – 12 / 38; Čornobyľ / Čornobyľ – 0 / 2057; Dnipropetrovsk / Dnepropetrovsk – 24 / 646; Sevastopol' / Sevastopol – 24 / 646; Symferopol' / Simferopol' / Simferopol – 0 / 137 / 208; Nikopol' / Nikopol – 9 / 94; Luhansk / Lugansk – 341 / 158.

Čo sa týka prepisu ukrajinských hydroným, tak tu, bohužiaľ, ani po poslednej aktualizácii dokumentu *Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR* (2017) nenastali zmeny a zostali exonymy: ukr. Дніпро – slov. Dneper, ukr. Дністер – slov. Dnester, ukr. Південний Буг – slov. Južný Bug, ukr. Прип'ять – slov. Pripiať. Elektronická databáza Slovenského národného korpusu (SNK) poskytla nasledujúce údaje:

Dnister / Dnester – 3 / 134; Buh / Bug – 1 / 110; Prypιαť / Pripiať – 1 / 23.

V súčasných slovenských médiách sa ukrajinské toponymá ďalej prepisujú nejednotne. Analyzovali sme články v denníkoch *Sme*, *Denník N* a *Hospodárske noviny* a môžeme konštatovať, že denníky *Sme* a *Hospodárske noviny* väčšinou sa dodržiavajú prepisu ukrajinských toponým podľa pravidiel, uvedených v dokumente *Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR* (2017) a *Denník N* spravidla ich transliteruje. Chyby v prepise sú v každom denníku. Porovnajme: Kyjev (*Sme*, *Hospodárske noviny*) – Kyjiv (*Denník N*), Izjum (*Sme*, *Hospodárske noviny*) – Izium (*Denník N*), Charkov (*Sme*, *Hospodárske noviny*) – Charkiv (*Denník N*), Mariupol' (*Sme*, *Hospodárske noviny*) – Mariupol (*Denník N*), Slovjansk (*Hospodárske noviny*) – Sloviansk (*Denník N*). Zvláštne a nepravidelne prepisujú názov ukrajinského mesta Северодонецк: Severodoneck (*Sme*) –

Sjevjerodoneck (Denník N). Nejednotne prepisujú názvy oblastí Ukrajiny: *Charkovská, Lvovská oblasť*, ale *Mykolajivská, Černihivská oblasť (Sme)*. Ukrajinské adjektívne toponymá spravidla v nominatíve sa píše bez koncovej dĺžky, napr. *Barvinkove (Hospodárske noviny), Zolote (Sme)*, ale v nepriamych pádoch ona sa objavuje: *Rubižne (Sme, Denník N)*, ale *Rubižného – Rubižné (Hospodárske noviny)*.

Prepis mien a priezvisk. Vlastné mená existujú vo všetkých jazykoch sveta a zároveň slúžia na identifikáciu určitých skutočností. Ale v každom jednotlivom jazyku majú svoje špecifické vlastnosti: charakteristické fonetické, morfológické, štylistické slovotvorné prostriedky s určitou produktivitou.

Prepis vlastných mien do cudzieho jazyka je zložitý problém a proces tvorenia mena sa vníma ako druh kódovania historických a kultúrnych informácií. Problém prepisu oným v preklade z rôznych aspektov skúmali mnohí ukrajinskí vedci, napríklad B. Ažňuk, M. Vakulenko, I. Korunec, M. Kočerhan, O. Ponomariv, V. Nimčuk, H. Pivtorak.

Známy slovenský ukrajinista Mikuláš Štec vo svojej štúdii *Українські антропоніми на Пришівщині та їх відтворення словацькою мовою* poznamenáva, že v povojnových rokoch 20. storočia sa prepis ukrajinských mien (rovnako ako toponým) celkom slovackizoval, ich zvuková a gramatická stránka sa úplne zanedbávala. Uvádza nasledujúce príklady: ukrajinské **u** sa prepisuje ako slovenské **i** (nie **y**), napr.: *Мяциньський – Maciňský, Дмитерко – Dmiťerko, Блиха – Blīcha; ріпрона -ик sa transliteruje ako -ik cez -i- a nie -y-, napr.: Мудрик – Mudrík, Петрик – Petrík; ukrajinské я v prírone -як sa prepisuje ako dlhé ú alebo dvojhláska ia: Гривняк – Hrivňák, Гірняк – Hirňák, Онуфряк – Onufrák (с. Габура), Onufriak (с. Борів); ukrajinské mäkké **з, л, ц, р** sa spravidla transliterujú ako slovenské **tvrdé з, л, с, r**, napr.: Кузьма — Kuzma, Яльч — Jaľč, Васильцо — Vasilco, Галь — Hál, Лицько — Ličko. Jazykovedec prichádza k záveru, že slovenská transliterácia ukrajinských priezvisk neznázorňuje ich pôvodné znenie, ale naopak smeruje k odtrhnutosti tejto lexiky od ukrajinskej slovnej zásoby. Mikuláš Štec tiež zdôrazňuje, že nesprávny prepis ukrajinských priezvisk do slovenčiny sa nachádzal vo všetkých úradných dokumentoch Ukrajincov na Slovensku a ich výmena vo vtedajších podmienkach bola prakticky nemožná (Штець, 1995, s. 162).*

Všetky úradné dokumenty bývalého Sovietskeho zväzu, a Ukrajina nebola výnimkou, prekladali z ruského jazyka, ktorý bol celoštátny. Niektoré dokumenty, napríklad cestovný pas, rodný list atď., sa vyhotovovali v dvoch jazykových variantoch: v ruštine a v národnom jazyku príslušnej republiky, napríklad v ukrajinčine. Celý text bol z národného jazyka preložený do ruštiny, a vlastné mená neboli výnimkou. Preto sme sa v slovenskom preklade nestretli s ukrajinskými menami, ale s ich ruským náprotivkom. S takým prepisom vlastného mená sa môžeme stretnúť dodnes, už v menšej miere, predovšetkým v prekladoch úradných dokumentov vystavených ešte počas Sovietskeho Zväzu alebo dokumentov už nezávislej Ukrajiny, ktorých text je písaný v oboch jazykoch (ruskom a ukrajinskom). Prekladateľ prepisoval meno a priezvisko z ruského variantu. Napr.: *ukr.* Володимир (Volodymyr) – *rus.* Владимир (Vladimir) – *slov.* Vladimír; *ukr.* Андрій (Andrij) – *rus.* Андрей (Andrej) – *slov.* Andrej; *ukr.* Катерина (Kateryna) – *rus.* Екатерина (Jekaterina) – *slov.* Jekaterina; *ukr.* Олександр (Oleksandr, Olexandr) – *rus.* Александр (Aleksandr, Alexandr) – *slov.* Alexander; *ukr.* Ростислав (Rostyslav) – *rus.* Растислав (Rastislav) – *slov.* Rastislav; *ukr.* Михайло (Mychajlo) – *rus.* Михаил (Michail) – *slov.* Michail, Michal; *ukr.* Олексій (Oleksij, Olexij) – *rus.* Алексей (Aleksej, Alexej) – *slov.* Alexej; *ukr.* Ілля (Іл'я) – *rus.* Илья (Il'ja) – *slov.* Il'ja; *ukr.* Олена (Olena) – *rus.* Елена (Jelena, Elena) – *slov.* Elena; *ukr.* Тет'яна (Tetiana) – *rus.* Татьяна (Tatiana) – *slov.* Tatiana; *ukr.* Світлана (Svitlana) – *rus.* Светлана (Svetlana) – *slov.* Svetlana; *ukr.* Сергій (Serhij) – *rus.* Сергей (Sergej) – *slov.* Sergej; *ukr.* Ігор (Ihor) – *rus.* Игорь (Igor) – *slov.* Igor.

Stretli sme sa aj s iným prepisom mena ukrajinského obyvateľa, ktorý je, podľa našej mienky, neprijateľný, pretože sa stráca priame svedectvo o príslušnosti osoby k národno-jazykovému spoločenstvu. Sú to tie prípady, keď sa ukrajinské meno občana Ukrajiny prepisuje slovenským náprotivkom, napr.: *ukr.* Наталія – *slov.* Natália, *ukr.* Юрій – *slov.* Juraj, *ukr.* Михайло – *slov.* Michal, *ukr.* Катерина – *slov.* Katarína, *ukr.* Данило, Даниїл – *slov.* Daniel, *ukr.* Петро – *slov.* Peter, *ukr.* Павло – *slov.* Pavol, *ukr.* Христина – *slov.* Kristína.

Všetky tieto problémy sú spôsobené najmä odlišným prístupom prekladateľov k prepisu formálnej štruktúry vlastných mien: niektorí

používajú transliteráciu (Natalia), iní sú prívržencami používania praktickej transkripcie (Natalija), ostatní prepisujú cudzie onymá slovenskými náprotivkami (Natália). A to je ďalší dôvod, prečo je potrebné vytvoriť jednotné pravidlá pre všetkých.

Dôsledne a pravidelne prepisujú sa ukrajinské mená a priezviská v denníku *Sme* a *Denník N*, napr. *Volodymyr Zelenskyj*, *Dmytro Kuleba*, *Kyrylo Tymošenko*, *Serhij Hajdaj*, *Maksym Kozyckyj*, *Olexij Arestovyč*, ale *Šmyhal* (ukr. Шмигаль/Šmyhaľ).

Predložená analýza demonštruje naliehavú potrebu vypracovať jasné, korektné motivované princípy prepisu ukrajinskej propriálnej lexiky do slovenského jazyka. Vypracovanie takýchto princíпов by malo byť založené na prínosoch modernej teoretickej onomastiky, ktorá pomôže vyriešiť tento komplexný problém. Samozrejme, neexistujú žiadne ideálne princípy a pravidlá na jediný medzijazykový prepis (transliteráciu, transkripciu), pretože zvukové zloženie jazykov je veľmi rozmanité. A nemali by sme zabúdať, že okrem logicky motivovaných a jazykovo správnych odporúčaní odborníkov existuje aj lingvistická tradícia, ktorej vplyv na jazykovú prax je veľmi dôležitý. Je zrejmé, že pre každý pár jazykov (ukrajinský a anglický, ukrajinský a nemecký, ukrajinský a francúzsky, ukrajinský a slovenský atď.) bude existovať osobitný, vlastný systém, pretože vytvorenie jednotného systému prepisu pre všetky jazyky je ťažko uskutočniteľné a nevhodné. Prepis ukrajinských vlastných názvov do slovenského jazyka musí sa uskutočňovať na základe súčasných ukrajinských, slovenských a medzinárodných noriem, do úvahy sa musia vziať súčasné tendencie vývoja antroponymík a toponymík, musí byť maximálne presný a adekvátny fonetike.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- KOVÁČOVÁ, M., 2010. Uplatňovanie odporúčaní OSN. In: *Štandardizácia geografického názvoslovia*. Zborník materiálov zo seminára. Bratislava, s. 40-57. [online]. Dostupné z: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-artografia/aktuality/ZbornAk.pdf>
- Pravidlá slovenského pravopisu*, 20003. Upravené a doplnené. Bratislava: Veda. [online]. Dostupné z: <http://www.juls.savba.sk/ediela/psp2000/psp.pdf>
- VAŇKO, J., 2014. O prepise z cyrilského písma v ukrajinčine do slovenčiny (Janukovič či Janukovyč, Baťkivščina či Baťkivščyna, gopak alebo hopak?)

In: *Kultúra slova*. Roč. 48, č. 4, s. 202-207. [online]. Dostupné z: <http://www.juls.sav.ba.sk/ediela/ks/2014/4/KS4-2014.pdf>

БЕЛЕЙ, Л. – М. ЧИЖМАРОВА, 2013. *Особові імена в українсько-словацькій міжмовній комунікації: Українсько-словацький та словацько-український словники особових імен*. Ужгород: Гражда.

ШТЕЦЬ, М., 1995. Українські антропоніми на Пряшівщині та їх відтворення словацькою мовою. In: *Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами*. Міжнародна наукова конференція, Київ 7-8 грудня 1993 р. Київ 1995, с. 161-165. [online]. Dostupné z: http://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Vidtvorennia_ukrainskykh_vlasnykh_nazv_antroponimiv_i_toponimiv_inozemnymy_movamy_mizhnarodna_naukov.pdf

Denník *Dennik N*. [online]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/>

Denník *Hospodárske noviny*. [online]. Dostupné z: <https://hnonline.sk/>

Denník *Sme*. [online]. Dostupné z: <https://www.sme.sk/>

Summary

Ukrainian Proper Names In Today's Slovak Texts

The purpose of the study is to analyze and characterize the main problems and ways of reproduction of Ukrainian anthroponyms into Slovak. The study examines the legal basis of the rules of the reproduction of foreign names into the Slovak language, analyzes the main features, methods and errors of rendering of Ukrainian anthroponyms and toponyms into Slovak. The ways of Ukrainian toponyms reproduction in Slovak translations is highly variant. The reason for it is the absence of a unified rule for how to reproduce foreign-language proper names. The approach of various state institutions and mass media is inconsequent; as a rule anthroponyms are transliterated but toponyms are provided in the original Ukrainian form or in traditional Slovak reproduction. The main problem with the reproduction of Ukrainian proper names is that they are rendered through the Russian language.

Keywords: anthroponym, onomastics, toponym, transliteration, transcription.

УКРАЇНСЬКА ТА СЛОВАЦЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Галина КУЗЬ
Пряшівський університет

Вступ

Переклад як різновид міжмовної комунікації, як важливий спосіб зближення мов і культур відіграє важливу роль у різних сферах діяльності людини. Для сучасного розвитку перекладознавства актуальною є проблема адекватної передачі змісту інформації вихідної мови мовою перекладу: якнайточніше відображення національного колориту є необхідним з огляду на бажання читати переклад як оригінал, але при цьому відчувати ментальність носіїв іноземної мови. В цьому контексті виникає питання про коректність передачі фразеологізмів, що відображають національно-образну картину світу народу, до яких, безперечно, належать ономастичні фразеологізми (далі – ОФ), тобто такі, у складі яких є компоненти-власні назви.

Зацікавленість науковців фразеологізмами з ономастичним компонентом обумовлена тим, що цей складник не просто називає певний предмет, людину, місце чи інше, а й може містити країнознавчу інформацію. Національна й експресивна забарвленість фразеологізмів з компонентом власною назвою викликає певні труднощі при їх передачі іншою мовою і вимагає глибокого порівняльного аналізу та розуміння ролі ономастичного компонента та його значення. В. Мокієнко у статті «Фразеологизация как способ апелляции имени собственного» зазначає: «...якщо в інших фразеологічних групах (наприклад, професійної, соматичної, анімалістичної та ін.) легко виявити досить прозорі паралелі в близькоспоріднених мовах, то для фразеології з власними іменами, якщо, звичайно, виключити інтернаціональні ідіоми (біблеїзми, міфологічні та літературні звороти) подібний паралелізм обмежений

до мінімуму» (Мокієнко 2018, с. 210). Це означає, що групу ономастичних фразеологізмів належить, окрім інших ракурсів, дуже ретельно вивчати з погляду перекладознавства.

Метою роботи є оглядовий аналіз фразеологізмів з ономастичними компонентами української та словацької мов у контексті їх зіставлення та перекладу. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) розглянути типи власних назв у складі фразеологізмів; 2) проаналізувати різновиди ономастичних фразеологізмів; 3) виявити основні труднощі перекладу фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом; 4) охарактеризувати особливості трансформації конотацій власних назв у складі фразеологічних одиниць і спосіб їх передачі при перекладі. **Методологію** нашого дослідження становить система взаємопов'язаних наукових методів і прийомів, а саме: метод фразеологічного аналізу, метод аналізу внутрішньої форми фразеологізмів, метод компонентного аналізу, зіставний метод, порівняльний метод і прийоми лінгвокультурологічного аналізу.

Переклад фразеологізму - це надзвичайно складний процес, адже для підбору адекватного відповідника фразеологічної одиниці перекладачеві необхідно враховувати і по можливості повністю передати всі його компоненти, а саме: образний, наочний, емоційний, стилістичний, ступінь мовної стандартності (вживаності). Над проблемою перекладу фразеологізмів працювали багато лінгвістів-перекладознавців, як-от: В. Теля, М. Шанський, В. Виноградов, М. Алефіренко, Р. Зорівчак, Л. Авксентьев, О. Смирницький, проте інтерес до цієї галузі не вичерпується, адже фразеологія включає різні за структурою, семантикою та стилістичним забарвленням одиниці.

У наукових розвідках з української ономастичної фразеології Н. Бабоч, Н. Москаленко, Н. Венжинович, О. Мороз та ін. знаходимо багато цікавих і доречних спостережень стосовно типології, семантичної структури, прагматичних особливостей ОФ. Заслужують на увагу дослідження пареміології та фразеології з онімами Л. Скрипник, Н. Пасік, М. Алефіренка, Н. Щербакової та ін., етнокультурний зміст функціонування онімів опрацьовано в дослідженнях В. Жайворонка і В. Хімік; А. Кравчук та О. Мороз

досліджували ОФ на базі української та польської мов, в порівняльному аспекті на матеріалі української, російської та німецької мов ці одиниці вивчала О. Кудріна. Біблійні ономастичні фразеологізми української та словацької мов у зіставному аспекті проаналізовані в нашому дослідженні (див., Кузь 2020). Проте й досі вкрай мало наукових досліджень, які розглядають особливості перекладу ономастичних фразеологізмів (див., В. Карабан 2004), відсутні такі розвідки в контексті українсько-словацьких паралелей. Саме цим зумовлена **актуальність** цього дослідження.

У словацькій фразеологічній науці питанням фразеології з ономастичними компонентами присвячено чимало наукових досліджень (див., напр., праці Й. Млацека, Й. Гловні, К. Габовштякової, І. Ріпки, Я. Складаної, С. Кмецової та ін.). Комплексно окреслену проблематику на матеріалі словацької та болгарської мов опрацювала в монографії «Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém» (2008; 2014) та в наукових статтях М. Добрикова. Власне на перекладознавчі аспекти звертає свою увагу в статті «Preklad kultúrnych referencií z antiky a kultúrna kompetencia prekladateľ'a» А. Кожелова. Лінгвокраїнознавча специфіка різнорідних мовних одиниць, в тому числі й фразеологізмів та власних назв, у розрізі перекладознавства детально висвітлена в низці праць словацької україністки А. Амір (Див. Амір 2012; Амір 2014; Амір 2021).

У кожній мові власні назви належать до одного з найстаріших пластів лексики і беруть активну участь в утворенні фразеологізмів, які відображають фрагменти мовної картини світу окремого народу. Оніми, що є компонентами цих одиниць, є промовистими носіями історичної, етнокультурної, соціально-побутової, етнографічної, а також і мовної інформації. Таким чином, ономастичними фразеологізмами вважаємо стійкі словосполучення, до складу яких входить лексичний компонент, який представляє собою імена відомих історичних особистостей та загальнопоширені імена, географічні назви, назви тварин, міфічних героїв та ін.

З огляду на тип оніма, що може бути компонентом фразеологізму, можемо виокремити групи ОФ з компонентами: **теонімами** (*мати Христа в душі; друге пришествя Христа на землю; одному Богу відомо; як у Христа за пазухою*), **антропонімами** –

загальнопоширеними і рідковживаними іменами, прізвищами, прізвиськами, іменами видатних людей, літературними, біблійними персонажами (*Іванова хата; як Пилип з конопель; А про мене, Семене!; за царя Пенька; як Заболоцький на милі; баба Параска і баба Палажка; Адамове ребро, дядько Сем*); **топонімами** – назвами населених пунктів, водних об'єктів, країн та ін. (*язик до Києва доведе; Пішла слава до Станіслава; іти на Голгофу; троянський кінь, відкрити Америку, перейти Рубікон; Карфаген має бути зруйнований; Де Рим, де Крим, а де попова груша; всі дороги ведуть до Риму; китайська грамота; красива як відьма з Лисої гори*); **етнонімами** (*як швед під Полтавою; Лях козакові не товариш; як циган на ярмарку; циганська доля; Де два українці, там три гетьмани*), **геортонімами** – назвами свят та постів (*забагати замерзлого в Петрівку; як бідний на Великдень; По Петру, та й по теплу; На святу Катерину ховайся під перину; на Рахманський Великдень*); **зоонімами** (*як Сірку муху з їсти; Не кожний пес Гривко; позичати в Сірка очей; Як Сірку на перелазі*); **астронімами** – власними іменами галактик, сузір'їв, планет та зірок (*Великий Віз; Молочний Шлях; Чумацький Шлях; Зорі Дівочі; Тещина Дорога*); **міфонімами** (*Що дозволено Юпітерові, те не дозволено бикові; Марсове поле; дволикий Янус; повстати, як Фенікс з попелу; Цур тобі та пек!; Най тя Перун стрілить!*) та іншими різновидами онімів (*розуміється, як баран в Біблії; итурм Бастилії*).

У словацькій мові знайдемо подібні до представлених тут ОФ з усією палітрою власних назв: з **теонімами** - *Človek mieni, Pán Boh mení; Ježiš, Mária! (i ježišmária!), Ježiš, Mária, Jozef!, Mária panna!*; **антропонімами** - *Keď nejde hora k Mohamedovi, musí Mohamed k hore.;* *Aká matka taká Katka; Aký Havel, taký Pavel;* **топонімами** - *S jazykom sa do Ríma dostaneš; Dunaj prešiel a v Dunajci sa utopil; objaviť Ameriku; Za živa v Bystrici, po smrti v nebi;* **міфонімами** - *krásny ako Apolón; Herkulove úlohy;* **фіктонімами** - *spať ako Šípková Ruženka; byť (cítiť sa, pripadať si) ako Popoluška;* *jačať (vrešťať, kričať) ako Viktorka (zo, od) splavu;* **етнонімами** - *klamať ako Cigán; fajčiť ako Turek; presný ako švajčiarske hodiny (hodinky); hovoriť ako Talian (Maďar), lakomý ako Škót* та ін.

Дослідниця українських ОФ О. Мороз виокремлює за генетичним критерієм **корінні фразеологізми з власними іменами** (87 %) та **запозичені** (13 %). Корінні фразеологізми походять з народно-розмовних джерел (84 %) та книжно-літературних (3 %). Запозичені стійкі вислови найчастіше є книжними утвореннями і репрезентовані античними (4 %), біблійними (7%), книжно-літературними одиницями (2 %) (Мороз 2002, с. 176).

В. Мокієнко пропонує розрізняти оніми в складі фразеологізмів за критерієм їх «актуалізованості» (Мокієнко 2018, с. 211-212). До першої групи фразеолог пропонує відносити фразеологізми з компонентами-онімами, що пов'язані з широко відомими міфологічними, релігійними, літературними чи історичними фактами: *Сізіфова праця, вавилонське стовпотворіння, потьомкінські села, відкрити Америку*. Характерною особливістю ОФ цього типу є функціональна близькість ономастичного компонента до власної назви, при цьому ця близькість може мати різний діапазон – від абсолютного збігу власної назви з ономастичним компонентом до суттєвих семантичних відмінностей, що виникають уже в конкретній конотації. Наприклад, в ОФ біблійного походження з компонентом 'Лазар', цей компонент в українській та російській мовах «обростає» негативними конотаціями. За євангельським оповіданням, Лазар – жебрак, який, покритий струпами, лежав під ворітьми багача і радий був крихтам з чужого столу. Постаць Лазаря мала великий успіх серед людей; жебраки вбачали у ньому ідеал своєї професії, співали пісню про Лазаря, намагаючись розчулити слухачів. Вислів *співати Лазаря* починає асоціюватись з нудотними голосіннями жебраків. І в українській мові, на відміну від словацької, ім'я Лазар поступово обростає негативними конотаціями: *скорчити Лазаря, співати Лазаря*.

До другого типу В. Мокієнко відносить ОФ, в яких власна назва набула оцінного значення і такі оніми за семантикою є близькими до апелятивів (іноді це відображує й орфографія, коли назви типу *фурія, мегера, юда, донжуан* записують з малої букви): *Не дай, Боже, з Івана пана, а з Марійки добродійки; Пан паном, а Іван Іваном; Не для Гриця паляниця* (загальнопоширені серед народу імена тут символізують

низький соціальний статус, приналежність до незаможної суспільної верстви); *дурний як Стецько*; *дурний як Омелько* (імена набули символічного значення ‘нерозумна людина’); *як Дунька з бомбоскладу*; *як Клава (Маня, Манька) з пивзаводу* (імена набули символічного значення ‘неохайно вдягнена людина’). Як відзначає Л. Скрипник: «Вже здавна на Україні невдах називають Хомою чи Химкою, некультурних, «неотесаних», недоумкуватих – Гапкою, Феською, Хіврею, дурнів – Стецьком, неуважних, неспритних – Солохою, Солопієм тощо» [Скрипник 1970, с. 113]. Варто відзначити, що такі конотації власних імен мають часове обмеження: на сьогодні деякі з наведених імен вже не входять до активного українського іменника і не мають виразних конотацій.

Такі фразеологізми є досить складними для перекладу, адже в кожній мові імена набувають специфічних конотацій, в тому числі у складі фразеологічних одиниць. До прикладу в словацькій фразеології ім'я Дора (Дорота) може означати ‘нерозумну’ - *sprostá Dora*, ‘неохайну жінку’ - *Dora zo Sampora*, ‘багату наречену’ - *hojná Dora*; фразеологізм *čakat' ako Dora* означає ‘примітивний вираз людини, яка нетерпляче чекає чогось’; (*vyzerat' ako stará Blašková* – одягатися старомодно.

До третьої групи, за В. Мокієнком, відносимо ОФ з компонентом, створеним мовними жартами, каламбурами, так звані псевдоімена: *поїхати до Могильовської губернії* (померти); *віднести до Івана Могильного* (поховати) (псевдотопонім та псевдоантропонім утворені від апелятива *могила*); *іти до Лежухова* (спати); *перевестись до Вишневецького* (померти; Вишневецький – псевдовласне ім'я, що постало на основі загальної назви *вишня* внаслідок персоніфікації. Порівн.: *перебратися у вишеньки* (померти); *Бував я в Буваличах і видав Видаличі*; *А ви часом не з Брехунівки? Поїхати в Хранівку* (хропіти уві сні). Джерелом лінгвокультурної інформації фразеологізмів з псевдоонімним компонентом є, як бачимо, мовнокультурний простір. Загалом переклад ОФ з цими функційними різновидами онімів має свої суттєві особливості, пов'язані із лексичними, фонетичними та граматичними особливостями кожної мови (порівн., словацькі фраземи: *Najprv Zivko, potom Kuvko, za nim*

Dremko, a tak Spanko (псевдоантропоніми утворені від дієслів *zívat', kúvat' (hlavou), driemat', spat'*); *to sú Zivančania a prídu aj Driemotčania* (псевдотопоніми утворені від дієслів *zívat', driemat'*).

На наш погляд, за принципом «актуалізованості» онімного компонента фразеологізму можна виокремити ще одну групу онімів, які використовуються з огляду на фонетичну організацію тексту – римування та ритм. Це може стосуватися як антропонічних компонентів, так і топонічних. Дуже часто в народно-розмовній фразеології вибір імені буває зумовлений власне структурною організацією фразеологізму. Це ілюструють численні римовані прислів'я і приказки: *Посидь, Уляно/Тетяно, бо ще рано; Сиди, Векло, ще не смеркло; Наша Федора до роботи хвора; Торохтить Солоха, як діжка з горохом; Казала Настя, як удасться; Піди і в Карпати, все треба бідувати!; Біда й у Городенці, як нема нічого в мошенці; В наших короваю вода з Дунаю*. Подібні явище поширені й у словацькій народній фразеології: *Škarupa je mudrohlavi, spravi drahu do Ondavi; Išiel Jób po Jóba, ostali tam oba; Najprv fara, potom Mara*.

У складі таких фразеологізмів антропоніми та топоніми можуть зазнавати повної десемантизації, їх роль зводиться до чисто структурної. У таких випадках вони вже не виступають стрижневим мотивувальним компонентом, не формують загальну семантику фразеологізму, а вживаються для каламбурного обігрування, іронії, жарту. Так, у фразеологізмах каламбурного характеру топоніми, позбавлені лексичного наповнення, легко вводяться для передачі думки про відсутність будь-якого зв'язку між явищами дійсності: *На городі бузина, а в Києві дядько; Де Крим, де Рим, а де попова груша* (Познанська 2014, с. 204).

Однією з важливих для специфіки перекладу ОФ є параметризація за джерелами походження фразеологізмів. **ОФ біблійного походження** з компонентом власною назвою чи не найретельніше досліджені на матеріалі різних мов, в тому числі й у зіставному аспекті. З-поміж них найбільше **ОФ з антропонімами** (*від Адама, Ноїв ковчег, співати Лазаря; поцілунок Іуди; Марфа і Марія; Каїнове діло; плач Іеремії; лоно Авраама*), **топонімами** (*Содом і Гоморра, іти на Голгофу, Вавилонське стовпотворіння; єгипетська тьма; сади*

Едему; перейти через Йордан; Вифлеємська зоря, Гетсиманський сад); **етнонімами** (добрий самаритянин). Антропонімія Біблії є специфічною: переважно всі біблійні імена є символами, вони мають переосмислене значення, трансформовані в асемантизований елемент, набувають «вторинного стану» імені-символу, у контексті фразеологізмів в тому числі. Словацький пласт біблеїзмів має багато спільного з українським (*starý ako Matuzalem; byť v lone Abrahámovom; Kainovo znamenie; šalamúnska múdrosť; Dávid a Goliáš, Samson a Dalila, utyť si ruku ako Pilát* та ін.), разом з тим біблійні цитації в різних мовах можуть отримати різний розвиток – як конотативного складника (*chorý ako Lazar; ležať ako Lazar; chudý jak Lazar - snívati (скорчтати) Лазаря* ‘жебракувати, прикидаючись бідним, нещасним’), так і денотативного (*Hoїв ковчег - Noetova archa*. В українській мові це і надійний притулок від негоди та злигоднів; це також переповнене різними людьми приміщення. У словацькій такого розширення значення не відбулося).

ОФ античного походження також охоплюють досить численну групу широко використовуваної фразеології з компонентами власними назвами: **антропонімами** (*Авгієві стайні, Танталові муки, скринька Пандори*), **топонімами** (*канути в Лету; троянський кінь; олімпійський спокій; перейти Рубікон*), **теонімами та міфонімами** (*Еолова арфа; ріг Амальтеї; пута Гіменея, між Сцилою та Харибдою; загадка Сфінкса; осідлати Пегаса; стріла Амура; панічний страх*). Словацька ономастична фразеологія аналогічно включає одиниці, що походять з **античної міфології**: *Pandorina skrinka, Achilova päta, Herkulove úlohy, oidipovský komplex, Augiášov chliev, gordický uzol, Tantalove mičky*. З огляду на книжне стилістичне забарвлення ОФ цієї групи вони є найпростішими для перекладу, адже переважно включають в обох мовах абсолютні або відносні еквіваленти.

Фразеологізми, пов'язані з історією суспільства, з різними етапами та подіями в розвитку народу та усього людства: ОФ з **топонімами** (*як швед під Полтавою; відкрити Америку; хто любить піч, тому ворог Січ; як до Америки пішки; викинути ідола в Дніпро; жандарм Європи; матір міст Руських; спартанські умови; гуси*

врятували Рим; пролетіти як фанера над Парижем), **антропонімами** (від Марії-Терезії; За Николая Третього – брехливого; Висипався Хміль із міха та показав ляхам лиха; За старого Хмеля людей була жменя; Від Богдана до Івана не було гетьмана; Славний козак Максим Залізняк, бив панів звичайно так; бреше як Троцький; Граф Потоцький, що в нього розум жіноцький; дурний як Скоропадський; Колумбове яйце; слава Герострата; Коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори; Дружина Цезаря поза підозрою), **геортонімами** (Варфоломійська ніч; От тобі, бабо, і Юрійів день;) та іншими типами онімів (*итурм Бастилії; Диви Ляше, по Прут наше!*). ОФ, пов'язані з **історичними подіями** у словацькій мові, як і в українській, складають дві групи – пов'язані із локальними подіями (*Svätoplukove prúty, Omarova studňa, kráľ Matej a jeho čierny pluk, krvavá Bátorýčka, Jánošíkov opasok, Matúš Čák ako pán Váhu a Tatier*) та пов'язані зі світовими подіями й особами (*napoleónsky komplex, Kolumbovo vajce; objaviť Ameriku*). Очевидно, з перекладом інтернаціональних фразеологізмів проблем не виникає, натомість ОФ, мотивовані локальними персонажами і подіями, можна віднести до фразеологічних екзотизмів, які не можна перекласти фразеологічними аналогами чи еквівалентами.

Фразеологізми, що виникли з назв літературних творів чи цитат історичних чи літературних діячів (національних та інтернаціональних): з компонентами **антропонімами** (*Охрімова свита; Дантове пекло; бальзаківський вік; гомеричний регім; Еней був парубок моторний*), **топонімами** (*колотопська відьма; напиться шоломом з Дону; Нема на світі України, немає другого Дніпра!; Ворскла річка невеличка; Не той тепер Миргород*), **фіктонімами** – іменами героїв творів (*баба Параска і баба Палажка; лис Микита; барон Мюнхаузен; лампа Алладіна; Каліф на годину; попіл Клааса стукає в серце;*), **міфонімами** (*дочка Прометей; Сезам, відкрійся;*), **етнонімами** (*останній із мозікан; Од молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить*). Словацькі ОФ літературного походження включають інтернаціональні (*Aladinova lampa; byť (cítiť sa, pripadať si) ako Popoluška; Alica v krajine zázrakov; čakať na Godota; žiť ako Robinson (robinson)*) та національні фраземи (*vyzerat' ako divá Bára;*

hladný ako Čenkovej deti; spať ako Šípková Ruženka; jačať (vrešťať, kričať) ako Viktorka pri splave; cítiť sa ako Alenka v ríši divov; múdra hlava z Kocúrкова). ОФ, мотивовані текстами національної літератури, також можна віднести до фразеологічних екзотизмів, які потребують описового перекладу.

Фразеологізми фольклорного походження, джерелом яких є поп-культура, анекдоти, легенди, казки, перекази та ін.: з компонентами **антропонімами** (*за царя Хмеля (Гороха, Панька); язиката Феська (Хвеська)*), **топонімами** (*Ой на річці, на Йордані, нема хліба, ідем далі; Коломия не помия, Коломия місто; Переплила дві річеньки, третій Дунай*), **зоонімами** (*пропав, як Сірко в базарі; Як Сірка годують, так він і гавка*); **міфонімами** (*баба Яга*); **етнонімами** (*летючий голландець*). Фразеологізми фольклорного походження, подібно як і літературні, можуть утворюватися способом імплікації. Під імплікацією розуміють скорочення, стягнення певного багатоконпонентного контексту до кількох чи навіть одного компонента (Мокиєнко 1989, с. 96). Вони виникали на основі стягнення різних фольклорних жанрів, наприклад, казок, переказів, анекдотів, народних пісень. Так, факт стягнення анекдотів засвідчують фразеологізми: *Ні туди, Микито, ні сюди, Микито; Химині кури; балувана Галя*; стягнення казки – *язиката Феська; Ян Забіян, сто душ забив*. На основі імплікації тексту народних пісень виникли такі фразеологізми: *До роботи в Гриця порвані чоботи; Пішла Гандзя в поле жати та й забула серпа взяти; Семене, йди сядь коло мене; Ой на річці, на Йордані, нема хліба, ідем далі*.

Фразеологізми з життя та досвіду людей. Ця частина фразеології є чи не найбільшою групою фразеологізмів у кожній мові. Характеризується тим, що вся образність базується на спостереженні явищ із повсякденного життя. Пласт народної ономастичної фразеології включає якнайширшу палітру онімів-компонентів: **антропонімів** (*як Пилип з конопель; Оце пара – Гриць і Тамара (Варвара); який Сава, така й слава*), **топонімів** (*як води у Дністрі; поїхати за Дунай, Січ розводити; на городі бузина, а в Києві дядько; бідний, як турецький святий; поїхав, як у Крим по сіль; заробив, як Пуня в Таврії; Золотоноша кругом хороша; В Хоролі всього доволі;*),

геортонімів (забагати замерзлого в Петрівку; Від Спаса – рукавиці в паса; На Благовіщення зими не лай; Михайлове чудо; Як прийшла Варвара, ночі урвала, дні доточила), **етнонімів** (як жид на войну; Нехай хмара на Татари, а сонечко на християни; здибалися рускі з москалями), **зоонімів** (як Сірку муху з їсти; Не кожний пес Гривко).

Словацькі фразеологізми, що походять з **народного мовлення**, подібно як і українські, мають народно-розмовне стилістичне забарвлення і можуть бути побудовані за ідентичними моделями: *Aká matka, taká Katka; Aký Havel, taký Pavel* - Яка хата – такий тин, який батько – такий син; Яка брама, така й фіртка, яка мама, така й дівка; Який Хомка, така його донька; *Kto je od narodenia hlúpy, ani v Paríži rozum nekúpi* - Хто з народження дурний, той і в Парижі розуму не купить; Дурний і в Києві розуму не купить; *Je to krivé ako chodník na Rozbehy* - кривий як дорога на Київ; інші ж ОФ не мають близьких аналогів: *Najprv fara, potom Mara; Beta povie Bete, a tá roznesie po celom svete; Išiel Jób po Jóba, ostali tam oba; Prišiel k tomu ako Ročkár k čižmám*.

Класифікація фразеологізмів за джерелами походження до певної міри перегукується зі стилістичною класифікацією. Стилістичні параметри онімної фразеології є надзвичайно важливими при перекладі. З погляду стилістичної специфіки ОФ можна поділити на **книжну** та **народно-розмовну**. У складі **книжної** фразеології можна виділити наукову фразеологію (*теорема Піфагора; Ньютонові закони; синдром Ромео і Джульєтти*), публіцистичну та художню фразеологію (*відкрити Америку; поцілунок Іуди; перейти Рубікон; російська рулетка; секрет Полішинеля; іспанський сором; конотопська відьма; стріла Амура; панічний страх*), офіційно-ділову фразеологію (*поправка Джексона-Вейніка; закон Колісніченка-Ківалова; список Магніцького*).

Відзначимо той факт, що фразеологізми, які мотивуються книжними текстами, не завжди мають книжне стилістичне забарвлення. Наприклад, фразеологічні біблеїзми з онімним компонентом можуть мати як книжне (*вавилонська вежа, Давид і Голіаф, єгипетські кари*), так і народно-розмовне стилістичне забарвлення (*Адамові сльози 'горілка'; Свин накоренок; скорчити*

Лазяря; Не утне Каїн Абля, бо тупая шабля; мудрий як Соломонові гаці).

Народно-розмовні ОФ використовуються переважно в усній формі спілкування та в художньому мовленні, характеризуючись при цьому «зниженим» експресивно-стилістичним забарвленням: як *Пилип з конопель*; як *Сірку муху з'їсти*; як *жид на войну (збиратися)*; як *Дунька з водокачки*; *Говорила-їхала – здибала Міхала*; *Та сама Горпина, тільки друга хустина*; *бігає як Ганна без солі*; як *Заболоцький на милі (заробити)*; як *до Києва рачки*; *тепло як Савці на белебні*. З-поміж ОФ цієї групи можемо виокремити фразеологізми **просторічні** (*бреше як Троцький*; *Загадала срака прута, пішла на храм до Онута*; *Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило!*; *дурний як Стецько*; *дурний як Омелько*;) та **народнопоетичні (фольклорні)** (*Чумацький Шлях*; *за царя Хмеля (Гороха, Панька)*; *Русалчин Великдень*), які займають крайні позиції в ранжуванні за шкалою знижений вислів-нейтральний-художній.

При перекладі з однієї мови на іншу різні типи фразеологічних одиниць проявляють себе по-різному. Зроблений вище огляд різних за походженням, стилістичним забарвленням та різновидами й функціями онімного компонента фразеологізмів дає нам можливість говорити про певні особливості їх перекладу, можливі помилки чи труднощі, що можуть виникати з тими чи тими пластами знімної фразеології.

В. Карабан виокремив п'ять способів перекладу фразеологізмів, які можуть використовуватися й у випадку з ономастичними фразеологізмами (Карабан 2004, с. 459-460):

1) за допомогою **повного еквівалента**, який має ідентичну або схожу структуру та максимально близьке значення, що повністю передає експресивність еквівалента, наприклад: *Ахіллесова п'ята – Achilova päta*; *Як у Христа за пазухою (жити) – žit' ako u Rána Voňa od razichou*; *Адамове яблуко – Adamovo jablko*. Повні еквіваленти можуть дещо відрізнятися за формою, що пов'язане із особливостями зіставлюваних мов: *муки Тантала – Tantalove miyu*; *У костюмі/одежі Адама – byť v Adamovom ríchu*. Повними еквівалентами у зіставлюваних мовах будуть в першу чергу ОФ античного походження

(перейти Рубікон - *prekročiť Rubikon*) велика частина біблійних ОФ, особливо тих, що мають книжне стилістичне забарвлення (*мудрий як Соломон - múdry ako Šalamún*);), інтернаціональні «літературні» та «історичні» ОФ (*лампа Алладіна - Aladinova lampa*; комплекс Наполеона - *napoleónsky komplex*; Колумбове яйце - *Kolumbovo vajce*; відкрити Америку - *objaviť Ameriku*), невелика частина інтернаціональних ОФ з народного життя (*Кто је од народенія хліру, ані в Парижі розум не купить - Кто з народження дурний, той і в Парижі розуму не купить*; *Як у Бога за пазухою (жити) - žiť ako u Pána Boha pod pazuchou*).

2) за допомогою **відносного еквівалента**, який має дуже схожі значення та стилістичні характеристики, але дещо відмінний лексичний набір чи граматичні ознаки, наприклад: *Язык до Києва доведе - S jazykom sa do Ríma dostaneš*; *Чоловік мислить, а Бог креслить - Človek miení, Pán Boh mení*. Відносними еквівалентами в зіставлюваних мовах можуть бути: античні ОФ (*Paridovo jablko*; *Eridino jablko*; *jablko sváru* - яблуко розбрату, яблуко незгоди, яблуко чвар), біблійні ОФ (*від (самого) Адама - začat' niečo od Adama*; суд Соломона - *šalamúnske riešenie*; Йов многотраждальний (багатотраждальний) - *trpieť ako Jób*; *Jóbovo utrpenie*; *byť na Abrahámovej lúke* – бути на лоні Авраама; *chodiť od Annáša ku Kaifášovi (od Kaifáša k Pilátovi)*; *posielat' od Herodesa k Pilátovi* - посилає від Понтія до Пілата; *ходить від Ірода до Пілата*); «історичні» та «літературні» за походженням (*Дантове пекло - Danteho peklo*; *бальзаківський вік - Balzacov vek*; *гомеричний регім - Homérický smiech*; як Попелюшка - *byť (cítiť sa, pripadať si) ako Popoluška*);, а також частина народної фразеології (*Je to krivé ako chodník na Rozbehu* - кривий як дорога на Київ; *бабине літо - indiánske leto*; *Махнути рукою як Христос на Карпати - mávnuť rukou ako Kristus nad Slovenskom*).

До групи фразеологічних одиниць, що перекладаються за допомогою еквівалентів належать насамперед так звані інтернаціональні вислови, тобто фразеологічні одиниці, що існують у більшості європейських мов і пов'язані спільністю походження з одного джерела. Зазвичай ці вирази носять біблійно–міфологічний чи

літературний характер. Біблійні, міфологічні звороти, фразеологізми літературного походження, як правило, перекладаються допомогою повного або відносного еквівалента.

Ураховуючи загальні витоки як української, так й словацької християнської культур, цілком логічним є високий ступінь схожості ОФ біблійного походження в цих мовах. Проте, як ми вже зазначали вище, частина фразеологічних біблеїзмів, особливо народно-розмовного стилістичного забарвлення, є дуже специфічними в українській та словацькій мовах, внаслідок чого біблійні оніми «обростають» різними конотаціями, що необхідно враховувати при їх перекладі. Дослідниця українських ОФ О. Мороз відзначає: «Поліконотативними є біблійні імена, які зафіксовані як компоненти народно-розмовних фразеологізмів: Ісус Христос (10 конотацій), Адам (11), Єва (5), Каїн (6), Лазар (2). Ці конотації мають самобутній характер і властиві тільки для української мови. Конотативні значення інших імен, античних, біблійних, книжно-літературних (запозичених) є здебільшого міжнаціональними» (Мороз 2002, с. 180).

3) за допомогою **варіативного відповідника**, коли з певної кількості синонімічних фразеологізмів обирають один, який найкраще підходить, наприклад:

sprostá Dora; Dora zo Sampora - як Дунька з водокачки; як Дунька з бомбоскладу; як Клава (Маня, Манька) з пивзаводу;

Ježiš, Mária! (i ježišmária!); Ježiš, Mária, Jozef!; Mária panna!; Račenka Mária!- Господи милостивий та милосердний!; Мати моя рідна!; А, Боже мій милостивий!; Боже мій, світе мій!

Áká matka taká Katka; Jablko nepadlo d'aleko od stromu - Яка хата – такий тин, який батько – такий син; Яка брама, така й фіртка, яка мама, така й дівка; Який Хомка, така його донька; Яка мама, така сама; Яке коріння, таке й насіння; Яблуко від яблуні недалеко падає; Яка пшениця, така й паляниця;

Áký Havel, taký Pavel – Який Микольцьо, такий Кольцьо; два чоботи пара; одним миром мазані; з одного тіста; обоє рябоє; одного поля ягоди;

Prišiel k tomu ako kocúr k čižmám; Prišiel k tomu ako slepé kura k zrnu; Prišiel k tomu ako Ročkár k čižmám - Трапилося, як сліній курці просо (бобове зерно); I сліпа курка на зерно трафить;
Kto chce koňa kurovat', nech ide do Debrecína, kto sa chce ženiť, do Bystrice - У Києві не женись, а в Ромні кобил не міняй;
To bolo za Kuruca kráľa, To bolo za starého Kakoň kráľa – за царя Гороха (як було людей трохи); за царя Тимка (Панька) (коли земля була тонка); за царя Хмеля (як було людей жменя);
у старого Хмеля людей жменя - hřstkaľudí;
кривий як дорога на Київ - Je to krivé ako chodník na Rozbehy; To je rútec ako cesta do Mošoviec;
Слава Ісусу! — Навіки слава! - Pozdrav páňboh! - Páňboh uslyš!;
Цур тобі та нек!; Най тя Перун стрілими! - bodaj sa prepadli do horícich pekiel!; Bodaj ťa!; hrom ti do matere!; Bodaj ťa porantalo!;
Dunaj prešiel a v Dunajci sa utopil - Переплив море – на березі втонув; Плив, плив та на березі втонув;
To je taký kabát, ako Adam v raji nosil - рубець на рубці; латка на латці; лата на латі;

4) за допомогою **кальки**, коли кожен компонент перекладається окремо, по черзі, тобто послівно, наприклад: *Sviatok Panny Márie Sedembolestnej - День Божої Матері семи скорбот; O tom Písmo mlčí – Біблія про це мовчить; Nie je všetko Písmo sväté, čo ľudia hovoria – Не все те, що люди говорять, - то Святе Письмо; mocný ako Samson – дужий як Самсон; cítiť sa ako Jonáš v bruchu veľryby - почуватись як Йона в череві кита.*

Зазначимо, що дослівний переклад не є фразеологічним перекладом, бо він не використовує готові фразеологічні одиниці, які є у мові перекладу, а кожного разу створює новий образний зворот, чужий рідній мові, хоча і зрозумілий. Передумовою для калькування є достатня вмотивованість значення фразеологічної одиниці значеннями її компонентів. Тобто калькування можливе лише тоді, коли дослівний переклад може довести до читача зміст усього фразеологізму, а не значення його частин складових. Такий переклад використовується, по-перше, у відношенні образних фразеологічних одиниць, головним чином фразеологічних єдностей, що зберегли

метафоричність; калькувати можна, по-друге, ряд прислів'їв, у першу чергу таких, які не мають підтексту. Цим прийомом можна також передати і деякі стійкі порівняння.

5) за допомогою **описового перекладу**, коли фразеологізм описується за допомогою іншого лексичного набору та граматичних конструкцій, не зберігаючи при цьому експресивність та образність, наприклад:

dostať sa niekam ako Pilát do kréda – потрапити в халепу без власної вини;

Za živa v Bystrici, po smrti v nebi – Банська Бистриця найкраще місто для його мешканців;

Judáš ti z oka kuká – бачити зраду в очах.

Описовий переклад фразеологічних одиниць зводиться до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення, як це часто буває з одиницями, що не мають еквівалентів у мові, на яку перекладаємо. Це можуть бути пояснення, порівняння, описи, тлумачення – всі засоби, що передають у максимально ясній і короткій формі зміст фразеологічної одиниці. Описовим способом варто перекладати ОФ з мотивованою національною культурою внутрішньою формою: «фольклорні», «літературні», ОФ, що належать до екзотимів.

Ономастичні фразеологізми, які складаються виключно з онімів, можуть перекладатися транскодуванням, а саме – транскрибуванням (передача слова по звуках). Наприклад: *Majka Tárajka* – *Майка Тарайка*; *Šípková Ruženka* – *Шипкова Руженка*, проте не завжди: *Чумацький Шлях* – *Mléčna dráha*.

За нашими спостереженнями, єдиною категорією, у якій майже завжди зберігається ономастичний компонент, є фразеологізми з міфонімами. Пояснити це можна тим, що сюжети з Біблії та античних міфів відомі різним культурам, в тому числі й українцям, отже, ономастичний складник сприяє розумінню цих фразеологізмів. Хоча й з цього правила маємо винятки: *Paridovo jablko*; *Eridino jablko*; *jablko sváru* - *яблуко розбрату, яблуко незгоди, яблуко чвар*.

Однією з помилок перекладу фразеологічних одиниць є сприйняття фразеологізму у мові першотвору як вільного словосполучення із

самостійним, прямим значенням слів-компонентів, що входять до його складу. З одного боку, переклад фразеологізмів у межах слов'янських мов полегшує процес пошуку відповідника в мові перекладу з огляду на спільні риси слов'ян, територіальну і ментальну схожість, історичні й культурні зв'язки слов'янських народів, а також належність до однієї гілки індоєвропейської родини мов. З іншого боку, з огляду на спільні риси споріднених мов і їхнього фразеологічного фонду, з'являється ряд інших проблем. Перекладачеві важче диференціювати фразеологічні одиниці, які характеризуються подібністю в обох мовах і часто відрізняються лише одним компонентом, граматичним оформленням, відмінностями на синтаксичному рівні.

Ще однією помилкою при перекладі може бути сприйняття як ідентичних схожих за будовою, але різних за значенням фразеологізмів. Наприклад в низці ОФ, побудованих за однією моделлю, деякі мають значення 'діти такі, як їх батьки' (*Яка хата – такий тин, який батько – такий син; Яка брама, така й фіртка, яка мама, така й дівка; Який Хомка, така його донька; Яка мама, така сама; Яке коріння, таке й насіння; Яка пшениця, така й паляниця*), інші фразеологізми означають 'схожі, однакові' (*Який Микольцо, такий Кольцо*), ще одне значення - 'як діє людина, такими є й наслідки' реалізоване в прислів'ях: *Який Сава, така слава; Яка Настя, таке з нею і щастя*.

Стосовно способу вираження культурної інформації ОФ не є однотипними. Здебільшого вона реалізується через культуромісткі семи, культурний фон і культурні конотації. Щодо культурної інформації в семантиці онімного найменування, то в його основі лежить, як правило, прецедентна назва. Це можуть бути власні назви, пов'язані з добре відомими текстами (*Адам, Тантал, Данте*), пов'язані з ситуаціями, відомими більшості представників певної нації (*Іуда, Каїн, Марія і Марфа*), чи імена людей, які зробили суттєвий внесок у розвиток культури, науки (*Хмельницький, Колумб, Бальзак, Наполеон, Ньютон*), топоніми, які є також культурними символами (*Рим, Київ, Дунай, Голгофа*) тощо. Встановити конотації фразеологізмів з національно-специфічним змістом можливо лише за допомогою

країнознавчого коментування, для адекватного сприйняття тексту простий переклад є недостатнім: *Переплила дві річеньки, третій Дунай* (у фольклорі Дунай часто символізує межу, зміну статусу і «переплисти Дунай» може означати «вийти заміж» або «померти»); *Зайшов за Дунай, та й додому не думай* (в цьому контексті Дунай символізує Батьківщину; фольклористи відзначають і таке значення топоніма Дунай в українському фольклорі); підґрунтям розуміння деяких ОФ є фонові знання адресатів з української літератури, історії: *напитися шоломом з Дону* «перемогти» (цитата зі «Слова ополку Ігоревім»), *баба Параска* (відсилання до повісті І. Нечуя-Левицького «Баба Параска і баба Палажка»), *у старого Хмеля людей жменя*; *Від Богдана до Івана не було гетьмана*; *Славний козак Максим Залізняк, бив панів звичайно так* (згадуються українські козацькі гетьмани Б. Хмельницький та І. Мазепа, а також керівник гайдамацького повстання М. Залізняк); культурний шлейф деяких новотворів пов'язаний із сучасним культурним і політичним життям: *Україна – не Росія* (назва книги Л. Кучми, другого Президента України, вживається як крилатий вислів); *візитка Яроша* «іронічно, незаперечний доказ» (з сюжету російського телеканалу, який знайшов «доказ» присутності Правого сектору на місці перестрілки у Слов'янську - візитку Д. Яроша, тодішнього лідера організації).

Отже, фразеологізми через імена повідомляють про важливі події, своєрідні звичаї, спосіб мислення, історію та міфологію етносу. Власні назви з притаманними їм культурно-історичними конотаціями відіграють важливу роль орієнтиру в часі і просторі. Відзначимо, що кордони між культурно-специфічними й інтернаціонально відомими онімами стають сьогодні все більш рухливими внаслідок розширення та поглиблення процесів міжкультурної комунікації.

Здійснений огляд ОФ української та словацької мов показує, що ми досі маємо недостатню базу перекладацьких відповідників фразеології української та словацької мов, що ускладнює роботу перекладачів та переконує в потребі укладення різнотипних за обсягом та призначенням (навчальних, наукових, прикладних) українсько-словацьких та словацько-українських словників. На сьогодні маємо лише невеликий за обсягом *Ukrajinsko-slovenský*

frazeologický slovník М. Чижмарової (2002), в якому знайшлося лише 16 ОФ. Перспективним видається подальше складання словників-довідників, методичних розробок та навчальних посібників з фразеології.

БІБЛІОГРАФІЯ

АМІР, А., 2021. Interkultúrny aspekt prekladu. Preklad umeleckej literatúry v slovensko-ukrajinskom kontexte. *Slovenčina ako cudzí jazyk v škole*. Užhorod : Vydavnyctvo Oleksandry Harkuši, 2021. s. 175-183.

АМІР, А., 2014. Lingvistické špecifiká ukrajinskej prózy začiatku 20. storočia [elektronický zdroj]; Recenzenti Ľubica Babotová, Jarmila Opalková. 1. vyd. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove.

АМІР, А., 2012. Poetika noviel Vasyľa Stefanyka v kontexte umeleckého prekladu. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

ВЕНЖИНОВИЧ, Н., 2007. Концептуалізація дійсності за допомогою власних назв у фразеологізмах української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута. Вип. 356-359. Слов'янська філологія, с. 380-385.

ВЕНЖИНОВИЧ, Н., 2017. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27), с. 63-66.

ЗОРІВЧАК, Р., 1983. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів: Вид-во Львів. ун-ту 1983.

КАРАБАН, В., 2004. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004.

КУЗЬ, Г., 2020. Біблійна фразеологія з антропонімічними компонентами (українсько-словацькі паралелі). *Ucrainica X. Současná Ukrajinská. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2020, s. 81-85.

МОКИЕНКО, В., 2018. Фразеологізація як спосіб апеллятивізації імені собственого. *Славофраз 2017. Имята и фразеологизата. Имена и фразеология*. Скопје 2018, с. 207-214.

МОКИЕНКО, В. М., 1989. Славянская фразеология. Москва 1989.

- МОКИЕНКО, В. М., 2019. *Псевдоимена собственные в народной фразеологии. Propria a apelativa aktuální otázku. Proper Names and Common Nouns. Praha: Pedagogická fakulta UK. 2019, s. 27-36.*
- МОРОЗ, О., 2002. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект. Дис. канд. філол. наук. Донецьк 2002.
- ПАСИК, Н. М., 2000. Власні назви в українській фразеології та пареміології. Автореф. дис... канд. філол.наук. Київ 2000.
- ПОЗНАНСЬКА, В, С. МЕДВЕДЕВА, 2014. Семантичні видозміни топонімів у складі фразеологізмів української мови. Вісник Донецького національного університету. Серія Б: Гуманітарні науки. Вип.1-2, с. 200-205.
- СКРИПНИК, Л. Г., 1970. Власні назви в українській народній фразеології. Мовознавство. 1970. № 2, с.54-66.
- ČIŽMÁROVÁ, M., 2002. *Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník. – Prešov: Filozofická fakulta PU, 2002.*
- DUGANDŽIĆ, A., L. PETROVSKA, 2018. Семантичні конотації фразеологізмів з власними жіночими іменами в українській і хорватській мовах // *Славофраз 2017. Имињата и фразеологијата. Имена и фразеология. Skopje: Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Filološki fakultet Blaže Koneski, 2018, s. 125-131.*
- КМЕЦОВА́, S., 2018. Ženské antroponymá ako komponenty slovenských a slovinských frazém . *Славофраз 2017. Имињата и фразеологијата. Имена и фразеология.* Скопје, 2018, с. 363-376.
- JANOVEC, L., ed., 2019. *Propria a apelativa – aktuální otázku. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.*
- SKLADANÁ, J., 2012. *Ukryté v slovách. Trinásta komnata a 131 tajomných slovných spojení. Bratislava.*

Summary

Ukrainian And Slovak Phraseology With Onomastic Component: Translation Problems

The article discusses the topical issue of modern translation studies - the problem of adequate rendering of phraseology that reflects the national image of the world, in particular onomastic phraseology, ie phraseology with proper names. The aim of the work is a review analysis of phraseology with onomastic components of Ukrainian and Slovak languages in the context of their comparison and translation. This goal involves solving the following tasks:

1) to consider the types of proper names in the composition of phraseology;

2) analyze the types of onomastic phraseology; 3) identify the main difficulties in translating phraseological units with an onomastic component;

4) to characterize features of transformation of connotations of proper names as a part of phraseological units and a way of their translation.

The analysis shows that in terms of the way of expressing cultural information, onomastic phraseology varies: it can be implemented through cultural meanings, cultural background and cultural connotations. The onym component is traditionally a cultural meaning in the composition of onomastic phraseology. The cultural background and cultural connotations of such units require ethnographic commentary: a simple translation is insufficient for an adequate perception of the text. Phraseologisms through names inform about important events, traditions, way of thinking, history and mythology of the ethnos. Proper names with their inherent cultural and historical connotations play an important role as a reference point in time and space. It should be noted that the borders between culturally specific and international onyms are becoming more and more mobile today due to the expansion and deepening of the processes of intercultural communication.

Keywords: onomastic phraseology, national image of the world, proper name, phraseology translation, Ukrainian and Slovakian translation.

TRANSPOZÍCIA LITERÁRONÝM: KOMPARÁCIA PREKLADATEĽSKÝCH RIEŠENÍ JURAJA ANDRIČÍKA A PATRIKA ORIEŠEKA

Adriana AMIR

Inštitút ukrajínistiky

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Úvod

Vlastné mená sú neoddeliteľnou a prirodzenou súčasťou každého jazyka a kultúry. Predstavujú dôležitý článok medzikultúrnej komunikácie, ukotvujú text v priestore a inokedy aj v čase. Adekvátna transpozícia tejto časti slovnnej zásoby je preto mimoriadne dôležitá. Niekedy vzniká mylný dojem, že zo všetkých druhov prekladu je tento materiál relatívne najjednoduchšie transkribovať či transliterovať do cieľového jazyka. Takýmto spôsobom sa uvažuje o transpozícii vlastných mien slovanskej proveniencie, pričom tradične sa za komplikovanejšie pokladá transponovanie neslovanských cudzojazyčných mien. Prax však ukazuje, že pri prenose vlastných mien zo/do slovanských jazykov panuje rôznorodosť a nejednotnosť.

V našom príspevku sa zaoberáme otázkou transpozície vlastných mien v umeleckom texte/ literárnom na trase z ukrajinského do slovenského jazyka. Otázkou transpozície vlastných mien medzi uvedenými jazykmi sa doposiaľ zaoberali: Mária Čižmarová a Ľubomyr Belej (2013), Svitlana Pachomová (1999; 2019), Zoriana Hilecka (2020), Oľha Albul (2007), Pavlo Čučka (1999) a v odbornom preklade Ľubica Babotová.

Podľa nám dostupných informácií sa problematike transpozície literárnom medzi ukrajinským a slovenským jazykom nevenuje žiadna štúdia. Literárnom, teda vlastné mená nachádzajúce sa na ploche literárneho diela, skúma literárna onomastika, ktorá sa profiluje ako vedná disciplína na rozhraní literatúry a onomastiky. Termín literárnom, ktorý vznikol z latinského *litterarius* a gréckeho *onym*, používame od roku 2002. (Odaloš 2012) Literárnom sú predstavené prostredníctvom ich existencie v nominačnom systéme literárnom románu. Všetky literárne

toponymá a literárne chrématonymá plnia systémovú identifikačno-diferenciačnú funkciu (Odaloš 2019). Cieľom štúdie je na základe súčasných štýlov umeleckých textov v ukrajinčine sledovať prenos oným do slovenského jazyka. Identifikovať súčasné trendy v ich transpozícii, Analyzovať ich v zmysle súčasných pravidiel pravopisu, nájsť spôsoby riešenia zložitých otázok. Aktuálnosť a relevantnosť tejto štúdie je spôsobená nedostatkom jasných pravidiel prekladu vlastných mien, nejednoznačnosťou názorov lingvistov na ich preklad, rôznorodosťou možností prekladu konkrétneho vlastného mena u jednotlivých prekladateľov. Štúdia si vyžadovala použitie kontextovej a komparatívnej analýzy lingvistického výskumu. Materiálnu bázu pre výskum transpozície vlastných mien stanovia slovenské preklady Juraja Andričička a Patrika Oriješeka. Objektom výskumu sa stali vybrané literárnymá z diel ukrajinských spisovateľov: Jurija Ščerbaka: *Kronika mesta Jaropola* (1989), (preklad Juraj Andričičik); Tarasa Prochasku: *Z tohto sa dá spraviť niekoľko poviedok* (2015), (preklad Patrik Oriješek).

Umelecký text sa považuje za úplne samostatný prvok literárneho prostredia. Vlastné mená patria do kategórie reálií (Zorivčak), a spolu s ďalšími výrazmi spätými s kultúrou a jedinečnosťou národa (lingvoreálie) sú nositeľmi individuálneho obrazu spisovateľovho sveta. V texte plnia špecifickú funkciu, dotvárajú komplexný obraz a odraz sveta, ktorý by mal autor prekladu v čo najväčšej možnej miere sprostredkovať. (Zaryckyj 2004, s. 91). Preklad nie vždy odhalí, do akej miery si prekladateľ osvojil znalosti z cudzej histórie, kultúry, spoločenského poriadku či politického života. . Príjemca prekladu sa v dôsledku absentujúcich informácií ani nedozvie, že niečo v texte bolo vynechané, respektíve prekladateľom neadekvátne pochopené. Komparatívna analýza originálneho a preloženého textu ukáže, nakoľko kompetentne sa prekladateľ zhostil svojej úlohy. Zo sémantického hľadiska sme pozorované literárnymá rozdělili do nasledovných kategórií: antroponymá, etnonymá, geonymá (choronymá, ojkonymá, exonymá, oronymá), chrématonymá (logonymá, pragmatonymá, ergonymá, eklézionymá, akcionymá a iné).

V nasledujúcej časti sa sústredíme na analýzu vybraným literárnym, predtým si krátko predstavíme jednotlivých prekladateľov.

Juraj Andričík (1937 Bežovce – 2017 Košice) bol prekladateľ, básnik, pedagóg a redaktor. Vyštudoval Vysokú školu ruského jazyka a literatúry v Prahe (1956 – 1960). Na svojom konte má niekoľko desiatok prekladov z bieloruštiny, ruštiny, poľštiny a angličtiny. Najviac diel však preložil z ukrajinčiny v druhej polovici 70. rokov 20. storočia.¹ V knihe rozhovorov s R. Passiom uviedol, že pochopiť a porozumieť textu je základným a všetko ostatné určujúcim momentom, od ktorého závisí, či preklad bude adekvátny alebo sa prekladateľ dopustí lapsusov, vecných bludov, najnepríjemnejších chýb v preklade. Preloží čosi, čo v origináli vôbec nie je. Za rovnako dôležité považuje pochopiť autorov štýl (Passia 2015, s. 242-243).

V prvej fáze prekladu vlastných mien a titulov sa musí prekladateľ uistiť, že pred sebou má vlastné meno. V ukrajinčine to zvyčajne znamená, že slovo sa začína veľkým písmenom, no neplatí to vždy. V slovenčine sa píše s veľkým začiatočným písmenom aj označenia národov a etník: Žid, Slovák, Róm, Ukrajinec. V ukrajinčine sa píše s malým písmenom. V príkladoch uvedených v Tabuľke č. 1 prekladateľ antroponymá vo väčšine prípadov transkriboval. V prípade mena nemeckého pôvodu, znejúceho v ukrajinčine ako *Вольфганг*, použil nemeckú formu mena v jej ustálenej podobe na Slovensku: *Wolfgang*. Pri mene *Вячек Дваржак* v ukrajinskom origináli nevedno či Juraj Ščerbak mal na mysli postavu s českým menom, každopádne do slovenského prekladu bolo meno prenesené ako typizované literárnonymum *Vašek Dvořák*, čím ho adaptoval na naše pomery. Rovnakou metódou sa do slovenskej verzie dostali aj nasledujúce výrazy a vlastné mená: *похід Пилсудського – pochod Pilsudského*, keďže osobnosť poľských dejín je na Slovensku známa pod menom Józef Piłsudski a *Александр Македонський* ako *Alexander Macedónsky*.

¹ Niektoré preklady Juraja Andričíka z ukrajinčiny do slovenčiny: 1974 *Súmrak* (J. Hucalo), 1975 *My z internátu* (D. Tkač), 1976 *Chýr* (V. Stefanyk), 1976 *Zástavnici* (O. Hončar), 1977 *Žlté lístie v júli* (V. Ševčuk), 1978 *Breh lásky* (O. Hončar), 1979 *V podvečer* (H. Tuťunyk), 1979 *Babie leto* (M. Ryl'skij), 1979 *Pod spoločným nebom (antológia súčasnej kratšej epiky ukrajinských autorov na Slovensku)*, 1980 *Čistými rukami (výber z poézie mladých ukrajinských básnikov)*, 1981 *Tiene zabudnutých predkov* (M. Kocjubynskij).

Tabuľka č. 1. Antroponymá z románu *Kronika mesta Jaropol'a*

UKRAJINSKÁ VERZIA	SLOVENSKÁ VERZIA
Ярополь	Jaropol'
С. В. Микитась	S. V. Mykytas
Сергій Онисимович Набатов	Serhij Onysymovyč Nabatov
Д. В. Смаглий	D. V. Smahlij
Вольфганг Чжу-Си	Wolfgang Čžu-Si
Лаврін Червінка	Lavrin Červinka
Богунка	Bohunka
Вячек Дваржак	Vašek Dvořák
Александр Македонський	Alexander Macedónsky
Мангуп-Кале	sestry Manhup-Kaleové
Василевс	Vasylevs
Дзюрка	Dziurka
похід Пiлсудського	pochod Pilsudského
професор Холодний	profesor Cholodnyj

V Tabuľke č. 2. sa venujeme chrématonymám a exonymám. V ukrajinčine sa pomerne často používajú abreviatúrne slová, v preklade do slovenčiny sa abreviatúry transkódovali, čím vzniklo dvojslovné pomenovanie: *Худфонд – В'їтварний фонд*. Prvá časť eklézionyma *Микільська церква* je transkribované správne, v druhej časti slovného spojenia došlo k posunu, keďže cerkva sa asociuje so svätostánkom pravoslávnych alebo gréckokatolíckych veriacich a kostol sa spája skôr s rímskokatolíckou, respektíve evanjelickou tradíciou pomenovaní. Použitím univerzálnejšieho termínu chrám by sa dalo vyhnúť obom asociáciám. Svetové strany uvedené v slovenskom preklade: *zo západu*, *z východu* neprehrádzajú pôvodný zámer autora originálu, ktorý použil exonymum *Західня Україна*, respektíve *Захід*. Adekvátnejšie by bolo uviesť dané slovo veľkým začiatočným písmenom (Západ). Takto prekladateľ zredukoval časť územia na svetovú stranu. Akcionymum *Потсдамська конференція* sa v slovenskom preklade uvádza ako *Postupimská dohoda*. Okrem toho, že prvá časť slovného spojenia sa adaptovala do slovenčiny na základe tradície (Postdam – Postupim), nastáva tu kauzálny posun na úrovni slov (k dohode došlo až na/po konferencii). Prekladateľ modifikoval autorský zámer, pravdepodobne

vychádzal opäť z tradície a oprel sa o ustálené slovné pomenovanie v slovenčine. J. Andričik špecificky pristupoval k pôvodne nemeckým literárnym v ukrajinském texte, ktoré sú v ukrajiničine transliterované (*GEBEITSKOMISSARIAT FÜR UKRAINE*) alebo transkribované (*обер-шпрыхталмейстер*). V preklade sa ráta s čitateľovou schopnosťou v slovenčine identifikovať a dekodovať tieto nemecké pomenovania, preto ich prepisuje v nemčine: *obersprechstallmeister*, podľa nášho názoru by sa na tomto mieste dal použiť zrozumiteľnejší ekvivalent: princípál. Na inom mieste v texte nemecký výraz mierne modifikuje a adaptuje do slovenského gramatického systému: *Sonderkomandá*. Apelativizovaná forma *studebaker* pochádza z názvu americkej automobilovej firmy, je otázne, nakoľko sa dá bez dodatočných vysvetlení identifikovať v preklade. Ukrajinský termín, akcionymum *Велика війна* nebolo nutné kalkovať ako *Veľká vojna* (pred rokom 1939 sa takto nazývala Prvá svetová vojna), keďže pre túto dejinnú udalosť už existuje ustálené spojenie Prvá svetová vojna. *“Галоп” Дунаєвського* bolo preložené deskriptívnym spôsobom ako *rezká hudba Dunajevského*, čo je v podstate výstižné. V slovenčine existuje termín, ktorý foneticky a sémanticky „ladí“ s originálom viac a podľa nášho názoru mohol byť použitý termín: galop – rýchly spoločenský kruhový tanec.

Tabuľka č. 2. Chrématonymá a exonymá z románu *Kronika mesta Jaropola*

UKRAJINSKÁ VERZIA	SLOVENSKÁ VERZIA
член Яропільського відділення Худфонду	člen jaropol'ského oddelenia Výtvarného fondu
Микільська церква	Mykil'ský kostol
із Заходу/ до Західної України	zo západu
зі Сходу	z východu
Потсдамська конференція	Postupimská dohoda
Зондеркоманди	Sonderkomandá
“студебекери”	studebacker
GEBEITSKOMISSARIAT FÜR UKRAINE	GEBEITSKOMISSARIAT FÜR UKRAINE
обер-шпрыхталмейстер	obersprechstallmeister

з німецьких, угорських, румунських земель	z Nemecka, Maďarska, Rumunska
фортеця Потоцького	Potockého bašta
Велика війна	Veľká vojna
похід Пілсудського	pochod Pilsudského
“Галопо” Дунаєвського	rezká hudba Dunajevského

Preklad Juraja Andričika sa vo všeobecnosti vyznačuje citlivým prístupom k prenosu mien do slovenčiny, najčastejšie ich transkribuje a adaptuje. Chrématonymá pochádzajúce z nemčiny vlastne neprekladá, transliteruje ich a ponecháva bez vysvetlenia.

V ďalšej časti sa zaoberáme prekladom Patrika Oriěška (1977), ktorý je literárnym kritikom, publicistom, prekladateľom a pracoval aj ako redaktor a dramaturg. Vyštudoval ukrajinistiku a bulharistiku na Filologickej fakulte UMB v Banskej Bystrici. Prekladá z poľštiny (Kapuściński, Murek, Kuźniak, Bader) a ukrajinčiny (Prochasko, Miđanka, Źadan). Ako uvádza: „*Za najväčší problém pri preklade z ukrajinčiny považujem realie. Napriek tomu, že sme susedia, vieme o sebe len veľmi málo, neorientujeme sa v základných historických a spoločenských súvislostiach, čo výrazne sťažuje pochopenie kníh ukrajinských autorov.*“ (Oriěšek 2016). Pri preklade prózy *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok* Tarasa Prochasku prekladateľ antroponymá najčastejšie transkribuje. Treba poznamenať, že v praxi prepis: transkripcia a transliterácia sa často tvarovo zhodujú, navyše existujú prípady, keď sa oba spôsoby používajú v jednom slove (*Mira – Mira, Їоланта – Jolanta, Анжела – Anžela*). Na inom mieste zamieňa deminutívnu formu mena *Марусенька* za hypororistikum *Marusja*. Poľské ženské mená transponuje metódou, pri ktorej sa nestráca ich poľský pôvod (*Dorota, Agnieszka, Dorota, Malgosia, Joanna*). Meno metropolitu gréckokatolíckej cirkvi, Andreja Šeptického však podáva neadekvátnym spôsobom. Forma jeho priezviska je na Slovensku ustálená v tvare: *Šeptický*. Keďže pochádzal z poľskej Haliče, jeho krstné meno bolo Andrej. Mimochodom, krstné meno sa v origináli neuvádza, prekladateľ ho iniciatívne dodáva v tvare *Andrij*. Ortografická chyba je aj pri substantíve *metropolit* (správne metropolita), zrejme pod vplyvom ukrajinčiny. Prekladateľ P. Oriěšek zrejme usiluje o zrozumiteľnosť a preto podsúva slovenským čitateľom aj iné krstné mená, napríklad spisovateľov: *Шпільмарк – Felix Stilmark, Robert Stilmark*, ktoré však v rámci celku

nepôsobia rušivo, ale predstavujú posun voči originálu. Ide o uplatnenie metódy sémantickej explikácie, príklad komentovaného prekladu, keď prekladateľ považuje za potrebné dodať doplňujúce informácie. V prípade mien *Беата*, *Адриан* používa substitúciu a uvádza udomácnené mená *Beáta* a *Adrián* čím stiera rozdiel medzi domácimi a cudzími menami.

Tabuľka č. 3 Antroponymá z románu *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok* Tarasa Prochasku

UKRAJINSKÁ VERZIA	SLOVENSKÁ VERZIA
Михась	Mychas
митрополит Шептицький	metropolit Andrij Šeptycký
Міра	Mira
Марусенька	Marusja
Анжела	Anžela
Попільничка	Popolník
Головацький	Holovackyj
Шпільмарк	Felix Stilmark, Robert Stilmark
з Любліна Рената, Йоланта, Дорота, Агнешка, Дорота, Малгося, Йоана і Беата	z Lublina Renáta, Jolanta, Dorota, Agnieszka, Dorota, Malgosia, Joanna a Beáta
Адриан	Adrián

Ojkonymá z Tabuľky č. 4 predstavujú niekoľko príkladov adaptovaných názvov v slovenčine, ktoré sa u nás ustálili cez ruský jazyk (*Lvov* – namiesto správneho *Lviv*, *Rachov* – namiesto *Rachiv*), ale aj podľa medzinárodnej normy správne transkribovaných *Frankivsk*, *Černovce* (prefix – *ivci* na – *ovce*). V prípade bukovinského mesta *Чернівці* – by bolo vhodnejšie aplikovať prepis: Černivci (na Slovensku je zaužívaná forma Černovice). Morfematickou adaptáciou sa prenieslo pomenovanie *ulice Čekistov* a transkripciou *ulica Aviacijna*, pričom význam pomenovania *авіаційна* (letecká) zostal pre Slovákov skrytý. Ďalšia ulica: *Руська вулиця* sa vinou doposiaľ neexistujúceho funkčného adekvátneho prekladového ekvivalentu prenáša do slovenčiny ako *Ruská ulica*. Dochádza k chybnému stotožňovaniu s ruským etnikom. Ide pritom o termín odkazujúci nás do čias Kyjevskej Rusi, keď sa obyvatelia tohto stredovekého útvaru,

rozkladajúceho sa na území dnešnej Ukrajiny, nazývali „russkije ljudy“.² Oronymá *Karpaty*, *Sibír* sú príkladmi bezproblémového prenosu do slovenského prekladu. Ukrajinské pomenovanie *Чорногора* sa prekladateľ snažil adaptovať do slovenčiny pomocou šarišského dialektu (*Čarna hora*), podľa nášho názoru mohol radšej použiť transkripciu. Mesto *Stanislavov* je príkladom traspozície cez poľštinu, v slovenčine by postačovalo transkribovať ojkonymum ako Stanislav, tak ako to urobil v prípade pomenovania mesta *Vladimírsk*. Eklézionymum *Uspenska cerkva* je príkladom adekvátneho prenosu, keď prekladateľ rešpektuje rozdiel medzi termínmi kostol a cerkva. *Закарпаття* ako geografický názov (administratívne choronymum) má v slovenčine pendanta vo forme Zakarpatsko a ako taký je hojne používaný v odbornej literatúre aj medzi historikmi (Švorc). Nie je preto dôvod zavádzať neologizmy (*Zakarpattia*). Abreviatúry *VPCP*, *CCCP* sa môžu do slovenčiny transponovať rovnako pomocou skratiek, pritom je však potrebné rešpektovať odlišnosti medzi USSR a ZSSR, prekladateľ abreviatúru USSR (Ukrajinská sovietska socialistická republika) vynecháva a namiesto nej uvádza opakovane ZSSR (Zväz sovietskych socialistických republík), je to príklad posunu, v ktorom hyperonymum vystupuje namiesto hyponyma.

Tabuľka č. 4 Ojkonymá z románu *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok* Tarasa Prochasku

UKRAJINSKÁ VERZIA	SLOVENSKÁ VERZIA
Франківськ	Frankivsk
Львів	Ľvov
Руська вулиця	Ruská ulica
вулиця Чекістів	Ulica Čekistov
вулиця Авіаційна	ul. Aviacijna
Сибір	Sibír
Карпати	Karpaty
Чорногора	Čarnohora
Станіслав	Stanislavov

² V ukrajínčine je rozdiel medzi русский – руський, v poľštine, angličtine (Russian - Ruthenian) a nemčine (Russische – Ruthenische) už pendanty vytvorené sú. V slovenčine by sme analogicky s uvedeným mohli pracovať s označením Rusínska ulica, hoci ani tento termín úplne nevystihuje dejinnú realitu.

Моршина	Moršina
Успенська церка	Uspenska cerkva
Владімірск	Vladimirsk
Закарпаття	Zakarpattia
Західна Україна	Západná Ukrajina
УРСР, СССР	ZSSR
Рахів	Rachov
Скрантон, США	Scranton, USA
Нью Йорк	New York
Чернівці	Černovce
...з усіх вентелів – з Центру, Железкі, Цегольні, Канта, Майзлів, Гірки, Софіївки, Бельведеру, Німецької Колонії, старого і нового Городків, Баму...	...zo všetkých častí mesta, z centra, Železky, Tehelne, Kantov, Majzlov, Hôrky, Sofijivky, Belvederu, Starého a Nového hrádku i Bamu...

V Tabuľke č. 5 sme sústredili niekoľko typov chrématoným, ktoré sa prekladateľ v prvej fáze snažil identifikovať v texte, následne dekodovať a v ďalšej fáze hľadal spôsoby, ako ich zakódovať do slovenského jazyka spôsobom, aby boli pochopiteľné. Ako sme už spomínali v úvode, etnonymá sa v ukrajinčine píšu s malým začiatočným písmenom. Etnonym *циганка* sa v ukrajinčine nepocituje ako expresívny výraz, v slovenčine je na hranici politickej korektnosti. Keďže však ide o umelecký text, na literárnym sa nevzťahujú rovnaké kritériá, ako na texty iného, napríklad administratívneho charakteru. Ergonymum *дивізія «Галичина»* sa do slovenského prekladu prenieslo v nemeckej forme *Divizia Galizien*, pričom mohlo byť použité exonymum Halič (niekdajšia provincia Rakúsko-Uhorska). Nasledujúce ergonymum *KGB* je pre istú cieľovú skupinu dostatočne známe, v podstate bolo do slovenčiny transkribované/transliterované. Deapelativizáciou sa prenieslo logonymum *старопраменське* do slovenského prekladu českým výrazom: *Staropramen*. Táto firma je v slovenskom prostredí adaptovaná, preto je tento prekladový variant zrozumiteľný. Autoimúnne ochorenie *снід* je vhodnejšie prekladať abreviatúrou AIDS, v prehľade vidíme, že autor uvádza *HIV* – čo je vírus spôsobujúci dané ochorenie. Mládežnícku

organizáciu pomenovali podľa Felixa Dzeržinského³: *Юні держинці*, traspozícia ergonyma mala vychádzať z jeho mena: *Mladí dzeržinci*, respektíve *Dzeržinského mládež*. Nesprávnym dekódovaním alebo chybnou transkripciou vzniklo slovné spojenie: *Deržinského mládež*. Logonymá, cigariety pomenované podľa firmy: *бенсон* i *теджес, мальборо*, žuvačiek: *педро* i *дональд* sú v ukrajinskom jazyku transkribované, do slovenskej verzie boli transponované cez angličtinu (*Benson and Hedges Pedro, Donald* a apelativizovaná forma *marlboro*). Keďže sú to známe značky, ich pochopenie nespôsobuje v texte žiadne recepcné problémy.

Tabuľka č. 5 Chrématonymá z románu *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok* Tarasa Prochasku

UKRAJINSKÁ VERZIA	SLOVENSKÁ VERZIA
Збірка «Напівник церковний»	Cirkevný spevník
циганка	Cigánka
«Дяківський Глас»	časopis Diakonov hlas
дивізії «Галичина»	Divízia Galizien
у гімназії сестер василянок	v gymnáziu u sestier Baziliánok
КГБ	KGB
старопраменське	Staropramen
фальшивого коньяку порто-марія	falošný koňak Porto marija
снід	HIV
молодіжної організації «Юні держинці»	organizácia Deržinského mládež
Продовольчою програмою КНРС	Program výživy KSSZ
радіо «Свобода»	rádio Sloboda
Том Вейтс Елемент оф крайм	Tom Waits Element of Crime
сигарети бенсон і геджес	cigarety Benson and Hedges
гумки педро і Дональд	žuvačky Pedro a Donald
мальборо	marlborky
пепсі	pepsi

³ Felix Dzeržinskij 1877 – 1926 zakladateľ Čeky, NKVD, KGB.

U Patrika Oriškega sa stretávame s oboma pólmi negatívnych posunov pri transfere literárnych: vynechávanie termínov i dodávanie termínov. Dodávanie doplnujúcich informácií v preklade znamená odklon od autorského zámeru a deje sa zrejme kvôli snahe priblížiť sa cieľovej kultúre. Prečo však miestami niektoré výrazy opomína je neznáme. Možno sa to deje kvôli nepochopeniu ich zmyslu a významu v texte, prípadne nedochádza k ich identifikácii a to už súvisí s neznalosťou historických reálií. Pri preklade antroponým postupuje nejednotne, na jednom mieste substituuje a na inom mieste transkribuje. V prípade geoným si miestami vytvára vlastné názvy. V zásade je však celý text preložený na slušnej a zrozumiteľnej úrovni. V momente prekladu Prochaskovho románu mal P. Orišek na konte omnoho menej preložených titulov, ako renomovaný prekladateľ J. Andričík, čo iste tiež zohralo svoju rolu.

Záver

Analýza prekladových textov, ako aj pôvodných ukrajinských prameňov s použitím slovenských antroponým, geoným, chrématoným dáva dôvod konštatovať absolutizáciu tézy o nadradenosti transkripcie vlastných mien nad transliteráciou. Literárnym sa neprekładajú, ale transponujú. V ideálnom prípade sa prenášajú do jazyka príjemcu v súlade s pravidlami praktického prepisu, ktoré v ňom platia. Ak sú literárnym príznakové (prezývky), sémanticky zaťažené, je potrebné ich prekladať v súlade s existujúcim úzom a tradíciou. Nepochybne aj dlhodobé kontakty medzi Ukrajinou a Slovenskom sa pričínili o to, že väčšina vlastných mien (antroponým, geoným) už má v oboch jazykoch trvalé podoby. Uvedený argument však nie je vždy osožný, ukazuje sa, že niektoré ustálené tradičné pomenovania je potrebné prehodnotiť (Kyjiv, Lviv). Problémy nastávajú pri sprostredkovaní chrématoným. Pri ich transpozícii sa núka ako vhodné riešenie kalkovanie, použitie opisného prekladu, respektíve deskriptívnej parafrázy (Zorivčak 1989, s. 213). Žiaľ, veľmi často sa vyskytujú nežiaduce omyly pri transpozícii ukrajinských oným do slovenského jazyka, a to aj v dielach autoritatívnych autorov prekladu. Častokrát by pomohol poznámkový aparát, ktorý je zvlášť potrebný pri dielach nasýtených reáliami či pri dielach inšpirovaných skutočnými historickými udalosťami.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- PROCHASKO, T., 2009. *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok*. Bratislava: Brak.
- ŠČERBAK, J., 1989. *Kronika mesta Jaropola*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- ODALOŠ, P., 2019. Literárny mý v Urbanovom Živom biči. *Folia Onomastica Croatica* 28 (2019). [cit. 31.5.2022]. [online]. Dostupné z: <https://hrcaak.srce.hr/file/333786>
- ODALOŠ, P., 2012. *Literárny mý v slovenskej literatúre*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- ORIEŠEK, P., 2016. *Svet prekladu – Patrik Orišek*. [cit. 31.5.2022]. [online]. Dostupné z: <https://www.litcentrum.sk/clanok/svet-prekladu-patrik-oriesek>
- АЛБУЛ, О., 2007. Передача слов'янських онімів українською мовою: норма і сучасна практика. In: С. Пахомова – Я. Джоганик (eds.): *Studia Slovakistica*. Випуск 7: *Віртуальний інститут словакістики*. Ужгород: УжНУ, с. 22-28.
- БЕЛЕЙ Л. – М. ЧЖМАРОВА. Особові імена в українсько-словацькій міжмовній комунікації: Українсько-словацький та словацько-український словники особових імен. Ужгород: Гражда.
- ГПЛЕЦЬКА, З., 2020. Проблеми передачі українських власних назв словацькою мовою. In: *Закарпатські філологічні студії*. Том 1, вип 14., с. 29-37.
- ЗАРИЦЬКИЙ, М. С., 2004. *Переклад: створення та редагування*. Київ: Парламентське видавництво.
- ЗОРИВЧАК, Р., 1989. *Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)*. Львів: Вид-во ЛНУ, 216 с.
- МЕДВІДЬ, С. М. (PACHOMOVA), 1999. Офіційне іменування особи у словаків та українців: проблеми норми. In: *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín: Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine*. (Prešov 28. – 29. december 1998). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 28-33.
- ПАХОМОВА, С. М., 2019. Ономастика в дзеркалі українсько-словацької комунікації. In: *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. Вип. 71, ч. 1. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, с. 188-198.
- ЧУЧКА, П. П., 1999. Українсько-словацька мовна межа, за даними історичної ономастики. In: *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín: Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine*. (Prešov 28. – 29. december 1998). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 14-27.

Summary

Transposition Of Literaronyms: Comparison Of Translation Solutions

By Juraj Andričik And Patrik Orišek

The article is devoted to the issue of transposition of proper names/ literaronyms in artistic texts from Ukrainian to Slovak language. By literaronymum we mean every proper name in the area of a literary work. The subject of the research were selected literaronyms from the works of Ukrainian writers: Jurij Ščerbak: *Chronicle of the city of Jaropol'* (1989), (translated by Juraj Andričik); Taras Prochasko: *Several short stories can be made from this* (2015), (translation by Patrik Orišek).

Keywords: literaronyms, Ukrainian literature, Slovak, translation.

PREKLAD VLASTNÝCH PODSTATNÝCH MIEN V SÚČASNEJ UKRAJINSKEJ PRÓZE DO SLOVENČINY

Veronika DADAJOVÁ
Prešovská univerzita v Prešove

Úvod

Propriá sú jedným z mnohých komponentov prozaického textu. Nie však každý prekladateľ im pripisuje rovnakú dôležitosť. Niekedy, najmä pri menej komplikovaných prípadoch, môže byť preklad vlastných mien automatickou transláciou z východiskového do cieľového jazyka bez hlbšieho skúmania procesu prekladu či interlingválnych vzťahov. Pri preklade proprií je však potrebné zamyslieť sa nad ich funkciou. Definujú kultúrny podtext (často sú najvýraznejším príznakom „exotickosti“) a môžu plniť dôležitú sémantickú funkciu. Ak prekladateľ neberie do úvahy tieto aspekty, text môže počas translácie prejsť negatívnymi posunmi, t. zn. môže sa stratiť autorov zámer, kultúrne asociácie alebo dokonca môže nadobudnúť nevhodné konotácie. Jedným z najčastejších výsledkov nedostatočnej ekvivalencie sú nadmerná naturalizácia a nivelizácia textu.

Medzi druhy proprií, ktoré sa vyskytujú v nami prekladaných textoch, patria najmä antroponymá, toponymá a v menšej miere aj chrematonymá. Príklady týchto proprií a ich prekladov uvedieme z vlastných prekladov, ktoré boli publikované.

J. Kráľová uvádza tieto prekladateľské stratégie:

- a) Kalkovanie – tento postup sa využíva predovšetkým tam, kde je súčasťou propriá všeobecné meno.
- b) Výpožička/transkripčia – tento postup zahŕňa aj možné pravopisné prispôsobenie.
- c) Substitúcia – môže byť dvojakého typu:
  - rôzne varianty jedného osobného mena, predovšetkým kresťanského (grécko-latinského, príp. hebrejského) pôvodu.
  - nahradenie „kultúrnym ekvivalentom“, najmä v prípade toponým;
- d) Explicitácia – tu ide o doplnenie informácie, najmä kultúrnej povahy:
  - čo bude napr. poznámka pod čiarou či opatrenia textu

poznámkovým aparátom alebo slovníčkom; a vysvetlivku vnútrotextovú (glosa intratextual), čo je explicitácia priamo v texte.

e) Generalizácia – do tohto postupu spadá aj nahradenie vlastného mena apelatívom (Králová 2008).

Podľa R. Zorivčakovej, ukrajinskej translatologičky, ktorá sa venuje problematike prekladu reálií, nehovoríme o preklade v doslovnom ponímaní, ide len o nájdenie sémanticky a štylisticky zodpovedajúceho výrazu a translačné prepisovanie reálií. R. Zorivčaková uvádza osem spôsobov transferu reálií z východiskového do cieľového jazyka. Tejto téme sa na Slovensku vo svojich prácach venuje aj slovenská ukrajinička a prekladateľka A. Amir (2010, 2014), ktorá preložila uvedené spôsoby transferu do slovenčiny:

- „1. transkripcia (transliterácia)
2. hyperonymický preklad
3. deskriptívna perifráza (opisový spôsob)
4. kombinovaná reanimácia
5. medzijazykovú transpozíciu na konotatívnej úrovni
6. substitúcia
7. kontextuálny preklad
8. interpretácia“ (Amir 2010, s. 667)

K uvedeným postupom sa vrátíme pri analýze preložených proprií.

Zhora dole: Kniha strachov – Taňa Maľarčuk

Autorkou knihy *Zhora dole: Kniha strachov* je Taňa Maľarčuk, narodená v roku 1983 v Ivano-Frankivsku. Vyštudovala filológiu a pracovala ako novinárka. Jej knihy sa stali bestsellermi na Ukrajine, ale aj v zahraničí, kde získala ocenenie za knihu napísanú v nemčine. Taňa Maľarčuk zaujala nielen čitateľov, ale aj kritikov a filmových tvorcov, ktorých svojimi dielami inšpirovala. Popularitu získala najmä vďaka svojmu špecifickému pohľadu na svet, mnohé skutočné javy pretavila na fantastické. *Zhora dole: Kniha strachov* je renesanciou surrealizmu v ukrajinskej literatúre. Z knihy sa napríklad dozvedáme, ako doma vyvolať fotografie, ale hlavným motívom je útek z civilizácie na samotu v horách. Paradoxom je, že hlavná hrdinka aj v tejto situácii vyhľadáva kontakt s ľuďmi, ktorí žijú v jej blízkosti, a snaží sa nahliadnuť do ich tajomne

navzájom previazaných životných osudov. Odhalí dojemný, ale nepravdivý príbeh lásky, stretne mytologické až démonické postavy, ľudí, ktorí mlčia, a mačky, ktoré rozprávajú (Dadajová 2021a).

Preklad úryvku z uvedenej knihy bol publikovaný v dvojjazyčnej (ukrajinsko-slovenskej) antológii *Na prahu milénia*, ktorá vyšla na Inštitúte ukrajinistiky v roku 2021. Autorkami sú Adriana Amir a Veronika Dadajová.

V prípade textu Tane Maľarčukovej išlo o preklad antroponým (*Миця – Mica, Варка – Varka, Франьо – Fraňo, Охримко – Ochrimko*) a toponým (*Пін Іван – Pop Ivan, Смотрич – Smotrič, Дземброня – Dzembroňa*), ktoré nevyžadovali zložité prekladateľské riešenie. V zásade sme v takýchto prípadoch použili transkripciu, no ženské meno *Миця* a mužského meno *Охримко* sme sčasti adaptovali. Namiesto ukrajinského *u* sme použili slovenské *i*. Pri odbornom preklade by to nebolo adekvátne riešenie, no v prípade umeleckého textu je podľa nášho názoru tolerovateľné, aj keď sme sa ním nechcene naklonili k naturalizácii cieľového textu. Takisto pri preklade názvu vrchu *Pop Ivan* je diskutabilné, či by sa nemal zachovať ukrajinský tvar lexémy. V tom prípade by bol adekvátny preklad *Pip Ivan*. Opäť ide o naturalizáciu spojenú so substitúciou, keďže sme slovo *pip* nahradili slovenským *pop* (pravoslávny kňaz).

Uctievanie jašterice – Ľubko Dereš

Ľubko Dereš sa narodil v roku 1984 v obci Pustomyty vo Ľvovskej oblasti. Je jedným z najznámejších súčasných ukrajinských autorov. Začal písať ešte v rannej mladosti, jeho prvá kniha vyšla, keď mal len 17 rokov. Hlavnými postavami Derešových diel sú tinedžeri a dej sa točí okolo bizarných príbehov z ich životov. Slangový jazyk, ktorý autor vo svojich dielach používa, podčiarkuje autenticitu a dôveryhodnosť rozprávania. Súčasťou textu sú mystické prvky a dojmy dospievajúcich pod vplyvom halucinogénnych látok. Kombinácia týchto faktorov spôsobuje, že texty Ľubka Dereša sa považujú za kontroverzné, sú prijímané s nadšením, ale aj so „zdvihnutým obočím“. Kniha *Uctievanie jašterice* sa sústreďí okolo plánovania a vykonania vraždy, ale nie je to detektívka. Stretávame sa tu so sexom, drogami, punkom a undergroundovou kultúrou, ale nejde o

literatúru pre mládež. Jedným z hlavných motívov je konflikt medzi dospelými a dospievajúcimi.

Pri preklade textu Ľubka Dereša išlo okrem antroponým a toponým už aj chromatonymá, ktoré označovali názvy miešaných nápojov (*Мертвий москалик* – *Mŕtvy moskvák*, *Лісова діброва* – *Lesná tóňa*, *Оргазм кальмара* – *Kalamárov orgazmus*, *Озеро Чад* – *Čadské jazero*, *Полівінілацетатний рай* – *Polyvinylacetátový raj*). Keďže ide o tzv. funkčné názvy, ktorých súčasťou sú aj apelatíva, zvolili sme metódu kalkovania. Pri preklade názvu *Озеро Чад* sme sa riadili slovenským jazykovým úzom, keďže zaužívané slovné spojenie pre daný geografický objekt je toponymum *Čadské jazero*. K zmene litery *h* na literu *ch* došlo pod vplyvom ruštiny v antroponyme *Хинни*. Pri preklade do slovenčiny sme sa vrátili k pôvodnému anglickému variantu lexémy s *h* (*Hippy*).

Čo sa týka toponým, opäť sme ich transkribovali do slovenčiny (*Теребовля* – *Terebovl'a*) alebo substituovali slovenským variantom (*Аляска* – *Aljaška*). Pri špecifickom okazionálnom toponyme, ktoré vytvoril autor a má tiež funkčný význam *Іній-на-Яйцях*, sme tiež použili metódu kalkovania s náznakom príznakovosti/substandardnosti, čo sme dosiahli pomocou nespisovnej gramatickej formy (*Іноват'на-Вајцях*). Kalkovaním prešiel aj názov fiktívnej obce *Мідні Буки* (*Medené Buky*).

Antroponymá ako *Марічка*, *Юрко*, *Вова*, *Борман*, *Федя* sme sa snažili preniesť do slovenčiny v pôvodnej podobe ako súčasť exotizácie textu, no v niektorých prípadoch sa nám to nepodarilo kvôli sufixom (*Анька* – *Anička*, *Місько* – *Miško*, *Михасько* – *Mišul'ko*). Pri mene *Петя Дуна*, čo sme preložili ako *Peťo Dupa*, sa zrejme vytratila konotácia so zadnou časťou tela (*дуна* – ukr. hovor. zadok). Takisto zrejme aj pri názve (reálneho) interpreta *Левко Дурко*, ktoré sme kvôli všeobecnej popularite na Ukrajine len transkribovali (*дурний* – ukr. šialený, hlúpy).

Vo východiskovom texte sa vyskytli aj dva názvy sviatkov *Паска* a *День молоді*. Názov *Паска* nie je zaujímavý len tým, že oficiálny názov daného sviatku je *Великдень*, ale aj tým, že verzia s *к* označuje tradičný kysnutý koláč, ktorý sa pri príležitosti tohto sviatku pečie nielen na Ukrajine, ale aj na východnom Slovensku. Na pomenovanie sviatku pritom slúži skôr proprium *Пасха* s *х* namiesto *к*. *День молоді* je ukrajinský

sviatok, ku ktorému nemáme na Slovensku ekvivalent, preto sme tento názov tiež kalkovali.

Čaj proti bolesti na Euromajdane – Pavlo Korobčuk

Ukrajinský spisovateľ Pavlo Korobčuk sa narodil v roku 1984 v meste Luck na Ukrajine. Je synom ukrajinského spisovateľa, prekladateľa a literárneho kritika Petra Korobčuka. Študoval orientalistiku na Inštitúte filológie Kyjevskej národnej univerzity Tarasa Ševčenka. V súčasnosti žije v Kyjeve a pôsobí ako publicista. Okrem literárnej tvorby sa venuje aj hudbe, je bubeníkom v niekoľkých ukrajinských rockových kapelách. Počnúc rokom 2003 vyhral niekoľko literárnych súťaží a od roku 2006 niekoľkokrát zvíťazil aj v literárnych slamoch. Okrem toho je držiteľom literárneho štipendia spisovateľského fondu Literaturwerkstatt Berlin.

„Svätá kniha hopoviedok“ – životný príbeh troch bratov – „hopnikov“, ktorí sa dostávajú do absurdných kriminálnych a pouličných situácií: únosy detí, podvody s nehnuteľnosťami, obchodovanie s orgánmi, lúpežné prepadnutie banky a nákladného vlaku, falšovanie diplomov, podpaľačstvo, parlamentné voľby, rozpustenie euromajdanu atď. Táto kniha je akýmsi rekviem pre hopnikov. Kniha o objavení religiozity, o fiktívnej idei „svojej zeme“, o kríze stredného veku, o zmierení so starobou a nakoniec o láske.

Hlavné postavy poviedok, traja bratia zvaní Ivan-raz, Ivan-dva a Ivan-tri (ich ukrajinská podoba mien znie rovnako), používajú vo svojich dialógoch, ale aj v monológoch, v menšej či vo väčšej miere, subštandardné formy jazyka. Pomerne veľká časť z uvedených subštandardných prvkov v texte patrí k suržiku, čo je kreolský jazyk používaný na území Ukrajiny, ktorý vznikol v procese obojstrannej interferencie rusky a ukrajinsky hovoriaceho obyvateľstva.

Preklad časti poviedky *Чьо*, v preklade *No čo*, z knihy zo zbierky poviedok *Священна книга гоповідань* je súčasťou dvojjazyčnej antológie *Na prahu milénia*. Pokiaľ ide o propriá, už samotný názov je ťažším prekladateľským orieškom. Slovo *гоповідання* je výsledkom autorovej tvorivosti, ide teda o okazionalizmus, konkrétne o kompozitum tvorené slovom *оповідання* (ukr. *poviedka*), pred ktoré pridala autor písmeno/hlásku *h*, ktorá má funkciu formantu s významom *гопник*. Ďalšie dva písmená (*on*) majú tieto lexémy spoločné, vďaka čomu mohla vzniknúť takáto slovná

hračka. Názov sme preložili ako *Svätá kniha hopoviedok*, čím sme v slovenčine utvorili tiež okazionalizmus, ale je otázne, či potenciálny slovenský čitateľ/ka dokáže túto slovnú hračku dešifrovať bez poznania obsahu knihy, keďže povedomie o subkultúre „hopnikov“ je v slovenskej proveniencii pomerne nízke. Druhým variantom v cieľovom jazyku by tak mohol byť napr. názov „Svätá kniha hopnických poviedok“.

Vyskytujú sa tu propriá ako *Моїсеї*, ktoré sme substituovali slovenským variantom *Možiš*, meno psa *Барсук*, ktoré sme transkribovali s čiastočnou asimiláciou ako v už vyššie spomínaných prípadoch či názov fiktívnej hudobnej skupiny *Дискотека Аравия*, ktorá nápadne pripomína názov skutočnej ruskej kapely *Дискотека Авария* („diskotéka havária“). *Аравия* znamená v ruštine *Arábia*, čiže zrejme ide o slovnú hračku so zámenou litier, ale slovenskému recipientovi táto skutočnosť s najvyššou pravdepodobnosťou unikne. Preklad poviedky taktiež z knihy Pavla Korobčuka (2021) *Священна книга гоповідань* a jeho analýza boli súčasťou našej dizertačnej práce *Subštandardizácia jazyka v súčasnej ukrajinskej literatúre a jej transfer do slovenských prekladov*.

Preklad poviedky **Čaj proti bolesti na Euromajdane** si nevieme predstaviť bez explicitácie, t. j. vysvetľujúcich poznámok pod čiarou alebo poznámkového aparátu na konci textu, lebo je nasýtený príznakovými výrazmi a vyžaduje od čitateľa prekladu isté vzdelanie alebo širší rozsah vedomostí.

Zaujímavým javom je pomerne čerstvý apelativizovaný neologizmus *tituška*, ktorý vznikol v období vzniku textu (2013 – 2014). Tento fenomén môžeme považovať za dôkaz rapídneho vývoja jazykov, keďže od incidentu, ktorý vzniku slova predchádzal po jeho začlenenie do lexikálnej zásoby prešlo možno len pár týždňov – mesiacov. Toto slovo sme prebrali z ukrajinčiny s účelom použitia v cieľovom texte prostredníctvom transkripcie. Význam slova je „osoba dočasne najatá ako súčasť skupiny na fyzické bránenie, odplatu alebo páchanie iných trestných činov proti iným osobám (zvyčajne predstaviteľmi vlády)“.¹ Špecifickým prípadom je aj apelativizované slovo *бандерлоги*, ktoré na prvý pohľad evokuje derivát

¹ Výraz je odvodený od priezviska Vadyma Tituška (ukr. *Вадим Титушко*), majstra bojových umení, ktorý sa v máji 2013 so skupinou priateľov pripojil k provládnym demonštrantom v Kyjeve, kde brutálne napadol dvoch novinárov.

slova *бандерівець* utvorený pridaním gréckej prípony *-log*. Bolo však potrebné brať do úvahy kontext, v akom je slovo použité, preto sme ďalej pátrali po význame slova. Vyplynulo, že zrejme ide o slovnú hračku, *bandar-log* znamená v hindčine znamená *bandar* „opica“, *log* „ľudia/národ“ a výraz sa objavil aj v knihe „Kniha džunglí“ od Rudyarda Kiplinga. Môžeme teda usúdiť, že účastníci „antimajdanu“ sa o protivládnych povstalcoch vyjadrili ako o „opičích ľuďoch“, pričom sa šikovne zachoval koreň výrazu *banderovec*. *Георгійські ленту* vo význame svätojurajské stužky sme taktiež namiesto adaptabilnejšieho slovenského ekvivalentu preložili ako *georgijevské stužky* a to preto, lebo slovo *ленту* nie je štylisticky nociónálne, opäť teda išlo o kompenzáciu s cieľom navodiť exotický charakter textu.

Slovné spojenie *гортанівський монирець* sme pôvodne nahradili ekvivalentom *gorganská valaška*, ale aj napriek tomu, že valaská kultúra nie je príznačná len pre Slovensko, sme sa napokon rozhodli použiť slovo *sekerka*, a to aj z dôvodu etymológie výrazu *монирець*, ktorý má rovnaký slovotvorný základ aj v ruštine a v poľštine. Ide teda o sémanticky menej špecifickú lexému, než sme sa nazdávali na základe folklórnych obrázkov, ktoré sme našli na internetovom vyhľadávачi pod slovom *монирець*.

Ďalším špecifickým pojmom je kompozitum *гомoЄвропа* zložené z gréckeho prefixu *гомо-* (zo slova *гомосексуаліст*) a celého slova *Європа*. Na parodických stránkach sociálnych sietí venujúcich sa Rusku sme sa zhodou okolností stretli s výrazom *Gejrópa*. Po morfolologickej stránke je to slovo odlišné, keďže vzniklo spojením slova *gej* s časťou slova *Európa* (zrejme kvôli zvukovej podobe), ale po sémantickej sú uvedené výrazy totožné. Preto sme zvolili substitúciu týmto výrazom.

Niektoré ukrajinské reálie, ktoré v kontexte slovenskej reality nie sú dostatočne známe, sme prispôbili menej zainteresovanému recipientovi priamo v texte, čiže prešli explicitáciou. Išlo o mená ukrajinských osobností. Slovné spojenie *Юліна коса* sme preložili ako *Тумошенковой vrkoč* a frázu *зображення Бандери* ako *фотografia Stepana Banderu* (Dadažová 2021b).

Aj napriek tomu, že sa prikláňame k exotizácii, sa nám nedostatočnou pozornosťou do textu dostala naturalizácia. V niektorých prípadoch (mená so sufixmi) sa jej zrejme nedalo vyhnúť, ale zaujímavou skutočnosťou je,

že sme si tento proces neuvedomili. Očividne je prirodzené, že prekladateľ podvedome inklinuje k naturalizácii. Preto je potrebné mať vlastnú koncepciu, ktorej sa prekladateľ drží, pokiaľ je to možné. Táto koncepcia by mala byť jednotná, aby na recipienta prekladu nepôsobila mätúco. Najčastejšie využívanými prekladateľskými metódami sú v našom prípade transkripcia a substitúcia. Ostatné metódy sa vyskytujú výnimočne alebo vôbec. Retrospektívna analýza prekladuroprií potvrdila, že ich translácii je potrebné venovať pozornosť a aj keď sa zvolený ekvivalent javí ako samozrejmosť, prekladateľ by tento aspekt nemal podceňovať.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- AMIR, A., 2010. K prekladu nepreložiteľného v diele M. Kocjubynského Tiene zabudnutých predkov. In: 6. *Študentská vedecká konferencia. Zborník príspevkov*. Prešov: FF PU.
- AMIR, A., 2014. *Lingvistické špecifiká ukrajinskej prózy začiatku 20. storočia* [elektronický zdroj]. Prešov: Prešovská univerzita. [online]. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Amir1/subor/9788055510590.pdf>
- AMIR, A. – V. DADAJOVÁ, 2021a. *Na prahu milénia: Antológia súčasných umeleckých textov (krátke útvary v 21. storočí)*. Prešov: FF PU.
- DADAJOVÁ, V., 2021b. *Subštandardizácia jazyka v súčasnej ukrajinskej literatúre a jej transfer do slovenských prekladov*. Dizertačná práca. Prešov: FF PU.
- DEREŠ, L., 2008. *Pokloniňňa jaščirci*. Charkiv: Folio.
- KOROBUČUK, P. P., 2014. *Svjaščenna knyha hopovidaň*. Charkov: Folio.
- KRÁLOVÁ, J., 2008. Proper names in inter-cultural communication: from prescription to description. In: Králová, J., Jettmarová, Z.: *Tradition versus modernity. From the classic period of the Prague School to translation studies at the beginning of the 21st century*. Praha: Univerzita Karlova v Praze a vydavatelství TOGGA.
- MAJARČUK, T, 2007. *Zhory vnyz: Knyha strachiv*. Charkiv: Folio
- ZORIVČAK, R., 1989. *Realija i pereklad (na materialih anhlomovnyh perekladiv ukrajinskoji prozy)*. Eviv: Vydavnytvo pry LNU.

Summary

Translation Of Proper Nouns In Contemporary Ukrainian Prose Into Slovak

The paper deals with the author's translation of proper nouns in the context of artistic translation from Ukrainian into Slovak. These are translations of Ukrainian prose writers of the current generation, Pavlo

Korobchuk, Liubko Deresh and Tania Maljarchuk. In the article, the author tries to identify her own translation concept in terms of proper nouns, using a retrospective look at her older literary translations.

Keywords: proper names, contemporary ukrainian prose, artistic translation, Korobchuk, Maliarchuk, Deres.

**Transformácia a transpozícia onomastických kategórií
v slovanských jazykoch**

Editorka:

prof. Svitlana Pakhomova, DrSc.

Recenzenti:

prof. Viktor Šulhač, DrSc.

doc. Mgr. Ivana Slivková, PhD.

Edícia: Opera Linguistica

Garantka edície: prof. PaedDr. Alena Kačmárová, PhD.

Vydanie: Prvé

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Prešov 2022

Sadzba: Katarina Sobotová Marinovová

Obálka:

Tlač:

Náklad: 150 kusov

Rozsah: 292 strán

ISBN

EAN